

Т. Н. ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ ДУНӢИ
ҚАДИМ

Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри сеюм

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст

Душанбе
Маориф
2017

ББК63.3(0)31Я72

3-57.

3-57. Зиёзода Т.Н. **Таърихи умумӣ. Таърихи дунёи қадим.** Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Душанбе, Маориф, 2017. 272 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-1-238-0

© Маориф, 2017
Моликияти давлат

МУҚАДДИМА

Хонандагони азиз!

Шумо дер боз интизори омӯхтани фанни таърих будед. Инак, он рӯз ҳам фаро расид. Ин фанро аз оғози соли таҳсили нав то хатми мактаб мунтазам меомӯzed. Фанни таърих хеле шавқангез мебошад. Шумо каму беш маълумотеро ҳангоми таҳсил дар мактаби ибтидоӣ ва аз хондани китобҳои гуногун, маҷаллаю рӯзномаҳо, шунидани радио, тамошои телевизиону кино, нақли волидон ва калонсолони дигар ҳосил кардаед. Вале ин дониши шумо аз таърих ҳанӯз кофӣ нест ва талаботатонро қонё карда наметавонад. Омӯзиши пай дар пайи фанни таърих дониши шумо пурра хоҳад кард.

Калимаи «таърих» маънии ҳаёти гузаштаи инсон ва воқеаю ҳодисаҳои гузаштаро дорад. Таърих илмест, ки маҷмӯи воқеаю ҳодисаҳои замони гузаштаро меомӯзад, илмест, ки дар бораи ҷомеаи инсонӣ аз замони қадимтарин то рӯзҳои мо баҳс мекунад. Он, аз ҷумла, сохти давлатӣ ва усули давлатдорӣ, фаъолияти хоҷагӣ, тиҷорат ва маданияти халқу давлатҳои қадим, макон ва замони рӯй додани ҳодисаю воқеаҳои гузаштаро инъикос менамояд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ду шохаи таърих таълим дода мешавад: таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷик. Таърихи умумӣ таърихи замони гузашта ва муосири ҷаҳон ва таърихи халқи тоҷик бошад, таърихи даврони гузашта ва муосири халқи тоҷикро дар бар гирифтааст.

Китобе, ки дар даст доред, таърихи ҷаҳонро аз асри санг ва Мисри қадиму Бобил то Ҳиндустону Чин, Юнону Бохтар, Порт, Селевкиёну Кушонӣ ва Руму Амрикои қадимро фаро мегирад. Омӯзиши таърихи ин давлатҳо дар пеши назари шумо саҳифаҳои пур аз ҳодисаю воқеаҳои аҷоибу ғароиб ва муҳимми таърихиро ҷилвагар месозад.

Оё шумо медонед, ки таърихи аз замони мо садҳо ҳазорҳо сол пештар чӣ гуна ва ба воситаи чӣ то ба имрӯз омада расидааст? Китоби дарсии «Таърихи умумӣ (Таърихи дунёи қадим)» дар ин бора ба шумо маълумот медиҳад.

Агар касе чизеро ба муддати якчанд рӯз дар ҷое ба ҳоли худ

гузорад, мебинад, ки дар ин муддат болои онро қабати тунуки чангу ғубор пӯшондааст. Шумо, худатон ин далелро ба осонӣ санчида, боварӣ ҳосил хоҳед кард, ки он воқеан ҳамин тавр аст. Дар тӯли замонҳои дуру дароз қабати ғафси хок, ки аз ҳамон қабатҳои чангу ғубор иборат аст, ашӯ, олоти меҳнат, қасру биноҳои истиқоматӣ, ҳайкалҳо, тангаҳо, дастхату катибаҳоро пӯшонида, дар болои онҳо ҳатто гиёҳу дарахтон сабзида, шаҳру деҳаҳо бунёд гардидаанд. Аз ҳамин сабаб, осори зиндагии одамони қадим асосан дар зерӣ замин мондааст.

Як қисми ками таърихи дунёи қадим то ба мо тавассути сарчашмаҳои ҳаттӣ омада расидааст, лекин имконияти васеътару пурратар омӯхтани онҳо вучуд дорад. Бо ин мақсад олимони дар ҳаробаҳои биноҳо, қасрҳо, мақбараҳо, шаҳрҳои замони қадим ҳафриёт, яъне ковишҳо меғузаронанд.

Олимонро, ки ёдгориҳои таърихии гузаштаи дур, аз он ҷумла дунёи қадимро меомӯзанд, «бостоншинос» («археолог») ва ҳуди ин шоҳаи илми таърихро «бостоншиносӣ» («археология») меноманд. Ин қабил олимони махсусан барои таърихи дунёи қадим, маводди басо муҳим пайдо мекунанд.

Ашӯ ва ёдгориҳои пайдокардаи таърихи дунёи қадим баъд аз омӯзиши ҳамаатарафаи олимони бостоншинос барои намоиш дар осорхонаҳои таърих ҷой дода мешаванд, то ки мардум, аз ҷумла насли наврас бо таърихи гузаштаи халқи худ ва халқҳои дигари ҷаҳон шинос шаванд, онро хуб омӯзанд ва гиromӣ доранд. Охир, шахсе, ки таърихи замони гузаштаро намедонад, ҳаргиз одами бомаърифату бофарҳанг буда наметавонад ва ба қадри халқу ватани худ намерасад. Аз ин рӯ, донишмандони таърих барои ҳар як шаҳрванди хурду калони кишвар зарур ва муҳим аст.

Барои осонтар шудани омӯзиши таърихи дунёи қадим китоби дарсии мазкур ба бобҳо, мавзӯҳо ва мавзӯҷаҳои алоҳида тақсим карда шудааст. Аксу суратҳои китоб мазмунӣ маводди таълимиро барои шумо боз ҳам пурратару равшантар мегардонанд.

Дар охири ҳар як мавзӯӣ барои санчиши мустақилона ва сайқал додани дониши шумо саволу супоришҳо пешниҳод карда шудаанд. Шумо метавонед аз онҳо самаранок истифода баред.

Дар охир ба шумо, хонандагони арҷманд, дар омӯзиши таърихи дунёи қадим барор ва илҳом меҷоҳам.

Муаллиф

БОБИ I. АСРИ САНГ

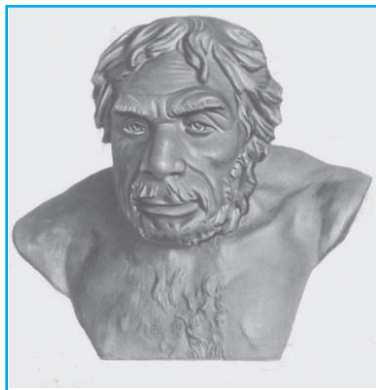
§ 1. ҲАЁТИ ОДАМОНИ ҚАДИМТАРИН

ОДАМОНИ ИБТИДОӢ. Бостоншиносон бисёр нишонаҳои одамони қадимтаринро дар Африқо, Осиё, Аврупо ва Амрико пайдо намуда, аз рӯйи устухонпораҳои онҳо муайян кардаанд. Дар натиҷаи ин маълум гардид, ки одамони ибтидоӣ аз одамони имрӯза фарқи калон дошта, ба маймунҳои калонҷусса монанд будаанд. Пешонашон тангу хамида, майнашон аз майнаи маймун калонтар, вале аз майнаи одами замони мо хурдтар буд. Онҳо на ба мисли ҳайвон бо чор пой, балки бо ду пой роҳ мегаштанд ва аз ҳамин сабаб қоматхамида буданд. Дастонашон хеле дароз буда, қариб то ба зонуҳои мерасиданд. Бо дастонашон қорҳои одиро ба ҷо меоварданд: ягон чизро гирифта заминро мекарданд, худро муҳофизат менамуданд.

Дар бораи пайдоиши одамони ибтидоӣ то имрӯз фарзияҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Яке аз ин фарзияҳо аз маймун пайдо шудани одам мебошад.

Дар аввал одамони ибтидоӣ мисли мову шумо гап зада наметавонишанд, яъне нутқ надоштанд. Фақат якчанд овози қанда-қанда мебароварданд, ки онҳо ба нутқ монанд набуданд. Бо ин овозҳо онҳо хурсандиву хашму ғазаб ва тарсу ҳароси худро ифода менамуданд, ҳамдигарро аз хавфу хатар огоҳ мекарданд ва ё дар мавриди таҳдиди хатар ҳамчунсони худро ба ёри ҷег мезаданд.

АФЗОРИ НИ КОРИИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ. Асбоби қори асосии одамони қамоии ибтидоӣ

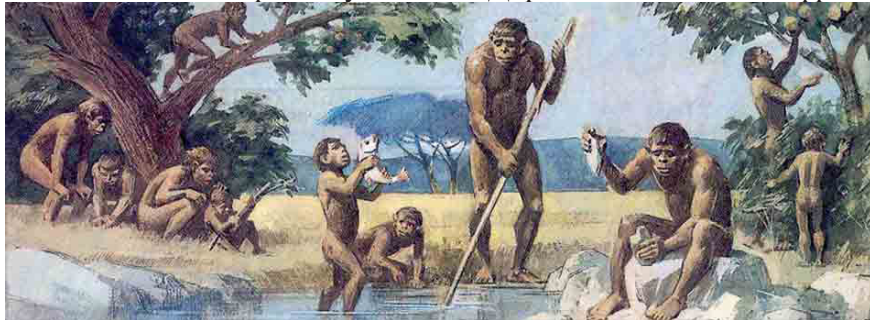

Расми 1. Одами миллион сол пеш аз замони мо.

Расми 2. Афзори қори қадимтарин.

сангҳои тегадор буданд. Дар натиҷаи ҳафриёт

Расми 3. Гурӯҳи одамони ибтидоӣ.

бостоншиносон онҳоро ҳамроҳи устухонҳои одамони қадимтарин пайдо намудаанд. Бо сангҳои тегадор онҳо ҷӯб метарошиданд, пӯсти ҳайвони шикоркардaro аз танааш ҷудо мекарданд, қорҳои дигари рӯзгорро ба ҷо меоварданд.

Одамони ибтидоӣ мисли ҳайвонҳои даранда панҷаю нохунҳои боқувват ва дандонҳои саҳт надоштанд. Онҳо ба зами сангҳои нӯгтезу тегадор барои кофтани замин, шикор, афшондани мева ва қорҳои дигар қалтакро ҳам истифода мебарданд.

Сангҳои нӯгтез, қалтак ва ҷӯби заминкани аз олоти аввалини меҳнати одамони ибтидоӣ ба шумор мерафтанд. Бо ёрии онҳо одамони асри санг барои ҳуд хӯрок ба даст оварда, ҳудро муҳофизат ҳам мекарданд.

Маҳз ба туфайли соҳтан ва истифода бурда тавонистани ҳамин гуна олоти меҳнат, ки ҳарчанд ҳеле одию номуқамал буданд, одамони ибтидоӣ аз ҳайвонот фарқ мекарданд. Маълум аст, ки ҳайвонҳо афзори одитарини қориро ҳам соҳта наметавонистанд.

Расми 4. Гурӯҳи одамони ибтидоӣ ҳангоми шикор.

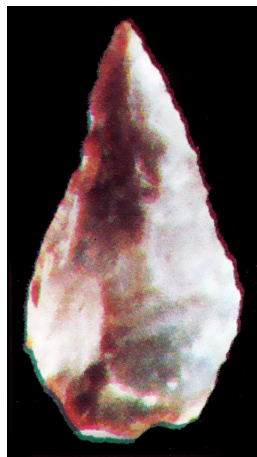
ТАШАККУЛИ ОДАМОНИ ИБТИДОЙ.

Одамони ибтидой мунтазам инкишоф ва ташаккул меёфтанд. Ин раванд хеле дуру дароз – садҳо ҳазор сол давом кард. Вақте ки одамони ибтидой оташро кашф карданд, дар тарзи ҳаёти онҳо тағйироти муҳим ба амал омад. Акнун одамон оташро барои гарм кардани манзил ва пухтани гӯшти ҳайвонҳои шикоркардашон истифода мебуданд. Баъд аз пӯсти ҳайвонот барои худ сарулибос ва чойи хоб тайёр карданро ёд гирифтанд.

Одамон тадричан дар чойҳои ҳамвори сероб паноҳгоҳҳо месохтагӣ шуданд. Бостоншиносон теъдоди зиёди чунин бошишгоҳҳои одамони асри сангро пайдо кардаанд. Бозёфтҳои археологӣ (бостоншиносӣ)-и гори Тешиктоши назди шаҳри Тирмиз яке аз онҳо мебошад.

Бо гузашти даҳҳо ва садҳо ҳазор сол ҳаёти одамони ибтидой ба туфайли ҳосил кардани таҷрибаи зиндагӣ ва малакаи меҳнат торафт рангинтар мегашт, дасту бозуяшон ба кор бештар одат мекард. Меҳнат дар ташаккули шуури одамони ибтидой нақши муҳим бозидааст.

ҶАМОАҲОИ АВЛОДИИ ОДАМОНИ ИБТИДОЙ. Му-боризаи одамон бар зидди дарандагон, меҳнати якҷояи онҳо барои зисту зиндагонӣ, фурузон нигоҳ доштани гулхан ва пай-

Расми 5. Тегасанг.

Расми 6. Сохтани найза.

доиши нутқ имконият дод, ки одамон боз ҳам муттаҳиду тифоктар бошанд. Аз вақти пайдо шудани «одами боақл» одамон ба гурӯҳҳои доимии аз хешовандон иборатбуда муттаҳид мешуданд. Аз рӯйи нишонаҳои хешутаборӣ чунин гурӯҳи одамонро авлод номидаанд. Ҳаёти **авлод** аз як аҷдод иборат буда, бо ҳамдигар пайванди хунӣ дошта, дар як қаламрав, маҳал ва ё ғор зиндагонӣ мекарданд.

Расми 7. Шикори оҳувон.

Дар авлод мардҳо ба шикор ва моҳидорӣ якҷоя машғул мешуданд, сохтани олооти меҳнат ҳам вазифаи онҳо буд. Занҳо бошанд, ба неъматгундорӣ, аз пусти ҳайвонот дӯхтани сарулибос, пухтупаз ва тарбияи кӯдакон машғул буданд. Ҳамин аъзоёни авлод аз он ҷи ки ба даст меоварданд, якҷоя истифода мебуданд, ғизоро *Расми 8. Ҷамоаи авлодӣ.*

якҷоя меҳурданд, яъне озуқа, ашё, манзил, ҳайвоноти хонагӣ ва ғайра моликияти умумии онҳо ҳисоб мешуд.

Бостоншиносон муайян намудаанд, ки дар ҷамоаи авлодӣ занҳоро ҳурмату эҳтиром мекарданд. Ҳайкалчаҳои зиёди занон, ки аз устухон тарошида шудаанд, дар ин бора шаҳодат медиҳанд.

Иҷрои аксари корҳои ҷамоаи авлодӣ ба зиммаи занон буд, яъне

дар авлоди ҷамоаи ибтидоӣ дар меҳнат мақоми зан нисбат ба мард баландтар буд. Барои хамин ӯ мавқеи ҳукмрон дошт. Беҳуда нест, ки давраи пайдоиши «одами боақл»-ро оғози давраи модаршоҳӣ меноманд. Давраи модаршоҳӣ тахминан дар ҳазорсолаҳои 50-35 пеш аз милод оғоз ёфтааст. Авлодҳои ҷамоаи ибтидоӣ ба тарбияи фарзандон диққати ҷиддӣ меоданд. Кӯдакон аз хурдсолӣ ба корҳои хона ёрӣ расонда, ба меҳнат одат мекарданд.

Расми 9. Бизон.

САНЪАТИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ. Бостоншиносон бисёр «асарҳо»-и санъати одамони асри сангро пайдо намудаанд. Қариб сад сол қабл асрори ғори воқеъ дар Испанияи кунунӣ, ки дар замонҳои ҳеле қадим одамон зиндагӣ мекарданд, бостоншиносони испаниро моту ҳайрон кард. Онҳо дар деворҳои ғор суратҳои бо ранг кашидашудаи ҳайвонҳои гуногунро кашф карданд, ки амали одамони ҷамоаи ибтидоӣ буданд.

Расми мамонт, гавазн ва хирс бо маҳорат тасвир карда шудааст. Ин расмҳо гувоҳи онанд, ки одами ҷамоаи ибтидоӣ дорои қобилияти дарки зебӣ будааст.

Олимон аз ин расмҳо ба чунин хулоса омаданд, ки санъат тахминан 30 ҳазор сол пеш аз ин дар ҷамоаи ибтидоӣ пайдо шудааст.

«Одами боақл» мушоҳидакор буд. Ӯ ҳайвонҳоро ҳеле хуб омӯхта будааст, вагарна расмҳои ҳайкалҳоро ин қадар устоқорона офарида наметавонист. Ба санъат машғул шудани одами

Расми 10. Бизон ва шикорчи.

*Расми 11.
Хайкалчаи зани
мўйинапӯш.*

чамоаи ибтидоиро ҳамчун як чахиши бузург дар пайдоиш ва ташаккули минбаъдаи ҳаёти ӯ ҳисобидан мумкин аст.

ДИНИ ОДАМИ ИБТИДОӢ. Магар “одамони боакл” метавонистанд, ки дар назди ҳодисаҳои хавфноки табиат очизона сар ҳам намоянд? Албатта не. Онҳо кӯшиш ба харч медоданд, ки сабабҳои сар задани ҳодисаҳои табиатро ошкор созанд, вале барои равшан дарк намудани сабаби ҳодисаҳои табиат дониши онҳо ҳанӯз кофӣ набуд. Дар тасаввури одамони ибтидоӣ ҳодисаҳои табиат гӯё дар зери таъсири кадом як қувваи ғайритабиӣ сураат мегирифтанд. Ба ҳаёли онҳо, агар он пуф кунад, дар замин ва баҳру уқёнусҳо тӯфон ба амал меояд. Ҳамин гуна дар кашфи сирру асрори ҳодисаҳои табиат очизӣ кардани идрок боиси дар байни онҳо пайдо шудани ҳар гуна эътиқодҳои динӣ гардид. Дар тасаввури одамони ибтидоӣ оламиро гӯё қувваҳои пурзӯри ғайритабиӣ идора мекарда бошанд. Барои ҳамин ҳам, онҳо ба ин қувваҳо ҳамчун ба рӯҳҳо ва ҳодисаҳои пуриктидор эътиқод пайдо менамуданд. Касбу кори одамон ба эътиқодҳои динии онҳо таъсир мерасонд. Масалан, кишоварзон боварӣ доштанд, ки худоҳои ҳодисаҳои табиат Офтоб ва абр мебошанд, зеро офтоб ба зироат гармӣ мебахшад, абр бошад, ба зироат об медиҳад. Одамони қадим худоҳоро ё дар шакли одам ва ё дар шакли ҳайвонҳо тасаввур карда, мепа-

Расми 12. Австралиягӣҳо пеш аз шикор.

растиданд. Мувофиқи тасаввуроташон сурати худоҳоро аз чӯб ва ё санг метарошиданд, ки мо онро бут меномем. Бутҳоро одамони қадим дар ҷойҳои намоён гузошта, ба онҳо ибодат мекарданд. Одамон гумон доштанд, ки ин бутҳо, ки рамзи худоён буданд, дар парвариши зироат ва барори шикор ба онҳо ёрӣ мерасонанд. Барои он ки худоҳо талаби одамонро иҷро кунанд, ба бутҳо ибодат ва қурбонӣ мекарданд. Масалан, дар назди бутҳо сабадҳои пур аз мевачоту ғалладона ва чорвои кушташударо мегузоштанд. Баъзан ба хоҳари эътиқод ба бутҳо ҳатто ҳамқадамҳо ва асиронро ҳам қурбонӣ мекарданд. Чунин эътиқоди динии одамони қадим аз насл ба насл гузашта, дар шури онҳо ҷой мегирифт.

САРЧАШМА

ОДАМОН ОТАШРО БА ДАСТ ДАРОВАРДАНД

Дар оғоз одамон оташ надоштанд. Оташи ягонае, ки дар Замиш фурузон буд, аз рӯйи ривоят дар ихтиёри ду дев қарор дошт. Оташ ба одамон зарур буд, лекин ягон одам ҳасорати аз девон хоҳиш қардани ақаллан як лаҳҷаро надошт.

Одами ҳасуре бо номи Ламанг ёфт шуд, ки ӯ усули ба даст овардани оташро ёфт. Вай бо даррандагонӣ гуногун дӯстӣ дошт ва ба онҳо дар бораи ин нияти ҳеш фикрашро баён қард. Даррандагон нақшаи ӯро дар бораи ба даст овардани оташ шунида, ваъда доданд, ки ба ӯ ёр мерасонанд.

Ламанг дар замини наздикии деҳқада қурбӯққаро шинонд, каме дуртар асп ва аз он дуртар гурбаи ёбӯй, дар наздикии гурба сағи ёбӯй, дар паси он, дар наздикии манзили девҳо шерро гузошт.

Ҳар ду дев дар танҳӯй гӯё зиқ мешуданд ва ба онҳо омадани меҳмонон маъқул буд. Ламанг дар ин бора ҳабар дошт. ӯ ба ҳар яки ҳайвонҳо фаҳмонд, ки онҳо бояд ҷӣ қор кунанд ва баъд ҳудаш ба назди девҳо рафт.

Девҳо аз омадани Ламанг ҳурсанд шуданд ва бо ӯ суҳбат оростанд.

Ламанг иброз дошт:

– Ба одамон оташ ниҳоят зарур аст. Оё шумо метавонед ба онҳо ақаллан як лаҳҷаи фурузон бидиҳед? Девҳо сар ҷунбонда гуфтанд:

– Мо бояд оташро муҳофизат кунем ва аз ҳамин сабаб ба ягон қас ҳатто як отаҳои ҳурдтаринро ҳам дода наметавонем.

Ламанг онҳоро гӯш карда, ба назди тиреза омад ва ба берун нигоҳ кард. Ин ишорае буд, ки Ламанг бо дӯстонаш маслиҳат карда буд. Якбора шер наъра кашид, сағ аккос зад, гурба садо баровард, асп шиҳа кашид, қурбоққа вақ-вақ кард. Онҳо чунон доду фарёд бардоштанд, ки девон аз ҷойи худ часта, ба берун нигаристанд, ки чӣ ҳодиса рух дода бошад?

Ламанг аз лаҳзаи муносиб истифода бурда, лахчаи фурузонро бардошту роҳи гурезро пеш гирифт. Девҳо Ламангро дунболагирӣ карданд. Қариб буд, ки онҳо ба ӯ расида гиранд. Ин лаҳза баъди расидани шер ӯ лахчаи фурузонро ба замин партофта, дод зад:

– Гир дӯстам, тезтар бибар!

Шер лахчаро шрифта, бо суръати баланд аз девон дур шуд.

Ҳамин тариқ, шер то ҷойи исти сағи ёбой, сағи ёбой то ҷойи исти гурбаи ёбой, гурбаи ёбой то ҷойи исти асп рафта расида, лахчаи фурузонро ба замин партофта, хитоб кард:

– Гир дӯстам, тезтар бибар!

Аспи ёбой лахчаи фурузонро то ба қурбоққа бурда расонд. Қурбоққа лахчаро гирифта, қаҳида-қаҳида ба ҷониби деҳа рафт, вале девон ба вай расида гирифта, аз думаш доштанд. Қурбоққа аз чунин сурат гирифтани нақшаи бадастдарории оташ саҳт тарсида, бо тамоми қува қаҳид ва дар назди анбӯхи одамони байни деҳа афтид, вале думаш дар дасти девҳо монд.

Ҳамин тавр, одамон оташро ба даст дароварданд. Қурбоққа аз ҳамон вақт сар карда, дум надорад. Аз тарси ҳамон воқеа чашмони вай барҷаста ва алоянд.

Ин ривоят, бачаҳои азиз, афсона аст. Афсона ҳам бошад, шумо дарк кардед, ки одамон пас аз пайдоиши худ барои ба даст овардани оташ чӣ талошҳое кардаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Одамони ибтидоӣ чӣ гуна шаклу андом доштанд?
2. Одамони ибтидоӣ оё гап зада метавонистанд?
3. Олоти меҳнати одамони асри санг чӣ гуна буд?
4. Дар бораи бошишгоҳҳо ва сарулибоси одамони ҷамоаи ибтидоӣ нақл кунед.
5. Соҳти ҷамоаи авлодиро шарҳ диҳед.
6. Одамони қадим оё санъат доштанд?
7. Дар Испания аз даруни ғоре чӣ гуна расмҳо ёфт шудаанд? Онҳоро шарҳ диҳед.
8. Дар бораи эътиқоди динии одамони асри санг маълумот диҳед.
9. Одамон оташро чӣ тавр ба даст оварданд?

§ 2. МАШҒУЛИЯТИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ

ЧОРВОДОРНИ ИБТИДОӢ. Аввалин ҳайвони ромкардаи инсон сағ аст. Дар ибтидо сағҳо дар гирду атрофи деҳаҳо бесоҳиб мегаштанд ва рӯзашонро бо хӯрдани хӯроки пасмондаи одамон мегузарониданд. Вақте ки сағҳо беист аккос зада, безобита мешуданд, одамон пай мебуданд, ки ҳайвонҳои дарранда ба манзили онҳо наздик шудаанд. Ҳамин тавр, сағ дӯсти вафодори инсон шуд. Ҳангоми шикор сағ ҳайвонҳои даррандаро таъкиб карда, ба соҳиби худ ёрӣ мерасонд.

Одамони ибтидоӣ аввалин ромкунандагони ҳайвонот буданд. Шикорчиён ҳайвонҳои ёбоиро шикор карда, бачаҳои онҳоро ба хона оварда, ром мекарданд. Вақте ки шикорчиён аз шикор ба хонаашон бебарор бармегаштанд, ноилоҷ гӯшти чорвои хонагиро истеъмол мекарданд.

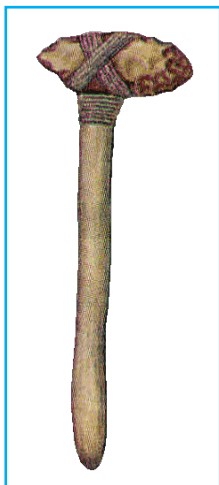
Бо гузашти ҳазорсолаҳои зиёд чорводорӣ ҳамчун соҳаи асосии машғулияти як қисми одамони ҷамоаи ибтидоӣ гардид. Забуррати захира кардани хӯрокворӣ одамонро водор сохт, ки ба парвариши гов, гӯсфанд, буз ва ҳайвонҳои дигар машғул шаванд. Лекин баъд аз ин ҳам, чорводорон муддати дуру дароз аз баҳри машғулияти пештарашон – шикор ва моҳидорӣ баромаданд.

Аз сохти модаршоҳӣ ба сохти падаршоҳӣ гузаштан ҳам маҳз ба рушди чорводорӣ, ки асосан қори мардон буд, алоқаманд аст.

ЗИРОАТКОРӢ. Дар ҷануби кураи Замин кишоварзӣ хеле барвақт – ҳанӯз дар ҳазорсолаҳои VII–VI то милод ба вучуд омадааст, ки ин сабаб дорад. Ҷануби кураи Замин нисбат ба шимоли он гармтар ва барои зироаткорӣ мусоид буд. Ба ҷамъоварии рустаниҳои хӯрданибоб, асосан, занон машғул буданд. Ҳангоми иҷрои ин кор онҳо пай бурданд, ки аз донаҳои ба замин афтидаи ғалладона ҳосили нав мерӯяд. Бо ҳамин, занҳо зироаткориро кашф карданд. Акнун занҳо тухми зироатро қорида, аз он ҳосили нав мерӯёнданд. Дар зироаткорӣ мардҳо ба занҳо ёрӣ мерасонданд.

Расми 13. Зани каландҷадор.

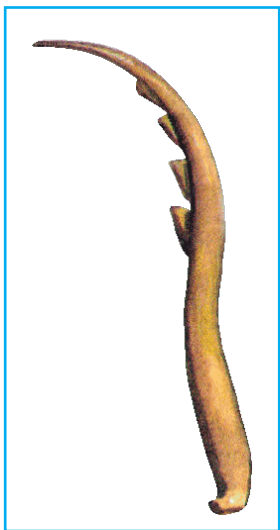
Расми 14. Табари сангӣ.

Заминро аз дарахту буттазорҳо тоза карда, барои киштукори ғалладона омода месохтанд.

Барои зироаткорӣ табар, каланд ва дос лозим буд. Одамон санги нӯгтезро ба нӯги чӯбдаст баста табар месохтанд. Каландчаи одамони қадим аз чӯби нӯгаш қач ва ё чӯбдастаи дар нӯгаш санги тез ва ё устухондор иборат буд. Занҳо бо чунин «каланд» заминро нарма карда, ба он тухмӣ мепошиданд. Ҳамин тавр, одамони ибтидоӣ аз захира намудани хӯрокворӣ ба истехсоли он сар карданд.

КОСИБӢ. Дар баробари ба вучуд омадани чорводорӣ ва зироаткорӣ одамон боз ба касбу хунар ҳам машғул мешуданд. Одамони машғули касбу хунаро косиб меноманд. Косибони ибтидоӣ барои рӯзгор ҳар гуна олоти меҳнат ва ашё месохтанд.

Кишоварзон ва косибон дар наздикии қитъаҳои заминашон умр ба сар мебуданд. Одамон, ки дар як ҷойи доимӣ зиндагонӣ мекарданд, номи сокинони муқимири гирифтанд. Шароити зинда-

Расми 15. Доси аз шох сохташудаи дандонахоёи сангӣ.

гии сокинони муқимӣ сабабгори пешравии косибӣ гардид. Одамон қариб 7 ҳазор сол муқаддам пармаю суфтакунии сангро азхуд карда буданд. Дар он давра кулолӣ ҳам ба вучуд омад. Одамони қадим аз гил кӯза, хурмача, коса ва ҳар гуна зарфҳои дигар сохта, онҳоро бо оташ обутаб мебуданд. Аз гилу рег сохтани танӯро ҳам ёд гирифтанд.

Наҳи зағир ҳарчанд бадост бошад ҳам, одамон аз он газвор мебофтанд. Ҳосилнокии қори бофандагонӣ қадим ниҳоят паст буд, чунки афзори меҳнати онҳо хеле одӣ буда, қор дастӣ иҷро карда мешуд. Як бофандаи замони мо дар зарфи 8 соати қорӣ бо техникаи имрӯза ҳамон қадар матоъ мебофад, ки онро 500 нафар занони қадим дар як рӯз бофта метавонистанд.

Дар ҳазорсолаҳои VI-IV пеш аз милод одамон ба истифодаи мис шуруъ карданд.

Олоти меҳнате, ки аз мис тайёр карда мешуд, нисбат ба афзорҳои сангӣ мустаҳкамтар буд. Косибони қадим усули тайёр кардани биринҷиро азхуд карданд. Биринҷӣ барои сохтани олоти кори пурмахсул мусоидтар буд.

Тахминан дар ҳазорсолаи II ва аввалҳои ҳазорсолаи I пеш аз милод истифодаи оҳан ҳам оғоз ёфт.

ҶАМОАИ ҲАМСОЯ ВА ОИЛА

Чӣ тавре ки дидем, одамон тадриҷан сохтани афзорҳои мукамалтари меҳнатро ёд гирифтанд. Ба туфайли ин акнун оилаҳо метавонистанд алоҳида-алоҳида зиндагӣ карда, хоҷагиашонро мустақилона пеш баранд, заминро бо сипор шудгор карда, ғалла кошта, онро нигоҳубин ва ҷамъоварӣ кунанд.

Оила маҳсулоти изофамондаи ғалладонаро ба дос, табар, корд, оҳани сипор, зарфҳо ва ашёи дигар иваз мекард. Ин кор мустақилияти оиларо зиёдтар намуд. Аз ҳамин сабаб, оилаҳои алоҳида охиста-оҳиста аз ҷамоаҳои авлодӣ баромада, дар ҳамсоягӣ сокин мешуданд ва рӯзгори худро пеш мебуданд. Дар ин давра ҳанӯз қисми зиёди замин ба тамоми аъзоёни ҷамоа тааллуқ дошт. Аъзои ҷамоа метавонистанд чорвои худро дар он ҷо ҷаронанд, дар ҷангал шикор ва дар кӯлу дарёҳо моҳидорӣ кунанд, барои пухтани ғизо аз ҷангал ҳезум биёранд.

Расми 16. Дастгоҳи қадимаи бофандагӣ.

Расми 17. Деҳаи зироаткорон ва чорводорон.

Ҳар як оилаи аз ҷамоаи авлодӣ баромада чорво ва олоти корӣ дошт. Ба воситаи онҳо дар қитъаи замини худ киштукор мекард. Ҳосили аз ин замин гирифтааш аз оила буд.

Чӣ тавре ки маълум шуд, одамони ҷамоаи ҳамсоя, ки онҳоро деҳқонони ҷамоавӣ меномиданд, дар ду замин кор мекарданд – дар замин, ки ба ҳамаи аъзои ҷамоа тааллуқ дошт ва дар қитъаи замини худ.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи такмили олоти меҳнат хоҷагиҳои калони ҷамоаҳои авлодӣ ба хоҷагиҳои хурди оилавӣ табдил ёфтанд. Дар натиҷаи ин ҷамоаи авлодӣ барҳам хӯрда, ба ҷойи он ҷамоаи ҳамсоя ба вучуд омад. Ин падида дар ташаккули одамон назар ба ҷамоаи авлодӣ қадаме ба пеш буд.

САВОЛ ВА СУПОРИИДО

1. Одамони қадим кадом ҳайвонҳоро ром карданд?
2. Чаро одамони қадим ба чорвопарварӣ машғул шуданд?
3. Кишоварзӣ чӣ тавр ба вучуд омад? Аҳамияти он аз чӣ иборат аст?
4. Кихоро косиб меноманд?
5. Дар асри санг кадом навъҳои косибӣ ба вучуд омаданд?
6. Дар бораи ягон навъи косибии одамони ҷамоаи ибтидоӣ нақл кунед.
7. Фарқи ҷамоаи авлодӣ аз ҷамоаи ҳамсоя дар чист?
8. Чаро ҷамоаҳои авлодӣ барҳам хӯрданд? Фаҳмонед, ки ҷамоаҳои ҳамсоя чӣ тавр ба вучуд омаданд?
9. Ҷамоаҳои ҳамсоя нисбат ба ҷамоаҳои авлодӣ чӣ бартарӣ доштанд?

§ 3. БАРҲАМХҶҶРИИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ

ПЕШРАФТИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ. Ҷамоаи ибтидоӣ тахминан 2,5 миллион сол давом кардааст. Он ба ду давра – давраи рушд ва давраи таназзулӣбӣ ҷудо мешавад.

Дар давраи аввал касе моликият надошт ва онро аз онӣ худ

ҳам карда наметавонист. Замин, ҷангал, олоти меҳнат, ҳайвонҳои шикоршуда ва ё хонагӣ, манзил ва ғайра ба ҳамаи аъзои ҷамоа – тӯдаи одамон, ҷамоаи авлодӣ тааллуқ доштанд. Дар ин давра зиндагии одамон ниҳоят

Расми 18. Сипори қадимтарин.

мушкил буд, зеро он ба табиат сахт вобаста буд. Ба одамон лозим меомад, ки худро аз офатҳои табиӣ муҳофизат кунанд, барои рӯзгузаронӣ ба қадри зарурӣ ҳӯрокворӣ пайдо намоянд. Онҳо гуруҳ-гуруҳ шуда, шикор мекарданд. Ҷойи зисти умумӣ доштанд. Ин ҳам барои ёфтани ризку рӯй ва ҳам барои аз даррандагон муҳофизат кардани одамон хеле мувофиқ буд.

Пешрафти ҷамоаи ибтидоӣ аз он сар шуд, ки одамон сохтани афзори меҳнатро ёд гирифтанд. Маҳз тавассути афзори меҳнат одамони ибтидоӣ чизи барояшон зарурро ба даст мебароварданд: маҳсулот меғундоштанд, моҳию ҳайвонотро шикор мекарданд, ба зироатпарварӣ машғул мешуданд ва ғайра.

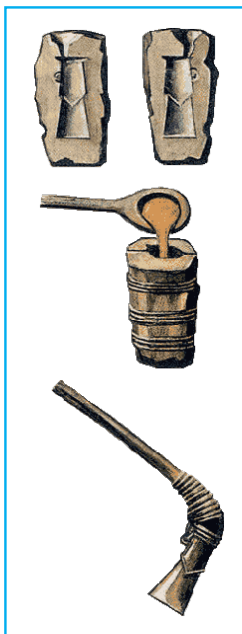
Садҳо ва ҳазорҳо сол пайи ҳам мегузаштанд. Одамон давра ба давра тавассути тасаввурот олоти кориро такмил меоданд ва таҷрибаи зиндагӣ гун мекарданд. Дар натиҷаи ин маҳсули меҳнати одамони қадим каму беш зиёд шуд. Фаъолияти корӣ дасту бозу ва тафаккури одамони ибтидоиро ташаккул дод.

Пайдоиши чорводорӣ ва зироатпарварӣ имкон дод, ки захираи озуқа зиёд карда шавад. Ин шугли одамони ибтидоӣ ба пайдоиш ва пешрафти косибӣ кумак расонд. Барои чорводорон ва зироатпарварон олоти гуногуни корӣ зарур буд ва онҳоро косибон сохта, бо чорво ва ғалладона иваз мекарданд.

ТАНАЗУЛИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ. Дар баробари такмилёбии олоти меҳнат ва сермаҳсул гаштани он вобастагии одамон ба ҷамоаи авлодӣ торафт камтар мешуд. Акнун одамон метавонистанд ҳудашонро бо озуқа таъмин намуда, ба оилаҳои хеш ғамхорӣ кунанд. Барои ҳамин ҷамоаи авлодӣ оҳиста-оҳиста ҷояшро ба ҷамоаи ҳамсоя медиҳад. Одамон дар ҷамоаи ҳамсоя сокин шуда, рӯзгори худро мустақилона пеш мебарданд. Дар баробари ин, онҳо дар қабилаҳо мондан гирифтанд, зеро ҳифзи авлоду оилаҳо аз тарафи қабилаҳо зарур буд, дар акси ҳол худро аз ҳучум ва талаву торочи қавмҳои дигар муҳофизат карда наметавонистанд. Он замон давлат ханӯз вучуд надошт, ки ин вазифаро иҷро кунад.

Истифодаи мис ва биринҷӣ таназзули ҷамоаи ибтидоиро ба вучуд овард. Аз мис ва биринҷӣ афзорҳои сохта мешуданд, ки нисбат ба олоти кории сангиву ҷӯбин саҳттару сермаҳсултар буданд.

Ба ҷойи табари сангӣ табари мисин ва баъд биринҷӣ, корд, дос, найза ва олоти дигари кории биринҷӣ сохта шуданд. Ин навгонӣ меҳнати одамонро чандин маротиба осонтар ва маҳсулноктар гардонд.

Расми 19. Тавас-
сути қолиб тайёр
кардани табар.

Дар хамин давра нобаробарии молумул-
кии одамон амри воқеӣ шуд. Бо гузашти вақт
на ҳамаи аъзоёни ҷамоаи ҳамсоя осудаҳои шу-
данд. Қисми бо қор унсгирифтаю меҳнатдӯсти
он аз зироатпарварӣ, қорводорӣ ва қосибӣ
маҳсулоти бештар ғирифта, ба табақаи
осудаҳои қаблаҳо тақдир ёфт. Қисми дигар
аъзоёни ҷамоаи ҳамсоя қамбағал мондан
ғирифт. Танҳо як қисми қамӣ аъзоёни ҷамоаи
ҳамсоя ба табақаи қоро тақдир гардиданд.

Чараёни ба табақҳо тақсимшавии одамон ва ба вучуд омадани нобаробарии молумулқӣ рафти барҳамхӯрии ҷомеаи ибтидоиро тезонид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ.

Дар хазорсолаҳои IV-III пеш аз милод барҳамхӯрии ҷомеаи ибтидоӣ оғоз меёбад. Ин падида дар тамоми ҷаҳон дар як вақт сурат нагирифта, дар як минтақа барвақттар ва дар минтақаи дигар дертар ба амал омад.

Дар натиҷаи беҳтаршавии сифати олооти кор ва ғункунии таҷрибаю малакаи меҳнатии одамони ибтидоӣ ҳосилнокии меҳнат даҳҳо маротиба афзуда, маҳсулоти изофа пайдо шуд. Пешвоёни қабилаҳо ва аъёну ашроф онро азхуд мекарданд. Ба онҳо муяссар гардид, ки заминҳои беҳтаринро ба даст дароранд, саршумори чорвояшонро зиёд кунанд, устохонаҳои хурди косибӣ созанд; кишоварзон, чорводорон ва косибонро ба нафъи худ кор фармоянд. Ин ҳама дорой қудрати пешвоёни қабилаҳо ва ашрофро боло бурд.

БАВУЧУДОИИ ДАВЛАТ. Пешвоёни қабилаҳо ва ашрофон ҳамқавамҳои худро қарздор қарда, ба тобеони худ таъдил меоданд. Аъзоёни ҷомеа аз рӯи дорой мунтазам ба табақаҳо тақсим шуданд. Ба табақаҳо тақсимшавии ҷомеа сабаби ба вуҷуд омадани давлат шуд. Як қисми давлатҳои аввалин ғуломдорӣ буданд. Дар ин давлатҳо замин, устохонаҳои қосибӣ, ҷангал, тичорат, сарвати мамлакат ва ғуломон молиқияти ғуломдорон буданд ва ин давлатҳо асосан ба ғуломдорон хизмат мекарданд.

Барои идора кардани давлати ғуломдорӣ аз лашкар, посбо-

нон, миршабон, зиндонҳо, зиндонбонҳо ва ғайра истифода бурда мешуданд. Давлат ва ғуломдорон ба мардум андоз бор карда, меҳнати маҷбурии бепули ғуломонро ба роҳ монда қонунҳои давлати ғуломдориро ба нафъи худ таҳия ва истифода мекарданд.

Дар ҳамин давра давлатҳое низ ташкил ёфтанд, ки ғуломдорӣ набуданд. Бо мурури замон ин давлатҳо ба давлатҳои феодалӣ табдил ёфтанд. Мардум дар ин давлатҳо ба табақаҳои сарватманд ва камбағал тақсим шуданд. Дар давлатҳои феодалии дунёи қадим ҳокимият дар дасти феодалҳо буд.

Ҳамин тариқ, ҷамоаи ибтидоӣ барҳам хӯрда, ба ҷойи он давлатҳо ба вучуд омаданд ва инсоният ба давраи таърих ворид гардид.

Расми 20. Зарфи нуқрагин.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи пешравии ҷамоаи ибтидоӣ чиҳо гуфта метавонед?
2. Таназзули ҷамоаи ибтидоиро шарҳ диҳед.
3. Ҳосилнокии меҳнат дар натиҷаи чӣ афзуд?
4. Чаро дар ҷамоаи ибтидоӣ нобаробарии молумулкӣ ба вучуд омад?
5. Сабабҳои барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоиро гуфта диҳед.
6. Табақаҳо ва давлатҳо чӣ тавр пайдо шуданд?
7. Баъди барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоӣ чӣ хел давлатҳо ба вучуд омаданд?

БОБИ II. СОЛШУМОРӢ ДАР ТАЪРИХ

§ 4. СОЛШУМОРИҲО ВА ТАҚВИМҲО

АҲАМИЯТИ СОЛШУМОРИҶО ТАҚВИМҲО. Ҳамин ки ҷомеаи инсонӣ ба давраи таърих ворид шуда ва аз мавҷудияти худ дарак дод, зарурати солшуморӣ ба миён омад. Бахусус, вақте ки солшуморӣ бештар зарур шуд, дар натиҷа иттиҳоди қabilaҳо ва давлатҳо ба вучуд омад.

Аҳамияти солшуморӣ дар таърих бағоят бузург мебошад. Инро дар муқоиса хубтар исбот кардан мумкин аст. Дар дарсҳои забони модарӣ қоидаҳои грамматикӣ бо мисолҳо оварда шуда-

анд. Забон бе ҳарфу овоз, калима, ибора ва ҷумлаҳо вучуд на-
дорад. Таърих бошад, макон, замон, қаҳрамонҳо, ихтилофҳо,
далелҳо, воқеаҳо, равандҳо ва тамоюлҳои худро дорад. Дар бай-
ни ҳамаи онҳо замон дар ҷойи аввал меистад. Аз ҳамин сабаб
тақвим – солшуморӣ манбаи муҳимтарини таърих аст. Воқеаҳои
таърихӣ ба воситаи солшуморӣ исбот карда мешаванд.

Дар таърих солшумориҳо хеле бисёранд. Дар аввал аксари
давлатҳои дунёи қадим тақвим ва солшумории худро доштанд.
Ҳатто баъзе шохҳо солшумории давлати худро аз рӯзи ба тах-

ти подшоҳӣ нишастанашон оғоз мекарданд.
Ҳамин ки шох вафот мекард, ба ҷояш шахси
дигар шох шуда, солшуморию дар қаламрави
давлаташ аз нав оғоз менамуд. Дар баъзе
давлатҳо солшуморӣ қатъ намегардид ва аз
нав ҳам оғоз намеёфт.

Бо мурури замон дар ҷаҳон шумораи
тақвимҳо кам шудан гирифта, ҳисоби сол
барои халқу давлатҳо содаю осонтар гар-
дид. Имрӯз дар Шарқ ва Ғарб маъмулан се
солшуморӣ истифода мешавад: солшумории
томилодӣ, солшумории милодӣ ва солшумо-
рии ҳичрӣ (ҳичрии шамсӣ ва ҳичрии қамарӣ).

СОЛШУМОРИҲОИ ТОМИЛОДӢ. Оғо-
зи солшумории томилодӣ то ҳол аниқ карда
нашудааст, лекин охири ин солшуморӣ маълум
аст. Он дар охири ҳазорсолаи якуми пеш аз ми-
лод ба охир расидааст. Солшумории томилодӣ
аз зиёди ба сӯи камшавӣ сурат мегирад, яъне,
аввал соли 1000, баъд соли 999, 998, 997, 996...
ва ҳамин тариқ, то соли I пеш аз милод рафта
ба охир мерасад. Ҳисоби ҳазорсолаҳои оян-
даи томилодӣ ҳам ҳамин тавр сурат мегирад.
Ҳазорсолаи охири ин солшумории томилодӣ
ҳазорсолаи I пеш аз милод мебошад. Баъди
ба охир расидани ин ҳазорсола солшумории
милодӣ оғоз меёбад.

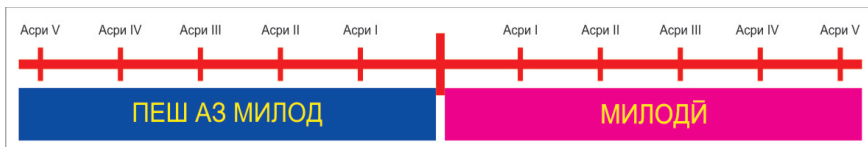
Яке аз солшумориҳои қадимтарин сол-
шумории зардуштӣ мебошад. Сарчашмаҳои
хаттии таърихӣ таъсиси онро ба Зардушт
нисбат медиҳанд. Солшумории зардуштиро

*Расми 21.
Давраҳои моҳтоб.*

СОЛШУМОРИҲО

ДУНЁИ ҚАДИМ			АСРҲОИ МИЁНА										ДАВРАИ НАВ				ДАВРАИ НАВТАРИН								
			АСРҲО		АСРҲО		АСРҲО		АСРҲО		АСРҲО		АСРҲО												
Ҳазорсолаҳои п.а.м.																									
Ш	П	И	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
ТО МИЛОД				милодӣ				милодӣ				милодӣ					милодӣ				милодӣ				
			Форсии қадим: то соли 439 п.а.м. давом кардаст.																						
			Юлианӣ: аз 01.01. соли 25 милодӣ оғоз ёфтааст.																						
Зардуштӣ: аз соли 441 п.а.м. то соли 651 милоӣ давом кардааст.																									
										Ҳиҷрӣ: соли 622 оғоз ёфтааст.															
										Яздигурдӣ: аз соли 632 то соли 651 вучуд дошт.															
															Григорианӣ: аз соли 1582 оғоз ёфтааст.										

Расми 22. Солишумориҳо аз дунӢи қадим то давраи муосир.

Расми 23. Солишумории пеш аз милод ва милодӣ.

солшумории авастой низ меноманд. Ин тақвим дар баъзе ноҳияҳои Осиёи Марказӣ ва Эрон дар нимаи аввали ҳазорсолаи I п.а.м. қорӣ гардидааст. Солшумории зардуштӣ ба Суғд, Хоразм, баъзе давлатҳои дигари Шарқ ва Аврупои Ҷанубу Шарқӣ низ роҳ ёфтааст. Онро Ҳахоманишиён дар давлати худ соли 441 п.а.м. қорӣ кардаанд. Солшумории зардуштӣ солшумории ягонаи форсизабонҳо набуд. Ғайр аз он, солшумории Форси қадим, суғдӣ, хоразмӣ ва язdigурдӣ низ вучуд доштанд.

Солшумории зардуштӣ шамсӣ буда, 1 соли он 365 рӯзро ташкил меод. Ин солшуморӣ 12 моҳ дошт.

Солшумории қамарӣ (моҳтобӣ) аз ҳама қадимтарин ва баърои одамони он замон аз ҳама осонтарин буд. Ин солшуморӣ бо вучуди он ки дар бисёр мамлакатҳо истифода мешуд, як камбудӣ ҳам дошт, ки он ҳар сол дар як вақт ба итмом намерасид.

СОЛШУМОРИҲОИ МИЛОДӢ. Солшумории аслии милодӣ аз пайдоиши дини насронӣ оғоз ёфтааст. Онро имрӯз қариб тамоми ҷаҳон истифода мебарад. Солшумории милодӣ аз соли 1 ҳазорсолаи 1 милодӣ оғоз ёфта, ба сӯи зиёдшавӣ меравад. Ғайр аз солшумории масеҳӣ, дар ин давра солшумориҳои дигар низ вучуд доштанд.

Солшумории григорианӣ дар Аврупо пайдо шудааст. Онро Папаи Рим Григории XIII соли 1582 қорӣ кардааст. Дар ин қитъа то ҷоришавии солшумории григорианӣ солшумории юлианӣ маъмул буд, вале ин солшуморӣ охиста-оҳиста ҷойи худро ба солшумории григорианӣ дод. Онҳо аз ҳамдигар ҳамагӣ 13 рӯз фарқ доштанд. Дар миёнаҳои асри XX солшумории григорианӣ қариб дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон мавриди истифодаи доимӣ қарор гирифт.

Шоҳи охири Сосониён Яздигурди III 16 июни соли 632 (ба солшумории ҳиҷрӣ қамарӣ мутобик аст) дар қаламрави давлати Сосониён тақвими худро қорӣ намуд, ки онро солшумории язdigурдӣ номидаанд. Соли 651 Эрон ба ҳайати Хилофати араб дохил шуд. Дар баробари дар Эрон қорӣ шудани дини ислом дар

ин чо тақвими ҳичрӣ низ қорӣ мегардад.

Солшумории ҳичрӣ аз рӯзи ҳичрати пайғамбари ислом Ҳазрати Муҳаммад (с) аз Макка ба Мадина оғоз меёбад, ки он мутабоқи 16 июли соли 622-и милодист.

Масалан, соли 2004 ба соли 1383 ҳичрии шамсӣ баробар аст. Солшумории ҳичрӣ шамсӣ (офтобӣ) ва қамарӣ (моҳтобӣ) мешавад. Солшумории шамсии ҳичрӣ 365 рӯз ва қамарӣ 10 рӯз аз солшумории шамсии ҳичрӣ камтар аст. Ин солшуморӣ асосан дар давлатҳои исломӣ дар истифода аст.

ҲИСОБИ МУЛҶАР. Мардуми форсидабон, аз он ҷумла, тоҷикон барои муайян кардани синну соли шахс ва баъзе қорҳои дигар аз солшумории худ, ки «мулҷар» ном дорад, истифода мекунанд. Мулҷарро на танҳо мардуми форсидабон, балки мардуми зиёди мамлакатҳои Машриқзамин низ истифода мекунанд. Имрӯз он ба мамлакатҳои Ғарб низ роҳ ёфтааст. Ҳисоби мулҷар аз 12 сол иборат буда, ҳар кадоми он номи худро дорад. Он бо тартиби зайл қор мегардад:

МУЛҶАР: ТАҚВИМИ ТОҶИКИҶО ФОРСӢ

1.	Муш	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008	2020
2.	Бақар	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009	2021
3.	Паланг	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010	2022
4.	Ҳарғӯш	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011	2023
5.	Наҳанг	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012	2024
6.	Мор	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013	2025
7.	Асп	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014	2026
8.	Гӯсфанд	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015	2027
9.	Ҳамдуна	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016	2028
10.	Мург	1945	1957	1969	1981	1993	2005	2017	2029
11.	Сағ	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018	2030
12.	Хук	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019	2031

Соли мулҷар ҳар сол 21 март оғоз ёфта, то 21 марти соли оянда дар бар мегарад, яъне аз иди Наврӯзи феълӣ то иди Наврӯзи оянда давом мекунад.

Тарзи ҳисоби синну соли шахс аз рӯи ин солшуморӣ хеле

осон аст. Масалан, агар шахс баъди 20 марти соли 1953 таваллуд шуда бошад, пас солаш мор аст. Аз аввали соли 1953 то охири соли 1965, яъне аз аввали соли мори мӯлчари гузашта то аввали соли мори мулчари оянда ӯ 13-сола, то аввали соли мори мулчари дигар – соли 1977 25 - сола мешавад.

Ҳангоми ҳисоби мулчар мулчари аввал 13 сол ва мулчарҳои минбаъда 12-солӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, агар шахс соли мулчари таваллудашро донанд, аз рӯи ин ҷадвал синну соли вайро бе ягон мушкилие муайян кардан мумкин аст.

Солшумории мулчар дар илми таърих кам истифода бурда мешавад.

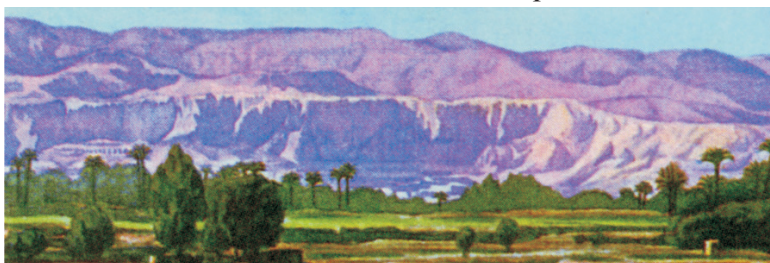
САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Солшуморӣ дар илми таърих чӣ аҳамият дорад?
2. Шумо кадом солшумориҳоро медонед?
3. Солшумориҳои томилодиро ном баред.
4. Мувофиқи солшумории милодӣ алҳол кадом сол аст? Мувофиқи солшумории ҳиҷрӣ чӣ?
5. Оид ба ҷадвали солшуморӣ бо ҳамдарсон саволу ҷавоб кунед.
6. Номҳои солшумории мулчарро аз ёд кунед.
7. Аз рӯи ҳисоби мулчар синну соли волидон ва аъзоёни дигари оилаатонро муайян кунед.
8. Аз рӯи ҷадвалҳо давраҳои таърихиро шарҳ диҳед.

БОБИ III. МИСРИ ҚАДИМ

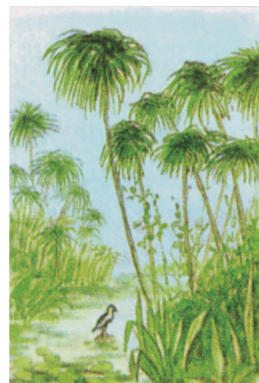
§ 5. ТАБИАТ ВА АҲОЛИИ МИСРИ ҚАДИМ

ШАРОИТИ ТАБИИИ МИСР. Мисри қадим мамлакатест,

Расми 24. Манзараи водии Нил.

ки он қисмати шимолу шарқии қитъаи Африқои водии дарёи Нил ва наздикии Асвон то соҳили Баҳри Миёназамин, яъне то резишгоҳи ин дарёро дар бар мегирифт. Заминҳои Миср асосан аз биёбон ва баъзе чойҳояш аз харсангҳо таркиб ёфта буд. Аз мобайни ин биёбон яке аз дарёҳои калонтарини дунё – Нил ҷорӣ аст. Водии Нилро кабудизор пӯшонда, дар соҳилҳояш хурмо, дарахтони ақоқиё (акатсия) ва папирусҳои баланд мерӯйданд. Дарёи Нил сертимсоҳу сермоҳӣ буд. Дар чакалакзорҳои наздизоҳилий ва ҷангалзорҳои он фил, аспӣ обӣ, заррофа, гурбаи ёбӣ, каркадан, оху, мурғи даштӣ ва ҳайвоноти дигар бисёр буданд.

Расми 25.
Ҷамини папирус.

Мавҷудияти набототу ҳайвоноти мазкур маҳз ба дарёи Нил ва иқлими мусоиди соҳилҳои он вобаста аст. Дарёи Нил ҳам барои набототу ҳайвоноти ин минтақа ва ҳам барои мисриёни қадим аҳамияти беандоза бузург дошт.

Дар фасли баҳор ва моҳи аввали тобистон бо сабаби обшавии барфи кӯҳҳои Абиссиния (Ҷабашистон) ва боронҳои сел оби дарёи Нил зиёд шуда, аз соҳилҳо берун мебаромад ва заминҳои наздизоҳилиро дар масофаи садҳо метр бо лой мепӯшонид. Давраи бавуқӯёии обхезии шадид дар дарёи Нил ба моҳи июн рост меомад. Дар ду моҳи дигари фасли тобистон дар Миср бориш таъмоман қатъ мегардид. Аз ин рӯ, дар ин ҷо обёрии зироат асосан аз тариқи дарё сурат мегирифт.

АҲОЛИИ МИСР. Дар давраи пеш аз пайдоиши давлатҳо аҳолии Миср аз қабилаҳои сершумори гуногунлаҳза иборат буд, вале бо мурури замон ин қабилаҳо бо ҳамдигар омезиш ёфта, халқи Мисри қадимро ташкил намунаанд. Қабилаҳои қадимтарини Миср бо қабилаҳои Африқои Шарқӣ ҳеҷ доштанд.

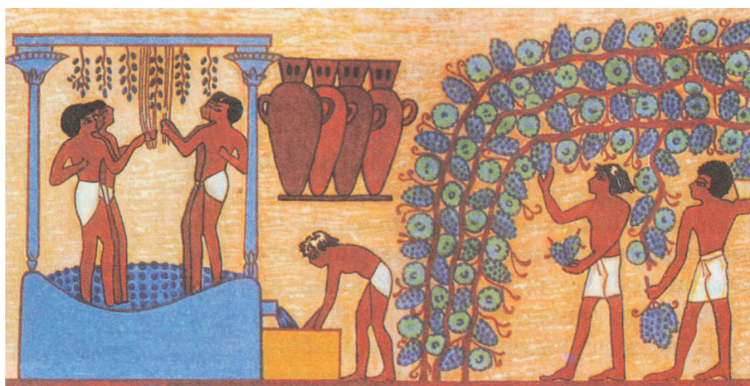
Расми 26. Кишоварзон.

Дар ин бора ҳайкалчаҳо ва косахонаҳои сари одамоне, ки аз он ҷо дар натиҷаи ҳафриёт пайдо карда шудаанд, шаҳодат медиҳанд.

Забони мисриёни қадим то як дараҷа ба забонҳои галлӣ, сомалӣ ва баъзе забонҳои дигари қabilaҳои Африқои Шарқӣ ва Шимолӣ ва хусусан ба забони либиягӣ монандӣ дошт. Унсурҳои алоҳидаи забони қabilaҳои барбарӣ низ ба забони мисриёни қадим роҳ ёфтаанд. Ин андеша исботи он аст, ки дар замони қадим ҳардуи ин гурӯҳи қabilaҳо бо ҳамдигар муносибатҳои зич доштаанд.

Сарфи назар аз он ки қabilaҳои Мисри қадим бештар ба қabilaҳои шарқиафриқоӣ шимолиафриқоӣ ва қabilaҳои нимҷазираи Сино наздикӣ доштанд, баъзе қabilaҳои осӣёгӣ ҳам ба таркиби забони мисриёни қадим таъсир расондаанд. Ин амал аз он сабаб рух додааст, ки қabilaҳои қадими арабӣ, финикиӣ, бобилиӣ ва ошуриӣ ҳам ба Мисри қадим робита доштанд. Исбот шудааст, ки зухуроти мазкур дар замони бавучудой ва ташаккули давлатҳои Мисри қадим ба амал омадааст.

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Дар водии дарёи Нил кишоварзии обӣ рушд ёфта буд. Кишоварзони ин ҷо дар обёрии зироатҳо аз мад ва чазр ба ҳуҷи истифода мебарданд. Ҳангоме ки дар натиҷаи мад оби дарё баланд мешуд, обанборҳои ба он мувофиқ сохташударо аз об пур мекарданд. Кишоварзон тавассути ин об зироатҳояшонро обёрӣ мекарданд.

Расми 27. Ҷамъоварӣ ва коркарди ангур.

Кишоварзони Мисри қадим илоҷи ба заминҳои аз сатҳи дарё ва обанборҳо баландтар воқеъбуда баровардани обро низ ёфтанд.

Барои ин кор шадуфро ихтироъ карданд. Онҳо чарххоеро сохтанд, ки дар қисмати берунии он сатилчаҳои чӯбӣ ва ё сафолӣ дар муқобили чараёни об баста шуда буданд. Чархи шадуф (чархофалак) дар муқобили чараёни об устувор гузошта мешуд. Оби дарё бо чараёни ҳаракати худ чархи шадуфро ба ҳаракат мебаровард. Дар натиҷа сатилчаҳо пур аз об шуда оби онҳо, ба новаи баланде, ки ба сатҳи болоии чарх мувофиқ кунонида шуда буд, мерехт. Ин усул киштзорхоро аз об шабонарӯзӣ таъмин менамуд. Шадуфҳо яке аз ихтирооти бузурги мисриёни қадим мебошад. Онро дар бисёр мамлакатҳои муосири ҷаҳон, ҳатто имрӯз ҳам дар кишвари мо босамар истифода мебаранд.

Косибони мисрӣ маснуоти гуногун, аз он ҷумла, кулолӣ, заргарӣ, лавозимоти ҷангӣ, масолеҳи сохтмон ва ғайра истеҳсол мекарданд. Бинокорони Мисри қадим дар сохтани биноҳои истиқоматию ҷамъиятӣ, аҳромҳо ва ороиши онҳо хеле моҳир буданд. Дар ин бора ҳаробаҳои иншооти сохтмон ва бозёфтҳои дигари бостонии дар натиҷаи ҳафриёт бадастомадаи Мисри қадим шаҳодат медиҳанд.

Миср бо давлатҳои дуру наздик муносибатҳои тиҷоратӣ дошт. Дарёи Нил барои ин кор хуб хизмат мекард. Точирон молҳои худро дар киштиҳо бор карда, ба Нубия ва шаҳри давлатҳои дигар бурда мефурӯхтанд. Молҳои косибони мисрӣ дар мамлакатҳои ди-

Расми 28. Говҷӯи. Тасвири девориш Миср.

Расми 29. Шадуф.

Расми 30. Ордкунии галла дар рӯи товасанг.

гар ҳам харидори зиёд доштанд. Точирони мисрӣ барои савдо аз имкониятҳои дарёи Нил ва баҳрҳои Сурху Миёназамин хуб истифода мебурданд. Ба воситаи завраку киштиҳо то қисмати ҷануби нимҷазираи Синою Фаластин ва аз он ҷо то ба Сурияю Кипр ва Крит рафтуомад мекарданд. Роҳҳои дигари тиҷоратӣ ҳам буданд, ки Мисрро бо мамлакатҳои хориҷии дуру наздик мепайвастанд.

Гуфтаҳои боло гувоҳи онанд, ки Мисри қадим барои пайдо шудани давлат шароити мусоид доштааст. Ҳам иқлим, ҳам захираҳои табиӣ, ҳам роҳҳои обӣ ва хушкӣ, ҳам рушди касбу ҳунар ва ҳам тиҷорати мисриён дар ин бора далолат мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Мисри қадим дар кучо воқеъ гардида буд?
2. Дар бораи набототи ҳайвоноти водии дарёи Нил чиҳо гуфта метавонед?
3. Дарёи Нил барои мисриёни қадим чӣ аҳамият дошт?
4. Дар Мисри Қадим кадом қавмҳо сукунат доштанд?
5. Забони кадом халқҳо ба забони мисриёни қадим таъсир расондааст?
6. Кишоварзони қадими Миср аз “мад ва ҷазр”-и дарёи Нил чӣ тавр истифода мебурданд? Аз шадуфҳо чӣ?
7. Дар бораи пешрафти косибии Мисри қадим далелҳо биёред.
8. Мисриёни қадим маҳсулоти филизиро аз кучо меоварданд?
9. Точирони Миср барои фурӯхтани мол ба кадом давлатҳо сафар мекарданд?
10. Бигӯед, ки ба шумо кадом қисмати мавзӯӣ писанд омад?

§ 6. БА ВУҶУД ОМАДАНИ ДАВЛАТ ДАР МИСРИ ҚАДИМ

ҲИКОЯТИ БОСТОНШИНОСОН. Барои муайян намудани замони пайдоиши аввалин давлатҳои Мисри қадим олимони бостоншинос кори зиёдеро анҷом додаанд. Онҳо водихои назди дарёи Нил ва хусусан поёноби онро ҳаматарафа таҳқиқ кардаанд. Дар натиҷаи ҳафриёт тарҳи истикоматгоҳҳо, шаҳрчаҳо ва нишонаҳои дигари ҳаёти мисриёни қадим ошкор карда шудаанд. Олимон аниқ муайян намудаанд, ки дар водии дарёи Нил ва минтақаи резишгоҳи он давлатҳои қадимтарини Миср дар охириҳои ҳазорсолаи V ва аввали ҳазорсолаи IV п.а.м. ба вучуд омадаанд.

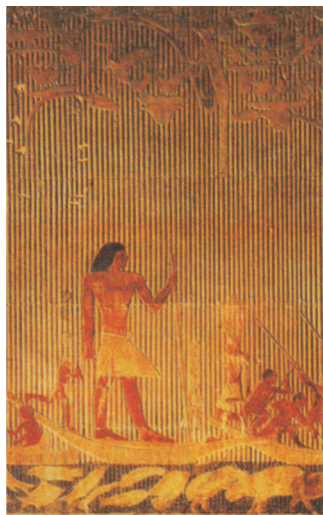
Дар ин давра аҳолии Миср дар ҷамоаҳои авлодӣ зиндагӣ карда, баъзеи онҳо аллакай аз тарафи шӯрои куҳансолон идора карда мешуданд.

Барои дар Мисри қадим ба вучуд омадани давлатҳо кишоварзӣ ва обёрӣ кардани киштзорҳо мақоми асосиро иҷро намудаанд. Ханӯз дар замонҳои қадимтарин дар ин ҷо қорҳои марбут ба обёрии заминро аввал ҷамоа ва баъдтар давлат ба даст гирифт.

Бостоншиносон аз бозёфтҳои хаттии Мисри қадими бо хатти иероглифӣ навишташуда, ки ибораҳои «вилоят», «музофот», «сардори вилоят» ва «сардори музофот»-ро ифода мекунанд, пайдо намудаанд. Дар яке аз иероглифҳо ҷӯй тасвир ёфтааст. Аз ин иероглиф маълум мегардад, ки вазифаи асосии сардори вилоят назорат аз болои низоми обёрии заминҳо будааст.

Дар пораи шамшере манзараи оғози ботантанаи киштукори баҳорӣ инъикос ёфтааст. Шоҳ бо тоҷи Мисри Шимолӣ дар сар ва бо олоти кишоварзӣ – сипор инъикос гардидааст. Ё тайёр аст, ки шудгори заминро оғоз кунад. Дар пешопеши шоҳ одами хурде дар даст сабадча омодаи он аст, ки тухмии дар он мавҷудбударо ба замини шудгоршуда пошад. Ин амал дар соҳили ҷӯе инъикос гардида буд. Тасвири мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки вазифаи муҳимтарини шоҳ ғамхорӣ барои рушди кишоварзӣ будааст. Аз ҷониби шоҳ тавассути сипор кашидани хатти нахустини шудгори замин маънои онро дошт, ки шоҳ бо обрӯй ва мартабаи худ кишоварзонро ба ин қори дорои аҳамияти давлатӣ ҳидоят ва раҳнамоӣ рӯхбаланд менамояд.

СОХТИ ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИНИ МИСР. Дар бораи сохти давлатҳои қадимтарини Миср катибаҳои сангҳои болои қабрҳо шаҳодат медиҳанд. Катибаҳои тавассути ин сангҳо ва навиштаҷоти дигари то замони мо расида унвонҳо, мансабҳо ва вазифаҳои ашрофӣ қадимтарини Мисрро инъикос кардаанд. Мувофиқи ин бозёфтҳо маълум гардид, ки дар Мисри қадим давлатро шоҳ идора мекардааст. Баъд

Расми 31. Манзараи шикоркунии фиръавн аз сулолаи V. Тасвир аз мақбарайи Ти́и Сакара.

аз шоҳ дар мамлакат шахси дуом сардори дарбор ва муҳрдори ҳамаи моликияти давлатӣ будааст.

Дарбориҳо худро «ҳокими дарбор» ё «дӯстони шоҳ» меномиданд. Яке аз мансабҳои давлатӣ «чатӣ» ном доштааст. Чатӣ мансабдоре буд, ки дар мавриди доир гардидани ҷамъомадҳои бошукӯҳ аз паси шоҳ мерафт. Ин мансабдор бо мурури замон тамоми қорҳои идораи давлатро дар ихтиёри худ дошт. Мартабаи «чатӣ» ба вазифа ва унвони вазирӣ баробар будааст.

Дар давлатҳои қадимтарини Миср заминҳои кишт дар дасти давлат марказонида шуда буданд. Давлат аз истифодабарандагони ин заминҳо андоз меситонд. Ба ин қор идораи махсуси давлатӣ машғул буд, ки онро «хонаи нуқра» меномиданд. Андози кишоварзӣ дар шакли асли ситонида мешуд.

Давлат ба вилоятҳои алоҳида тақсим шуда буд, ки онҳоро «номҳо» меномиданд. Ба номҳо ҳокимони маҳаллӣ – «номархҳо» сарварӣ мекарданд.

МУТТАҲИДШАВИИ ДАВЛАТҲОИ МИСР. Маълум аст, ки дар Мисри қадим аввал давлатҳои хурди сершумор ба вучуд омадаанд. Миёни ин давлатҳо доимо ҷангу ҷидол вучуд дошт. Ҷангҳо сабаби муттаҳидшавии давлатҳои хурд гардиданд. За-рурати дуруст ба роҳ мондани низоми обёрӣ ва васеъ намудани тичорати хориҷӣ низ ба ҳам муттаҳид шудани давлатҳои хурди Мисрро тақозо мекард, зеро аз уҳдаи иҷрои чунин қорҳо танҳо давлатҳои қалону пуққувват баромада метавонистанд.

*Расми 32. Ободиҳои шоҳи
Хора Ваҷиш Абидос.*

Ҷараёни бо ҳам муттаҳидшавии давлатҳои Мисри қадим дар ду минтақа – Мисри Шимолӣ ва Мисри Ҷанубӣ ба амал меомад. Дар ин ду минтақа қариб дар як вақт ду давлати барои муттаҳид кардани Миср бо ҳамдигар рақобаткунанда ба вучуд меоянд. Маркази Мисри Шимолӣ шаҳри Баҳдат ва маркази Мисри Ҷанубӣ шаҳри Небут буд.

Ин ду давлат дар байни худ мубо-ризаи дуру дароз мебуданд. Дар ин бора асотирҳои сершумор шаҳодат медиҳанд. Тибқи онҳо гӯё дар байни худоҳо Гор ва Сэт, ки яке ҳомии Мис-ри Шимолӣ ва дигаре ҳомии Мисри

Чанубӣ буд, муборизаи хеле шадид ва тӯлонӣ ба амал омада будааст. Ҳар ду тараф ҳам борҳо ба ҳамдигар дастболо шуда будаанд, вале дар байнашон мубориза боз аз нав авҷ мегирифтааст.

Он вақт шоҳи Мисрро аллакай фиръавн меномиданд, лекин аниқ маълум нест, ки ду қисмати Мисри қадим кай бо ҳам муттаҳид шудаанд. Ба ҳар ҳол, онҳо минбаъд бо ҳам муттаҳид гардидаанд.

Дар як пораи тобути аз Нагада ёфтшуда дар бораи пайдоиши аҷдоди фиръавн Мино маълумот дода шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки баромади Мино аз Танаи назди Абидос аст. Мувофиқи ин сарчашма гӯё, ки Мино резишгоҳи рӯди Нилро забт карда, давлати ягонаи муттаҳиди Мисрро таъсис дода, дар мобайни резишгоҳ ва водии рӯди Нил, ки ҷойи хеле муҳими Миср буд, пойтахти ин давлатро бунёд мекунад ва ба он номи «Девори Сафед»-ро медиҳад. Баъдтар дар ин ҷо пойтахти шоҳигарии Мисри қадим – шаҳри Мемфис бунёд карда мешавад.

СУЛОЛАҲОИ ФИРЪАВНҲО. Шоҳҳои Мисрро фиръавн меномиданд. Дар Мисри қадим ҳамагӣ 26 сулолаи фиръавнҳо пайи ҳам ҳукмронӣ кардаанд. Аз онҳо ду сулолаи аввал пеш аз замони шоҳигарии қадими Миср, яъне дар охири ҳазорсолаи V ва ҳазорсолаи IV пеш аз милод ва сулолаҳои дигари фиръавнҳо бошанд, пайдарҳам дар замони шоҳигарии қадими Миср (солҳои 2400 п.а.м.), шоҳигарии миёнаи Миср (солҳои 2400 – 1580 п.а.м.) ва шоҳигарии Нави Миср (солҳои 1580 – оғози асри XI п.а.м.) дар ҳазорсолаҳои III–I пеш аз милод салтанат рондаанд. Дар якҷанд мавзӯи оянда дар бораи ин шоҳигариҳо сухан хоҳад рафт.

Расми 33. Аҳроми Ҷосер дар Сакара. Сулолаи III.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Бостоншиносон дар натиҷаи ҳафриёт аз Миср чиҳа ёфтаанд?
2. Давлатҳои қадимтарини Миср кай ба вучуд омадаанд?
3. Бозёфтҳои ҳаттии Мисри қадим дар бораи чӣ нақл мекунанд?
4. Дар Мисри қадим вазифаи асосии сардори давлат аз чӣ иборат буд?
5. Дар оғози киштукори баҳорӣ ширкат варзидани шоҳи Мисри қадим дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад?
6. Кихоро “ҳокимони дарбор” ва ё “дӯстони шоҳ” меномиданд ва барои чӣ?
7. “Хонаи нуқра” ба кадом қори давлатӣ машғул буд?
8. Сабабҳо ва аҳамияти муттаҳидшавии давлатҳои хурди Мисри қадим дар чӣ буд?
9. Дар бораи сулолаи фиръавнҳои Мисри қадим чӣ медонед?

§ 7. ШОҲИГАРИИ МИСРИ ҚАДИМ

Шоҳигарии Мисри қадим давраи ҳукмронии сулолаҳои III-VI, яъне солҳои 3000 – 2400 пеш аз милодро дар бар гирифтааст. Дар ин давра дар Миср давлати марказиятноки гуломдорӣ ба вучуд меояд.

Расми 34.
Ҳайкали ашроф.

ВАЗЪИ КИШОВАРЗӢ. Баъди дар Миср ба вучуд омадани давлати марказиятнок имконият фароҳам омад, ки низоми обёрӣи замин беҳтар карда шавад. Давлат барои қандани ҷӯйҳо ва обанборҳои қалон ҷораҷӯйҳои қарда, сохта шудани онҳоро назорат мекард. Ин қор ба уҳдаи амалдорони махсуси давлатӣ гузошта шуда буд. Яке аз ҳамин гуна амалдорон, ки Нахб ном доштааст, менависад, ки бо амри шоҳ аз рӯйи нақшаи пешакӣ дар қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Миср қандин ҷӯйҳоро кофтааст.

Дар ин вақт нисбат ба пештара қорводорӣ рушд мекунад. Олоти меҳнати кишоварзӣ тақмил меёбад. Кишоварзон аз сипор ва доси биринҷии тақмилёфта истифода мебарданд. Қатибаҳои онвақта нишон медиҳанд, ки дар шоҳигарии Мисри қадим кишоварзон бештар гандум, ҷав ва зағир меқориданд. Киштзорӣ ин зироатҳо хеле васеъ буд. Тоқпарварӣ ва

Расми 35. Мулки ашроф

зайтунпарварӣ низ аз машғулиятҳои асосии кишоварзони мисрӣ ба шумор мерафтанд.

Мисриён ба шикор ва моҳидорӣ ҳам машғул буданд. Дар ин бора тасвири шикори ҳайвонот дар деворҳои макбараи замони шоҳигарии Мисри қадим шаҳодат медиҳанд.

КАСБУ ҲУНАР ВА БИНОКОРӢ. Тасвирҳои сершумори дар деворҳои макбараҳои то замони мо боқимондаи шоҳигарии Мисри қадим дар бораи рушди касибӣ ва пеш аз ҳама, коркарди чӯб, филиз, гил, папирус, бофандагӣ ва чармгарӣ маълумот медиҳанд.

Косибони мисрии ин давра дар сохтани сандалӣ, курсӣ, миз, чевон, ҷиҳози дигари ҷӯбини хона ва киштӣ хеле моҳир буданд. Барои ин кор баъзе навъҳои чӯби баландсифатро аз мамлакатҳои дурдаст меоварданд, чунки дар Миср чунин дарахтон намерӯйданд. Масалан, чӯби ҷалғӯза (кедр), ки хеле мустаҳкам аст, аз Сурия ва чӯби дарахти сиёхро аз Нубия меоварданд.

Косибону бинокорони мисрии ин давра дар сангтарошӣ ҳамто надоштанд. Инро дар мисоли сохтмони аҳромҳои фиръавнҳои сулолаи III баръало دیدан мумкин аст. Аз ҳамин давра сар карда, дар Миср меъморӣ сангӣ рӯ ба рушд мениҳад. Дар ин бора ибодатхонаи фиръавн Хафра аз сулолаи IV ва аҳроми Хуфу, ки аз ҳамин сулола аст, шаҳодат медиҳанд.

Расми 36. Фиръавн Рамзес.

ТИҶОРАТ. Тоҷирони мисрӣ ба мамла-

Расми 37. Пакана Бес. Ҳайкали қадима.

катҳои хориҷӣ маҳсулоти косибӣ бурда мефурӯхтанд. Фиръавнҳои сулолаҳои III–IV аз паси қорвонҳои тиҷоратӣ лашкар ҳам мефиристоданд, то ки ҳукмронии Мисрро дар мамлакатҳои ҳамсоя муқаррар намуда, сарвати онҳоро аз худ кунанд. Аҳолии ин мамлакатҳо ба неруи арзони қории мисриён табдил меёфт.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ФИРЪАВНҲОИ СУЛОЛАҲОИ III – IV. Фиръавнҳои ду сулолаи аввал ҷангҳои истилогаронаи Мисрро оғоз карда буданд. Ин қорро фиръавнҳои сулолаҳои III – IV идома доданд. Дар натиҷаи ин Миср ба давлати қалону ғузӯре табдил ёфт.

Фиръавни аввалини сулолаи III Қосер дар самтҳои шимолу шарқӣ ва ҷануби сарҳадҳои Миср амалиёти ҷангӣ бурдааст. Дар нимҷазираи Сино нақше боқӣ мондааст, ки дар бораи ғалабаи Қосер ба қабилҳои ин ҷо нақл мекунад. Худи ӯ дар ҳолате тасвир ёфтааст, ки ба сари қасе ғузр бардоштааст. Фиръавн Қосер ба нимҷазираи Сино барои ишғол қардани маҳалли қони мис лашкар қашида буд.

Дар замони ҳукмронии Қосер лашкари Миср як қисми Нубияро ишғол қарда буд. Қосер меҳост, ки аз Асвон то Филэ садди бузург созад, то ки сарҳадҳои вилоятҳои ҷанубии Мисрро ҳифз намояд.

Фиръавн Снофру аз Қосер мондани надост. Ӯ низ ба ҷангҳои истилогарона даст зад. Дар замони ҳукмронии Снофру нимҷазираи Сино ғузр ба Миср тобеъ қарда шуд. Ғалабаҳои ин фиръавн дар нақши рӯйи харсанги Вади Матхар абадӣ ғардоида шудаанд. Ин фиръавн дар ҳолати ғузӯзии ботантана

Расми 38. Савдои табодули ашӯ, мол.

тасвир ёфта, “таслимғари мамлакатҳои беғона” ном бурда шудааст. Ҷангҳои Миср барои ба даст даровардани нимҷазираи Сино дар замони ҳукмронии фиръавнҳои сулолаи IV ҳам идома доштанд.

ҲУКМРОНИИ ФИРЪАВНҲОИ СУЛОЛАҲОИ V – VI. Ин сулолаҳо дар Миср солҳои 2700 – 2400 пеш аз милод ҳукмронӣ қардаанд.

Расми 39. Бинокорони Миср.

Сарчашмаи папирусии асри XVII п.а.м. то ба мо расида дар бораи пайдоиши се фиръавни аввали сулолаи V нақл мекунанд. Гӯё, ки ин се фиръавн ба таври асрорангезе аз никоҳи зани коҳини Худо Раъ ва худи Худои мазкур таваллуд мешаванд. Ҳамин тариқ, ин ду сулола зодаи Худои мисрии Раъ шинохта шуда буданд. Ин маънои онро дорад, ки фиръавнҳои сулолаи V ва VI “писарони Офтоб” – Раъ буда, барои ба тахту тоҷи подшоҳии Миср соҳиб шудан ҳуқуқи мутлақ доранд.

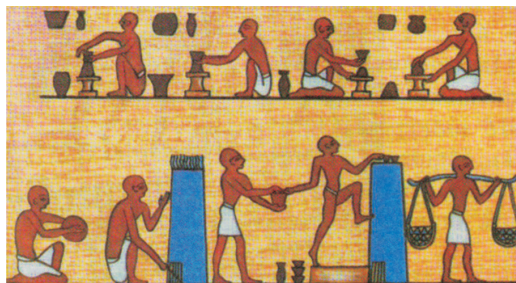
Дар замони ҳукмронии се фиръавни аввали сулолаи V Раъ – Худои олии давлатии тамоми Миср эълон карда мешавад. Бо ҳамин сабаб минбаъд ба номи фиръавнҳои сулолаҳои V ва VI номи Худо – Раъ ҳамроҳ карда мешуд. Ин шоҳҳо унвони “писари Раъ”-ро низ мегиранд.

Дар катибаю ҳайкал ва нақшҳои гачкорӣ дар бораи ҷангҳои истилогаронаи ҷандин фиръавни сулолаи V маълумот мавҷуд аст. Дар байни онҳо Сахура низ ҳаст. Ӯ ба муқобили халқҳои нимҷазираи Сино ва либиягӣҳо ҷанг кардааст. Манзараҳои алоҳидаи ин ҷанг дар катибаҳои нақшҳои камари Вади Матхара ҳам инъикос ёфтаанд.

Забткориҳои фиръавнҳои сулолаи 5-умро фиръавнҳои сулолаи 6 идома доданд. Масалан, Пепи I дар нимҷазираи Сино ҷанг кардааст. Ғалабаҳои ӯ дар ҳамон Вади Матхара тасвир ёфтааст. Фиръавнҳои сулолаи VI ва лашкаркашонӣ онҳо ҳам на як бору ду бор ба Нубия

Расми 40. Мирзо.

Расми 41. Кулолон.

лашкар кашидаанд. Дар байни онҳо Меревра, ҳокими Элефантин, ҳокими Ҷануб ва фиръавн Пепи II буданд. Дар натиҷаи ин лашкаркашиҳо Нубия ба харобазор табдил ёфт. Дар замони ҳукмронии ин сулолаи фиръавнҳо қаламрави Миср то Фаластин васеъ гардид.

ПАРОКАНДА ШУДАНИ МИСР. Шоҳигарии Мисри қадим дар замони ҳукмронии сулолаи VI фиръавнҳо рӯ ба таназзул ниҳод. Ашрофони маҳаллӣ – номархҳо оҳиста-оҳиста дар маҳалҳои худ ҳокимиятро ба даст дароварданд. Акнун номархҳо мақомоти молиявии маҳаллӣ, сарвари суд, қоҳинон ва лашкарро дар ихтиёри худ доштанд. Номархҳо бо мурури замон аз тахти таъсири фиръавнҳо раҳо ёфтанд.

Баъди пайдо намудани мартабаи баланд номархҳо барои худ мақбараҳоро мисли пештара дар назди мақбараи фиръавнҳо нею дар қаламрави вилояти худ месохтагӣ шуданд.

Ҳокимоне, ки аз тарафи фиръавнҳо дар вилоятҳо таъйин карда мешуданд, сарвати зиёд ҷамъ карда, ба тадриҷ ҳокими мутлақ мешуданд ва унвони “ҳокими бузург”-ро мегирифтанд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи сустшавии ҳокимияти фиръавнҳои сулолаи VI Миср ба вилоятҳои ноҳияҳои алоҳида – номархҳо пароканда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Шоҳигарии Мисри қадим кадом солҳоро дар бар гирифтааст?
2. Вазъи кишоварзӣ ва қосибии Мисри замони Шоҳигарии қадимро баён кунед.
3. Аҳром чист?
4. Фиръавн чист?

5. Дар бораи лашкаркашиҳои фиръавн Чосер нақл кунед.
6. Фиръавнҳои дигари Мисри замони шоҳигарии қадим кучоҳоро забт намуданд?
7. Чаро фиръавнҳои аввали сулолаи V-ро зодагони Худо – Раъ меноманд?
8. Дар бораи баланд шудани мақоми номархҳои Миср маълумот диҳед.
9. Чаро шоҳигарии Мисри қадим барҳам хӯрд?
10. Кадом қисмати мавзӯ дар хотири шумо нақш бастан ба барои чӣ?

§ 8. ШОҲИГАРИИ МИЁНАИ МИСР

Шоҳигарии Миёнаи Миср солҳои 2400 – 1580 п.а.м. арзи вучуд доштанд.

МУБОРИЗА БАРОИ МУТТАХИДКУНИИ МИСР. Дар ин давра дар Миср фиръавнҳои сулолаҳои IX – XIII ҳукмронӣ кардаанд ва баъди парокандагӣ зарурати муттаҳидшавии Миср ба миён омад. Ин корро дар Мисри Шимолӣ шаҳри Гераклиопол ва дар Мисри Ҷанубӣ шаҳри Фиви иҷро карда метавонист, чунки аз ҷиҳати хоҷагӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ мувофиқтар ва нисбат ба шаҳру минтақаҳои дигари Миср пурқувваттар буданд. Гераклиопол дар ҷорроҳаи тичоратие воқеъ гардида буд, ки Мисрро ба резишгоҳи дарёи Нил, минтақаи ғарбии Миср ва нимҷазираи Сино мепайваст.

Маркази Мисри ҷанубӣ – Фиви низ мавқеи хеле мувофиқ дошт. Дар ин ҷо ҳам ҷор роҳи тичоратии муҳим бо ҳам мепайваст, иртиботи Мисрро бо вилоятҳои гуногуни Нубия ва роҳи Фивиро ба Баҳри Сурх таъмин мекард.

Расми 42. Манзараи набард бо иштироки фиръавн.

Гераклиопол бар зидди вилоятҳои ҷудоихоҳи Миср яқумин шуда ба мубориза бархост. Дар баробари рӯ ба таназзул ниҳодани

хокимияти марказии Миср Гераклиопол пурзӯр шудан гирифт. Ҳокимони ин вилоят ҳаракат мекарданд, ки тамоми Мисрро ба зери ҳокимияти худ дароранд.

Асосгузори сулолаи IX фиръавни Гераклиопол Хати Мари Ибра мебошад. Ӯ тавонист, ки ҳам Мисрро муттаҳид созад ва ҳам забткориҳои фиръавнҳои шоҳигарии Мисри қадимро идома диҳад. Вале бо сабаби на он қадар пурқувват будани худ Хати Мари Ибра аз уҳдаи ин кор баромада натавонист. Ба ҳокимони пурзӯршудаи Мисри Чанубӣ муяссар гардид, ки ба Гераклиопол дастболо шаванд. Ментухотеп ном шоҳи Фиви тамоми Мисрро ба зери ҳокимияти худ даровард.

ХОҶАГӢ ВА ТИҶОРАТ. Дар замони ҳукмронии фиръавнҳои сулолаҳои XI – XIII Миср аз нав ба давлати марказиятнок табдил ёфт. Дар ин давра киштукор ва ҳолати обёрии заминҳо беҳтар шуд. Ҷӯйҳои нав кофта шуданд. Дар вилояти Сиут ҷӯйи калоне кофта шуд, ки тавассути он ва шадуфҳо заминҳои ноҳияҳои воқеъ дар баландиҳо обшор гардиданд.

Дар замони ҳукмронии Аменомхети III, ки ба сулолаи XII мансуб аст, Миср аз нав рушд кард. Кишоварзӣ дар тамоми қаламрави Миср рӯ ба инкишоф ниҳод. Ин вақт дар Миср биринҷӣ васеътар истифода бурда мешуд. Аз особобҳои кории нисбат ба олатҳои кории мисӣ сермахсултар сохта мешуданд. Бо шарофати биринҷӣ косибӣ ба муваффақияти калон соҳиб шуд. Бофандагӣ, заргарӣ, коркарди ҷӯб, аз он тайёр кардани масолеҳи сохтмон, рӯзгор ва сохтани киштӣ боз ҳам пеш рафт. Баъзе шаҳрҳои қуҳна васеъ шуда, шаҳрҳои нави ободу зебо ҳам ба вуҷуд меомаданд.

Расми 43. Сарбозони Нубия.

Пешрафти хочагӣ ба рушди тичорати Миср мусоидат кард. Точирони мисрӣ молҳояшонро тавассути киштиҳо ва корвон ба мамлакатҳои хориҷӣ бурда мефурухтанд. Робитаҳои тичоратии Миср бо мамлакатҳои ҳамсоя ва аз онҳо ҳам дуртар торафт мустаҳкамтар мешуданд. Ба хориҷа маҳсулоти кишоварзӣю косибӣ бароварда, аз он ҷо намак, сангҳои қиматбаҳо, рустанӣ, ҷӯб, чарм, паранда ва ғайра меоварданд. Дар катибаҳои мисрии онвақта дар бораи робитаҳои тичоратӣ бо мамлакате, ки Пунт ном доштааст, маълумоти зиёд мавҷуд аст. Бостоншиносон аз шаҳри имрӯзаи Кахун ашӯе ёфтаанд, ки аз ҷазираи Кипр оварда шудаанд.

ИСТИЛОГАРИҲОИ ФИРЪАВНҲОИ ШОҲИГАРИИ МИЁНАИ МИСР. Дар байни катибаҳое, ки ба фиръавнҳои ин давраи Миср тааллуқ доранд, амру фармонҳои зиёде низ ҳастанд, ки дар бораи лашкаркашиҳои онҳо бар зидди Нубия ва вилоятҳои ҷануби Сурия нақл мекунад. Ин давлатҳо аз тилло ғанӣ буданд.

Аменомхет ба Нубия лашкар кашида, баъзе вилоятҳои онро забт мекунад. Вориси ӯ Сенусерт ҷангҳои истилобгаронаи Аменомхетро идома дода, то Вади Хелфа рафта мерасад. Сенусерти I ба Нубия лашкар кашида, ғалаба мекунад.

Лашкаркашии калонтарини истилогаронаро фиръавн Сенусерти III анҷом додааст. Дар давоми шохигарии худ ӯ ба Нубия чор маротиба лашкар кашида, қисми зиёди онро ишғол карда, дар он ҷо қалъаҳое бунёд кардааст, ки вайронаҳояшон то имрӯз ҳам боқӣ мондаанд. Ин қалъаҳо мебоист сарҳадҳои нави Мисрро муқаррар ва муҳофизат менамуданд. Дар ибодатхонаҳои мисрии Нубия Сенусерти III ҳамчун ҳомии ин вилоят тасвир ёфтааст.

Расми 44. Дастаи низомиён.

Расми 45. Ҷазодиҳии гунаҳкор.

мони зиёде буданд, ҳуқуқ доштаанд, ки онҳоро мерос гузоранд. Аз ҳамин сабаб дар катибаи шоҳигарии миёнаи Миср ибораҳои “хонаи падарам” ё ки “мулки падарам”-ро бисёр вохӯрдан мумкин аст.

Дар давраи ҳукмронии фиръавнҳои сулолаи XIII дар байни ашрофи номархӣ ва ҳокимияти марказӣ ихтилоф ба амал омад. Фиръавнҳое, ки Мисро муттаҳид карданд буданд, меҳостанд номархҳои саркашро ба доираи салоҳияти ба онҳо додашуда дароранд. Аз ҳамин сабаб фиръавнҳои ин сулола сарҳадҳои қадимаи байни номархихоро аз нав барқарор карданд. Аз сарчашмаҳои замони шоҳигарии миёнаи Миср бармеояд, ки дар байни ҳудудҳои номархӣ, ҳамчун нишонаи сарҳад сангҳои маҳсус гузошта шуда буданд.

МИСРО ЗАБТ КАРДАНИ ГИКСОСҲО. Ба номархҳои алоҳида парокандашавии шоҳигарии миёнаи Миср оқибатҳои хуб набошад. Маълум буд, ки ҳокимияти фиръавнҳо ниҳоят суст шудааст ва дар сурати зарурӣ онҳо ба ёрии номархҳо омада наметавонистанд. Аз ин омили манфии барои истилогарон мувофиқ қабилаҳои гиксосҳо хуб истифода бурданд. Ба онҳо муяссар гардид, ки аввал номархҳои алоҳида ва баъд тамоми Мисро ишғол кунанд. Бо ҳамин шоҳигарии миёнаи Миср ба охир расид. Миср истиқлолияти худро аз даст дод. Гиксосҳо дар Миср қариб 200 сол ҳукмронӣ карданд.

Расми 46. Асирон.

АЗ “КИТОБИ МУРДАҲО”

Соҳтмони аҳромҳо

Хеопс мамлакатро ба доми қашшоқӣ ва разолат кашид. Ӯ пеш аз ҳама фармуд, ки ҷойҳои муқаддасро банданд ва қурбоникуниро манъ кард. Баъд ҳамаро маҷбур сохт, ки ба ғоидаи ӯ кор кунанд. Ҳамин тариқ як гурӯҳ одамон вазифадор буданд, ки аз конҳои сангшикании нимҷазираи Арабистон пораҳои бузурги сангро ба ҷониби дарёи Нил кашонанд (аз дарё сангҳоро тавассути киштиҳо меғузaronиданд). Гурӯҳи дигари одамон вазифадор буданд, ки онҳоро то кӯҳҳои Либия кашола карда биёранд. Ин корро сад ҳазор нафар бетанаффус, дар ҳар се моҳ як маротиба якдигарро иваз намуда, иҷро мекарданд. Дар тӯли даҳ сол ба халқи мазлум лозим омад роҳеро созад, ки тавассути он ин пораҳои сангҳо кашонда шаванд, коре, ки ба андешаи ман, мисли соҳтмони ҳуди аҳром бузург аст. Охир роҳ дорои 5 стадий дарозӣ ва 10 оргий бараш, нуқтаи баландтаринаш 8 оргийро ташкил мекард. Он бо сангҳои тарошидаи кандакоришуда оро ёфта буд. Соҳтмони оромгоҳҳои зеризаминӣ дар теппае, ки аҳромҳо қомат рост кардаанд, 10 сол тӯл кашид. Дар яке аз аҳромҳои дар ҷазирае бунёдёфта Хеопс оромгоҳи худро сохта, баъд то ба кӯҳ ҷӯи Нилро кофт (ба воситаи ин ҷӯи сангҳои тарошида ба майдони соҳтмони аҳром интиқол меёфтанд. (Шарҳи Т. Зиёзода). Соҳтмони ҳуди аҳром 20 сол давом кард. Вай чор паҳлу дорад, ки ҳар кадоми онҳо 8 плэфр бар ва ҳамин қадар баландӣ дошта, аз сангҳои хуб тарошидашудаи ба ҳамдигар зич васлкарда бино ёфтааст. Дарозии ҳар як санги аҳром на камтар аз 30 фут буд.

§ 9. ШОҲИГАРИИ НАВИ МИСР

Шоҳигарии миёнаи Миср солҳои 1580, оғози солҳои асри XI п.а.м. арзи вучуд дошт. Шоҳигарии нави Миср ба давраи ҳукмронии фиръавнҳои сулолаҳои XVIII – XX рост омадааст.

РОНДАШАВИИ ГИКСОСҲО АЗ МИСР. Гиксосҳо дар Миср тахминан аз охири асри XVIII то соли 1580 пеш аз милод ҳукмронӣ карданд. Дар ин давра мисриён бар зидди гиксосҳо даҳҳо маротиба шӯриш бардоштаанд. Ин мубориза хангоми ҳукмронии Камесу дар Фиви боз ҳам шадидтар гардид. Дар яке

аз асарҳои адабии баъдтар таълифгардида аз чониби шоҳ чунин гуфта мешавад: “Ман меҳоям донам, ки неруи ман барои чӣ хизмат мекунад? Як ҳоким дар Аварис, дигараш дар Нубия, ман бошам, бо ҳамроҳии осийҳои дар ин ҷо қарор дорам. Ҳар кас поре аз сарзамини Мисрро дар ихтиёри худ дорад ва мамлакатро то ҳуди Мемфис бо ман тақсим мекунад. Бинед, ки ӯ аллакай Шмунро ишғол карда бошад ҳам, касе ӯро боз намедорад. Ман ба сӯйи ӯ раҳсипорам, то ки шикамашро ҷок кунам. Мақсади ман торумор кардани осийҳои ва наҷот додани Миср аст”.

Вале мардум ӯро дастгирӣ накарда, ба шоҳ маслиҳат медиҳанд, ки мавқеи мудофия ва мусолиҳатомезро ишғол намояд. Лекин шоҳ ба ин пешниҳод розӣ нашуда, ба онҳо чунин посух медиҳад: “Андешаи шумо нодуруст аст ва ман бар зидди осийҳои ҷанг хоҳам кард. Ҳар чӣ бодо бод... Охир, тамоми мамлакат менолад. Дар Фиви ба ман таъна зада меғунд: “Кемесу ҳомии Миср аст”.

Ғалабаи ниҳиро ба гиксосҳо яке аз шоҳҳои баъд аз Кемесу ба сари қудратомада, ки Яхмоси I ном дошт, таъмин кард. Ӯро асосгузори фиръавнҳои сулолаи XVIII мешуморанд.

Яхмоси I берун аз Миср ҳам бар зидди гиксосҳо ғалабаи қалон ба даст овард. Ӯ баъд ба Осийи Пеш лашкар кашида, то ба Сурияю Финикия рафта мерасад, вале ғалабаҳои қалонтаринро дар ҳуди Миср ба даст медарорад. Ба Яхмоси I муяссар мешавад, ки Нубияро аз нав забт кунад.

КИШОВАРЗӢ. Аз давраи ҳукмронии сулолаи XVIII сар карда, дар асбоби кишоварзии Миср пешравӣ ба назар мерасад. Афзори асосии қорӣ кишоварзӣ – сипор такмил дода шуд. Дар ин вақт мисриҳо киштгардон ва кишти тирамоҳию баҳориро хуб аз худ карда буданд. Ба киштуқор яке аз амалдорони давлатӣ

Расми 47. Оғози лашкаркашӣ.

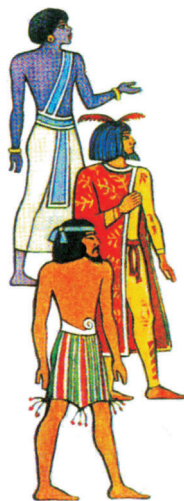
ва ё вазир назорат мекард. Дар як дастуруламали аз макбараи Раҳмира пайдогардида омадааст, ки вазир бояд доир ба шудгори тирамоҳии замин ба ҳокимони вилоятҳо сардорони деҳаҳо супориш диҳад.

КОСИБӢ. Дар шоҳигарии нави Миср косибӣ ҳам аз нав рӯ ба тараққӣ ниҳод. Дар ин бора тасвирҳо ва катибаҳои деворҳои макбараҳои Фивии он замон гувоҳӣ медиҳанд. Дар он давра корхонаҳои калони косибие сохта шуда буданд, ки ба ибодатхонаҳо тааллуқ доштанд. Дар деворҳои макбараи Новеронпети (замони сулолаи XIX) устохонаи ибодатгоҳи Амон тасвир ёфтааст, ки дар он зиёда аз 20 нафар косиб кор мекарданд. Дар деворҳои макбараи вазир Рехмир бошад, устохонаҳои калони косибӣ ва ибодатгоҳи Амон, ки дар Фиви воқеъ буд, тасвир ёфтаанд. Дар ин корхонаҳои калон то 150 нафар косибони ғуноғуниҳтисос кор мекарданд.

Дар байни касбҳои ғуноғун оҳангарӣ мақоми калон дошт. Афзори кории филизӣ афзори сангию ҷӯбиरो торафт аз истифода мебароварданд. Истифодаи васеи биринҷӣ имкон дод, ки олоти меҳнат ва маснуоти дигари кории каммаҳсули мисӣ аз истифода бароварда шаванд.

ТИҶОРАТ. Пешрафти кишоварзӣ ва косибӣ васеъшавии тиҷоратро тақозо мекард. Барои ин дар давраи шоҳигарии нави Миср робитаҳои тиҷоратӣ бо мамлакатҳои ҳамсоя хеле васеътар ва мустаҳкамтар мешаванд. Тоҷирони мисрӣ молҳои худро барои фурӯш ба вилоятҳои алоҳидаи Сурия бурда, аз он ҷо маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла май, асал ва чорвои калон, аз Либия бошад, бештар ҷӯби сохтмон, маҳсулоти зарурии дигари сермасраф ва пеш аз ҳама, оҳанро харидорӣ мекарданд, ки он дар Миср ҳанӯз камёб буд. Тоҷирони Миср бо Бобил ҳам муносибатҳои тиҷоратӣ доштанд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ТУТМОСИ III. Тутмоси III дар Миср солҳои 1342 – 1338 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Фиръавнҳои сулолаи XVIII тамоми Сурия ва Фаластинро ишғол карда, сарҳадҳои Мисрро то қаламрави Осиёи Хурд

Расми 48.
Нубиягӣ, либиягӣ
ва осийӣ.

васеъ намуданд. Ин корро ворисони Яхмоси I оғоз карда буданд, вале муваффақияти бештарро Тутмоси III ба даст овард. Дар тӯли ҳукмронии дуру дароз ба ӯ муяссар шуд, ки чандин мамлакатро забт намуда, ба Миср ҳамроҳ кунад. Дар солномаҳои он давра дар шакли адаби қариб тамоми воқеаҳои марбут ба лашкаркашиҳои Тутмоси III инъикос ёфтаанд. Дар онҳо самтҳои ҳаракати лашкари Миср, муҳорибаҳо, муҳосираҳо ва фатҳи қалъаю шаҳрҳо тасвир ёфтаанд. Тутмоси III ба Сурия се маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашии аввалини ӯ бар зидди ин мамлакат аниқ маълум аст. Он солҳои 22-23-юми ҳукмронияш ба вуқӯъ омадааст.

Ҳангоми лашкаркашиҳои ояндаи худ ба Сурия Тутмоси III аз лашкаркашиҳои аввалааш ҳам муваффақиятҳои зиёдтар ба даст медарорад. Шаҳрҳои муҳимтарини финикиягӣҳоро ишғол намуда, ба лашкари Сурия пурра ғалаба карда, дар соҳили дарёи Оронте шаҳри Кадешро низ забт намудааст. Тутмоси III ба Сурияи шимолӣ зада даромада, шаҳри калони Ҳалабро ишғол намуд ва баъд дар наздикии Кархемиш лашкари Метанияро мағлуб кард. Сипас аз дарёи Фурот гузашта, мавзеи муҳими ҳарбиرو ишғол кард.

Ҷангҳои истилоъгаронаи Тутмоси III таъсири Мисрро дар Осиё чунон мустаҳкам карданд, ки шохони Бобул, Ошур ва Ҳеттҳо аз ноилоҷӣ ҳар сол ба Миср андоз мефиристонданд, то ки фиръавн бар зидди онҳо аз нав лашкар накашад.

МИСР ДАР АҲДИ АМЕНХОТЕПИ III. (Солҳои 1455 – 1424 п.а.м.). Ин фиръавн дар Мисри замони шохигарии нав ҳукмронӣ кардааст.

Ҷангҳои сершумори Яхмоси I ва Аменхотепи II (солҳои 1491 – 1465 п.а.м.) барои Миср беасар намонданд. Онҳо Мисрро заиф гардонданд. Аз ҳамин сабаб Аменхотепи III ба ҷангҳои калон даст

Расми 49. Аробачаи дучархаи ҷангии мисрӣ.

зада наметавонист. Ӯ асосан иншооти бузурги меъморӣ месохт. Бо амри ин фиръавн дар Фиви ибодатгоҳҳои бузург бунёд карда шуданд. Дар ин вақт Миср барои дар Осиё нигоҳ доштани мавқеи баланд на аз силоҳу лашкар, балки аз хизмати сафирон ва тилло истифода мебурд.

Барои аниқтар муайян намудани усули давлатдорӣ Аменхотепи III боз-ёфти бойгони (архив)-и аз Эл-

Амарна ёфташуда ёри расонд. Дар ин бойгонӣ номаҳои шохҳои Бобул, Ошур, Метания, Хетт, Кипр, Сурия ва Фаластин ба номи фиръавни Миср махфӯз буданд. Аз ин номаҳо бармеояд, ки Миср бо давлатҳои Осиёи Ғарбии ҳамонвақта муносибатҳои тичоратӣ дипломатӣ доштааст.

Музокирот дар байни давлатҳо тавассути сафирони махсус сурат гирифта, баъзан бо баста шудани иттифоқи байни онҳо анҷом меёфтааст. Масалан, иттифоқи байни Миср ва Метания ҳамин тавр баста шудааст. Чунин иттифокҳо бештар тавассути никоҳи байни намоёндагони сулолаи шохон ба амал меомаданд.

Таназзули ҳарбии Миср дар замони ҳукмронии писари Аменхотепи III – Аменхотепи IV боз ҳам бештар ба назар мерасад. Ин вақт Миср худро аз ҳамлаи лашкари давлатҳои хориҷӣ базӯр муҳофизат мекард.

ИСЛОҲОТИ ДИНИИ ЭХНАТОН. (Солҳои 1424 – 1388 п.а.м.) Эхнатон дар Мисри шоҳии нав солҳои 1424 –1388 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст.

Маълум аст, ки дар замони сулолаи XVIII обрӯй ва эътибори фиръавнҳо паст шудан мегирад. Инро ба назар гирифта, Аменхотепи IV ислоҳоти калони диниро ба амал баровард. Мақсади асосии ин ислоҳот барҳам задани анъанаи бисёрхудоии мисриён ва мустаҳкам кардани ҳокимияти фиръавнҳо буд.

Ҷангҳои истилогаронаи фиръавнҳои сулолаи XVIII танҳо гурӯҳи хурди дарбориёни Фиви ва пеш аз ҳама, коҳинони Амонхудо сарватманд намуданд. Ислоҳоти динӣ маҳз ба муқобили ҳукмронии коҳинони бойшудаи Фиви ҳам равона карда шуда буд.

Баъди ба тахти фиръавнӣ нишастан Аменхотепи IV парастии Амонхудо манъ карда, ба Раъ ибодат карданро амр намуд. Аменхотепи IV баъд дар Фиви ба сохтани ибодатгоҳи Худои қадимаи мисриён – Раъ шурӯъ кард. Ё тамоми худоёни мисриёнро рад намуда, пайравони онҳоро таъқиб намуд. Худои офтобӣ – Раъ номи “Атон”-ро гирифт. Аз номи Атон Аменхотепи IV ба худ номи “Эхнатон”-ро мегирад. Маънии “Эхнатон” (шуълаи Атон) мебошад. Дар як вақт Эхнатон робитаи худро аз коҳинони Миср пурра канда, шаҳри Гелиополро тарк намуд ва барои худ дар наздикии Ал-Амари имрӯза пойтахти нав сохт. Он дар мобайни кӯҳҳои харсангӣ воқеъ гардида буд. Эхнатон ба ин шаҳр номи “Ахеатон”, яъне (уфуқи Атон)-ро дод.

Ҳамин тариқ Эхнатон дар Мисри шоҳии нав якхудоиро ҷорӣ намуд.

*Расми 50. Тобу-
ти фиръавн Тутан-
хамон.*

НОКОМИИ ИСЛОҲОТИ ДИНИИ ЭХНАТОН. Ислоҳоти динии Эхнатон натиҷаи дилхоҳ надод. Ба ӯ муяссар нашуд, ки иқтидори коҳинони Фивиро заиф гардонад. Ворисони Эхнатон натиҷаҳои ислоҳоти ӯро хифз карда натавонистанд. Фиръавн Тутанхамон мачбур шуд, ки даъвои коҳинони Фивиро дар бораи аз нав барқарор кардани парастии Амонхудо иҷро намояд. Ӯ дар асоси номи Амонхудо худро Тутанхамон номид.

Соли 1922 бостоншиносон мақбараи фиръавн Тутанхамонро дар водии мақбараҳои шоҳон, ки дар наздикии Фиви воқеъ аст, кушоданд. Тутанхамон, ки дар айёми ҷавонӣ аз олам ҷашм пӯшидааст, мумиё карда шуда, дар тобути қиматбаҳо ҳобида буд. Ба ашёи нодири аз ин мақбара ёфташуда на вақт таъсир кардааст ва на дасти ғоратгаре расидааст. Бозёфтҳои мазкур дар бораи муросоқории фиръавни ҷавон шаҳодат медиҳанд. Ӯ дар масъалаи дин пурра ба зери таъсири коҳинони Фиви афтида будааст. Барои ҳамин, дар пояи тахти шоҳии худ Амонхудоро тасвир намуда, бо ҳамин ҷонибдори ислоҳоти Эхнатон будани худро тасдиқ мекунад. Вале катибаҳое, ки аз ибодатгоҳи калони Амони, воқеъ дар Фиви ёфта шудаанд, муқобили ислоҳоти динии Эхнатон будани Тутанхамонро исбот мекунанд.

Тутанхамон мартабаи худоҳо Амон ва Птарро пурра аз нав барқарор кардааст. Дар катиба дар ҳаққи фиръавни мулҳид Эхнатон суҳанҳои зиёди танқидӣ мавҷуданд. Тутанхамон бо ифтихор иброз медорад, ки дар Миср мақому мартабаи худоҳо Амон ва Птарро аз нав барқарор карда тавонистааст.

МИСР ДАР АҲДИ ХОРЕМХЕБ. Хоремхеб дар Миср солҳои 1342–1338 ҳукмронӣ кардааст.

Хоремхеб фиръавнест, ки ислоҳоти динии Эхнатонро пурра барҳам додааст. Ӯ асосгузори фиръавнҳои сулолаи XIX ва фарзанди яке аз номархҳои Албастронпол мебошад. Хоремхеб дар замони шоҳигарии Эхнатон чандин мансабҳои баланди давлатиро иҷро кардааст. Баъд аз вафоти Эхнатон ворисони ӯ пурзӯр набуданд. Аз ин рӯ, Хоремхеб торафт вазифаҳои баландтари дав-

латиро соҳиб мешуд. Дар аҳди Тутанхамон ӯ мансабдори калони ҳарбӣ буда, ҳангоми лашкаркашӣ ба Осиё яке аз фармондеҳони асосии лашкари Миср ба шумор мерафт. Эҳтимол меравад, ки Хоремхеб маҳз дар ҳамин давра ба мансаби шоҳии Миср соҳиб шуда, “аз бузургтаринҳо бузургтар, аз пурқувваттаринҳо пурқувваттар ва шоҳи беҳамтои халқ...” ба шумор меравад. Вай аз нуфузи худ истифода бурда, табаддулоти давлатӣ ба амал овардааст. Дар ин кор Хоремхеб ба коҳинони Фиви тақия кард. Ӯ табаддулоти худро хости худоҳо номида, менависад, ки “Қалби... Худо... хост, ки писарашро соҳиби тоҷу тахти абадии худ гардонад. Бо ҳамин мақсад Худо бо писари худ дар оғӯш бо хушнудии том ба Фиви рафт, то ки ӯро ба назди Амон оварда, ба мартабаи шоҳ мушарраф гардонад”. Барои қонунӣ гардондани ин табаддулот Эхнатон шохдӯхтар Мутночетро, ки хоҳари ҳамсари Эхнатон буд, ба никоҳи худ даровард.

Аҳолии шаҳре, ки Эхнатон сохта буд, бо фармони Хоремхеб ин шаҳрро тарк карданд. Баъд онро ба ҳок яксон намуда, номи Эхнатонро аз тамоми ёдгориҳои таърих нест кард. Аз ҳамин вақт сар карда Эхнатонро “ҷинояткори Ахетатон” меномидагӣ шуданд. Минбаъд ҳатто солҳои ҳукмронии ӯро эътироф намекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Гиксосҳо дар Миср кай ва чӣ қадар ҳукмронӣ кардаанд?
2. Қадом шоҳ барои аз Миср рондани гиксосҳо ҷидду ҷаҳд кард?
3. Оё шоҳ Кемесу Мисрро аз гиксосҳо пок карда тавонист? Дар ин роҳ ӯро халқ дастгирӣ кард?
4. Дар бораи ғалабаи Яхмоси I бар гиксосҳо нақл кунед.
5. Дар бораи робитаҳои тичоратии шохигарии нави Миср маълумот диҳед.
6. Тичорати Миср бо Сурия, Либия, Ҳетт, Бобул ва давлатҳои дигар аз чӣ шаҳодат медиҳад?
7. Фиръавн Тутмоси III Мисрро чӣ тавр идора мекард?
8. Қадом далелҳо дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки Миср дар замони ҳукмронии Тутмоси III мамлакати пурзӯртарини ҳамонвақтаи ҷаҳон буд?
9. Чаро Аменхотепи III аз лашкаркашӣ даст кашида, ба корҳои ороиштаи давлатӣ рӯ овард?
10. Чаро Эхнатон дар Миср ислоҳоти динӣ ба амал баровард? Аҳамияти ин ислоҳотро шарҳ диҳед.
11. Тақдири ислоҳоти динии Эхнатонро баён кунед.
12. Иртиқоёпешагии фиръавн Хоремхебро шарҳ диҳед.

§ 10. ИҚТИДОР ВА ТАНАЗЗУЛИ МИСРИ ҚАДИМ

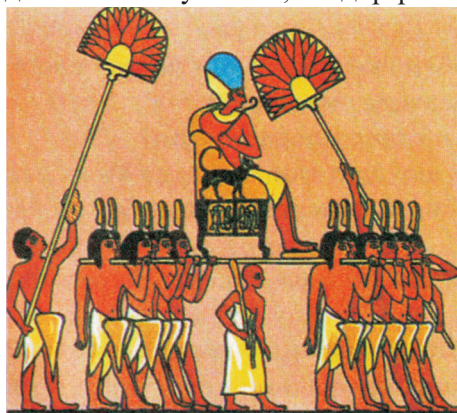
МИСР ДАР АҲДИ РАМЗЕСИ I, СЕТИ I ВА РАМЗЕСИ II.

Ин фиръавнҳо дар Мисри қадим дар солҳои 1338–1251 пеш аз милод ҳукмронӣ кардаанд.

РАМЗЕСИ I. Рамзеси I (солҳои 1338 – 1337) забткориҳои Хоремхебро давом дод. Вай барои мустаҳкамкунии лашкар чораҳои ислохоти самаранокро амалӣ кард. Сараввал лашкарро ба се қисмат тақсим карда, ба онҳо номи худоҳои Мисрро дод. Ба ҳар як ҷузъи лашкар дастаи аробасаворонро ҳамроҳ кард. Ин навагонӣ имкон дод, ки ба мавқеи душман ҳуҷуми барққвори ногаҳонӣ карда шавад. Фиръавн барои худ горди махсус ҳам таъсис дод. Дар лашкари Миср нисбат ба пештара зархаридони хориҷӣ зиёдтар шуданд. Барои ҳаракат кардани лашкар аз қалъаи Чару то биёбони Осиё роҳи ҳарбӣ сохта, он тавассути чоҳҳо аз об таъмин карда шуд.

СЕТИ I. Сети I (солҳои 1337 – 1317 п.а.м.) баъд аз Рамзеси I ҳукмронӣ кардааст. Ӯ як маротиба ба Сурия бомуваффақият лашкар кашид. Бо шарофати чунин лашкаркашӣ мавқеи Миср дар Сурия, Фаластин ва Финикия мустаҳкамтар шуд. Ин маълумот дар натиҷаи ҳафриёти вайронаҳои мисрии Фаластини замони Сети I ба даст омадааст.

Рушди нави Миср, ки дар замони ҳукмронии Сети I оғоз ёфта буд, дар сохтмони иншооти бузурги ин фиръавн таҷассум гардидааст. Ӯ аз Бубастис, ки дар резишгоҳи дарёи Нил воқеъ аст, то ба Амадаи Нубия як қатор ибодатгоҳҳои бузург сохтааст.

*Расми 51. Фиръавн дар тахти
подшоҳӣ.*

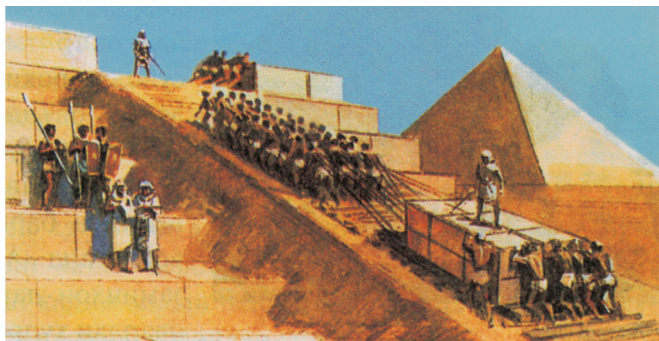
РАМЗЕСИ II. Рамзеси II (солҳои 1317 – 1251 п.а.м.) вориси Сети I мебошад. Ин фиръавн ба ҷангҳои истилоъгаронаи боз ҳам васеътари Миср даст мезанад. Барои дар Финикия, Фаластин ва Сурия аз нав барқарор кардани мавқеи Миср ӯ муқобилияти ҳокимони он чоро, ки бо лашкари давлати Хетт муттаҳид

шуда буданд, бояд мешикаст. Барои ин Рамзеси II аввал мавқеи худро дар соҳилҳои Сурия мустаҳкам карда, баъд дар соли чоруми ҳукмронияш фармуд, ки дар наздикии Бейрути ҳозира, дар санге номи ӯро нависанд. Баъд аз ин лашкари сиҳазорнафараро ғун карда, ба муқобили давлати Хетт лашкар кашид.

Соли 1296 пеш аз милод шоҳи давлати Хетт Хеттушил бо Рамзеси II созишномаи сулҳ баст. Мувофиқи ин созишнома, ки то ҳол махфӯз мондааст, ҳарду тараф дар оянда аз забти заминҳои ҳамдигар даст мекашанд. Созишномаи сулҳи байни Миср ва давлати Хетт тавассути никоҳи сулолавии байни Рамзеси II ва шохдӯхтари Хетт мустаҳкам карда шуд.

Рамзеси II на танҳо бо лашкаркашиҳои бомуваффақияти худ машҳур аст. Ӯ инчунин дар давлатдорӣ низ комёбиҳои беназир дорад. Қисмати шарқии минтақаи резишгоҳи рӯди Нилро обёрӣ карда, дар он ҷо шаҳрҳои калон бино кардааст. Яке аз он шаҳрҳо пойтахти нави Миср Перрамзес (Хонаи Рамзес) мебошад. Дар яке аз папирусиҳои он замон ин шаҳри пуршукӯҳ чунин тасвир ёфтааст: “Шоҳ барои худ шаҳре сохт, ки онро “Фотех” ном гузошт. Ин шаҳр дар байни Фаластин ва Миср воқеъ гардида, аз хӯроквории таомҳои гуногун пур аст. Ҳама шаҳрҳои худро тарк карда, дар атрофи ин шаҳр сокин шуданд. Дар тарафи ғарбии шаҳр ибодатгоҳи Амон ва дар қисмати ҷанубии он ибодатгоҳи Сэт воқеъ гардидааст. Астарта ба тарафи ҷануби шаҳр мисли уфуқи осмон меояд. Рамзес, ки Амон дӯсташ медорад, ба он ҷо ҳамчун Худо меояд”.

МИСР ДАР АҲДИ РАМЗЕСИ III. Фиръавн Рамзеси III дар Миср солҳои 1204–1173 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст.

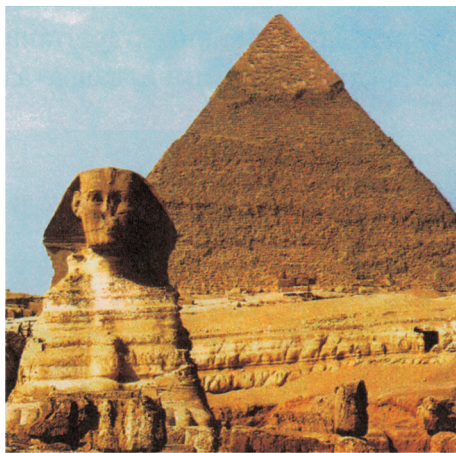

Расми 52. Сохтмони аҳром.

Ворисони Рамзеси II барои дар Осиё нигоҳ доштани мавқеи Миср муборизаро давом медоданд. Дар ҳамин давра аз ҷануби баҳри Эгей ба Осиёи Ғарбӣ ва Африқои Шимолу Шарқӣ қабилаҳои мусаллаҳи сершумор зада медароянд, ки мисриёни онвақта онҳоро “ҳалқҳои баҳрӣ” номидаанд. Ба фиръавн Марнепта лозим омад, ки ҳам бар зидди қабилаҳои ба қаламрави Миср ҳамлакарда ва ҳам бар зидди шӯришҳои дар Сурия баамаломеда мубориза барад.

Ихтилофҳои дохилӣ низ давлатдории Мисрро заиф мекарданд, вале ҳамин ки Сетнахт ном ҳоким соҳиби тахту тоҷи шоҳии Миср гардид, ба фиръавнҳои сулолаи XX асос гузошт ва зиддиятҳои дохилии Миср барҳам зада шуд. Сетнахт ҳокимияти марказии давлатро аз нав мустаҳкам кард. Аз ҷониби ӯ баъзе чораҳои низ андешида шуданд, ки обрӯи эътибори коҳинонро аз нав баланд бардоштанд.

ТАНАЗУЛИ МИСРИ ҚАДИМ. Салтанати Рамзеси III давраи охирини иқтидори ҳарбии Мисри қадим буд. Ғалабае, ки лашкари Миср бар лашкари либиягӣҳо ва “ҳалқҳои баҳрӣ” ба даст дароварданд, обрӯи ва эътибори заифшудаи Мисрро то як дараҷа аз нав барқарор кард. Ин ғалаба ба Миср ба муҳлати кӯтоҳ бошад ҳам, сулҳу амонӣ овард. Чӣ тавре ки дар яке аз навиштаҷоти Рамзеси III гуфта мешавад, дар замони ҳукмронии ӯ ҷанговарон “метавонистанд бе ягон тарсу ваҳм қомати худро рост кунанд. Дар Нубия ва дар Сурия душманон набуданд. Камон ва силоҳи

Расми 53. Абулҳавли калон ва аҳром.

дигар дар силоҳхона бидуни истифода ҳобида буданд. Ҷанговарон метавонистанд серу пур хӯрок хӯранд, нӯшида ҳаловат баранд. Зану фарзандонашон дар наздашон буданд”.

Сарфи назар аз ин ҳулосаҳои Рамзеси III Миср дар давраи ҳукмронии ӯ рӯ ба таназзул ниҳад. Бо ҳамин давраи шоҳигарии нави Миср ба охир расид. Шаш сулолаи боқимондае, ки дар Миср баъди сулолаи XX ҳукмронӣ карданд, иқтидори

ин давлатро ба асли пештара баргардонда натавонистанд. Аз ин рӯ, Миср заминҳои дар Осиё бадастовардаи худро аз даст дод ва ба туъмаи истилоъгарони хориҷӣ табдил ёфт. Миср акнун танҳо ба мудофияи худ машғул буд.

Ҳукмронии сулолаҳои XXII – XXVI фиръавнҳо дар Мисри қадим ба замони Мисри ниҳой – оғози асри XI ва то истилои Юнону Мақдуния рост омадааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Фиръавн Рамзеси I барои пурқувват намудани лашкари Миср чӣ кор кард?
2. Миср дар замони ҳукмронии Сети I чӣ гуна аз нав ба авҷи тараққиёт муваффақ шуд?
3. Дар байни Миср ва давлати Хетт кадом созишнома ва чӣ тавр баста шуд?
4. Пойтахти нави Миср чӣ ном дошт?
5. Дар папирус пойтахти нави Миср чӣ тавр тасвир ёфтааст?
6. Дар бораи лашкари Мисро пурзӯр кардани Рамзеси III нақл кунед.
7. Дар давраи ҳукмронии Рамзеси III вазъи Миср чӣ гуна буд?
8. Дар замони ҳукмронии кадом фиръавн шоҳигарии нави Миср рӯ ба таназзул ниҳод?
9. Кадоме аз фиръавнҳои дар ин мавзӯ номбаршуда ба шумо бештар маъқул шуданд ва барои чӣ?

§ 11. ХАТ, МАОРИФ ВА ИЛМИ МИСРИ ҚАДИМ

ХАТ. Хатти аввалини мисриёни қадим аз аломатҳои алоҳида иборат буд. Чунин хатро иероглиф меноманд. Иероглифҳо аломатҳоеанд, ки ба воситаи онҳо одамон, ҳайвонот, биноҳо, рустаниҳо, ашё ва ғайра ифода карда мешаванд. Масалан, мисриёни одамро бо сурати одамча ва офтобро бо доирачаи хурди байнаш нуқтадор ифода мекарданд. Мисриёни қадим аввал тавассути аломатҳо калимаҳоро ифода мекарданд. Баъдтар аломатҳоеро истифода мебарданд, ки онҳо як ва ё якчанд овозро ифода менамуданд.

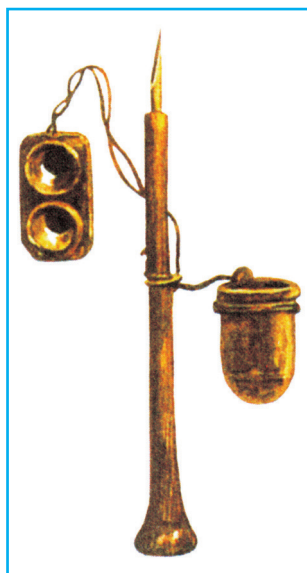
Алифбои мисриёни аввал аз 750 иероглиф иборат буд. Дар шоҳигарии Мисри қадим аломатҳои алифбоии хат таҳия шуданд, ки ҳар кадоми онҳо як овозро ифода мекард. Ин хат 24 ҳарф дошт.

Вале хаттотҳои мисрӣ онро қабул накарданд. Барои онҳо истифодаи хатти иероглифӣ осонтар буд. Барои ҳамин хатти мисриёни қадим мисли пештара бо аломатҳои мураккаби ҳиҷоӣ ва сурату калимаҳо мондан ғирифт.

Дар Мисри қадим хатро дар қоғазҳои махсусе менавиштанд, ки онҳо аз пӯсти дарахти папирус тайёр карда мешуданд. Аз ҳамин сабаб сарчашмаҳои хаттии мисриёни қадимро «папирус» меноманд. Дарахти папирус дар сохилҳои дарёи Нил рӯида, баландиаш то ба панҷ метр мерасад. Агар «варақ»-и папирус барои навиштан камӣ кунад, пас ба поёни он чунин варақҳои дигарро пай дар ҳам ширеш мекарданд. Ҳамин тариқ варақҳои папирусӣ дароз шуда мерафтанд. Як папирус (китоб), ки найчавор печонида мешуд, навори то 45-метраро ташкил мекард.

МАКТАБ. Ба давлати Мисри қадим амалдорон ва мутахассисони босаводи касбу корашон гуногун лозим буданд. Бинобар ин, дар ин ҷо мактабҳои бачагона кушода мешаванд. Дар чунин мактабҳо фарзандони қоҳинон, ҳокимон, ашроф, тоҷирон ва табақаҳои дигари аҳолии Миср таҳсил мекарданд.

Дар мактабҳои Мисри қадим интизоми саҳт қорӣ буд. Ба

Расми 54. Воситаҳои навиштан, ки аз Миср ёфта шудаанд.

хонандагон меғуфтанд: «Бо дасти худ навис, бо чашмони худ хон, бо шахсе маслиҳат кун, ки аз ту зиёдтар медонад, вағарна туро мекубанд. Гуши писарбача дар тахтапушташ аст, вақте ки ўро мезананд, ба гап гуш мекунад».

Омӯзгор ёвар ҳам дошт, ки ўро «одами химча дар даст» меномиданд. Ёвар бо фармони омӯзгор хонандагонеро, ки бетартиб буданд ва ё дар таҳсил танбалӣ мекарданд, ҷазо медод.

Дар натиҷаи ҳафриёт бостоншиносон ашёи хониши талабагони Мисри Қадимро пайдо намудаанд. Талабагони мактабҳои мисрӣ дар тахтача ва папирусҳо менавиштанд. Онҳо дар ин қор аз сиёҳию сиёҳидон ва хома (қалам) истифода мебарданд.

Дар Мисри қадим мактабҳо дарборӣ ва ё аз он муассисаҳои марказии давлат

буданд. Дар ин мактабҳо хаттотони амалдори дарбор ва муассисаҳои дигари давлатиро тайёр менамуданд.

Дар Мисри қадим донишгоҳҳои оли ҳам вуҷуд доштанд, ки онҳоро «хонаи ҳаёт» меномиданд ва дар ин таълимгоҳҳо хаттотон тайёр карда мешуданд. Вайронаҳои яке аз чунин донишгоҳҳо дар пойтахти қадимаи фиръавн Эхнатон – шаҳри Ахетатон ёфт шудааст.

Муҳити зисту шароити онвақта истифодаи донишҳои гуногунро, аз қабили кори ҳарбӣ, тичорат, ҳаракат дар баҳру хушкӣ, кандани ҷӯйҳо, сохтмони ибодатхонаҳо, макбараҳо, аҳромҳо, мумиё кардани ҷасади инсон, табobati беморон ва ғайраҳо тақозо мекард. Дар Мисри қадим маҳз бо ҳамин сабабҳо донишҳои илмӣ хеле барвақт ба вуҷуд омадаанд.

РИЁЗӢ. Ба деҳқони мисрӣ зарур буд донд, ки чӣ қадар ғалла ҷамъоварӣ кардааст, чӣ қадари онро бояд истеъмол намояд, чӣ қадарашро барои захира ҷудо кунад ва чӣ қадарашро барои андоз диҳад. Ба касиб лозим буд бидонад, ки дар тайёр кардани биринҷӣ чӣ қадар ва кадом маъдан ва унсури дигари кимиёро ғудохта, бо ҳам омезиш додан лозим аст. Дар сохтани обанборҳо ба амалдор лозим буд бидонад, ки чанд нафар коргар лозим аст ва сохтмони онро бояд дар чанд рӯз ба анҷом расонад. Хуллас, дар ҳаёти мисриён риёзиёт (математика) ниҳоят зарур шуда монд. Барои ҳамин ҳам ин илм дар Мисри қадим хеле барвақт ба вуҷуд омада, бо тезӣ рушд ёфтааст.

Мисриёни қадим ададҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10... 100000 ва ҳатто адади 1 миллионро ҳам медонистанд ва онҳоро бо аломатҳои махсус ифода менамуданд. Барои ифода намудани рақами 1000000 сурати писарбачаеро мекашиданд, ки ҳар

	Офтоб
	Чох
	Задан
	Сипоҳӣ
	Гиристан
	Рафтан

Расми 55. Иероглифҳои мисрӣ.

	1
	10
	100
	1000
	10 000
	100 000

Расми 56. Тарзи ифодаи рақамҳо.

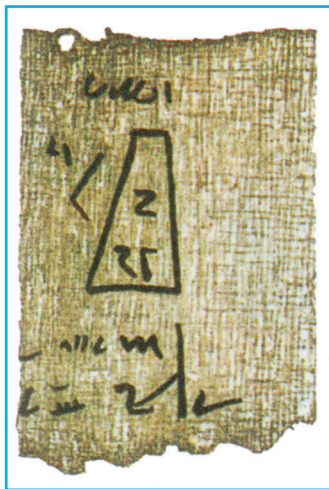
ду дастони $\bar{y}$ $\bar{g}\bar{u}\bar{e}$ аз хайрати бузургии ин адад ба боло бардошта шудаанд.

Мисриён аз чор амали риёзӣ хуб истифода бурда метавонистанд, лекин усули иҷрои он ба тарзи имрӯза набуд. Барои зарб задани ададҳо усули зарби пайдарҳамро истифода мебурданд. Масалан, агар 8-ро бо 8 зарб заданӣ мешуданд, пас 6 маротиба пайдарҳам «2» навишта, онҳоро ҳамин тариқ пайдарҳам зарб мезаданд, ки дар натиҷа адади «64» ҳосил мешуд, яъне $2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2$. Аз ин ҷо: $2 \cdot 2 = 4$; $4 \cdot 2 = 8$; $8 \cdot 2 = 16$; $16 \cdot 2 = 32$; $32 \cdot 2 = 64$.

Тақсимо ро тавассути зарб ҳосил мекарданд. Масалан, барои он ки рақами 91 ба 7 тақсим карда шавад, рақами 7 бо 1, 2, 3, 4 ва ҳоказо зарб зада мешуд, то он вақте ки адади 91 ҳосил шавад. Мисол: $7 \cdot 1 = 7$; $7 \cdot 2 = 14$; $7 \cdot 3 = 21$; $7 \cdot 4 = 28$; $7 \cdot 5 = 35$; $7 \cdot 6 = 42$; $7 \cdot 7 = 49$; $7 \cdot 8 = 56$; $7 \cdot 9 = 63$; $7 \cdot 10 = 70$; $7 \cdot 11 = 77$; $7 \cdot 12 = 84$; $7 \cdot 13 = 91$.

Мисриёни Қадим аллакай дар бораи алҷабр, алгебра, ки ҳамчун як соҳаи риёзӣ хеле дер ташаккул ёфтааст, баъзе донишҳои сода доштанд. Баробариҳои дорои як адади номаълумро ҳал карда метавонистанд. Адади номаълумро «тӯда» меномиданд. Шояд аз ибораи «тӯдаи ғалла» ба вучуд омада бошад.

ҲАНДАСА. Дар Мисри қадим ҳандаса (геометрия), ки ба

Расми 57. Қисме аз папирусҳои Мисри қадим бо нақшаҳои ҳандаса (геометрия).

илми риёзӣ наздик аст, ба дараҷаи баланд рушд ёфта буд. Ин илм дар қандани ҷӯйҳо, сохтани биноҳо, мақбараҳо ва иншооти дигар ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Сохтмони иншоот ва ғайра бе ёрии донишҳои ҳандасӣ иҷро карда намешуд. Барои ин корҳо донишҳо дар бораи хатҳо, кунҷҳо, доира, ҳаҷм, баландӣ, бар, дарозӣ ва амсоли инҳо лозим мешуданд. Ҳандасадонҳои мисрӣ дар бораи кунҷҳо, росткунҷа, секунҷа, трапетсия ва ғайра донишҳои саҳеҳ доштанд.

СИТОРАШИНОСӢ. Кишоварзони мисрӣ аз рӯйи мавқеи ишғолкардаи ситораҳо вақти ба амал омадани мад ва ҷазрро дар дарёи Нил аниқ муайян карда метавонистанд. Онҳо аз рӯйи

таҷрибаи бисёрсола исбот намуда буданд, ки хангоми мадди дарё ситораҳо дар осмон мавқеи муайянро ишғол мекунад. Мисриён инчунин, аз ситораҳо истифода бурда, шабона чи дар хушкӣ ва чи дар баҳру уқёнусҳо роҳу самти дилхоҳи ҳаракатро дуруст муайян карда метавонистанд.

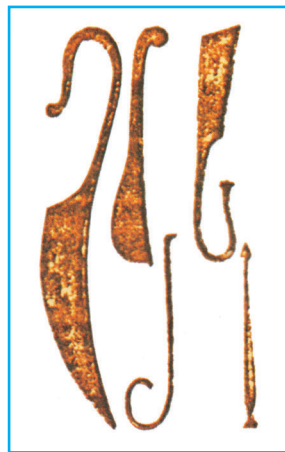
Мувофиқи тасаввуроти мисриён ҳаракати ҷирмҳои осмони-ро худоҳо идора мекунанд. Галаситораҳоро дар симои одамон, ҳайвонот ва махлуқҳои ҳаёли ифода мекарданд.

Дар асоси мушоҳидаҳои дуру дароз мисриёни қадим тақвими худро тартиб доданд. Аз рӯйи ин тақвим як сол аз 12 моҳ, ё ки аз 365 рӯз иборат буд. Тақвими мисриёни қадим дар як сол ҳамагӣ чоряк шабонарӯз хато дошт. Ин хато дар тӯли 1460 сол, ба 365 рӯз, яъне 1 соли дигар баробар аст. Иختирои соатҳои офтобӣ ва обӣ ба мисриёни қадим тааллуқ дорад.

ТИБ. Мисри қадим дар илми тиб хеле пеш рафт. Дар як қатор матнҳои шоҳигарии миёнаи Миср номгӯйи дорунома (нусха)-ҳо барои табобати бемориҳои гуногун дода шудаанд.

Табибони ихтисосманди мисрӣ сохти бадани одамро хуб медонистанд. Бо мақсади пайдо намудани донишҳо дар бораи сохти бадани одам онҳо аз мумиё кардани ҷасади шахси фавтида истифода мебуданд. Ҳамин тариқ, донишҳои аввалини тиббии мисриёни қадим аз сохти бадани одам оғоз ёфта, васеъ шудан мегиранд. Табибони мисрӣ бемориҳои зиёд ва усулҳои табобати онҳоро медонистанд. Дар баъзе матнҳои тиббии Мисри қадим усулҳои табобати бемориҳо оварда шудаанд. Табибони онвақтаи Миср онҳоро дар қорашон васеъ истифода мебуданд.

Дар бораи пешрав будани тиббии Мисри қадим афзорҳои ҷарроҳии аз биринҷӣ сохташуда, ки то замони мо омада расидаанд, шаҳодат медиҳанд. Аз рӯйи ин далелҳо, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар Мисри қадим қисматҳои асосии илми тиб - таъхиси беморӣ (диагностика), тайёр кардани доруворӣ (фармасевтика) ва дунавӣ даҳолати тиббӣ ба бемор – муолича (терапия) ва ҷарроҳӣ (хирургия) ба вуҷуд омада будаанд.

Расми 58. Асбобҳои тиббии биринҷии Мисри қадим.

Дар он замон дар Миср ахлоқи табиб низ ташаккул ёфта буд. Мувофиқи ин ахлоқ табибон вазифадор буданд, ки ба мариз дар бораи имконияти табобат ҳақиқатро гуянд, ҳақиқати мазкур дар се ҷавоб ифода меёфт: 1) ин бемориест, ки ман аз ухдаи табобати он баромада метавонам; 2) ин бемориест, ки мумкин аст ман аз ухдаи табобати он баромада тавонам; 3) ин бемориест, ки ман онро табобат карда наметавонам».

Оид ба илми тиб тахассуси табибони дорусоз, бемориҳои занона, кӯдакона, ҷарроҳӣ, касалиҳои чашм ва ғайра мавҷуд будаанд, яъне ҳар як табиб оид ба бемориҳои гуногун ихтисоси худро дошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои дар Мисри қадим пайдо шудани хатро муайян кунед.
2. Мисриёни қадим калима ва овозхоро чӣ тавр ифода мекарданд?
3. Ҷаро хатти мисриёни қадим иероглифӣ номида шудааст?
4. Дар бораи коғазҳои папирусӣ маълумот диҳед. Онҳоро аз чӣ ва чӣ тавр тайёр мекарданд?
5. Қадом мактабҳои Мисри қадимро медонед? Дар он мактабҳо кӣҳо меҳонданд?
6. Мактабҳои мисрӣ қадом мутахассисонро тайёр мекарданд?
7. Дар бораи пешрафти илми риёзии Миср маълумот диҳед.
8. Дар бораи муваффақиятҳои илми ситорашиносии Мисри қадим мисолҳо биёред.
9. Исбот кунед, ки дар Мисри қадим тиб ба дараҷаи баланд рушд карда буд.

§ 12. ЭЪТИҚОДИ ДИНИИ МИСРИЁНИ ҚАДИМ

ПАРАСТИШИ АШЁ ВА НЕРУИ ТАБИАТ. Дар Миср эътиқодҳои динӣ ҳанӯз дар асри санг пайдо шудаанд. Мисриёни қадим аввал ҳар гуна ашё ва унсуре неруҳои табиатро мепарастиданд. Ҳамин тариқ, ҳудоҳои Нейт, Мино, Ух ва ҳудоҳои зиёди дигар ба вуҷуд омадаанд.

Мисриёни қадим дар баробари парастии ашё, наботот ва ҳайвоноти алоҳида неруҳои пурзӯро даҳшатноки табиатро низ ме-парастиданд, зеро дар фаҳмидани сабабҳои сар задани онҳо очиз буданд. Аз биёбон шамол ба ҷониби Миср сели регро меовард, ҳайвоноти ваҳшии биёбон доимо ба инсон таҳдид мекарданд. Аз ин рӯ, биёбон мавриди парастии мисриён қарор мегирифт. Дарёи Нилро низ, ки ба сари мисриён ҳам хушбахтию ҳам бадбахтӣ

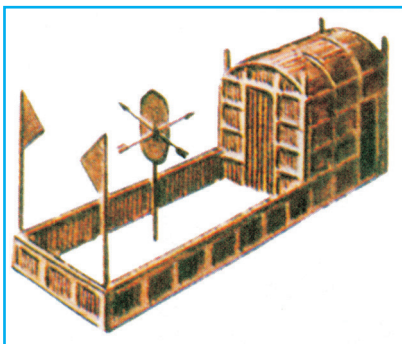
меовард, мепарастиданд. Барои аз хатари Нил эмин мондан, дар мавсими обхезии он қурбонӣ ҳам мекарданд.

Яке аз Худоҳои аввалини бо табиат алоқадоршай мисриёни қадим ҳудои Гэбе буд. Ӯ олиҳа-модари табиат ва Худои қадимтарини мисриёни қадим ба шумор мерафт. Кишоварзони мисри аз сабаби он ки дар замин зиндагонӣ карда, аз ҳосили он рӯз мегузаронданд ва мурдаҳояшонро дар замин мегӯронданд, онро ибтидои ҳаёт ва марғ медонистанд. Аз ин рӯ, дар «Матнҳои аҳромҳо» дар хусуси майит гуфта мешавад, ки ӯ «заминро мегазад, Гэберо мегазад, падарро мегазад».

Аз заминҳои киштбоби водии дарёи Нил танҳо тавассути обёрии сунъӣ ҳосил рӯёнидан мумкин буд. Аз ин рӯ, мисриёни қадим дар об неруи ҳаётбахшро медиданд. Худои обро мисриён Нун меномиданд. Ба назари онҳо об асоси тамоми табиат аст. Ин буд, ки Нилро ҳамчун Худо парастида, онро Хапи меномиданд ва ба ҳудои ҳаётбахши неруҳои табиат - Осирис муқоиса мекарданд. Ин ҳудоро дар байни ҳудои ҳуд «худои қалонӣ» меномиданд. Гайр аз ҳудои номбурда мисриёни қадим ба ҳудои зиёда дигар низ эътиқод доштанд. Аз он ҷумла, ба Су (худои ҳаво), Тифанит (худои ҳолигӣ ва нестӣ), Чиб (худои замин), Нут (худои Нил), Сит (худои саҳро), Гора (худои борон ва об), Раъ (Офтобхудо), Изидда (худои борон) ва ғайра.

Чӣ тавре ки маълум шуд, чунин ҳудоҳо хеле зиёданд. Лекин дар байни тамоми ҳудоҳо худои Офтоб - Раъ, ки ҳангоми аз ҷониби Машрик тулӯъ кардани Хуршед Хорус ва ҳангоми ғуруб Осирис хонда мешуд ва худои саҳро Сит мартабаи баландтар доштанд.

Мисриёни қадим бар он ақида буданд, ки рӯҳи марҳум то замони вайрон шудани ҳасад ғирдоғирди он давр мезанад, то

Расми 59. Ибодатгоҳи олиҳа Нйт.

Расми 60. Олиҳа Бистет.

*Расми 61. Худо Гор,
ки шакли харро дорад,
маглуб мекунад.*

ки битавонад бори дигар ба он ворид шавад. Аммо ҳамин ки часад фосид гашт, рӯҳ ноилоҷ қабрро тарк карда, ба шахр даромада, зиндагонро нороҳат месозад.

Пас барои он, ки часад вайрон нашавад, бояд тадбире андешид. Мумиё кардани майит тадбире буд, ки мисриёни қадим аз он истифода мебурданд. Яке аз усулҳое, ки мисриён барои мумиё кардани часад истифода мебурданд, чунин буд: аввал узвҳои дарунӣ ва майнаи майитро тоза карда, онро бо маҳлули намакин шуста, ба матоъи маҳсусе мепечонданд. Чунин часад хушк шуда, чандин садсолаҳо боқӣ мемонд.

Дар Мисри қадим фиръавнҳоро ҳамчун Худо мепарастиданд. Мисриён бовар доштанд, ки чунин ҳокимияти мутлақеро, ки фиръавнҳо доранд, танҳо худоҳо дошта метавонанд. Фиръавнҳоро «писари Худо» ва «Худои бузург» меномиданд. Аз ин рӯ, одамони оддӣ ва ашроф дар назди фиръавнҳо дузону зада, пойҳояшонро бўса мекарданд, гӯё ки бо ҳамин ҳурмату эҳтироми худоҳоро ба ҷо меоварда бошанд.

*Расми 62. Худо Тот,
ки сараш ба сари
шоҳин монанд аст.*

ПАРАСТИШИ АРВОҲ. Дар Миср ханӯз аз замони авлодӣ парастии рӯҳи ниёгон вучуд дошт. Мисриён бовар доштанд, ки марг нест шудани ҳастии инсон набуда, балки гузариши ӯ ба олами баъд аз марг аст. Онҳо мегуфтанд, ки ҳаёти баъди марг як навъ идомаи мавҷудияти заминии инсон мебошад. Мисриён кӯшиш мекарданд, ки ба фавтидагон барои дар он дунё зиндагӣ кардан тамоми шароитро муҳайё созанд. Барои ҳамин бо ҳамроҳии часад ҳӯрокворӣ, зару зевар, сарулибос, ҳар гуна зарфҳо ва ашёи дигарро мегӯронданд. Мисриёни қадим ба он ақида буданд, ки рӯҳи марҳум ба ивази ин ғамхорӣ ба зиндагонашон шафоат хоҳад кард.

Ханӯз дар замони шоҳигарии Мисри қадим дар ин мамлакат ҳар гуна ривоятҳо ва суруду қиссаҳои динӣ пайдо шудаанд. Онҳо

дар замони шохигарии нави Миср дар маҷмӯаи китоби папирусиё бо номи «Китоби мурдагон» гирд оварда шудаанд.

ПАРАСТИШИ ХУДО ОСИРИС.

Дар бораи вафоти ӯ ривояте вучуд дорад, ки мувофиқи он Осирисро бародари бадкинаш, ки Сэт ном дошт, сӯйиқасд карда куштааст. Баъд Осирис аз нав зинда шуда, шохӣ олами пас аз марг мешавад. Мувофиқи ақидаи мисриёни қадим инсон ҳамон вақте ба ҳаёти абадӣ соҳиб мешавад, ки агар ба Осирис монанд бошад ва танҳо дар ҳамон сурате мақсадаш амалӣ мешавад, ки нисбат ба ҳасади ӯ ҳамон одатҳои диние ба ҷо оварда шаванд, ки нисбат ба ҳасади Осирис ба ҷо оварда шуда буданд.

Мисриёни қадим аз худо Осирис метарсиданд ва чунин мепиндоштанд, ки агар дар ин дунё гуноҳ содир кунанд, дар он дунё ба ғазаби Осирис гирифта мешаванд.

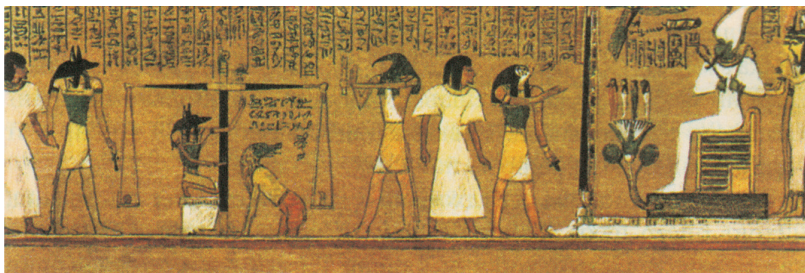

Расми 64.
Олиҳа Ҳақиқат.

Расми 63. Олиҳа
Исида бо кӯдаки навзод
дар даст.

ПАРАСТИШИ ОФТОБ. Мисриён Офтобро ҳамчун неруи дахшатнок ва оташи осмонӣ, ки ҳукмрони биёбону оғози гармию равшании барои инсон зарур аст, мепарастиданд. Маркази парастии Офтоб шаҳри Иуну буд, ки онро юнониҳои қадим «Шаҳри Офтоб» – «Гелиопол» номидаанд. Ин шаҳр дар тӯли таърихи дуру дарози Мисри қадим маркази калони динӣ ба шумор мерафт.

Расми 65. Мурӯфиаи судии Осирис. Расм дар папирус.

Дар Мисри қадим парастии Офтоб ба парастии худои олии давлатӣ таъдид меёбад. Чунин макоми Офтобхудо – Раъ дар натиҷаи ба вуҷуд омадани давлати марказиятноки Миср ба амал омад. Номии Раъ бо номии фиръавнҳои сулолаи IV Хафра ва Менкуара ҳамчун унсур таркибӣ дохил карда шуда буд. Фиръавнҳои сулолаи V ба шарафи худ Раъ ибодатхонаҳои бохашамат сохтанд, ки дар онҳо маросимҳои парастии Офтобхудо – Раъ доир мешуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мисриёни қадим чаро ҳар гуна ашё ва қувваҳои дахшатноки табиатро мефарастиданд?
2. Худои табиати мисриён кӣ буд?
3. Чаро кишоварзони мисрӣ заминро мефарастиданд?
4. Дар бораи худои об – Нун нақл кунед.
5. Чаро мисриёни қадим дарёи Нилро мефарастиданд?
6. Дар бораи Худо Раъ ва Худои Сэт маълумот диҳед.
7. Чаро мисриён ҳасади шахси фавтидаро мумиё мекарданд?
8. Мисриён киро ва барои чӣ «писари Худо» ва «Худои бузург» меномиданд?
9. Мақбараи фиръавнхоро чӣ меномиданд?
10. Мисриҳои қадим ҳурмати марҳумро чӣ тавр ба ҷо меоварданд?
11. «Китоби мурдагон» дар бораи чӣ нақл мекунад?
12. Ба фикри мисриёни қадим кӣ ба ҳаёти абадӣ соҳиб шуда метавонист?

§ 13. АДАБИЁТИ МИСРИ ҚАДИМ

МАЗМУНИ АДАБИЁТИ БАДЕИИ МИСРИ ҚАДИМ. Олимон ба мазмуни папирусҳои сершумор шинос шуда, муайян кардаанд, ки дар Мисри қадим асарҳои зиёди адабӣ таълиф гардида будаанд. Махсусан, асосан дар бораи худоҳо ҷолиби диққат мебошанд. Яке аз онҳо дар бораи Осирис нақл мекунад. Дар ин асосан гуфта мешавад, ки Сэт бо ҳилаю найранг Осирисро нест мекунад. Баъд писари Осирис худ Гор бар Сэт ғолиб омада, падарашро аз нав зинда мегардонад.

Дар Мисри қадим сурудҳое, ки худоҳоро ситоиш мекарданд, ниҳоят бисёр паҳн гардида буданд. Сурудҳои мисриёни қадим дар мавзӯҳои касбу кор ҳам эҷод шудаанд. Суруди зерини ғаллақӯбҳо дар бораи хусусияти қори онҳо маълумот медиҳад:

*Кӯбед барои худ, кӯбед барои худ,
Барзаговҳо, тезтар кӯбед барои худ.
Кӯбед бедаро барои хӯроки худ,
Кӯбед галларо барои хӯчаишон.
Ба худ мо истироҳат надихем имкон,
Зеро салқину қулай аст имрӯз, бидон.*

Матни папируси Весткар маҷмӯаи афсонаҳое мебошад, ки муъҷизаҳои дар дарбори шоҳ баамаломеда ва муъҷизаҳои алоҳидаи дигарро мадҳу ситоиш мекунад. Ин маҷмӯа ба замони Шоҳии Миёнаи Миср тааллуқ дорад. Муаллифи он қаҳрамони асари худро бо маҳорати баланд тасвир намудааст. Мазмуни мухтасари яке аз онҳо чунин аст. Ҷодугар сари қози зиндари аз тан ҷудо карда, боз ба он пайваста, ин парандаро аз нав зинда мекунад. Мо метавонем ду афсонаи Мисри қадимро ном барем, ки дар шакли хаттӣ то замони мо омада расидааст. Инҳо «Афсонаи ду бародар» ва «Афсонаи ҳақиқат ва дурӯғ» мебошанд, ки дар давраи ҳукмронии Рамзесҳо таълиф ёфтаанд. Мазмуни асосии ин афсонаҳо ғалаба ва тантанайи некию адолат бар бадияу беадолатӣ мебошад.

АСОТИРИ МИСРИ ҚАДИМ. Асотири машҳуртарини Мисри қадим дар бораи Осирис эҷод шудааст. Он то замони мо аз тариқи китоби нависандаи Юнони қадим Плутарх «Дар бораи Изида ва Осирис» омада расидааст, вале дар асари Плутарх асо-тир дар бораи Осирис на ба таври пурра, балки як қисми ками он дода шудааст. Аз рӯйи ин асар дар бораи Изида ва Осирис чунин маълумот мавҷуд аст. Изида ва Нефтида ҳасади Осирисро ёфта, ғамгин мешаванд ва муддате чанд меноланд. Дар натиҷаи ин Осирис ба таври асрорангез зинда мешавад ва ба шоҳи он дунё табдил меёбад.

Дар пораи матни дигар гуфта мешавад, ки ҳамсари олиҳа Изида писари Осирис Горро дар кулбачаи аз папирус сохташуда таваллуд мекунад ва аз ин хурсанд мешавад, чунки дар симои писари навзодаш қасосгири падарро мебинад. Изида аз тарси он, ки писари Горро қасе нашиносад, ўро дар ҷойи боэътимод зиндон мекунад.

Дар ҳикояи асотирии «Баҳси Гор дар бораи Сэт» мувоҳисаи дуру дарози онҳо дар назди худоҳо ва муборизаи шадид барои ҳокимият дар байни писари Осирис шоҳ Гор ва бародари Оси-

рис Сэт, ки худои бадкини марг ва мамлакатҳои аҷнабии биёбон буд, инъикос гардидааст. Ин афсона бо он анҷом меёбад, ки Гор оқибат ба душмани падари худ ғалаба мекунад. Барои ҳамин худоҳо «ба сари ӯ тоҷи сафед пӯшонда, ба мартабаи падараш Осирис мушарраф мегардонанд».

ЁДДОШТҲО. Тавсифи саёҳатҳо яке аз намудҳои маъмули адабиёти ёддоштии Мисри қадим мебошад. Чӣ тавре ки аз мавзӯҳои гузашта медонед, мисриҳои қадим бо давлатҳои дуру наздик муносибатҳои тижоратӣ доштанд. Фиръавнҳо даҳҳо маротиба ба Нубия, Фаластин, Финикия, Хетт, Сурия, Метания ва давлатҳои дигар лашкаркашиҳо карда буданд. Баъди бозгашт аз сафарҳои тижоратӣ ва лашкаркашиҳо солноманависон ва нависандагони мисрӣ ё ки худи онҳое, ки дар чунин сафару лашкаркашиҳо ширкат варзидаанд, асарҳои ёддоштӣ менавиштанд. «Саёҳати Уну Амон», «Ҳикояи сарнагун шудани кишти», «Афсонаи шоҳзодаи шикастхӯрда» ва «Ҳикояи Синухет» аз ҷумлаи чунин ёддоштҳо мебошанд. Дар поён ба шумо мазмуни мухтасари яке аз ҳамин қиссаҳои дӯстдоштаи ёддоштии мисриёни қадимро пешкаш менамоем.

ҲИКОЯИ СИНУХЕТ. Синухет дар Миср шахси олимақом буд. Ӯ баъд аз вафоти фиръавн аз нооромии пойтахт ва ғзаби Фиръавни нав тарсида, ба Осиё гурехт. Синухет дар биёбон аз ташнагӣ қариб мурда буд.

Дар Осиё Синухет ба хизмати пешвои як қабиле даромада, баъди чанде сарлашқари ӯ мешавад. Синухет дар бораи лашкаркашиҳои худ чунин ҳикоят мекунад: «Аҳолии ҳар як мамлакате, ки ба он ҳучум мекардам, аз чарогоҳҳо ва ҷоҳҳо маҳрум карда мешуд, рамаҳо ва аҳолии он мамлакатро ронда мебурдам, хӯроки онҳоро кашида мегирифтам ва одамонашро мекуштам».

Синухет соҳиби сарват ва иззату эҳтироми умум шуд, вале метарсид, ки дар Осиё ҷасади ӯро нигоҳ дошта наметавонанд. Дар он ҷо одати мумиё кардани шахси фавтида вучуд надошт.

Синухет аз фиръавни Миср иҷозат гирифта, ба ватанаш бармегардад. Дар қаср пеши фиръавн рӯ ба замин ҳобид ва то даме, ки ӯро бо амри фиръавн аз замин набардоштанд, аз ҷой нахест. Фиръавн фармон дод, ки барои Синухет хона ва мақбара созанд. Баъди мурдан ҷасади мумиёкардаи ӯро дар мақбара дафн карданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Адабиёти бадеии Мисри қадим кай оғоз ёфтааст?
2. Адабиёти бадеии мисриёни қадим дар бораи чӣ нақл мекунад?
3. Дар асотири бахшида ба Осирис ва Сэт чӣ гуфта шудааст?
4. Оё мисриёни қадим шеър суруд доштанд?
5. Мазмуни асотир «Дар бораи Изида ва Осирис»-ро баён кунед.
6. Афсонаи асотири «Баҳси Гор дар бораи Сэт»-ро шарҳ диҳед.
7. Чанд қиссаи мисриёни қадимро ном баред.
8. Мазмуни «Афсонаи Синухет»-ро баён кунед. Гӯед, ки чаро Синухет баъди муддати тӯлонии дар хориҷа зиндагӣ карданаш боз ба Миср бармегардад?
9. Кадом маводи ин мавзӯ ба шумо писанд афтод ва барои чӣ?

§ 14. САНЪАТИ МИСРИ ҚАДИМ

ХУНАРИ МЕЪМОРӢ. Иншооти бузурги меъмории Мисри қадим аҳромҳо ва ибодатхонаҳо буданд. Барои сохтани ибодатхонаҳо фиръавнҳо ва амалдорон ҳазорон нафар косибону кишоварзон ва ғуломону асиронро сафарбар мекарданд. Дар бино кардани онҳо меъморони моҳири Фиви хунари баланд нишон медоданд.

Дар даромадгоҳ ва дохили ибодатхонаҳо ҳайкалҳои азимҷуссаи фиръавнҳо гузошта шуда, инчунин дар деворҳо суратҳои онҳо тасвир ёфта буданд. Чунин ороиш ба ибодатхонаҳо намуди идонаи пуршукӯҳ ва мазмуни динӣ бахшида, бинандаро мафтун мекард.

Дар Миср аҳромсозӣ ҳанӯз дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод оғоз ёфта, дар ҳазорсолаҳои III ва II пеш аз милод ба ҳукми анъана медарояд. Ҳар як фиръавн баъди ба тахти подшоҳии Миср нишастанаш, дар бораи рӯзи марги худ фикр мекард. Мефармуд, ки барои ӯ мақбара созанд. Фиръавн ба рафти сохтмони аҳром шахсан ҳадаш назорат мекард.

Расми 66. Ҳавли дохилии ибодатгоҳи Мисри қадим.

Расми 67. Толори калони ибодатгоҳи Мисри қадим.

соли 2600 пеш аз милод сохта шуда, баландиаш 146 м давродаврaш 230 м ва вазни ҳар як «хишт»-и он 2,5-тоннагӣ мебошад. Ин иншооти бузург аз 2 миллиону 300 ҳазор чунин «хишт»-ҳо таркиб ёфтааст. Аҳроми дигари бузурги Мисри қадим номи Хафраро гирифтааст. Дарозии ҳар як «хишт»-и он 5 м 45 см ва вазнаш 42000 кило мебошад.

Ҳар як аҳром роҳраве дошт, ки он ба дохили аҳром – ба ҳое, ки ҳасади мумиёкардаи фиръавнро мегузоштанд, рафта мерасид. Дар назди ҳасади фиръавн дурру марворид, сангҳои қиматбаҳои дигар ва зарфҳои силоҳи тиллогину нукрагини бисёре мегузоштанд. Мисриёни қадим боварӣ доштанд, ки ин ашёи қиматбаҳо гӯё дар он дунё ба фиръавн лозим мешаванд.

Муаррихи Юнони қадим Ҳеродот тарзи сохтани аҳромҳои Мисри қадимро дар китоби худ «Таърих» тасвир кардааст.

Расми 68. Даромадгоҳи ибодатхона ва гулғашти Абулҳавлҳо.

Расми 69.

*Ҳайкали ашрофи
Мисри қадим.*

Посбонон аз шимол кишоварзон ва гуломонро барои сохтмони аҳром пеш карда меоварданд. Дар сохтмони аҳром дар як вақт то 100 ҳазор нафар одам кор мекарданд. Як қисми одамон санг метарошиданд, қисми дигарашон он сангхоро мекашонданд ва гурӯҳи сеюмӣ аз он «хишт»-ҳо аҳром месохтанд.

Баъди ҳазорсолаи II пеш аз милод дар Миср аз аҳромсозӣ даст кашиданд. Акнун мақбараро дар дохили харсангҳои азимҷуссае, ки ба кӯҳ баробар буданд, яъне дар дохили кӯҳҳо месохтанд. Он аз якҷанд ҳучра иборат буд. Баъзе аз чунин мақбараҳо дар дохили кӯҳи сангин то сад метр тӯл кашида буд. Мисриёни қадим ин мақбараҳоро «хонаҳои абадӣ» меномиданд.

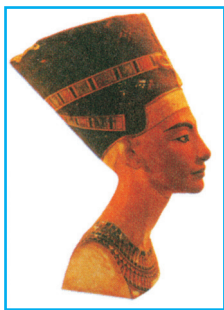
САНЪАТИ ҲАЙКАЛТАРОШӢ. Ҳайкал-

тарошони мисрӣ маҳорати калони тарошидани ҳайкалхоро доштанд. Онҳо асарҳои худро мувофиқи мақому мартабаи марҳум бо завқи баланди бадеию маҳорати касбӣ меофариданд. Калонтарини онҳо, ки аз кӯҳи сангин тарошида шудааст, ҳайкали Абулҳавл мебошад. Он дар наздикии аҳроми Хеопс воқеъ буда, сараш чун сари одам ва танааш чун тани шер тасвир ёфтааст. Ин ҳайкал ниҳоят бузург буда, яке аз мӯъҷизаҳои олам ба шумор меравад.

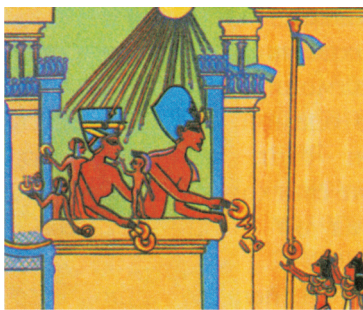
Ғайр аз Абулҳавл боз даҳҳо асарҳои ҳайкалтарошии Мисри қадимро ном бурдан мумкин аст, ки бо маҳорати баланди ҳоси ҳайкалтарошии Мисри қадим офарида шудаанд. Дар байни онҳо ҳайкалҳои Рахотеп, Калпера, Камер, Хаттоти мисрӣ, Шиноси шоҳ Неферат, Нефертити, Тутанхамон ва ғайраҳо ҳастанд. Онҳо алҳол дар осорхонаҳои Миср ва баъзе давлатҳои дигар ба намоиш гузошта шудаанд. Мардум аз тамошои ҳайкалҳои Мисри қадим лаззат бурда, ба офарандагонаш ҳамду сано меҳонанд.

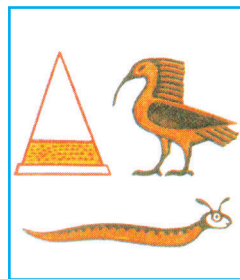
Расми 70. Ҳайкали
ҳамсари ашрофи
Мисри қадим.

Расми 71. Сари Нефертити бо кулоҳи шоҳона.

Расми 72. Эхнатон ва Нефертити ба аишоф тухфа месупоранд.

Расми 73. Дар Мисри қадим бо суратҳо ифода кардани рақамҳо.

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Санъати тасвирии Мисри қадим ханӯз дар ҳазорсолаи V пеш аз милод оғоз ёфта, то охири ҳамин ҳазорсола қариб пурра ташаккул ёфтааст.

Дар Мисри қадим ороиши китобҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Рассомон тавассути суратҳо ба ҳикоя ва нақлу ривоятҳои китобҳои папирусӣ маънии аёнӣ медоданд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки образҳоро воқеӣ ва ба мисли сурат, яъне портрет офаранд. Масалан, матнҳои «Китоби мурдагон», ки дар «Ани» ном папирусе, ки дар осорхонаи шаҳри Лондони Британияи Кабир маҳфуз аст, ҳамин тавр оро дода шудаанд.

Санъати тасвирии Мисри қадими замони сулолаи XVIII маҳсусан ба авҷи рушди худ расида буд. Дар ин бора суратҳои то замони мо расидаи ин давра, аз он ҷумла, сурати Эхнатон ва Нефертити шаҳодат медиҳанд. Онҳо дар ҳолати рӯхию равонии аҷоиб тасвир ёфтаанд. Сурати фиръавн Тутанхамон бошад, дар вазъияти идонаю ботантана ва босалобату асрорангез кашида шуда, дар яке аз суратҳо ӯ бо ҳамроҳии ҳамсараш дар байни гулҳо тасвир ёфтааст. Суратҳои Тутанхамону ҳамсари ӯ ва гулҳо дар ифодаи образ ва мазмун яке дигарро пурратар кардааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Сохта шудани ибодатхонаҳои Мисри қадимро шарҳ диҳед.
2. Дар бораи сохтмони аҳроми Мисри қадим нақл кунед. Оё онҳо иншооти бузурги меъмории мебошанд?
3. Кадом аҳроми Мисри қадимро медонед?
4. Ҳайкали Абулҳавл чӣ тавр сохта шудааст ва он чиро ифода мекунад?

5. Кадом ҳайкалҳои дигари Мисри қадимро медонед?
6. «Китобҳо»-и папируси Мисри қадим чӣ тавр оро дода шуда буданд?
7. Дар бораи суратҳои Эхнатон ва Нефертити нақл кунед.
8. Ба шумо кадом намуни санъати Мисри қадим писанд аст?
9. Яке аз суратҳои Мисри қадимро шарҳ диҳед.

БОБИ IV. ОСИЁИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ҚАДИМ

§ 15. БАЙНАННАХРАЙНИ ЧАНУБӢ

ТАБИАТ ВА МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ.

Тобистони Байнаннаҳрайни Чанубӣ гарм ва зимистонаш кӯтоҳмуддати нарм буда, аз байни он дарёҳои пуртуғёну сероби Дачла ва Фурот қорӣ шуда, ба халиҷи Форс мерезанд.

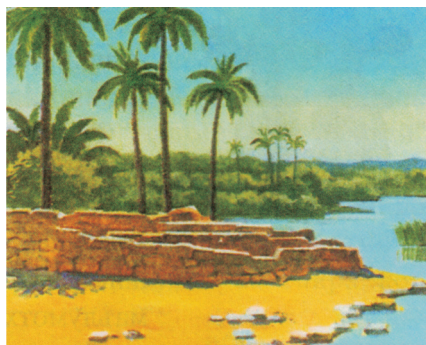
Он ботлоқзори бисёр дошта бошад ҳам, барои чорводорию боғдорӣ ва зироатпарварӣ мувофиқ аст. Мардум ботлоқхоро ба туфайли кандани заҳбур хушк мекарданд ва барои обёрии заминҳои лабташна ҷӯйборҳо мекофтанд. Дар Байнаннаҳрайни Чанубӣ дарахти зайтун ҳосили хуб медод. Иқлими ин ҷо барои парвариши кунҷид ҳам мусоид буд. Аз зайтун ва кунҷид равшан истеҳсол мекарданд.

Аҳолии он дар замонҳои қадимтарин ба шикор машғул буд. Баъдтар онҳо ба чорводорӣ ва зироаткорӣ ҳам сарукор мегиранд. Мардуми ин ҷо бузу гӯсфанд ва баъзе ҳайвоноти дигарро хеле барвақт ром карда буданд.

Кишоварзон замиро бо сипорҳои одии ҷӯбӣ шудгор мекарданд ва зироатҳои ғалладонаро бо досҳои теғашон дандонадор медаравиданд. Дандонаҳои чунин досхоро аз санги ҷақмоқ месохтанд.

Дар заминаи рушди чорвопарварӣ ва зироаткорӣ косибӣ ҳам пайдо шуд.

Косибони Байнаннаҳрайни Чанубӣ дере нагузашта, исти-

Расми 74. Шохоби дарё дар Байнаннаҳрайни Чанубӣ.

*Расми 75. Тептае дар Байаннаҳ-
райни Ҷанубӣ.*

КАШФИЁТИ БОСТОНӢ. Бозёфтҳои бостонии маҳаллаи Зубайдаи наздикии Ур нишон медиҳанд, ки мардуми Байаннаҳрайни Ҷанубии қадим дар кулбаҳои хурд-хурди аз қамиш сохташуда зиндагонӣ мекарданд. Онҳо деворҳои ин кулбаҳоро аз берун ва дарун бо гил андова карда, мустаҳкам менамуданд. Дар ин ҷо дар бинокорӣ хишт истифода бурда мешуд. Дар миёнаҳои кулбаҳои мардуми Ур оташдонҳое ёфт шудаанд, ки аз хишт сохта шуда буданд.

Бостоншиносон бошишгоҳҳои калонтаринро дар Зубайда, Урук, Чамдат, Носир ва ҷойҳои дигар ёфтаанд. Онҳо аз ин маҳалҳо ашёи зиёде пайдо кардаанд, ки дар бораи тарзи зиндагӣ ва маданияти мардуми Байаннаҳрайни Ҷанубӣ маълумот медиҳанд. Исбот кардаанд, ки дар Байаннаҳрайни Ҷанубӣ шаҳрҳои ободу зебо ва дорои аҳолии зиёд бисёр будаанд. Ба ҳамдигар наздик воқеъ будани шаҳрҳои Байаннаҳрайни Ҷанубӣ гувоҳи ин хулоса мебошад.

*Расми 76. Уд бо каллаи
барзагови тиллоии бо
сангҳои қиматбаҳо
орододашуда.*

Ташаккулёбии эътиқодҳои динии қабилаҳои Байаннаҳрайни Ҷанубӣ ба ибтидои асри санги нав - ҳазорсолаҳои VI-III пеш аз милод рост меояд. Олимони бостоншинос дар бораи дини ин қабилаҳо баъзе маълумот ба даст овардаанд. Масалан, муайян кардаанд, ки онҳо мурдaro чорқат карда мегӯрондаанд. Шояд чунин муносибат ба фавтида ба эътиқоди динии ин халқи

фодаи мисро ёд гирифтанд ва аз он афзори мустаҳкамтар месохтанд. Аз мис табар, дарафш, дос, корд ва асбобҳои дигари корӣ омода карда мешуд. Истифодаи филиз (металл) зиндагии мардумро ба кулӣ дигар кард, меҳнати онҳоро сермаҳсултар гардонд.

кадими Шарқ алоқаманд бошад.

Бостоншиносон дар шахрҳои Ур қариб 2000 мақбараи ҳазорсолаи III пеш аз милод-ро таҳқиқ кардаанд, ки ҳар кадоми онҳо бо шукӯҳи хосаи худ аз ҳамдигар фарқ доштанд. Ин мақбараҳо аз биноҳои 4-5-хонадор, ки дар зери замин сохта шуда буданд, иборатанд. Ғайр аз «хӯчаин» дар мақбара дахҳо хизматгори, посбон, саисон, навозандагон ва ғайра гӯронида шуда буданд. Бостоншиносон тахмин мекунаанд, ки онҳо пеш аз гӯрониданашон тавассути заҳр кушта шудаанд. Хизматгори ба «хӯчаин» гӯё, ки баъд аз маргаш ҳам хизмат мекарда бошанд. Дар мақбараҳо инчунин кулоҳҳои тиллоӣ, чорӯбҳо, ханҷарҳо, зару зевар, сангҳои қиматбаҳо ва ашёи дигар ҳамроҳи марҳум гӯронида шуда буданд.

Расми 77.

*Гилгамеш бо шери
мағлубкардааш.*

БА ВУЌУД ОМАДАНИ ТАБАҚАҲО

ВА ДАВЛАТ. Дар натиҷаи омӯзиши бозёфтҳои мақбараҳо ва ёдгориҳои хаттӣ олимони ба хулоса омадаанд, ки дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ табақаҳо ва давлат ба вучуд омада будаанд. Дар ин давра дар ҷамоаҳо одамони доро ва камбағал пайдо мешаванд. Камбағалон аз одамони доро бо амри зарурат ғалладона ва маводи дигари озуқа қарз мегирифтанд. Агар камбағал қарзро сари вақт ва бо изофа ба соҳибаш баргардонда натавонад, пас худӣ ӯ ва ё фарзандонаш ғулом мешуданд. Дар ҷангҳо ҷанговаронро асир гирифта, ба ғулом табдил медоданд. Дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ ғуломонро «чашм намекушодагӣ» меномиданд. Ғуломон ҳатто ҳуқуқ надоштанд, ки ба хӯчаини худ мустақиман нигоҳ кунанд. Онҳо қорҳои вазнинтаринро иҷро мекарданд. Ғуломонро дар обёрии замин ва дар сохтмони обанборҳо, биноҳо, мақбараҳо, роҳҳо, ҷӯйҳо ва ғайра қор мефармуданд.

Дар ҳазорсолаҳои IV-III пеш аз милод дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ давлатҳои хурд-хурди бисёре ба вучуд омаданд.

АСОТИР ДАР БОРАИ ОФАРИНИШИ ДУНЁ ВА ТҶҶОНИ НҶҶ

Тамони рӯи заминро оби укёнус зер карда буд. Аждаҳон бадҳайбате ба худоҳо барои аз об чудо кардани замин халал мерасонд. Худои калон бо аждаҳо дар набард шуда, ўро кушт ва танашро ду тақсим кард. Аз қисми болоии тани аждаҳо гунбази осмонро сохта, онро бо ситораҳо ороиш дод. Аз қисми поёнии тани аждаҳо заминро сохта, дар рӯи он рустанӣ ва ҳайвонотро офарид. Аз лой одамони аввалинро сохт, ки аз ҷиҳати симо ва ақл ба худоҳо монанд буданд.

Худоҳо тамони заминро зери об монанд, одамонро нест кардани шуданд. Вале худои об аз ин нияти онҳо ба найзоре, ки аз он кулбаи як шахсе сохта шуда буд, хабар дод. Найҳо ин хабарро ба соҳиби кулба расонданд. Ў кишти калоне сохта, ба он оилаи худ, хунардандони мохир ва ҳайвоноту парандагони гуногунро бор кард. Дар рӯзе, ки худоҳо таъин карда буданд, рӯи осмонро абри сиёҳ пӯшонд ва борони саҳт борид. Заминро об зер кард. Дар натиҷаи ин ҳодисаи табиат ғайр аз одамон ва ҷонварони ба киштӣ саворшуда ҳамаи одамон ва ҳайвоноту парандагони дигар ғарқ шуданд.

УСТУРА ДАР БОРАИ ГИЛГАМЕШ

Гилгамеш корнамоиҳои зиёде кардааст. Дар мамлакати дурдасте, дар ҷангали зебои чилғӯза махлуқи даҳшатноки Хумбаба зиндагӣ мекард. Вай ҳар касеро, ки ба ҷангал мебаромад, нобуд мекард. Аз ин рӯ, ҳеҷ кас ҷуръат надошт, ки ба ҷангали Хумбабаи даҳшатнок дарояд. Гилгамеши шучоъ бо ҳамроҳии дӯсташ Энкиду ба роҳ мебарояд ва дар муборизаи басо мушқил ин махлуқро мағлуб мекунад.

Барои ҷазо додани одамон худоҳо барзаговӣ пурзӯри осмониевро раво мекунад. Ў ҳама ҷизро несту нобуд мекард, киштзорҳоро поймол ва шаҳрҳоро ба хок яксон менамуд. Гилгамеш ба муқобили барзагов ба ҷанг даромада, бо ханҷар сари ўро аз тан чудо мекунад.

Вақте ки Энкиду вафот мекунад, қаҳрамон ба ҷустуҷӯи гиёҳи абадзинда мебарояд. Худоҳо ба ӯ халал мерасонанд. Вале Гилгамеш ҷасурона ба пеш меравад. Сарфи назар аз ин, ба ӯ муяссар намегардад, ки гиёҳи абадзиндаро ёбад. Гилгамеш пеш аз маргаш оқибат мефаҳмад, ки абадзиндагӣ дар қорҳои пуршарафи вай ба нафъи мардум будааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва машғулияти қабилаҳои Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ нақл кунед.
2. Одамони Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ хонаҳояшонро чӣ гуна месохтанд?
3. Дар бораи эътиқоди динии қабилаҳои Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ маълумот диҳед.
4. Олимон аз таҳқиқоти мақбараҳо ба кадом хулоса омаданд?
5. Дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ кай ва чӣ тавр табақаҳою давлатҳо ба вучуд омаданд?
6. Яке аз устураҳои дар мавзӯ овардашударо шарҳ диҳед.

§ 16. ДАВЛАТҶОИ СУМЕР ВА АККАД

БАРПОШАВИИ ДАВЛАТИ СУМЕР. Дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод дар Байнаннаҳрайн давлатҳои сершумори гуломдорӣ ба вучуд омаданд. Дар ин давра дар Байнаннаҳрайн шаҳрҳои обо-ду зебо, ба монанди Ур, Ниппур, Лагаш, Умма, Урук ва дигарҳо бино ёфтанд. Баъзеи онҳо ба марказҳои давлатҳои ҳамномашон табдил ёфтанд.

Дар тӯли чандин асри ҳазорсолаи III пеш аз милод шоҳҳои Лагаш бар зидди давлатҳои дигари Байнаннаҳрайн мубориза ме-бурданд. Ба онҳо ниҳоят муяссар шуд, ки чандин давлати онро мағлуб кунанд.

Дар асри XXIV пеш аз милод дар Лагаш Урукагин ном шахс подшоҳ буд. Ӯ ҳамагӣ 6 сол ҳукмронӣ кардааст (солҳои 2373 – 2379 п.а.м.). Урукагин дар мамлакат ислоҳот гузаронд. Дар айёми шукуфоии ҳокимияташ ба Лагаш Лугалзигиси ном ҳокими Умма бо лашкари пурзӯри худ ҳамла карда, онро истилоъ ва талаву тороч намуда, Урукагинро аз тоҷу тахти подшоҳӣ маҳрум сохт.

Лугалзигиси танҳо мақсади забти Лагашро надошт. Давлатҳои Байнаннаҳрайн худро аз тохтутозҳои аҷнабиён муҳофизат карда наметавонистанд. Бинобар ин, Лугалзигиси мақсад дошт, ки давлати пуриқтидори марказиятнок ташкил кунад. Ӯ аз уҳдаи иҷрои ин мақсад сарбаландона баромада тавонист.

Расми 78. Ҳайкалнақши муқарнас аз қасри Дур Шарукан, Асри VIII пеш аз милод.

Расми 79. Ибодатгоҳи Офтоб дар Ур. Дар асри XXI пеш аз милод бино ёфтааст.

Лугалзиггиси худро шоҳи Урук ва Ур шуморида, бо ҳамин ин ду шаҳрро пойтахти давлати муттаҳида ва ягонаи Сумер эълон кард. Лугалзиггиси дар бораи мақсадҳои истилоъгаронаи худ ошкоро сухан меронд. Ў мегуфт, ки худои Энлил «шоҳи мамлакатҳо, шоҳигариро бар мамлакатҳо ба ӯ супоридааст». Лугалзиггиси тамоми Байнаннаҳрайнро забт намуд. Рушди Сумер ҳамагӣ 25 сол давом кард. Баъд аз вафоти Лугалзиггиси Сумер рӯ ба таназзул ниҳод. Дар шимол давлати нави пуриктидор Аккад ба вучуд омад.

РУШДИ АККАД. Дар шимоли Байнаннаҳрайн қабилаҳои сомӣ зиндагӣ мекарданд. Барои ҳамин Аккадро Аккади сомӣ меномиданд. Муборизаи байниҳамдигарии ҷануби суммарӣ ва шимоли семитӣ оқибат ба ғалабаи шимоли сомӣ, яъне бо ғалабаи Аккад анҷом ёфт.

Асосгузори давлати Аккад Сарғони I (с. 2369 – 2314 п.а.м.) мебошад. Ў Сумер ва қисми зиёди Байнаннаҳрайнро ба тасарруфи худ даровард.

Дар бораи Сарғони I чанд ривоят то замони мо омада расидааст. Дар яке аз онҳо гуфта мешавад, ки Саргон норасид таваллуд шудааст. Модари ӯ камбағал буда, барои тарбияи Саргон чизе надоштааст. Барои ҳамин наводро ба сабад андохта, дар соҳили дарёи Фурот пинҳон мекунад. Машкобе ӯро ёфта, ба хона бурда, тарбия мекунад. Саргон ба воя мерасад ва касби боғбониро ихтиёр мекунад. Олиҳа Иштар ба Саргон ошиқ шуда, ӯро шоҳи Аккад эълон мекунад. Ҳамин тариқ, Сарғони I ба тахти подшоҳии Аккад соҳиб шуда, ба сулолаи нави шоҳҳои Аккад асос мегузорад.

Сарғони I вазифаи аввалини худро дар мустаҳкам кардани ҳокимият меид. Ў яке аз шаҳрҳои мустаҳкам ва ободу зебои Ак-

кад – Кишро забт карда, худро «шоҳи Аккад» номид. Баъд аз ин бо лашкари пурзӯр ба сӯйи Ҷануб ба Сумер ҳаракат карда, лашкари Лугалзиггисиро торумор намуд ва худӣ ўро асир гирифта, ба Ниппур овард. Тахмин меравад, ки Саргон асирро ба худо Энлил (худои тӯфон) қурбонӣ кардааст. Баъд Саргон шаҳрҳои Ҷануб – Урук, Ур, Лагаш ва Уммаро забт намуда, бо ҳамин тамоми Сумерро ба Аккад ҳамроҳ кард. Сипас, роҳҳои тижорати баҳрию хушкӣ ва тамоми Байнаннаҳрайнро ишғол карда, забткориҳои худро дар Фарб, то соҳилҳои баҳри Миёназамину Қафқоз давом дод ва унвони «Шоҳи чор мамлакати олам»-ро соҳиб шуд.

Баъд аз вафоти Сарғони I намоёндогони ин сулола Римуш (с. 2313 – 2305 п.а.м.), Маништусу (с. 2306 – 2291 п.а.м.), Нарамсин (с. 2290 – 2254 п.а.м.) ва Шарғонишарри барои мустаҳкам кардани давлати Аккад тамоми қори аз дасташон меомадаро карданд. Сарфи назар аз ин, ҳуҷуми аҷнабиён иқтидори давлати Аккадро торафт заиф мекард.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ АККАД. Дар давраи шоҳии Шарғонишарри давлати дар гузашта пурқувватарини Шарқ – Аккад рӯ ба таназзул ниҳод. Ба Аккад гутиҳо ҳамла карда, шаҳру деҳаҳои онро хароб мекарданд.

Аккад тадриҷан пароканда мешуд. Баъди ҷанде шаҳру вилоятҳои алоҳидаи он боз аз нав мустақил шуда, бо роҳи ривочу раванқи қосибӣ ва савдо ободу зебо мегардиданд. Баъдтар Аккадро гутиҳо пурра ва ба муддати дуру дароз ишғол кардаанд.

Гутиҳо дар Байнаннаҳрайн 125 сол ҳукмронӣ кардаанд. Дар ин муддат Сумер аз нав пурзӯр мешавад ва шоҳи Урук Утухенгал бар зидди гутиҳо Тиракан

*Расми 80.
Олиҳа Иштар.
Ҳайкали қадим.*

Расми 81. Нақши муқарнас бо тасвири Ур-Нанше, шоҳи Лаган.

ба мубориза бархоста, лашкари ўро торумор мекунад. Бо ҳамин ҳукмронии гутиҳо дар Байнаннаҳрайн ба охир мерасад.

Баъд аз ин дар Байнаннаҳрайн сулолаи сеюми Ур ба сари ҳокимият меояд. Ин давлатро Ур меномидагӣ шуданд. Соли 2007 пеш аз милод давлати Ур барҳам меҳӯрад ва дар вайронаҳои он шоҳигариҳои калон – Исино ва Дарси ташкил меёбанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлати Сумер чӣ тавр ташкил ёфт?
2. Мақоми Лугалзигтисиро дар барпошавии давлати Сумер муайян кунед.
3. Сарғони I кӣ буд?
4. Давлати Сумер кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
5. Саргон давлати Аккадро чӣ тавр ташкил намуд?
6. Дар бораи Сарғони I чӣ гуна ривоятҳо то ба замони мо омада расидаанд?
7. Гутиҳо кӣ буданд ва ба Аккад чӣ муносибат доштанд?
8. Давлати Аккад кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
9. Баъд аз барҳамхӯрии давлати Аккад кадом давлат ба вуҷуд омад?

§ 17. ДАВЛАТҲОИ БОБУЛ ВА ОШУР

ШАҲРИ БОБУЛ. Шаҳри Бобул дар соҳили дарёи Фурот бино ёфта, мавқеи ҷуғрофӣ хеле хуб дошт. Точирон дар заврақҳои калон молҳои мавриди ниёзи мардумро ба Бобул оварда, бо молҳои

Расми 82. Қисми сутуни сангӣ, ки дар он қонунҳои Хаммурапи инъикос ёфтаанд.

дигар иваз мекарданд. Роҳҳои асосии тиҷоратӣ аз Бобул мегузаштанд. Бо ин роҳҳо қорвонҳои пурбор рафтуо мекарданд.

Бобул шаҳри калонтарини тиҷоратии Байнаннаҳрайн ва шоҳигарии Бобул буд. Он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод яке аз марказҳои асосии тиҷоратии мамлакатҳои Шарқ ба ҳисоб мерафт. Дар маркази шаҳри Бобул бозори болопӯшида ва анборҳои мол, дар қанораҳои он бошад, дуконҳои ҳунармандӣ, ҳаммоли ва қорвонсаройҳо воқеъ гардида буданд.

БОБУЛ ДАР АҲДИ ХАМУРАПИ.

Дар Бобул солҳои 1792-1750 пеш аз милод Хамурапи ном шахси доною оқиле подшоҳ буд. Ӯ тамоми чораҳои андешид, то ки Бобул ба давлати пуриқтидори ҷаҳон табдил ёбад.

Хамурапи лашкари сершумори хуб мусаллаҳбударо ташкил намуд. Он вақт дар Бобул ягонагӣ ва муттаҳидӣ дида намешуд. Хамурапи муборизаи байни шоҳони Байнаннаҳрайнро устодкорона истифода бурд. Ӯ бо яке аз онҳо иттифок баста, якҷоя мулкҳои ҳарифонашро забт карданд. Баъд Хамурапи ногаҳон ба иттифокчи худ ҳучум кард. Ҳамин тавр, бо зӯрию зорӣ ва ҳилаю найранг тамоми Байнаннаҳрайнро ба даст дароварда, бо номи Бобул давлати пуриқтидори худро ташкил кард.

ҚОНУНҲОИ ХАММУРАПИ. Дар замони шоҳ Хамурапи маҷмӯи қонунҳое тартиб дода шуд, ки иҷрои онҳо барои аҳолии тамоми Бобул ҳатмӣ буд, яъне мардуми ин сарзамин дар назди қонун баробар шуданд. Мувофиқи ин қонунҳо баҳсу мунозира ва низоъҳои байни аҳоли ҳаллу ҷарғия гардида, вайронкунадагони фармоиши подшоҳ ба суд кашида мешуданд. Қонунҳои Хаммурапи барои ҳар як гуноҳ, кирдор ва ҷиноят ҷазои муайян ва қатъӣ муқаррар карда буданд. Онҳо ҳаёти ҷамъияти Бобулро ба низоми меъраварданд.

Расми 83. Шерро ишкор кардани шоҳи ошурҳо.

Расми 84. Шоҳи Ошур аробасавор аст. Расми замони мо.

Дар аввалҳои асри XX бостоншиносон аз Бобул ситӯни аз санги сиёҳ тарошидашудаеро ёфтанд, ки аз қадимӣ одам қаме ба-

ландтар буд. Дар он қонунҳои Хаммурапи қандакорӣ шуда, дар қисмати қуллаи он ҳуду шоҳ тасвир ёфта буд.

ИҚТИБОСҲО АЗ ҚОНУНҲОИ ХАММУРАПИ. «Ман Хаммурапи, пешвое, ки худоҳо таъйин кардаанд, шоҳи шоҳон, ки деҳаҳои гирду атрофи Фуротро забт кардаам, дар мамлакат ҳақиқат ва адолат қорӣ намудам ва халқро хушбахт гардондам.

Ҳар гоҳ писаре падари худро бизанад, дасташ қатъ мешавад. Ҳар гоҳ табибе озодмардеро, ки саҳт захмӣ шудааст, бо дастонаш бидушад, дастонаш бурида мешаванд.

Ҳар гоҳ меъморе барои ғайр хона бисозад, ки бунёдаш ҷунон-ки бояд маҳкам набошад, агар хона хароб шавад ва соҳиби хонаро зер бигирад, меъмори қатл мешавад. Ва агар писари соҳибхонаро зер бигирад, писари меъмори қатл мешавад. Ва агар асослбайт талаф шавад, меъмори вазифадор аст, ки қимати хароҷоташро бипардозад ва хонаро бо харҷи худ бисозад.

Соҳибмансаб ва сарбозе, ки ба лашкар даъват шавад наравад ва ё дигареро ба ҷойи худ бифиристад, маҳкум ба марг мешавад. Ва хонаи ӯ ба қасе дода мешавад, ки ҷойи ӯро дар лашкар бигирад. Агар шахсе ба рӯйи шахси ба ҳудаш баробар занад, бояд ҷарима диҳад.

Писароне, ки аз занони ғайриникоҳӣ таваллуд шудаанд ва баъд падарашон онҳоро ба авлодӣ шинохтаанд, бо авлоде, ки аз занони никоҳӣ таваллуд шудаанд, ҳаққи баробар ба мерос доранд.

Писароне, ки бо таваллуди шинохта нашудаанд, фақат озод мешаванд.

Духтаре, ки аз зани ғайриникоҳӣ аст, аз бародарони худ ҷиҳоз мегирад».

Расми 85. Шоҳе, ки шерро мекушад. Аз қасри Ашурбанипал.

ДАВЛАТИ ОШУР. Давлати Ошур дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар болооби дарёи Дачла ташкил ёфтааст. Он дар натиҷаи ҳуҷумҳои истилобгаронаи давлатҳои гуногун - Сумер, Аккад, Бобул ва давлатҳои дигар борҳо истиқлолияти худро аз даст додааст. Танҳо дар асри XIII пеш аз милод дар давраи ҳукмронии Адад Нирари ва Саламанасари I иқтидори давлати Ошур афзуда, минбаъд худро

аз хучумҳои ҳамсои шимолӣ – Урарту муҳофизат карда метавонист. Саламанасари I ба Ғарб ва Ҷануб якчанд маротиба бомуваффақият лашкар кашида, ҳудудҳои мамлакатро васеъ кард.

Давлати Ошур дар асри IX пеш аз милод ба пешравии назаррас ноил мешавад. Шох Ашурназирпалии II дар пешрафти ҳарбӣ, хоҷагӣ, шахрсозӣ, зироатпарварӣ, чорводорӣ ва косиби Ошур саҳми бузург гузоштааст. Дар мамлакат ҷӯйҳо, роҳҳо ва шахрҳои нави ободу зебо пайдо шуданд ва савдо ривочу раوناқ ёфт.

Ба Ашурназирпалии II муяссар шуд, ки давлати Ошурро аз ҳамлаи аҷнабиён муҳофизат кунад ва чандин маротиба бар зидди рақибони худ бомуваффақият лашкар кашад. Ў қабिलाҳои арамеиро ба давлати худ тобеъ кунонд ва онҳоро маҷбур кард, ки андоз супоранд. Шохҳои Ошур ба мусаллаҳ қардани лашкар рағбати зиёд доштанд. Дар давоми ҳукмронии Тиглатпласари III ва Сарғони II дар сохтори лашкар дигаргуниҳои қалоне ба амал омаданд. Лашкари мусаллаҳ ва пуриқтидор ташкил карда шуд.

Шохҳои Ошур ҳудудҳои давлати худро боз ҳам васеътар карда, Ошурро ба империяи пуриқтидор табдил доданд.

Асосгузори империяи Ошур Тиглатпласари III мебошад. Ў тавонист, ки рақиби пурзӯртарини давлати Ошур – Урартуро шикаст бидиҳад. Тиглатпласари III ҳудудҳои давлати худро то соҳилҳои баҳри Миёназамин васеъ кард.

Сарғони II соли 722 пеш аз милод дар натиҷаи табаддулоти давлатӣ ба сари ҳокимият омад. Ў лашкаркашиҳои Тиглатпласари III-ро давом дод. Ба Сурия ҳучум кард, то ки дар он ҷо шӯришҳои бар зидди Ошур сарзадари пахш кунад. Сипас ӯ забткорино дар он самт давом дод. Даре нагузашта, лашкари Исроилро торумор карда, 25 ҳазор низомиёнашро асир гирифт. Сарғони II ҳудудҳои давлати худро то ба Миср ва нимҷазираи Арабистон васеъ кард.

Ҷангҳои дуру дароз ва шӯришҳои халқҳои тобеъ иқтидори давлати Ошурро заиф қарданд ва охириҳои асри VII пеш аз милод дигар бар зидди ҳучумҳои лашкари пурқуввати мусаллаҳи Мод ва Бобил муқобилат карда натавонист ва бо ҳамин империяи

*Расми 86. Оҳуро
ишқор қардани шохӣ
ошурҳо.*

Ошур соли 612 пеш аз милод аз байн рафт. Дар муҳорибаи назди Кархемиш дастаҳои охиринаи артиши Ошурро аз тарафи лашкари Мод ва Бобул торумор гардиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи шаҳри Бобул нақл кунед.
2. Хамурапи Бобулро чӣ тавр идора мекард?
3. Дар бораи қонунҳои Хаммурапи маълумот диҳед.
4. Кадом нишондодҳои қонунҳои Хаммурапи ба шумо хуш омаданд?
5. Давлати Ошур кай ва дар қучо таъсис ёфта ва рушду нумӯ кардааст?
6. Дар давраи ҳукмронии Ошурназирпалии II кадом соҳаҳои давлатдорӣ Ошур рушд карданд?
7. Вазъи давлати Ошурро дар замони ҳукмронии Тиглатпласари III ва Сарғони II шарҳ диҳед.
8. Империяи Ошур кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шуд?

§ 18. ФАРҶАНГИ БОБУЛ ВА ОШУР

МАДАНИЯТИ БОБИЛ. Маданияти Бобул аз аввали ҳазорсолаи IV пеш аз милод оғоз ёфта, дар рушди маданияи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ мақоми сазовор доштааст. Фарҳанги Бобул аз маданияти Сумер сарчашма гирифтааст.

ХАТ. Хати сумерӣ дар ибтидои ҳазорсолаи IV пеш аз милод ба вучуд омадааст. Он ба тариқи расмчаҳо – аломатҳои навишта мешуд. Хаттоти сумерӣ агар калимаи «паранда»-ро навиштани

Расми 87. Ба аломатҳои хатти меҳӣ табдил ёфтани расмчаҳо.

мешуд, расми парандаро мекашид. Ҷамаи калимаҳои дигар ҳам ҳамин тавр «навишта» мешуданд, яъне бо аломатҳои ифода меёфтанд. Бо чунин «ҳарфҳо» навиштани матнҳо хеле мушкил буд. Масалан, барои навиштани калимаи таваллуд шудан ду нишона: сурати «паранда» ва «тухм»-ро кашида, онҳоро бо ҳам мепайвастанд.

Бо мурури замон хати сумерӣ ҳамчунин тақдир меёбад ва дар он аломатҳои овозҳо ва ҳиҷоҳо ҳам пайдо мешаванд. Акнун бо ин хат навиштан осонтар шуд.

Хати сумериро давлатҳои Аккад, Бо-

бул, Ошур, Хетт, Сурия, Форси қадим ва баъзе давлатҳои дигар қабул карда буданд. Дар миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод хатти меҳии шумериҳо ба хатти байналмилалӣ табдил меёбад. Онро бисёр мамлакатҳои Шарқ дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ васеъ истифода мебарданд.

Расми 88. Тахтачаи хатти меҳидор.

ДИН. Моҳияти ҳодисаҳои ҳаробиовари табиатро қabilaҳои Байнаннаҳрайн дарк карда наметавонистанд. Дарёҳои Дачла ва Фурот дар вақти обхезӣ аз соҳилҳояшон берун баромада, киштзорҳо аз байн мерафт. Дар натиҷаи заминчунбӣ хонаҳо вайрон мешуданд. Сабаби рух додани воқеаҳои пурҳавфи табиатро мардуми Байнаннаҳрайн дар қувваҳои ғайритабӣи медиданд. Аз ҳамин сабаб эътиқоди динии одамони ин ҷо ба табиат алоқаманд буданд. Дар Байнаннаҳрайн низ одамон чун дигар мардуми замони қадим ба худоҳои зиёде эътиқод доштанд. Эңлилро худои замин мешумориданд. Онҳо инчунин худоҳои Тиммуз, Нингишзида, Нергал, Иштар, Каннар, Мардук ва худоҳои дигарро мебарастиданд. Ҳар як худои байнаннаҳрайнӣ вазифаи худро дошт. Масалан, Мардук худои раъду барқ ва худои олии давлати Бобул буд. Нергал бошад, худои олами зерзаминӣ ба ҳисоб мерафт.

АДАБИЁТ. Адабиёт дар Байнаннаҳрайн дар замонҳои қадимтарин ба вучуд омадааст. Адабиёти шумерӣ ба адабиёти Бобил таъсири мусбат расондааст. Асарҳои бадеие, ки дар Шумер таълиф мегардиданд, бо баъзе тағйирот ба забони бобилӣ ва ошурий тарҷума карда мешуданд.

Адабиёти Бобул асосан аз асотире, ки мазмуни динӣ доштанд, иборат буд. То замони мо асарҳои зиёде адабиёти Байнаннаҳрайн омада расидаанд. Масалан, қиссаи «Экума Элиш»

Расми 89. Мактаб дар Байнаннаҳрайнӣ Чанубӣ.

Расми 90. Намуди дохилии ҳавлӣ дар Байнаннаҳрайн.

САНЪАТ. Навъҳои хунари гуногуни санъати Байнаннаҳрайн ва хусусан санъати меъмории он рушд ёфта буд. Ибодатхонаҳои сумерии ибтидои ҳазорсолаи III пеш аз милод, ки онҳоро бостоншиносон дар Урук ва Зубайда пайдо карда буданд, бо зебӣ, шукӯҳу азамат ва бо завқу маҳорати баланд бунёд гардиданашон касро ба ҳайрат меоварад. Деворҳои ибодатхонаҳои Зубайда бо нақшу нигори мафтункунанда оро дода шудаанд. Дар меъмории Сумеру Аккад ҳамон вақт мис ва масолеҳи монанд ба мум бештар истифода мешуд. Хунари меъмории Сумер ва Аккад ба рушду нумӯи меъмории Бобул ва Ошур таъсири мусбат расондааст.

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Дар Бобул санъати тасвирӣ низ аз замонҳои қадимтарин рушд карда буд. Осори онро дар ибодатхонаҳо, зарфҳо, силоҳу лавозимоти ҷангӣ ва ашёи рӯзгор дидан мумкин аст.

Расми 91. Дарвозаи ибодатгоҳи олиҳаи Иштар дар Бобул.

РИЁЗӢ. Риёзӣ аввал дар Сумеру Аккад ва баъдтар дар Бобил ҳам рушд меёбад. Ҳисобхое, ки дар асоси рақами «5» ташкил ёфтаанд, маҳсули заҳмати риёзишиносони қадими Байнаннаҳрайн аст. Масалан, $6=1+5$; $7=2+5$; $8=3+5$; $9=4+5$; $3+2=5$. Дар ин ҷо дар ҳар амал рақами «5» вучуд дорад.

Низоми даҳӣҳо низ дар Сумер

пайдо шудааст. Дар Сумер ва Аккад рақамҳои 100 ва 1000 бо аломатҳои махсус ифода карда мешуданд. Ҳангоми ҳисобу китоб онҳо аз каср ҳам истифода мебуданд.

Дар Бобул риёзиёт боз ҳам ба дараҷаи баландтар рушд ёфт. Зарурати ҳисоби сол ба бобулиҳо рақами 360-ро дод. Дар ҳамин асос бобулиҳо доира кашида, онро ба 360 ҳисса тақсим карданд. Имрӯз мо медонем, ки ҳар як ҳиссаи он ба 10 баробар аст.

ТИБ. Соҳаҳои гуногуни илм дар Бобул тадриҷан тақмил ёфтаанд. Яке аз онҳо илми тиб буд. Дар давраи ҳукмронии Ҳаммурапи тибби Бобул ба соҳаҳои алоҳида: дорусозӣ, ҷарроҳӣ, табobati чашм, дандон ва ғайра тақсим шуда буд.

Табибон ба ташҳиси беморӣ аҳамияти калон медоданд. Мувофиқи ақида агар бемор ташҳис карда нашавад, латтапеч кардани ӯ нафъе намебахшад. Навиштаҷоти табибони бобилӣ, ки имрӯз дастрасанд, дар бораи нишонаҳои бемориҳои зиёде маълумот медиҳанд.

ФАРҲАНГИ ОШУР. Фарҳанги Ошур бо тамаддуни Бобул ҳамреша буда, ҳарду аз як сарчашма оғоз ёфтаанд. Таъсири фарҳанги Бобул ба фарҳанги Ошур махсусан дар асри XIII пеш аз милод пурзӯр шудааст. Дар ин давра шоҳи Ошур Тикулта Нинуртаи I Бобулро ишғол мекунад. Усули офариниши қиссаҳои динӣ, ки он вақт дар Бобул маълум буд, ба Ошур ҳам роҳ меёбад. Масалан, қисса дар бораи офаридани олам ва сурудҳо дар бораи Худо Энлил ва Мардук аз ҳамин қабиланд.

Расми. 92. Тасвири шер, ки аз сангчаҳо ҷида шудааст.

Расми 93. Ҳайкали барзагови болдор, ки дар Ошур даромадгоҳи қасри шоҳро муҳофизат мекунад.

*Расми 94. Худои
болдори ошуриҳо.*

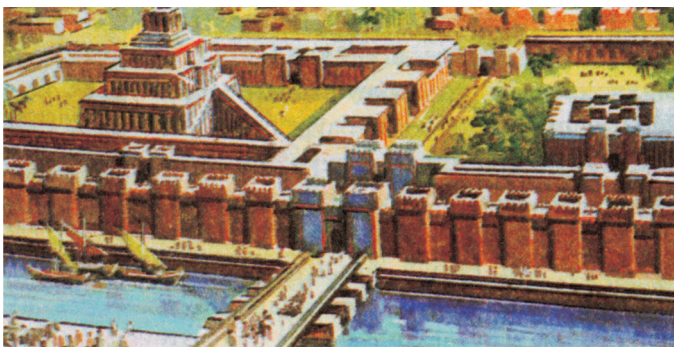
Аз Бобул ошуриҳо системаи ченаки дарозӣ ва вазн, баъзе хусусиятҳои ҳуқуқии қонунҳои Хамурапиро қабул кардаанд.

Китобхонаи шоҳи Ошур Ашурназирпалии II аз сатҳи баланди тамаддуни Ошур шаҳодат медиҳад. Дар ин китобхона асарҳои адабиёти бадеӣ, ситорашиносӣ, тиббӣ, забоншиносӣ ва ғайра маҳфуз буданд. Ҳатто китобхонае ёфт шудаанд, ки аз рӯйи тарзи навишташон ба қомусҳои имрӯза монанданд.

Дар асоси дастури махсуси подшоҳ дар китобхона асарҳои гуногуни қадима ва замонаро гирд меоварданд ва хушнависон онҳоро нусхабардорӣ мекарданд. Дар китобхонаи Ошур дурдонаҳои хаттии маданияти ҷаҳони ҳамонвақта ҷамъ оварда шуда буданд.

Ёдгориҳои меъмории харобаҳои қасрҳои шоҳ Ашурназирпалии II дар Калох ва шоҳ Сарғони II дар Шаррукин аз санъати баланди меъмории Ошур шаҳодат медиҳанд. Қасри Сарғони II мисли қасрҳои Сумер сохта шудааст. Он аз 210 хона ва 30 айвон иборат аст. Деворҳои ин қаср аз тасвиrotи ҳунари рассомӣ пур аст. Онҳо манзараҳои гуногуни ҳаёти дарбориёро инъикос мекунанд.

Ошуриҳо фарҳанги Бобулро қабул карданд ва онро бо хусусиятҳои маданияти хеш мувофиқ гардонда, дар мамлакатҳои забткардашон паҳн намуданд.

Расми 95. Намуди қадими шаҳри Бобул.

БОҒҲОИ МУАЛЛАҚИ БОБУЛ

Соли 331 пеш аз милод сокинони Бобил ба назди Искандари Мақдунӣ сафирони худро равон карданд. Онҳо ният доштанд, ки ўро ба Бобул барои бастанӣ аҳди сулҳу дўстӣ даъват намоянд. Искандарро сарват ва бузургии Бобул ба ваҷд оварда буд. Гарчанде Бобул рӯ ба таназзул ниҳода буд, ҳанўз ҳам шаҳри калонтарини ҷаҳон ба шумор мерафт. Искандар дар он ҷо таваккуф намуд. Дар Бобул Искандарро ҳамчун озодкунанда пешвоз гирифтанд. Лекин дар пеш тамоми ҷаҳон меистод, ки онро ишғол кардан лозим буд...

Навуходоносор, ки ин боғҳоро бунёд карда буд, бӯқаламунии золими оқилро ифода мекард, чунки золимон ҳам наҷобати оқилони доранд барои фарде, вале ҳаргиз на барои ҳама. Навуходоносор ҳамсари ҷавони худ маликаи Модро хеле дўст медошт, ҷӣ тавре ки Искандар Бобули серчангу хок ва бе кабудизор, бе ҳавои тоза ва хишироси барги дарахтонро. Шоҳи Бобул пойтахтро ба теппаҳои сабзу хуррами Мод нақўчонид, балки коре кард, ки ба бандагони Худо дастнарас буд. Ў ба он ҷо, ба маркази водии гарму сўзон тасаввурот дар бораи теппаҳои сабзу хуррамро овард.

Ба сохтмони боғҳо барои қонеъ гардонидани нозунуз малика тамоми қувваҳои шоҳигарии қадим, тамоми бинокорон ва риёзишиносон сафарбар карда шуданд. Шоҳи Бобул ба ҷаҳониён исбот намуд, ки ба хотири ишқу муҳаббат аз уҳдаи сохтани аввалин дар ҷаҳон мучассама баромада метавонад. Ва номи малика чун афсона дар хотири наслҳо бо номи дигар – маликаи Ошур то қарнҳои баъдӣ нақш баст.

Боғҳое, ки бинокорон дар Бобул бунёд карданд, чорашёна буданд. Болорҳо ва синҷҳои онҳо ба сутунҳои баландиашон бисту панҷ метр тақия мекарданд. Болиштақҳои ошёнаҳо, ки аз «хиштҳо»-и дарозрӯяи ҳамвор тарошида, насб карда шуда буданд, бо най пӯшонда шуда, болои қамиш мумфарш ва қабати мумфарш бо қабати сурб рӯйпӯш карда шуда буд, то ки об ба қабатҳои поёӣ нагузарад. Дар болои ин қабатҳо-ошёнаҳо қабати хок ба қадре пӯшонда шуда буд, ки дар он дарахтони калон сабзида тавонанд...

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи хатти Бобул маълумот диҳед.
2. Моҳияти дини бобулиҳоро фаҳмонед.
3. Дар бораи адабиёти Бобул нақл кунед.
4. Қадом қиссаҳои адабиёти Бобулро медонед?
5. Дар Урук ва Зубайда бостоншиносон ҷӣ гуна ибодатхонаҳоро кашф кардаанд?

6. Бобилихо дар риёзӣ ба кадом муваффақиятҳо ноил шуданд?
7. Чаро бобилихо ба ташҳиси бемориҳо диққати калон медоданд?
8. Фарҳанги Бобул чӣ аҳамият дошт?
9. Дар бораи пешрафти маданияти Ошур мисолу далелҳо биёред.

§ 19. ДАВЛАТИ ХЕТТ

АНАТОЛИЯ. Анатолия қисми зиёди нимҷазираи Осиёи Хурд-ро дар бар гирифта, аллакай дар ҳазорсолаи III пеш аз милод яке аз марказҳои кишоварзӣ ва тиҷоратии Осиёи Ғарбӣ буд.

Аз қўҳҳои Тавр роҳи муҳимми тиҷоратӣ ба ҷониби Сурияю Осиёи Хурд ва аз он ҷо ба соҳилҳои баҳрҳои Миёназамин ва Эгей тўл мекашид. Яке аз марказҳои калонтарини тиҷоратии Анатолия шаҳри Каниша ба шумор мерафт, ки онро Канесса ҳам меномиданд. Вайронаҳои ин шаҳр дар наздикии шаҳри Қайсари Туркия имрӯза воқеъ гардидааст.

Қабилаҳои таҳҷоии Анатолияро «хетт» меномиданд. Онҳо бо забони хеттӣ гап мезаданд. Дар ин бора дастхати бо хатти меҳӣ навишташудае шаҳодат медиҳад. Калимаи «хетт» аз қисмати марказии Анатолия, ки Хетт ном дошт, ба миён омадааст.

Расми 96. Акси хеттҳо, ки дар камари қўҳ воқеъ буд.

Олимон аз Каппадокия санадҳои зиёде пайдо намудаанд, ки дар бораи ҷағҳолияти тиҷоратӣ ҳоҷагидории мардуми Анатолияи қадим маълумоти аҷоиб додаанд. Мувофиқи яке аз онҳо авлоде, ки ба он Эмд-Эла ном шахс сарварӣ мекард ва қариб аз 30 нафар иборат буд, даромади ниҳоят калон дар як сол то 410 талант, яъне зиёда аз 12 тонна нукра ба даст меовардааст. Ин миқдор нукра аз 35 кас ситонда мешудааст. Ҳиссаи худи Эмд-Эла

ба 57 талант ё ки ба 1700 кило нукра баробар будааст. Чунин даромад ба Эмд-Эла имкон додааст, ки дар Ошур ду бинои боҳашамат бихарад.

Дар ҳазорсолаҳои III-II пеш аз милод дар Анатолия шаҳр-давлатҳои бисёре ташкил ёфтанд. Барои ба ҳукмрони ягона табдил ёфтан дар байни онҳо муборизаи шадид ба амал омад. Дар ин мубориза аввал Турусхонда ном ҳоким дастболо шуда, лақаби «шоҳи бузург»-ро мегирад, вале баъди чанде вазъият тағйир меёбад. Шоҳи шаҳр - давлати Куссара, ки дар ҷануби шарқии Анатолия воқеъ гардида буд, бар ҳамаи шаҳр - давлатҳои дигар, аз он ҷумла, бар «шоҳи бузург» ҳам ғалаба карда, ҳукмрони тамоми Анатолия мешавад.

Аз шоҳҳои аввали Куссара ба мо танҳо Питхони ва писари ӯ Анитта маълум асту бас. Онҳо дар Анатолия тахминан дар солҳои 1790-1750 пеш аз милод ҳукмронӣ кардаанд.

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ХЕТТ. Давлати хеттҳо дар мубориза бар зидди тоҷирони ошурӣ ба вучуд омадааст. Дар охириҳои ҳазорсолаи III пеш аз милод дар қисми шарқии Осиёи Хурд тоҷирони Ошур шаҳрчаҳои «худӣ»-ро бунёд карданд. Онҳо қабилаҳои хетт-хоро, ки дар ин ҷо сокин буданд, истисмор мекарданд.

Расми 97. Ҳайкали дарранда.

Расми 98. Тасвири шоҳ дар нақши муқарнас. Хетусҳо. Асри XIV пеш аз милод.

Точирони ачнабӣ сарвати хеттхоро кашида мегирифтанд. Аҳолии маҳаллиро гурӯҳ-гурӯҳ ба ғуломӣ мефурӯхтанд. Баҳри мубориза бар зидди бедодгариҳои тоҷирони Ошур қабилаҳои хеттҳо муттаҳид шуданд. Танҳо баъд аз ин онҳо ба мақсади худ ноил шуданд, вале дар байни ин қабилаҳо барои ҳокимият муддати дуру дароз ҷангҳо давом карданд ва оқибат яке аз қабилаҳои хеттҳо бар қабилаҳои дигар ғолиб баромад. Сардори ин қабила ҳокими шаҳри Кушшар – Анитта буд. Ӯ шаҳрҳои Хеттушаш ва Залпуваро вайрон кард.

Дар асри XVIII пеш аз милод давлати хеттҳо хеле пурқувват мешавад. Яке аз шоҳҳои хеттҳо бо номи Табарна тахминан соли 1640 пеш аз милод дар Каппадокия ҷандин вилоятҳо, аз он ҷумла водии ҳосилхези Таврро забт мекунад. Табарна худро «шоҳи бузург» меномид. Ӯ мегуфт, ки "давлати ман ба давлати Бобил баробар аст." Табарна асосгузори давлати хеттҳо ба ҳисоб меравад.

РУШДИ ДАВЛАТИ ХЕТТҲО. Дар охири асри XVIII пеш аз милод пойтахти давлати хеттҳо ба шаҳри Хеттушаш кӯчонда шуд. Аз ҳамин вақт сар карда тараққиёти босуръати хеттҳо оғоз ёфт. Шоҳ Муршили I қисми зиёди Осиёи Хурдро ба даст дароварда, ба Сурияи Шимолӣ ва Байнаннаҳрайн ҳам лашкар кашид. Ӯ шаҳри Халпуро ишғол карда, ба Бобил ҳамла карда, онро ҳам забт намуд. Хеттҳо шаҳрҳои Бобилро талаву тороч карданд. Дар охири асри давраи ҳукмронии Муршили I дар мамлакат ҷангу

Расми 99. Роҳи зинадор дар домани ғарбии Хетусҳо.

нооромӣ сар шуд. Дар натиҷаи низои дарборӣ шоҳ Муршили I кушта шуд. Довталабони тоҷу тахти подшоҳӣ дар байни худ муддати дуру дароз мубориза бурданд. Чунин ҳолати ногувор давлати Хеттро боз ҳам заифтар кард. Танҳо ба намоёндаи насли ҷоруми Муршили I – Телепин муяссар гардид, ки ба низоъҳои дарборӣ хотима дода, ба сари ҳокимият биёяд ва меросӣ будани тахти подшоҳиро аз нав барқарор намояд. Аз оғози асри XV пеш аз милод сар карда, давлати Хетт

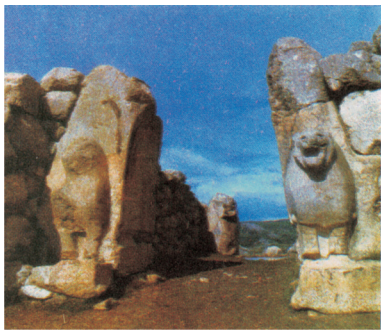
аз нав рӯ ба рушд ниҳод. Шох Шупилулиум лашкаркашиҳои зиёде карда, қисмати шарқии Осиёи Хурд ва минтақаҳои кӯҳии назди рӯди Фуротро забт кард. Ӯ ҷангҳои истилогаронаи давлати Хеттхоро давом дода, ҷандин мамлакатро ба даст даровард. Ин ҷангҳо мамлакатро хеле суст карданд. Ин буд, ки Хетт ба мудофия гузаштанд. Муршили II, ки дар давлати хеттҳо солҳои 1345-1320 пеш аз милод подшоҳӣ карда буд, мамлакатро дар зарфи 20 сол аз ҳуҷумҳои қabilaҳои газгейҳо ғимоя кардааст.

Дар давраи ҳукмронии Мувадал (асри XIII пеш аз милод) пойтахти давлати Хетт ба шаҳри Датташ кӯчонда шуд.

БАРҲАМХҶҮРИИ ДАВЛАТИ ХЕТТ. Дар асри XII пеш аз милод давлати Хеттҳо аз нав рӯ ба таназзул ниҳод. Аз ин истифода бурда, шоҳи Миср фиръавн Рамзеси II қисми ҷанубии Сурияро, ки ба хеттҳо тааллуқ дошт, забт кард. Дар байни Миср ва хеттҳо ҷанги кӯтоҳмуддате ба амал омад. Соли 1296 пеш аз милод шоҳи хеттҳо Хеттушели III ва фиръавни Миср Рамзеси II шартномаи сулҳро ба имзо расонданд. Мувофиқи он Сурия дар байни Миср ва хеттҳо тақсим карда шуд. Дар охири асри XII пеш аз милод шоҳи Ошур Тиглатпласари I давлати Хеттҳо шикаст медиҳад. Вилояти охиринаи озодмондаи хеттҳо Кархемиш дар асри VIII пеш аз милод забт карда шуд.

ФАРҲАНГИ ХЕТТҲО. Хеттҳо ба ҳушои бисёре эътиқод доштанд. Дар ҳуччате омадааст, ки гуё онҳо 1000 ҳудо доштаанд. Дар байни ин ҳудоҳо олиҳа-модари табиат мақоми воло дошт.

Хеттҳо ба ғайр аз Худо - олиҳа Тешубахудоро, ки худои раъду барқ ва ҳосилот буд, мепарастиданд. Дар давраи мавҷудияти давлати Хетт Тешуба ба худои пушту паноҳи шох, ҳокимияти шохӣ ва давлат табдил ёфта буд. Ёро ҳамчун ҷанговари ҳасур тасаввур мекарданд. Худои дигари хеттҳо Телепин – зиндакунандаи табиат буд. Ёро дар намуди ҷавони бериши куртакӯтоҳу ханҷар дар миён тасаввур мекарданд.

Расми 100. Дарвозаи шер.

динии Бобул ба забони хеттҳо тарчума шуда буд. Забони бобилию аккадӣ муддати дуру дароз забони давлатии хеттҳо ба ҳисоб мерафт.

Ҳунари хеттҳо, хусусан меъморӣ ва тасвирӣ, ки низ аз санъати бойи Бобул гизо мегирифт, рушд карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи Анатолияи қадимтарин чӣ медонед?
2. Олимон аз Каппадокия чӣ гуна санадхоро пайдо намудаанд?
3. Давлатҳои аввалин дар Анатолия кай ба вучуд омадаанд?
4. «Шоҳи бузург» кӣ буд?
5. Дар бораи давлати Хетт маълумот диҳед.
6. Давлати хеттҳои аҳди Муршили I-ро тавсиф кунед.
7. Шоҳи хеттҳо Телепин ба кучоҳо лашкар кашид?
8. Давлати Хетт кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
9. Дар бораи фарҳанги хеттҳо нақл кунед.

§ 20. ДАВЛАТИ УРАРТУ

БА ВУЌУД ОМАДАНИ ДАВЛАТИ УРАРТУ. Дар Ҷафқоз давлатҳо хеле барвақт ба вучуд омадаанд. Калонтарини онҳо Урарту буд.

Дар асрҳои охирини ҳазорсолаи II пеш аз милод дар натиҷаи пузӯршавии хавфи беруна қабिलाҳои маскунӣ Ҷафқози Ҷанубӣ, гирду атрофи кӯлҳои Севан, Ван ва водии дарёи Аракс бо ҳам муттаҳид шуданд. Ин муттаҳидшавӣ барои ба вучуд омадани давлат замина гузошта, дар миёнаҳои асри IX пеш аз милод давлати Урарту ташкил ёфт. Он вақт Урарту қариб тамоми Ҷафқози имрӯза ва аз он ҷанубтарро низ дар бар мегирифт.

Расми 101. Орошии ҷуфти аспҳо.

Пойтахти давлати Урарту шаҳри Тушпа буд. Тахминан дар зарфи зиёда аз 150 соли аввали мавҷудияти худ Урарту рушд кард. Дар ин давра кишоварзӣ, косибӣ, биносозӣ ва фарҳанг пеш рафт. Дар рушду нумӯи

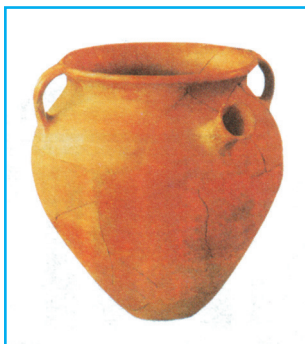
давлати қадими Урарту хизмати шох Менуа бузург аст. Кори саркардаи Менуаро писараш Аргишти давом додааст. Дар давраи ҳукмронии ин шохҳо Урарту ба авҷи рушди худ расид.

Дар ҷануби Урарту давлати пурзӯри Ошур воқеъ гардида буд ва бо ҳамлаҳои сершумори худ ба ҳамсоияи шимолӣ – Урарту таҳдид мекард. Бо вучуди ин, дар нимаи аввали асри VIII пеш аз милод ба шохҳои Урарту муяссар гардид, ки ҳудудҳои давлати худро аз ҳисоби заминҳои Ошур то болооби дарёҳои Дачла ва Фурот васеъ намуда, бо ҳамин Урартуро ба яке аз давлатҳои калонтарини Осиёи Ғарбӣ табдил диҳанд.

Дар давлати Урарту бо заҳмати дахҳо ҳазор кишоварзон, косибон, бинокорон ва ғуломон ҷӯйҳо канда шуда, обанборҳо, қалъаҳо, қасрҳо ва иншоотҳои дигари хоҷагию ҳарбӣ ва маданӣ сохта шуданд. Кишоварзӣ, чорводорӣ ва боғу тоқпарварӣ пеш рафт. Пешравии кишоварзиро косибӣ ба бунёду ободу зебо шудани шаҳрҳо ва рушди тичорати дохилию хориҷии Урарту мусоидат намуд.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ УРАРТУ. Дар охири асри VIII пеш аз милод вазъияти давлати Урарту вазнин шудан гирифт. Дар мамлакат тез-тез шӯришҳо ба амал меомаданд. Бар замми ин, аз даштҳои назди Баҳри Сиёҳ ба сарзамини Урарту тохтутози қабिलाҳои киммерҳо ва скифҳо пурзӯр мешуд, ки ин иқтидори давлати Урартуро суст мекард. Аз ин зарбаҳо давлати Урарту дигар ба худ омада натавонист.

Дар ҳамсоияи Урарту давлати дигар пурзӯр – Мод ҷойгир буд, ки он ҳам ба

Расми 102. Зарфи сафолӣ лӯндашакл. Урарту. Асри VIII пеш аз милод.

Расми 103. Қариятида. Ҷузъи тахти ҳудои Урарту. Ибодатгоҳи ҳудо Халди. Русахинилӣ. Асри VIII-VII пеш аз милод.

Расми 104. Ибодатгоҳи бутпарастон. Гарни. Асрҳои I-II солишумори милодӣ.

мавҷудияти Урарту таҳдид мекард. Дар асри VII пеш аз милод Урарту аллакай ба ин давлати пуриктидор муқобилат карда наметавонист. Дар натиҷаи ҳучумҳои пайдарпайи лашкари Мод Урарту тахминан соли 590 пеш аз милод барҳам хӯрд.

МАДАНИЯТИ УРАРТУ.

Давлати Урарту фарҳанги ғанӣ дошт.

Ҳафриёти бостонии дар минтақаҳои кӯлҳои Севан, Ван ва кӯҳҳои Арарат баамаломада дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Дар атрофи шаҳри

Еревани ҳозира дар теппаи Кармарблур (Сурхтеппа) бостоншиносон қасреро ёфтаанд, ки он аз 120 ҳуҷра ва анборҳо иборат аст. Дар анборҳо хумҳои пур аз ғалладона буд ва дар баъзеи онҳо май нигоҳ дошта мешудааст.

Дар Кармарблур асбобҳои биринҷию оҳанини қор, силоҳу муҳиммот, газворҳои пашмину пахтагӣ, зарфҳои сафолӣ ва ғайра ёфт шудаанд.

Урартугиҳо хунари ғанӣ доштанд. Мусаввирон ва наққошони Урарту дар рӯйи сипарҳои биринҷӣ ва ҷомҳо, расмҳои шер, барзагов, аробаҳои дучархаи ҷангӣ ва ҷанговарони мусаллахро бо санъати баланд тасвир намудаанд.

Урартугиҳо хати меҳӣ доштанд. Аёну ашрофи Урарту ба фарзандони худ тавассути ин хат савод меомӯзониданд, то ки онҳо дар идоракунии давлат иштирок карда тавонанд. Бостоншиносон аз Кармарблур ва баъзе ҷойҳои дигари Қафқоз лавҳачаҳои гилини барои навиштан таъйиншудаи давраи Урартуро пайдо намудаанд.

Дар Урарту бисёрхудоӣ вучуд дошт. Дар байни ҳудоҳои мардуми Урарту ҳудои аз ҳама бузург Халд буд. Рассомони Урарту ўро чун сарбоз ва бо ҳамроҳии шер тасвир менамуданд. Урартугиҳо ба хоҳири ҳурмату эҳтироми ҳудоҳояшон гову гӯсфанд ва баъзан хатто одамонро ҳам қурбонӣ мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлати Урарту кай таъсис ёфтааст?
2. Давлати Урартуи қадим кучоҳоро дар бар мегирифт?
3. Пойтахти Урарту чӣ ном дошт?
4. Дар бораи марҳалаи рушду нумӯи Урарту маълумот диҳед.
5. Дар тараққиёти давлати Урарту хизмати кадом шоҳҳо бузург буд?
6. Давлати Урарту кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Бостоншиносон дар кучо қасри замони Урартуро ёфтаанд?
8. Урартугиҳо оё хати худро доштанд?
9. Дар бораи эътиқодҳои динии урартугиҳо чӣ гуфта метавонед?

§ 21. ДАВЛАТҲОИ СУРИЯ, ФИНИКИЯ ВА ФАЛАСТИН

ШАРОИТИ ТАБӢЙ ВА АҲОЛӢ. Сурия, Финикия ва Фаластин дар шароити ҷуғрофии хуб дар ҷойи пайвастигии се қитъа Осиё, Африқо ва Аврупо ҷойгир шуда буданд. Қисми хушкӣ онҳо ба Осиёи Ғарбӣ мепайвандад. Сурия ба даштҳои ғарбии Байнаннаҳрайн ва қисми ҷанубии он ба нимҷазираи Арабистон ҳамсарҳад мебошад. Шароити табиӣ ва ҷуғрофии Сурия ва Фаластин имкон меод, ки дар ин мамлакатҳо ханӯз аз давраҳои қадим тиҷорат рушд кунад. Фаластин бошад, дар мавзеи наздикӯҳии Лубнон то сарҳадҳои шимолии нимҷазираи Арабистон доман паҳн карда буд. Дар Ғарб он ба даштҳои Сурияю Байнаннаҳрайн ҳамсарҳад буд. Масоҳати давлати Фаластин хурд буд.

Аҳолии Сурия, Фаластин ва Финикия аз қабилаҳои сомиҳои ғарбӣ иборат буд. Дар шимоли Сурия ва вилоятҳои назди Осиёи Хурд қабилаҳои сокин буданд, ки онҳоро «бачагони шимол» – «бене самал» меномиданд. Дар ҷануб қабилаҳои сокин буданд, ки онҳоро «бачагони ҷануб» – «бене намина» ва қабилаҳои, ки дар шарқии Сурия сокин буданд, онҳоро «бачагони шарқ» – «бене кедем» меномиданд. Ин қабилаҳоро «оромӣҳо» ҳам ном мебуданд.

*Расми 105. Шоҳи
яке аз шаҳрҳои
Финикия. Нақши
қадима.*

*Расми 106. Сафари давро-
даври африқоии финикиҳо.*

Дар қисми шимолии даштҳои Сурияю Байнаннаҳрайн оромиҳо сокин буданд.

Номи «финикӣ»-ро дар ҳазорсолаи I пеш аз милод ба қабилаҳои соҳилҳои шарқи баҳри Миёназамин юнониҳои қадим гузоштаанд. Фаластиниҳо ҳам аз қабилаҳои гуногуни қадимае ба вучуд омадаанд, ки дар қаламрави ин Сарзамин сокин буданд, аз он ҷумла, аз қабилаҳои филистимҳо, ханаанҳо, аморитҳо ва қабилаҳои дигар. Номи давлати Фаластин аз номи яке аз ҳамин қабилаҳои филистимҳо (дар забони яҳудии қадим – пелиштим – филис-

тим аст) ба вучуд омадааст. Чунин гуногунии мардуми Сурия, Финикия ва Фаластин ба онҳо имконият намедод, ки дар давлати ягона муттаҳид шаванд. Аз ҳамин сабаб, аз тарафи истилогарон забт карда шудани ин давлатҳо кори осон буд.

СУРИЯ ВА ФИНИКИЯ. Дар охирҳои ҳазорсолаи III ва оғози ҳазорсолаи II пеш аз милод Сурия ва Финикия аз якҷанд давлатҷаҳо иборат буданд. Онҳо шаҳрҳои калони тичоратӣ доштанд. Дар байни ин давлатҳо, махсусан шаҳрҳои Угарит ва Библ, ки дар соҳилҳои баҳр воқеъ гардида буданд, дар бузургӣ, серодамӣ ва касбу ҳунар ва тичорат фарқ мекарданд.

Расми 107. Дар Фаластин. Расми замони мо.

Тоҷирони Угарит ба ҷазираҳои баҳри Эгей: Крит, Кипр ва Родос ва бо давлати Миср робитаҳои хуби тичоратӣ барқарор карда

буданд. Миср ва Бобул ба Сурия тез-тез хучум мекарданд. Дар миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод Сурия ва Финикияро фиръавнҳои Миср забт карданд. Фиръавнҳо ҳокимияти худро дар Сурия ва Финикия тавассути амалдорони зиёде мустаҳкам намуданд. Амалдорони маҳаллӣ низ дар ин кор ба онҳо ёрӣ мерасонданд. Дар асри XIV пеш аз милод Миср дигар лашкаре надошт, ки Сурия ва Финикияро дар зери ҳокимияти худ нигоҳ дорад. Ба ҷойи онҳо ба ин ҷо ҳеттҳо омаданд. Шоҳони Угарит, Тир ва баъзе шаҳрҳои дигар ба тарафи ҳеттҳо гузашта, ҳокимияти онҳоро эътироф карданд. Ҳеттҳо тадричан тамоми Сурия ва Финикияро забт карданд.

БА ВУЧУД ОМАДАНИ ДАВЛАТҲОИ СУРИЯ ВА ФИНИКИЯ. Дар натиҷаи ҷангҳои дуру дароз давлатҳои Миср ва Ҳетт иқтидорашонро аз даст доданд. Ин барои ташкил ёфтани давлатҳои мустақили Сурия ва Финикия шароити мусоид фароҳам овард. Тахминан дар асрҳои XII-XI пеш аз милод ин давлатҳо ба вучуд омаданд. Дар асрҳои X-IX пеш аз милод Сурия ва Финикия ба давраи баланди рушди худ расиданд. Миср ва Ошур дигар ба шаҳрҳои калони тичоратии Сурия ва Финикия ҳалал расонда наметавонистанд. Шаҳрҳои Библ, Сидон ва Тир марказҳои асосии тичоратии Финикия мешаванд. Шоҳи Тир Хирами I ҳам ба тичорат ва ҳам ба истилоғарӣ машғул буд. Ё Кипр, Крит ва бисёр ҷойҳои дигари ҳавзаи баҳри Миёназаминро ишғол намуда, дар он ҷо нуқтаҳои тичоратии худро ташкил менамояд.

Расми 108. Хонуми фаластинӣ бо кӯдак дар даст.

Расми 109. Қатъае дар шарқи баҳри Миёназамин.

Расми 110.

*Ниқоб аз
ишшаи
ранга. Кори
косибони
финикӣ.*

Шоҳони ояндаи Финикия забткорино идома додаанд. Онҳо қазираҳои зиёди баҳри Эгейро забт карда, ба мустамлика табдил доданд. Баъди забт кардан дар қазираи Ситилия шаҳри Рош Мелкарт ва дар Сардиния шаҳри Каралисро бино карданд. Финикиҳо як қисми Африқои шимолиро ҳам ба мустамликаи худ табдил дода, дар он ҷо низ шаҳру қалъаҳо ва бандару иншоотҳои дигар сохтанд. Дар асрҳои VIII-VII пеш аз милод ба Сурия ва Финикия шоҳҳои Ошур мунтазам ҳучум мекарданд. Дар ин давра Сурия ва Финикия рӯ ба таназзул ниҳода буданд. Баъди муборизаи дуру дароз дар асри VII пеш аз милод ба шоҳи Ошур Асархаддон муяссар гардид, ки Финикияро ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад.

ФАЛАСТИН. Фаластин ва вилоятҳои ба он наздики Финикия ҳанӯз дар ҳазорсолаи III пеш аз милод маълум буданд. Дар ин ҷо, чунонки қаблан зикр кардем, ханаанҳо сокин буданд. Онҳо дар зери таъсири Суммар, Бобил ва Миср фарҳанги худро эҳ сохтанд. Мисриён дар ҳазорсолаи III пеш аз милод ба Фаластин борҳо лашкар кашида, оқибат онро ба мустамликаи худ табдил доданд. Қabilaҳои ҳабирӣ - аҷдоди қabilaҳои яҳудиёни қадим дар Фаластин миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод пайдо мешаванд. Қabilaҳои маҳаллии нанайҳо, хусусан, қabilaҳои филистимҳо ба яҳудиҳо муқобилати саҳт нишон доданд. Баъди муборизаи дуру дароз яҳудиҳо Фаластинро ишғол намуданд.

ТАШКИЛҶИИ ДАВЛАТИ ИСРОИЛ. Дар асрҳои XI-X пеш аз милод Фаластин рӯ ба таназзул ниҳод. Ин ҳолат имконият дод, ки дар ҳудудҳои он давлатҳои мустақил ба вуҷуд оянд. Яке аз онҳо Исроил буд. Мувофиқи дастхатҳои таърихӣ асосгузори соҳти шоҳии Исроил Саул мебошад. Саул шаҳри Иабашро аз қabilaҳои аммонӣҳо озод карда, шоҳи қabilaҳои исроилӣ мешавад. Баъд ба Саул муяссар мегардад, ки ҳокимияти худро дар тамоми Фаластин барпо намояд. Дар оғози асри X пеш аз милод дар яке аз муҳорибаҳо Саул бо ҳамроҳии се писараш ҳалок мегардад. Довуд ном шахс, ки ҳанӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Саул дар ҷануби Фаластин подшоҳии мустақили Яҳудро ташкил

карда буд, 7 сол ба муқобили писари Саул - Ишвал ва ворисони дигари ӯ мубориза мебарад. Ин мубориза бо ғалабаи Довуд анҷом меёбад. Баъди ин Довуд Исроил ва Яхудро дар як давлат муттаҳид месозад. Баъди чанде яке аз шахрҳои машҳури ханаан Иерусалим (Байтулмуқаддас)-ро ишғол менамояд.

Давраи гул-гулшукуфии давлати Исроилу Яхуд ба давраи ҳукмронии Соломон (Сулаймон) рост меояд. Ӯ мамлакатро аз ҳар ҷиҳат мустаҳкам карда, онро аз истилогарони хориҷӣ муҳофизат намуд ва ба давлатҳои гирду атроф чандин маротиба лашкаркашии музаффарона кард. Баъд аз вафоти Сулаймон давлати муттаҳидаи Исроилу Яхуд рӯ ба таназзул ниҳод. Иеровоам (Иброҳим) ном шахс чанде пеш дар шимоли мамлакат ба муқобили Сулаймон шӯриш бардошта буд, лекин он бо шикаст анҷом ёфт. Иеровоам фирор кард. Баъди вафоти Сулаймон шароит фароҳам омад, ки ин шахс, яъне Иеровоам шоҳи Исроил шавад. Иеровоам ба ватан баргашт ва бо дастгирии Миср бар зидди шоҳи нав - Ровоам мубориза бурд. Соли 928 пеш аз милод ӯ ба Фаластин зада даромада, лашкари Яхудро мағлӯб кард ва Иерусалим (Байтулмуқаддас)-ро ишғол ва талаву тороч намуд. Иброҳим Исроилро аз Яхуд ҷудо намуда, худро шоҳи он эълон кард.

Давлати Исроилро соли 722 пеш аз милод шоҳи Ошур Сарғони II барҳам задааст. Давлати Яхуд баъдтар аз байн рафт. Шоҳи Бобул Новуходоносори II соли 597 пеш аз милод Иерусалим (Байтулмуқаддас)-ро забт намуда, соли 586 пеш аз милод давлати Яхудро пурра барҳам медиҳад.

МАДАНИЯТИ СУРИЯ, ФИНИКИЯ ВА ФАЛАСТИН. Муваффақияти беназирӣ финикиҳо алифбои онҳо мебошад. Он дар Финикия дар асри XIII пеш аз милод

Расми 111. Ҳарфҳои алифбои финикиҳо.

Расми 112. Қӯзаи нақшиунигдорди филистимӣ.

ба вучуд омадааст. Унсурҳои алоҳидаи алифбои финикиҳо дар шакли аломатҳо дар хатти меҳии бобулиҳо низ дида мешаванд. Ин алифбо 2 ҳазор сол пеш аз милод ба шимоли Сурия роҳ ёфта будааст. Финикиҳо дар асоси алифбои Бобули қадим алифбои худро ба вучуд овардаанд. Алифбои финикиҳо аз 29 аломат иборат аст. Аз алифбои финикиҳо баъдтар алифбои дахҳо давлатҳои муосири ҷаҳон пайдо шудаанд.

Соли 622 пеш аз милод дар бораи дар Иерусалим (Байтулмуқаддас) ёфта шудани «Китоби қонунҳо» овоза паҳн мегардад. Дар ин китоб урфу одатҳо ва дину ҳудоҳои қадими қabilaи қанъонҳо маҳкум карда шуда буданд. «Китоби қонунҳо» Яхворо ҳудои яғонаи яҳудиён эълон кард. Бо ҳамин дини яҳудия пайдо шуд.

Ёдгориҳои санъати Сурия, Финикия ва Фаластин ҷолиби диққатанд. Дар ин ҷо махсусан ҳунари ҳайкалтаврошӣ ва меъморӣ рушд ёфта буд. Дар ин бора нақши Рас-Шамра, мақбараи назди Амрат, олиҳаи финикии ҳосилот, харобаҳои Иерихон (Ал-Халил), ибодатхонаи давраи Сети I Бетшан ва ғайра шаҳодат медиҳанд.

САРЧАШМА

ХЕРОДОТ ДАР БОРАИ ФИНИКИҲО

Либия, аҷаб нест, ки бо баҳр иҳота шуда бошад, ғайр аз ин, он бо Африқо низ ҳаммарз аст. Чӣ тавре ки ба ман маълум аст, инро бори аввал шоҳи Миср Нехо (солҳои 610–586 пеш аз милод – (фиръавни сулолаи XXVI) исбот карда буд. Баъди қатъ гардидани соҳтмони ҷӯй аз Нил то халиҷи Араб шоҳ финикигӣҳоро тавассути киштиҳо равон карда, фармуд, ки ҳангоми бозгашт аз тариқи Су-туни Геракл (ҳозира гулӯгоҳи Гибралтар. – Шарҳи Т. Зиёзода), то ба Баҳри Шимолӣ расидан пеш раванд. Ҳамин тавр, дигар ба Миср барнамегарданд. Финикиҳо ба баҳри Сурх баромада, баъд ба ҷануб ҳаракат карданд. Тирамоҳ ба соҳилҳо баромада, заминҳои Либияро шудгор ва кишт карда, баъд мавсими даравро интизор шуданд. Сипас, баъди ҷамъоварии ҳосил шинокунӣ худро идома доданд. Баъди соли дуум ва сеюм гулӯгоҳи Гераклро давр зада, ба Миср омаданд. Мувофиқи нақли онҳо (ман ба ин бовар надорам, бигузор касе хоҳад, бовар кунад) ҳангоми шинокунӣ дар атрофи Либия, офтоб дар тарафи рости онҳо монд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи шароити табиии Сурия, Финикия ва Фаластин нақл кунед.
2. Бартарии мавқеи ҷуғрофии Сурия, Финикия ва Фаластин дар чӣ зохир мегардад?
3. Дар замонҳои қадим дар қаламрави ин давлатҳо кадом қabilaҳо сокин буданд?
4. Чаро дар Сурия, Финикия ва Фаластин тичорат ривоч ёфта буд?
5. Давлатҳои Сурия ва Финикия кай ва чӣ тавр ба вучуд омадаанд?
6. Сурия ва Финикия кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдаанд?
7. Давлати Исроил кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
8. Исроил ва Яҳуд чӣ тавр муттаҳид гардида ва баъд аз ҳам ҷудо шуданд?
9. Давлатҳои Исроил ва Яҳуд кай ва чӣ тавр барҳам хӯрданд?

БОБИ V. ДАВЛАТҶОИ ФОРСИЗАБОН

§ 22. ДАВЛАТИ ЭЛОМ

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ЭЛОМ. Дар қаламрави Эрон ва як қисми Байнаннаҳрайн аҷдоди мардуми ориёнаҷод ҳанӯз дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод маскун гардида, дар кишоварзӣ, косибӣ ва шаҳрсозӣ ба муваффақиятҳои арзанда ноил шуда буданд. Дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар Элом ном минтақаи бузург, ки қисмати ҷанубу ғарбии Эрони имрӯзаро дар бар мегирифт, давлатҳои қадимтарини аҷдоди мардуми ориёӣ ба вучуд омадаанд. Пойтахти яке аз онҳо шаҳри калони Суз буд. Ба мо давлатҳои эломии Аван, Аншан, Кимаш ва Симаш маълуманд.

Тахминан дар миёнаҳои ҳазорсолаи III пеш аз милод давлатҳои Элом дар атрофи шаҳри Суз муттаҳид шуда, давлати марказиятноки Эломро ташкил медиҳанд. Дар асрҳои XXIV–XXIII пеш аз милод Аккади ғузӯр бар зидди Элом борҳо лашкар мекашад. Элом ба Аккад муқобилат нишон дода натавониста, таслим мешавад.

*Расми 113. Ҳайкали
яке аз шохони Элом.*

*Расми 114. Ҳайкали
малика Непирасу. Суз.
Асри XIII пеш аз милод.*

МУБОРИЗА БАҲРИ ИСТИҚЛО-

ЛИЯТ. Бо вучуди тобеият ба Аккад сулолаи шоҳҳои Ура, ки ҳукмрони Элом буданд, барои ба даст даровардани истиқлолияти Элом мубориза ро давом доданд. Ҳамин тариқ, Элом хангоми ҳукмронии сулолаи III шоҳҳои Ур – охири асри XXI пеш аз милод – истиқлолият ба даст даровард. Шоҳ Кутарнаххунтеи I, ки дар Элом ҳукмронӣ кардааст, ҳатто ба Аккад ҳуҷум намуда, онро ба ҳок яксон кард. Элом то миёнаҳои асри XIV тавонист истиқлолияти худро ғимоя кунад. Баъд онро Бобил ишғол намуд ва танҳо соли 1180 пеш аз милод ба шоҳи Элом Шутрукнаххунтеи I муяссар шуд, ки бобилиҳои истилоъгарро аз мамлакат пеш карда, баъди ин бо лашкари пурзӯри худ ба ин мамлакат зада дараҷад.

Лашкари Элом Байнаннаххайро ба даст дароварда, шаҳри Бобулро ғорат кард. Шутрукнаххунтеи I аз Бобул ба шаҳри Суз ғанимати бисёре овард. Дар байни ғаниматҳо сутуни сангӣ буд, ки дар он қонунҳои Хаммурапи қандакорӣ шуда буданд. Бостоншиносон ин сангро дар натиҷаи ҳафриёт аз ҳамин шаҳр ёфтанд.

Элом солҳои 1159–1157 пеш аз милод бар зидди Бобул боз як ҷанги фотехона кардааст. Ин ғалаба бар Бобул дар зери роҳбарии шоҳ Кутарнаххунтеи III ба даст оварда шудааст.

Давраи ҳукмронии Кутарнаххунтеи III замони гулгулшукуфии давлати Элом буд. Қаламрави он дар ҷануби Эрон то Ҳалиҷи Форс ва дар шимол то шаҳри Ҳамадони ҳозира доман паҳн карда буд.

Расми 115. Аспасвори эломӣ.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛА-

ТИ ЭЛОМ. Дар асри VIII пеш аз милод Бобул барои истиқлолияти худ бар зидди ҳамлаҳои Ошур мубориза мебард. Дар ин ҷанг Элом ҳамчун иттифокӣ аз ҷониби Бобил ба ҷанг даромад. Элом ба ин ҷанг ҳамроҳ шуда, муддати дуру дароз

аз он баромада натавонист. Дар рафти чанг лашкари Элом чандин маротиба бар лашкари Ошур дастболо шуд. Оқибат Эломро Ошур шикаст дод. Шоҳи Ошур Сарғони II ба Элом зада даромада, лашкари онро торумор кард.

Шоҳи Бобул Шамашшумукин бар зидди ошуриҳои истилогар шӯриш бардошт. Элом, ки аз нав истиқлолият ба даст оварда буд, ба Бобул содиқ мондани иттифоқи худро изҳор карда, ба ёрии он шитофт. Ин чанг даҳ сол давом карда, бо шикасти Элом анҷом ёфт. Ошур пойтахти Элом – шаҳри Сузро ҳам ишғол кард. Баъди шикаст аз Ошур Элом аз нав истиқлолият ба даст даровард, вале соли 549 пеш аз милод онро шоҳи Ҳахоманишиён Курӯши II ишғол кард. Давлати Элом бо ҳамин мавҷудияти худро пурра аз даст дод.

Расми 116. Сарбози шоҳи форс.

САРЧАШМА

ПОРАЕ АЗ НАВИШТАЧОТИ БЕХСУТУНИ ДОРОИ I

Баъд аз он, ки ман ба мансаби шоҳ мушарраф гардидам, бинед, ки чӣ кор кардам.

Шоҳ Доро ҳарф мезанад: «Вақте ки ман Гаумати чодугарро куштам, баъди он нафаре бо номи Ассин, писари Упадарма, дар Элом шӯриш бардошт». Ё ба халқ гуфт: «Ман шоҳи Элом». Он вақт эломиҳо исён бардошта, ба тарафи Ассин гузаштанд ва ё дар Элом шоҳ шуд.

Ва (буд) одаме, бобилӣ, номаш Надинтабайра (Нидинту Бел), писари Анири, дар Бобул шӯриш бардошт. Халқро вай чунин фиреб дод: «Ман - Навуходоносор, писари Набодина (охирин шоҳи шоҳигарии нави Бобул, ки солҳои 556–539 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Он замон тамоми халқи Бобул ба тарафи ҳамин Надинтабайра гузашт. Бобил исён бардошт, ё ҳокимиятро дар Бобул ба даст даровард.

Он замон ман (одамонро) ба Элом интиқол додам. Ҳамон Ассинро, ки баста буданд, ба назди ман оварданд. Онро куштам.

Баъди ин ман ба Бобул ба муқобили Надинтабайра рафтам, ки худро Навуходоносор меномид... Бо хости Аҳурамаздо ман Бобул ва Надинтабайраро ба даст даровардам. Баъд ман ҳамин Надинтабайраро дар Бобул ба қатл расондам.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлатҳои аввалини эломӣ кай ва дар кучо таъсис ёфтаанд? Номи яке аз онҳоро медонед?
2. Давлатҳои Элом дар атрофи кадом шаҳр муттаҳид шуданд?
3. Элом тобей кадом давлат шуд?
4. Дар бораи ҷангҳои Элом бар зидди давлати Ошур маълумот диҳед.
5. Дар бораи Бобулро ишғол кардани Элом нақл кунед.
6. Дар замони ҳукмронии кадом шоҳ Элом давраи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузаронд?
7. Соли 652 пеш аз милод шоҳи Элом Шамашшумукин чаро ба ёрии бобулиҳои шӯришгар омад?
8. Элом кай ва чӣ тавр барҳам ҳӯрд?
9. Аз сарчашма кадом хулоса ба миён меояд?

§ 23. ДАВЛАТИ МОД

БА ВУЌУД ОМАДАНИ ДАВЛАТИ МОД. Тахминан дар асри IX пеш аз милод дар тарафи ҷанубу ғарбии баҳри Хазар (Каспий) давлати мустақили Мод ба вучуд омадааст. Дар дастхатҳои асри IX-и Ошур гуфта мешавад, ки шоҳҳои Ошур ба ин мамлакат борҳо лашкар кашида, аз он ҷо ғанимат ва асирони зиёд ба даст овардаанд. Соли 835 пеш аз милод яке аз шоҳони Ошур – Саламанасари III ба Мод ҳуҷум мекунад. Шоҳи дигари Ошур Асархаддон низ ба давлати Мод ҳуҷум карда, онро тороч менамояд. Ин мисолҳо дар бораи дар ин давра вучуд доштани давлати Мод шаҳодат медиҳанд. Аз рӯйи сарчашмаҳои сершумори хаттӣ ва ёдгориҳои дигари фарҳангии ин давра маълум мегардад, ки дар байни давлатҳои Ошур, Бобул ва Мод муддати дуру дароз робитаҳои хоҷагию фарҳангӣ ва тиҷоратӣ вучуд доштааст. Аз ин робита давлати Мод ғоидаи зиёде мебардоштааст. Мувофиқи маълумоти муаррихи Юнони қадим Ҳеродот, давлати Мод умри дуру дароз дида будааст. Ҳеродот менависад, ки шоҳи Мод Дейока, «Модро мачбур кард, ки шаҳри ягона барпо

кунанд» ва «халки Модро якчоя кард». Дейока қабилаҳои Модро дар як давлат муттаҳид карда, баъд шаҳреро бо номи Эқбатон (Ҳамадон) бино мекунад.

Шоҳи дигари Мод – Фраорт форсҳо ва баъзе халқҳои дигарро мағлуб мекунад. Ӯ ҳатто ба муқобили давлати пуриқтидори Ошур ҳам лашкар кашида будааст.

ПУРЗӢР ШУДАНИ ДАВЛАТИ МОД.

Шоҳи Мод–Киаксар дар давлатдорӣ аз таҷрибаи давлати ошурҳо истифода бурд. Ӯ ислоҳоти ҳарбӣ гузаронд, лашкарро аз рӯйи намуди силоҳ ба ҷузъу томҳои алоҳида ҷудо кард ва машқ меод. Дар лашкар дастаҳои махсуси найзадорон, камонварон ва саворагонро таъсис дода буданд. Лашкари савора имконият дошт, ки ба ҷониби душман ҳаракат карда, зарбаи ногаҳонӣ ва ҳалокатовар занад.

Дар асри VII ва аввали асри VI пеш аз милод дар давлати Мод ҳоҷагӣ ва тиҷорат рушд кард. Шаҳрҳо обод шуд, шаҳрҳои нав бино ёфтанд. Дар бозорҳои он дуконҳои зиёди қосибӣ мавҷуд буданд. Қосибон молҳои гуногун истеҳсол мекарданд. Тоҷирони Мод бо давлатҳои хориҷӣ ҳам тиҷорат мекарданд. Дар ин давра давлати Мод ба мамлакати пуриқтидор табдил ёфт, обрӯйи байналмилалӣ он афзуд. Баъзе давлатҳои пурзӯр бо ин давлат ҳамкорӣ карда, иттифоқи ҳарбӣ ҳам мебастанд.

Киаксар ноҳияҳои кӯҳии Форс, Кападокия ва Арманистонро ба давлати Мод ҳамроҳ мекунад. Ӯ ба муқобили давлати Лидия 5 сол ҷангида, оқибат онро мағлуб кард. Дар ин бора файласуфи Юнони қадим Фалес маълумот медиҳад. Вай менависад, ки ҷангоми яке аз задухӯрдҳои байни модҳо ва лидиён гирифтани офтоб ба амал омад. Аз рӯйи ҳамин далели Фалес олимони ҳисоб карда баромадаанд, ки ҷанги мазкур соли 585 пеш аз милод ба амал омадааст.

Ҳамин тариқ, дар ҳаробаҳои давлати Ошур ва баъзе давлатҳои дигар давлати пуриқтидори нав – Мод (Мидия) ба вучуд омадааст.

Шоҳи Мод Киаксар шахси доно буд. Ӯ дар қори ҳифзи музаффариятҳои ҳарбии худ бо шоҳони давлатҳои хориҷӣ ҳе-

Расми 117.
Зарфи нақидор.
Қулолгари
бараҳна бо зар-
фи сохтааш.

*Расми 118. Ҳайкали
Оҳу. Асрҳои VIII-VII пеш
аз милод.*

шутаборшавиро хуб истифода мебурд. Масалан, Киаксар духтари худро ба шоҳи Бобул Навуходоносори II ба шавҳар медиҳад. Писараш Астиагро ба духтари шоҳи Лидия хонадор мекунад.

БАРҲАМ ХҲҮРДАНИ ДАВЛАТИ МОД. Шоҳи машхури Мод Киаксар соли 584 пеш аз милод вафот кард. Баъд аз сари ӯ давлати Мод рӯ ба таназзул мениҳад. Астиаг шоҳи охиринаи Мод буд. Ӯ 30 сол подшоҳӣ кардааст. Давлати Мод аз давлати Ҳахоманишиён шикаст меҳӯрад. Асосгузори ин давлат Куруш, аз ҷумла дар харобаҳои давлати Мод давлати нав барпо мекунад, ки он империяи Ҳахоманишиён номида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлати Мод кай ва чӣ тавр ташкил ёфтааст?
2. Ҳеродот дар бораи ба вучуд омадани давлати Мод чӣ маълумот медиҳад?
3. Шоҳҳои Мод давлати худро чӣ тавр пуриқтидор менамуданд?
4. Дар бораи забткориҳои модҳо нақл кунед.
5. Киаксар кӣ буд?
6. Киаксар барои мустаҳкам кардани давлати худ аз кадом воситаҳои истифода мебурд?
7. Давлати Модро кай ва кадом давлат барҳам дод?

§ 24. ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН

АҲОЛӢ. Дар замонҳои қадимтарин дар марзи имрӯзаи Эрон қабилаҳои ориёӣ зиндагӣ мекарданд. Баъдтар ба он ҷо қабилаҳои дигар низ омада сокин шуданд. Дар асрҳои минбаъда аз онҳо халқҳои форсиабон ба вучуд омаданд. Ориёӣҳо ба чорводорӣ ва зироатпарварӣ машғул буданд. Қабилаҳои ориёӣ аз се табақа

коҳинҳо, ашроф ва аҳли соҳибихтиёри чома, чорводорону зиро-атпарварон ва косибон иборат буданд.

Роҳбарони қabilaҳои ориёӣ пешвоён ва подшоҳон буданд. Ҳокимияти онҳо хеле мустаҳкам буд. Қabilaҳо одатан аз байни худ роҳбаронро интихоб мекарданд. Мартабаи пешвои қabila ва шоҳ меросӣ ҳам буд. Пешвоён ва шоҳони қabilaҳо бо ҳамроҳии шӯрои қabila ҳамаи масъалаҳои қабиларо ҳаллу фасл мекарданд. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод бо мақсади ҳимоя аз ҳучумҳои сершумори қabilaҳои ҳамсоя қabilaҳои ориёӣ эронӣ иттифоқи қабиларо ташкил намуданд. Дар баъзе минтақаҳои Эрон аз ин ҳам пештар иттифокҳои қabilaҳои ориёӣ таъсис ёфта буданд. Онҳо давлатҳои аввалини қадимтарини мардуми форсиабонро таъсис додаанд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН. Ба иттифоқи қabilaҳои эронӣ на ҳама вақт муяссар мешуд, ки худро аз ҳучумҳои душманон муҳофизат карда тавонанд. Барои ҳамин, ба онҳо лозим меомад, ки иттифокҳои қабиларо ягонаро калонтару мустаҳкамтар кунанд. Қabilaҳои сершумори хурд бо ихтиёри худ ба иттифоқи қабиларо пурзӯртар якҷоя шуда, онҳоро боз ҳам пурқувваттар мегардонданд. Сохти ин иттифокҳои қабиларо ба сохти давлатӣ монанд мешуд.

Дар миёнаҳои асри VI пеш аз милод дар Форс давлате бо номи Ҳахоманишиён таъсис меёбад. Асосгузори ин давлат Куруши II шумурда мешавад, ки солҳои 559–530 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Номи давлат аз номи сулолае, ки Куруш ба он тааллуқ дошт, гирифта шудааст. Куруш худро «шоҳи Ашан» ва «шоҳи Порсу», яъне шоҳи Форс меномид. Барои васеъ кардани давлати худ Куруши II бар зидди шоҳи Мод - Астиаг ҷанг кард ва пойтахти он шаҳри Экбатон (Ҳамадон)-ро забт карда, тобеи давлати худ мегардонад. Ҳалабаи Куруши II бар шоҳи Мод аз он сабаб осон гардид, ки халқи он бар зидди шоҳ Астиаг шӯриш бардошта буд. Мувофиқи ривояте, шӯришгарон шоҳи худ Астиагро дастгир карда, ба Куруш месупоранд. Вале Куруши II ўро қатл накарда, баръакс, ба мартабаи баланд мушар-

Расми 119. Гарданбанди тиллоӣ бо сарҳои шер. Асрҳои VI–V п.а.м.

*Расми 120. Гарданбанди нуқрагӣ
бо сарҳои шер. Асрҳои X–IX п.а.м.*

раф мегардонад. Баъди забти Мод Куруши II ҷангҳои истилогаронаи худро давом дода, Арманистон ва Кападокияро забт мекунад. Баъд аз ин Куруш нияти ҳучум ба Бобулро кард. Шохии Бобули Нав дар давраи ҳукмронии Навуходоносори II ба давлати пуриқтидор табдил ёфта буд.

Барои ҳамин, забти он кори осон набуд. Мушкилии забти Бобул дар он буд, ки шоҳи Лидия – Крез ва шоҳи Миср – фиръавн Яхмоси II бо ҳамроҳии Бобул бар зидди давлати Форс иттифоқ баста буданд. Барои ҳамин Куруш аввал ҳокимияти худро дар Осиёи Ғарбӣ ва махсусан дар Осиёи Хурд мустаҳкам карда, одамон ва дороии давлатҳои ишғолкардари барои мустаҳкам намудани давлат ва лашкари худ истифода бурд. Куруши II аввал давлати заифтари ин иттифоқ – Лидияро торумор ва ба давлати худ ҳамроҳ мекунад. Баъд тамоми кувваро бар зидди Бобул равон кард. Миср ба Лидия ва Бобул ёрӣ нарасонд. Дар ин ҳолат Куруш бо мушкилии на он қадар зиёд Бобулро ҳам ишғол кард.

Куруш ба ин қаноат накарда, мамлакатҳои зиёди дигарро ҳам забт намуд ва империяи бузурги Ҳахоманишиёро ташкил кард. Баъд аз марги Куруши II ба тахти подшоҳии Ҳахоманишиён писари ӯ Камбиз ме-нишинад (530–522 п.а.м.) . Дар давраи ҳукмронии вай дар

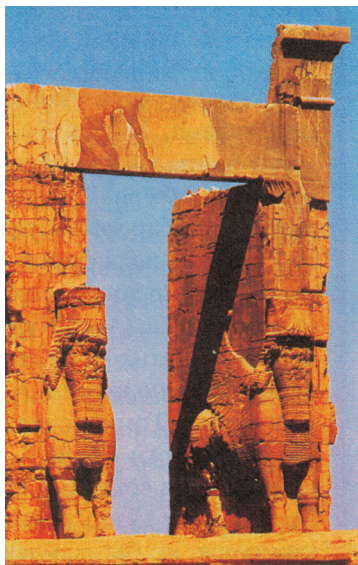

Расми 121. Камонварони Дорой I. Аз шаҳри Суз.

мамлакат ошӯбҳои бисёре сар мезананд. Баъзе вилояту давлатҳои забткардашуда аз ҳайати давлати Ҳахоманишиён мебароянд. Ба Камбиз лозим омад, ки барои паҳш кардани шӯришҳои сершумор вақти тӯлонӣ ва қувваи зиёд сарф кунад. Ё баъди ба мақсад ноил шуданаш қувва чамъ карда, соли 526 пеш аз милод ба Миср лашкар мекашад. Ҳангоме ки лашкари Ҳахоманишиён ба Миср наздик мешуд, шоҳи он Яхмоси II ногаҳон вафот мекунад. Ба тахти фиръавнии Миср Псамтики III менишинад, вале ба ӯ муяссар намешавад, ки Мисро аз истилои форсҳо наҷот бидиҳад. Лашкари мисриҳо дар наздикии Полузия ва Мемфис аз форсҳо саҳт шикаст мехӯрад.

Ҳамин тариқ, Камбиз Мисро истило мекунад. Баъди вафоти Камбиз ба тахти подшоҳии давлати Ҳахоманишиён Дорои I менишинад (соли 522 – 486 пеш аз милод). Ё барои пуриқтидор шудани давлати Ҳахоманишиён ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ медиҳад, лекин ин ба вай муяссар намешавад.

Империяи бузурги Ҳахоманишиёнро солҳои 334–327 Искандари Мақдунӣ шикаст дода, аз байн бурдааст. Ёдгориҳои замони Ҳахоманишиён дар устони Форси Эрон бо номи “Тахти Ҷамшед” боқӣ мондааст. Мақбараи сангии Куруши II дар дашти Марғоб, дар маҳалли Посоргорд, воқеъ аст.

Расми 122. Дарвозаи ҳамаи халқҳо. Тахти Ҷамшед (Персепол).

САРЧАШМА

1. Забткориҳои Куруши II.

Маликаи массагетҳо ҳамсари шоҳи марҳум буд. Ёро Томирис меномиданд. Куруш ба назди Томирис хостгор фиристод ва иброз дошт, ки ёро ба занӣ мегирад. Вале Томирис фаҳмид, ки Куруш хостгори вай набуда, даъвои шоҳи массагетҳо шуданро дорад. Бинобар ин, дархости Курушро рад кард. Баъд аз он ки Куруш бо роҳи

фиребу найранг ба мақсад ноил шудан муяссар нагардид, бар зидди массагетҳо лашкар кашид. Барои гузаштан аз дарёи Аокс (Ому) Куруш фармуд, ки пулҳои хингӣ созанд ва дар киштиҳо, ки вазифаи пулхоро иҷро мекарданд, манораҳо бино кунанд. Ҳангоме ки лашкари Куруш ба ин қорҳо машғул буд, Томирис тавассути қосид ба Куруш чунин суҳанонро расонд: «Шоҳи Мод! Аз ниятат баргард! Охир, ту пешаки намедонӣ, ки бунёди ин пулҳо ба ту ғоида меоваранд ё не. Ба ҳоли худ гузор онро, дар мамлакати худ салтанат рон, ба ҳукмронӣ, бар мамлакати мо ҳасад набар...»

Томирис, вақте фаҳмид, ки Куруш ба маслиҳати ӯ аҳамият намедоҳад, бо тамоми лашкари худ ба қаламрави форсҳо ҳучум мекунад. Сарчашмаҳо баёнги онанд, ки рақибон дар рӯ ба рӯи ҳамдигар истода, бо қамон тирпарронӣ мекарданд. Баъди тамоми шудани захираи тири пайқонҳо, бо ханҷару найзаҳои худ ба қанги тан ба тан гузаштанд. Муддати тӯлонӣ рақибон ҳамдигарро кӯфтанд, ҳеҷ қадоме ақибнишинӣ қарданӣ набуд. Ниҳоят массагетҳо дастболо шуданд. Қариб ҳамаи лашкари форсҳо дар майдони набард ҳалок гардиданд, ҳуди Куруш ҳам ҳалок шуд. Ӯ ҳамагӣ 29 сол салтанат ронда буд. Томирис бошад, машқеро бо хуни инсон пур қарда, дар болои ҳасади бечони Куруш чунин гуфт: «Ту маро шикаст додӣ, гарчанде ки ман зинда монда, дар набард бар ту ғолиб омадам, зеро бо ҳилаю найранг писари маро ба даст даровардӣ. Барои ҳамин, акнун ман, чи тавре ки таҳдид қарда будам, тӯро аз хун сермекунонам».

2. Иқтибос аз навиштаҷоти Бехсутуни Дорон I.

Комбиз, писари Куруш, аз авлоди мо, дар ин ҷо подшоҳ буд. Комбиз бародаре дошт, ки ӯро Бардӣ меномиданд ва ҳар ду аз як падару модар буданд. Камбиз Бардиро қатл қард... халқ аз қушта шудани Бардӣ бехабар буд. Баъд Камбиз ба Миср равон шуд. Ҳангоми ба Миср рафтани Камбиз халқ ба қаҳру ғазаб омад. Дар мамлакат, дар Форс, дар Мод ва мамлакатҳои дигар зиддиятҳои бузург ба амал омад.

Баъд шахси ҷодугаре бо исми Гаумата пайдо шуд. Ӯ дар Пишиявад, дар назди кӯҳҳои Арақдриш шӯриш бардошт... Мардумро ӯ чунин фиреб меод: «Ман – Бардӣ, писари Куруш, бародари Камбиз...». Он замон тамоми халқ исён бардошта, аз Камбиз рӯ тофта, ба тарафи ӯ гузашт; ҳам Форс, ҳам Мод, ҳам мамлакатҳои дигар. ...Сипас ба номи Ахурамаздо ибодат қард. Ахурамаздо ба ман мадад қард... Шохигарии ӯро ман ғасб намудам. Бо хоҳиши Ахурамаздо ман подшоҳ шудам. Ахурамаздо ба ман шохигариро дод.

Шоҳигарие, ки аз авлоди мо ғасб карда шуда буд, баргардондам, онро дар шакли аввала аз нав барқарор намудам. Ман ба халқ молу амволи ўро баргардондам: чорво, ашёи хона, мулкҳои авлодӣ, ки онро Гауматаи ҷодугар ғасб карда буд. Ман мамлакатро аз нав барқарор карда, ба шакли аввала овардам, ҳам Форсро, ҳам Модро ва ҳам мамлакатҳои дигарро. Он чӣ ки рабуда шуда буд, баргардондам. Бо хоҳиши Аҳурамаздо ин корро кардам. Ман ба он муваффақ шудам, ки бино (тахту тоҷ)-амон дар ҷойи аввала аз нав барқарор карда шавад, то ки Гауматаи ҷодугар тахту тоҷи моро аз худ карда натавонад.

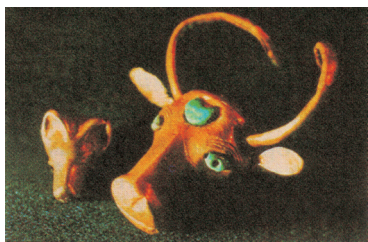
САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қabilaҳои Эрони қадим ва зиндагии онҳо маълумот диҳед.
2. Давлати Ҳахоманишиён кай ва чӣ тавр ташкил ёфт?
3. Дар бораи Куруши II чиҳо медонед?
4. Куруши II давлати Модро чӣ тавр забт кард?
5. Куруш давлатҳои Бобул ва Лидияро кай забт кард? Ў дар ин роҳ аз кадом усул истифода бурд?
6. Томирис бар Куруши II чӣ тавр ғалаба кард?
7. Комбиз Мисро кай ва чӣ тавр ишғол кард?
8. Дар навиштаҷоти Бехсутун кадом воқеа аз таърихи Ҳахоманишиён инъикос ёфтааст?
9. Дорой I кай ба сари қудрат омадааст?

§ 25. ДАВЛАТҶОИ БОҲТАР, СУҒД ВА ХОРАЗМ

Дар ҳазорсолаи II – нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз миллод дар Осиёи Марказӣ давлатҳои Бохтар, Суғд, Хоразм ва баъзе иттиҳодияҳои дигари давлатӣ ташкил ёфта буданд. Калонтарин ва пуриқтидортарини онҳо давлати Бохтар ба ҳисоб мерафт. Ин давлат қаламрави наздиқиҳои Ҳиндукуш, Тоҷикистони Ҷанубӣ, як қисми Афғонистон ва водии Сурхандарёи Ўзбекистони имрӯзаро дар бар мегирифт. Бохтар дар баъзе даврони замони қадим Марғиён ва Суғдро низ дар тобеияти худ нигоҳ медошт.

Пойтахти давлати Бохтар–шаҳри Бохтар буд (воқеъ дар Афғонистони имрӯза). Баъдтар ин шаҳр номи Балхро мегирад.

*Расми 123. Каллаи тил-
лоии барзагов. Олтинтеппа,
ҳазорсолаи пеш аз милод.*

Аз рӯи сарват ва бузургию зебоии худ Бохтарро дар он замон «Модари шаҳрҳо» меномиданд. Дар китоби муқаддаси дини зардуштӣ «Авесто» шаҳри Бохтар «Бохдӣ» ном бурда шудааст.

Аз қадимии давлати Бохтар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ то ба мо расида шаҳодат медиҳанд. Масалан, таърихнигори Юнони қадим Ктесий шаҳодат медиҳад, ки

давлати Бохтар ба қавми модҳо робитаи дӯстӣ дошт.

Дар охири асри XIII пеш аз милод Бохтар дар муборизаи зидди Ошур аз ҷониби модҳо ғайилона иштирок кардааст. Дар натиҷаи ин ҷӯи давлати мод ба вучуд меояд. Ктесий, инчунин, дар бораи яке аз шаҳрҳои машҳури Бохтар Уксорт ва сарвати афсонавии он маълумот додааст. Олимон аз рӯи ин сарчашма ва маъхазҳои зиёди дигар ба хулоса омадаанд, ки Бохтар бо давлатҳои бузурги дунёи қадим – Бобул ва Миср дар як радиф меистодааст.

Ҳамчун давлат Бохтар дар нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод ба вучуд омадааст. Баъдтар чун давлати тавоно яке аз рақибони асосии империяи навташқили Ҳахоманишиён мегардад. Барои ҳамин, шоҳи он Куруши II дар назди худ вазифа ғузошт, ки Бохтарро забт кунад.

Ҷангҳои Куруш алайҳи Бохтар солҳои 545 – 539 пеш аз милод сурат гирифтаанд. Дар натиҷаи ин, Ҳахоманишиён оқибат бар лашкари Бохтар дастболо шуда, онро ба давлати худ ҳамроҳ карданд. Ҳамии тариқ, Бохтар ба яке аз сатрапиҳо (вилоятҳо)-и империяи Ҳахоманишиён табдил меёбад.

Бохтар сатрапии пурқувваттарини давлати Ҳахоманишиён ба шумор мерафт. Он дар ҳаёти давлати Ҳахоманишиён бошад ҳам, муттасил қаламрави худро васеъ мекард. Ҳамин тариқ, Суғд ва заминҳои ҷануби Ҳиндустонро ишғол кард. Масалан, вақте ки Искандари Мақдунӣ давлати Ҳахоманишиёнро шикаст дод, шоҳи форсҳо Дорои III бо умеди ташқили муқовимат алайҳи душманон ба Бохтар раҳсипор гардид, лекин дар роҳ кушта шуд. Волии Бохтар – Бесс худро подшоҳи Ҳахоманишиён эълон карда, дар зарфи 2 сол ба Искандари Мақдунӣ муқобилат нишон

медихад, вале оқибат соли 327 пеш аз милод Бохтар ҳам ба душман таслим шуда, ба яке аз вилоятҳои империяи Искандари Мақдунӣ табдил меёбад. Бесс бо амри Искандари Мақдунӣ дар Эқбатон (Ҳамадон) ба қатл расонида мешавад.

Баъди пароканда шудани империяи Искандари Мақдунӣ Бохтарро яке аз ворисони Селевк забт мекунад. Ҳокими Бохтар Диодот аз заифии империяи Селевкиён истифода бурда, дар Бохтар ба пайдоиши давлати Юнону Бохтар ибтидо мегузорад. Ин давлат дар охири асри II ва аввали асри I пеш аз милод дар натиҷаи тохтутозҳои дуру дарози қабилҳои бодиянишини ҷуҷиҳо барҳам меёрад.

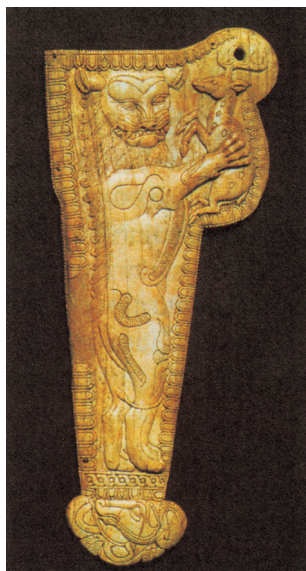
Баъдтар дар сарзамини Бохтар давлати Кушониён ташкил меёбад. Маҳз аз ҳамин давра сар карда, минбаъд Бохтар ҳамчун Тахористон арзи вучуд кардааст.

СУҒД. Давлати Суғд дар водии рудҳои Зарафшон ва Қашқадарё воқеъ гардида, дар ғарб то водии поёноби дарёи Сир доман паҳн карда буд. Ин давлат дар нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод ба вучуд омадааст. Суғд ханӯз пеш аз таъсиси давлати Ҳахоманишиён дар Шарқ маълуми машҳур буд ва бузургии иқтисодии онро эътироф мекарданд.

Пойтахти Суғд шаҳри Самарқанд буд, ки дар сарчашмаҳои қадимаи хаттии юнонию мисрӣ Марақанда ном бурда шудааст.

Суғд яке аз марказҳои асосии аҳдоди қадимаи тоҷикон ба шумор меравад. Ин давлат бори аввал дар китоби «Авесто», баъд дар катибаҳои хатти меҳӣ ва асарҳои муаллифони Юнону Чин хотиришон гардидааст.

Ба ҳайати Суғд мулкҳои Маймург, Қубодиён, Бухоро, Кеш, Насаф, Самарқанд, Панҷакент ва ғайра дохил буданд. Дар байни онҳо шахрҳои Самарқанд ва Бухоро дар бузургии тичорат, қосибӣ биносозӣ ва фарҳанги худ аз мулкҳои дигари Суғд ба қуллӣ фарқ доштанд.

Расми 124. Ғилофи устухони ғилӣ, ки дар он шер ва оҳу қандақорӣ шудаанд. Асрҳои VI - V пеш аз милод.

Ҳокими шаҳри Самарқанд дар кӯшк зиндагӣ мекард. Дар он ҷо маъбади ниёгон ҳам мавҷуд буд. Мардуми Самарқанд ба хо-тири шод гардондани рӯҳи гузаштагони худ дар маъбад қурбонӣ мекарданд. Ҳокими марказии давлати Суғд унвон ё худ мартабаи «ихшид»-ро дошт. Ҳокимони маҳаллӣ низ унвонҳои худро доштанд. Масалан, ҳокими шаҳри Кешро «ихрид» ном мебурданд. Яке аз ихшидҳои ҳокимияти марказии Суғд, ки дар Самарқанд зиндагӣ мекард, Авархуман ном дошт.

Аз ин бармеояд, ки Суғд давлати пурқувват ва марказиятнок буда, онро ҳокими марказӣ идора мекардааст. Ҳокимони маҳаллӣ ба ӯ итоат карда, фармонҳояшро бечунучаро иҷро менамуданд. Суғди қадим дорои сохту усули давлатдорӣ, хоҷагидорӣ, тичорат ва фарҳанги хоси худ буд.

ХОРАЗМ. Хоразм поёноби рӯди Омӯ – қисми шимолии Ёзбекистон ва ҷанубу ғарбии Қазоқистони имрӯзаро дар бар мегирифт. Он яке аз давлатҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ ва давлати аҷдоди тоҷикон мебошад. Мо то ҳол таърихи муфас-сали давлати Хоразмро дар даст надорем. Дар бораи он ба мо сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ, аз ҷумла, бозёфтҳои бостонӣ, маълумот медиҳанд. Дар ин бобат иттилои катибаи Дорой I дар Бехсутун ва китоби «Авесто» хеле муфид аст. Мувофиқи маълумотҳои бостонии бадастомада ташаккули давлати Хо-разм муддати дуру дароз давом кардааст. Он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод оғоз ёфта, дар асрҳои аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод анҷом меёбад.

*Расми 125. Сааки нуқра-
гин бо акси сари зан. Тахти
Сангин. Асрҳои II – I п. а. м.*

Давлати Хоразм Дарғон, Карданхаш, Курдор, Замахшар, Ҳазорсан, Хушмисан, Ардахушми-сан, Сафардиз, Зарианд, Мадамисан ва Ҷигарбанд барин шаҳрҳои ободу зебо доштааст. Баъзеи онҳо бо му-рури замон бо номҳои туркӣ иваз ва омезиш ёфтаанд.

Аз рӯи ҳафрияти бостоншиноси маъруф С. Толстов маълум гардид, ки дар Ҷонбозқалъа, Қаботқалъа ва ҷойҳои дигар бинокорони Хо-разми қадим дар бунёди шаҳрҳо ва

иншооти дифоъӣ таҷрибаи бой ва маҳорати баланд доштаанд. Хоразмиён дар кишоварзӣ низ яке аз қавму тоифаҳои форсизабони пешқадами минтақа будаанд. Дар Хоразми қадим иншооти бузурги обёрикунӣ сохта шуда буданд, ки онҳо аз пешрафти кишоварзӣ ва ободии мамлакат шаҳодат медиҳанд.

БОХТАР, СУҒД ВА ХОРАЗМО ЗАБТ КАРДАНИ ҲАХОМАНИШИЁН. Қаламрави Осиёи Марказиро ишғол кардани Ҳахоманишиён кори осон набуд. Мардуми ватани азизии худро ҳифз мекарданд. Дар Марғиён, ки онро аллакай Ҳахоманишиён ишғол карда буданд, мардуми маҳаллӣ бо сардории Фрада шӯриш бардоштанд. Дорои I, ки соли 522 пеш аз милод ба ҷойи Камбиз ба тахти подшоҳии Ҳахоманишиён нишаста буд, шӯриши Фрадаро бераҳмона пахш кард. Баъдтар Дорои I ба Суғд низ лашкар кашида, онро ишғол менамояд.

ҚАҲРАМОНИИ ШЕРАК. Дар бораи шучоати як нафар суғдӣ қиссаи машҳуре ҳаст. Шерак ном ҷавонмард сару рӯи худро хуншор намуда, ба назди лашкаркаши Ҳахоманишиён рафта, мегӯяд, ки барои ҷонибдори шумо будан маро ҳамватанҳоям ба ин ҳолат гирифтанд. Бо ин роҳ Шерак ба боварии душманон даромада, роҳбалади онҳо мешавад ва лашкари душманро ба биёбони беобу касногузар мебарад. Фармондеҳони Ҳахоманишиён аз Шерак гумонбар шуда, ӯро истинтоқ мекунанд. Шерак қоил шуд, ки онҳоро қасдан ба ин биёбон овардааст, то ки ҳалок шаванд. Истилогарон Шераки қаҳрамон ва ватандӯстро қатл мекунанд, лекин ақсарияти лашкари онҳо дар биёбон аз ташнагии гуруснагӣ ҳалок мегарданд.

Баъди ҷарбу зарби зиёде ба Дорои I муяссар гардид, ки Хоразм ва Суғдро ба давлати Ҳахоманишиён ҳамроҳ кунад.

Ҳахоманишиён қаламрави Осиёи Марказиро ба чор сатрапӣ тақсим карданд. Заминҳои назди Баҳри Хазар (Каспӣ) ба сатрапии XI, Бохтар ба сатрапии XII, Суғд ба сатрапии XV ва Хоразму як қисми Суғд ба сатрапии XVI дохил карда шуданд. Ба ҳар яке аз ин сатрапиҳо сатрап роҳбарӣ мекард. Ҳар як сатрапӣ ба ҳазинаи давлати Ҳахоманишиён ҳар сол андоза муайян месупорид. Ҳаҷми андозаи сатрапии XI 200 талант (1 талант тахминан ба 30 кило нукра баробар аст), сатрапии XII 360 талант, сатрапии XV 250 талант ва сатрапии XVI 200 талант пули нукрагини бобилиро ташкил менамуд.

Бохтар, Суғд ва Хоразм то хучуми Искандари Мақдунӣ ба Шарк, ба давлати Ҳахоманишиён ва дар ҳайати ҳамин давлат дохил буданд.

ФАРҲАНГИ БОХТАР, СУҒД ВА ХОРАЗМ. Ёдгориҳои фарҳангии ин се давлати форсизабонро бостоншиносон хеле зиёд пайдо намудаанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарине, ки дар бораи Бохтар, Суғд ва Хоразм маълумоти аввалинро додааст, «Авесто» мебошад. Аз ин рӯ, он на танҳо китоби муқаддаси дини зардуштӣ, балки сарчашмаи хуби таърихӣ низ мебошад. «Авесто» аввал тахминан солҳои 1000–600 пеш аз милод дар қаламрави Эрон, Бохтар, Суғд, Хоразм ва берун аз онҳо дар шакли шифоҳӣ ба вуҷуд омадааст. Баъд он бори нахустин дар шакли хаттӣ дар асрҳои II – V милодӣ таълиф шудааст, ки қисми ками он то замони мо омада расидааст.

Яке аз ёдгориҳои таърихи тамаддуни Суғди қадим шаҳри Афросиёб (Самарқанди қадим) мебошад. Бостоншиносон дар натиҷаи ҳафриёт ҳаробаҳои ин шаҳро ошкор сохта, хуб омӯхтаанд. Шаҳр майдони масоҳаташ 50–70 гектарро дар бар гирифта, ба асрҳои VI – IV пеш аз милод тааллуқ дорад. Гирдогирди шаҳро девори баланд ихота карда буд, ки дарозии он

Расми 126. Пойгоҳ ба ҳайкали Силен.

қариб 5 ҳазор метрро ташкил менамуд. Аз ҳаробаҳои Афросиёб зарфҳои сафолии тавассути чархи кулолгарӣ тайёркардашуда, дегчаҳо, белҳо, досҳои оҳанин, оинаи биринҷӣ ва ашёи дигари рӯзгор ёфт шудаанд. Аз ин бозёфтҳо маълум мегардад, ки дар шаҳри Самарқанди бостонӣ косибӣ ва бинокорӣ рушд карда будааст.

Бостоншиносон дар қаламрави Хоразми қадим маҳалҳои калони аҳолинишинро омӯхта, доир ба фарҳанги ғании ин давлат маълумоти пурқимат ба даст даровардаанд.

Солҳои зиёд аст, ки олимони тамаддун ва фарҳанги Бохтари қадимро ҳам меомӯзанд. Яке аз бозёфтҳои нодиру пурарзиши Бохтар «Дафинаи Омударё» мебошад, ки онро тоҷирони бухороӣ ҳанӯз

соли 1877 аз бошандагони яке аз маҳалҳои Қубодиён харида, ба Ҳиндустон бурдаанд. Маъмурияти англисии онвақтаи Ҳиндустон 180 маснуоти ин дафинаро аз тоҷирони бухорӣ бо нархи ниҳоят арзон харида, ба Лондон мефиристонанд. Ҳоло маснуоти «Дафинаи Омударё» дар осорхонаи Лондон ба намоиш гузошта шудаанд. «Дафинаи Омударё» аз ҳайкалчаҳои одамон, ҳайвонот, ашёи ороишии занона, аробаи ҷангӣ, тангаҳо ва ғайра, ки аз тиллою нуқра сохта шудаанд ва бо зебоию мазмуни баланди худ касро мафтун мекунанд, иборат аст. Бозёфтҳои Омударё аз сатҳи баланди фарҳанги давлати Бохтар дарак медиҳанд.

Дини аксар мардуми Бохтар, Суғд ва Хоразм зардуштӣ буд, вале баъзе қавму тоифаҳои дигари ин ҷо яздони меҳр – Аҳурамаздо (Хурмуз) ё худ Митраро мепарастиданд. Мардуми баъзе маҳалҳои Бохтар ба дини буддӣ эътиқод доштанд, яъне дар Бохтар, Суғд ва Хоразм дар замони қадим дини ягона вучуд надошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлатҳои қадими Бохтар, Суғд ва Хоразм кай ва дар кучо ба вучуд омадаанд?
2. Дар бораи пойтахти Бохтар маълумоти мухтасар диҳед.
3. Дар бораи Самарқанди бостонӣ нақл кунед.
4. Қадом сарчашмаҳо дар бораи давлати Бохтари қадим маълумот медиҳанд?
5. Дар бораи давлати Суғд нақл кунед.
6. Дар бораи давлати Хоразми қадим чӣҳо медонед?
7. Дар бораи аз тарафи давлати Ҳахоманишиён забт карда шудани Бохтар, Суғд ва Хоразм маълумот диҳед.
8. Дар бораи қорномаи Шерак нақл кунед.
9. Оё шумо дар бораи шӯриши Фрада маълумот доред?
10. Қадом бозёфтҳои фарҳанги қадими Бохтар, Суғд ва Хоразмро мисол оварда метавонед?

БОБИ VI. ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ

§ 26. ҲИНДУСТОНИ ЗАМОНИ ХАРАППА

ФАРҲАНГИ ХАРАППА. Соли 1875 бостоншиноси англис А. Каннингҳем дар Хараппа ном маҳаллаи Панҷоби Ғарбии Покистони имрӯза муҳреро ёфт, ки болои он бо хатти то ҳол номаълуме навиштаҷот дошт. Ин бозёфт диққати олимонро ба худ кашид. Солҳои 20-уми асри XX дар он ҷо ҳафриёт давом кард. Дар натиҷа шаҳрҳои Хараппа ва Мохенҷо-Даро ёфт шуданд. Аз рӯйи маҳалли бозёфти аввалин олимони ин маданиятро «Хараппа» номидаанд. Бозёфтҳои бостоние, ки дар музофотҳои Балучистон ва Синд ба даст омадаанд, дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин минтақаҳои Ҳиндустон дар ҳазорсолаҳои IV ва III пеш аз милод зироаткорӣ чорвопарварӣ ва касбӣ рушду нумӯ карда будааст.

Расми 127. Ҳайкалчаи Модархудо Мохенҷо-Даро.

Маданияти Хараппа хусусияти маҳаллӣ дошта, зинаи баландтарини рушди фарҳанги қадимаи Ҳиндустон мебошад. Дар рушди фарҳанги Хараппа нақши дарёҳои Ҳиндустон калон аст. Беҳуда нест, ки аксари бошишгоҳҳои мансуби фарҳанги Хараппа дар соҳили дарёҳо воқеъ гардидаанд. фарҳанги Хараппа дар масоҳати бузург паҳн гардида буд. Он аз шимол ба ҷануби нимҷазираи Ҳиндустон зиёда аз 1100 км ва аз ғарб ба шарқ зиёда аз 1600 км доман паҳн кардааст.

УМРИ ФАРҲАНГИ ХАРАППА. Умри маданияти Хараппаро олимони бораҳои гуногун муайян кардаанд: ба воситаи солшумории ҳиндӣ, байнаннаҳрайнӣ, сумерӣ, муқоисаи бозёфтҳои бостонӣ ва роҳи усулҳои дигар. Ҳамин тариқ, оғози фарҳанги Хараппаро соли 2300 пеш аз милод ва хотимаи онро соли 1750 пеш аз милод муқаррар намудаанд.

ШАХРҲОИ ХАРАППА.

Дар натиҷаи ҳафриёти бостонӣ якчанд шаҳри калони фарҳангии Хараппа ёфт шудаанд. Калонтарини онҳо Хараппа ва Мохенҷо-Даро мебошанд.

Шаҳрҳои фарҳангии Хараппа аз рӯи сохт ба ҳамдигар монандӣ доранд. Шаҳрҳои калон аз ду қисми асосӣ иборат буданд. Қисми якум – қалъа, ки дар он ҷо ҳукумати шаҳр ҷойгир буд, ва дуюми он – «шаҳри поён» мебошад. Дар «шаҳри поён» асосан хонаҳои истиқоматӣ ҷойгир буданд. Қисми марказии шаҳр шакли росткунҷа дошт.

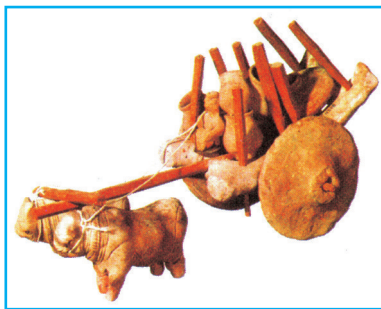
Қалъа дар ҷойи баланд сохта шуда, як қисми сокинонро аз обхезӣ муҳофизат мекард. Вай ба «шаҳри поён» танҳо бо ду даромадгоҳ пайваست мешуд.

Дар дохили қалъа ҳуҷраҳои ибодат ва идораи шаҳр мавҷуд буданд. Қалъа бо деворҳои баланди ғафс, манораҳо ва сутунҳои боҳашамат мустаҳкам карда шуда буд. Дар қалъаи Мохенҷо-Даро ҳавзи калоне мавҷуд буд, ки он барои иҷрои маросимҳои динӣ сохта шудааст. Тавассути лӯлаи махсус ба ҳавз беист оби тоза мерехт. Дар наздикии ҳавз анборҳои ғалла ва хонаи ба маҷлисгоҳ монанд воқеъ гардида буданд.

Масолеҳи асосии бинокорӣ хишти пухта буд, лекин бинокорон дар ин қор аз хишти хом ҳам истифода мебарданд. Шаҳрдору шаҳрсозҳо ба таъминоти об ва тоза нигоҳ доштани шаҳр диққати калон медоданд. Қариб дар ҳар як бино ҷоҳи об мавҷуд буд. НиЗОМИ ОБТАЪМИНКУНИИ ХАРАППА яке аз бехтаринҳо дар тамоми Шарқи қадим мебошад. Дар кӯчаҳо ҳавзчаҳои махсус сохта шуда буданд, ки ифлосиҳо дар онҳо тақшин мешуд. Баъд аз ин оби тоза аз ҳавз ба ҷӯи умумӣ мерехт. Ин ҷӯйборҳо аз хишти пухта сохта шуда, болои онҳо бо тахтасангҳо пӯшонида мешуд.

Расми 128. Мухр.
Мохенҷо-Даро. Миёнаҳои
ҳазорсолаи III пеш аз милод.

Расми 129. Аробае, ки онро
ду асп мекашад.

*Расми 130.
Мори муқаддас
ва худои рақсу-
нанда. Ҳайкали
қадими ҳиндӣ.*

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Қисми зиёди аҳолии Хараппа дар деҳот зиндагӣ мекард ва ба чорводорию кишоварзӣ машғул буд. Водии дарёи Ҳинд яке аз марказҳои зироаткории Хараппа ва қадимтарин дар Шарқ мебошад. Ҳафрийёт нишон дод, ки аҳолии Хараппа бо навъҳои гуногуни гандум, чав, кунҷид, лӯбиё, нахӯд, наск, мушунг ва ғайра шинос будааст. Мардуми ин ҷо ба шоликорӣ ҳам машғул будаанд. Аз Мохенҷо-Даро як пораи начандон калони газвор ҳам ёфт шудааст, ки он аз мавҷудияти пахтакорӣ дар ин ҷо шаҳодат медиҳад.

Аҳолии Хараппа ба боғу тоқпарварӣ низ машғул буд. Барои зироаткории обӣ кишоварзон ва боғдорон аз мадди дарёи Ҳинд хуб истифода мебарданд. Дар зиндагии мардуми Хараппа чорводорӣ аҳамияти калон дошт. Аз ҳайвоноти хонагӣ бузу гӯсфанд, гову гурба ва сағ ба онҳо маълум буданд. Дар ҳамин давра ҳиндуҳо филро ром карда будаанд.

Косибони Хараппа аз мис ва биринҷӣ афзори қор, зарфҳо, силоҳ ва аз тиллою нукра маснуоти заргарӣ тайёр мекарданд. Ба маснуоти заргарӣ аёну ашрофи Хараппа эҳтиёҷи калон доштанд. Косибони Хараппа инчунин ба бофандагӣ, қандакорӣ дар филизу устухон ва кулолгарӣ машғул буданд.

ДИНИ ХАРАППА. Дар Ҳиндустон ибодатхонаҳои динии давраи маданияти Хараппа бисёр ёфт шудаанд. Ҳайкалҳои худоҳои ҳиндуёни қадим симои мардона доштанд. Яке аз худоҳои Хараппа Шива буд. Дар рӯйи яке аз муҳрҳои аз Хараппа ёфтшуда худои серӯя тасвир ёфтааст, ки мӯйи сараш мисли мӯйи сари шох оро дода шуда буд. Мувофиқи тасаввуроти динии ҳиндуҳои онвақта худоҳо дар шакли ҳайвонҳои алоҳида инъикос карда мешуданд.

*Расми 131.
Қисмати болои
сутуни сангин,
ки дар аҳди шох
Ашок сохта
шудааст. Ин
тасвир ҳоло
Нишони давлати
Ҳиндустонро
таъкил медиҳад.*

Худо Шива ба барзагове, ки «Нандин» ном дошт, монанд ҳисобида мешуд.

ХАТ. То замони мо зиёда аз 1000 адад муҳрҳо, маснуоти сафолию филизии навиштаҷотдоре ёфт шудааст, ки ба фарҳанги Хараппа тааллуқ доранд. Дар болои ашёи номбурда қариб 400 аломат истифода шудааст. Ҳиндуҳо барои ифодаи рақамҳо низ аломатҳо доштанд. Онҳоро ба воситаи хатчаҳои гуногун ифода мекарданд. Хатти Хараппа аз тарафи рост ба чап навишта ва хонда мешуд. Мутаассифона, олимон то ҳол хатти Хараппаро хонда натавонистаанд.

Расми 132. Китобҳои қадими ҳиндӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Фарҳанги Ҳиндустони қадимтаринро чаро маданияти «Хараппа» меноманд?
2. Бостоншиносон ёдгории аввалини маданияти Хараппаро аз кучо ёфтаанд?
3. Шахрҳои Хараппа чӣ тавр сохта шудаанд?
4. Дар бораи машғулияти мардуми давраи фарҳанги Хараппа нақл кунед.
5. Оё мардуми Хараппа эътиқодҳои динӣ доштанд?
6. Хараппагӣҳо оё хат доштанд? Он чӣ тавр хонда ва навишта мешуд?
7. Чӣҳо дар бораи рушди тичорат дар Хараппа шаҳодат медиҳанд?
8. Маданияти Хараппа кучоҳоро дар бар гирифта буд?

§ 27. ҲИНДУОРИЁН

БА ҲИНДУСТОН ОМАДАНИ ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁӢ. Дар бораи ба Ҳиндустони қадим паҳн гардидани қabilaҳои ориёӣ ёдгориҳои фарҳанги хаттии Ҳиндустон, махсусан «Ригведа» маълумот медиҳанд. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод қabilaҳои ориёӣ аз ғарб ба ҷониби шимол ва шарқи Ҳиндустон ҳаракат мекунанд. Ин раванд давраи дуру дарозро дар бар гирифтааст.

Солҳо ва асрҳо мегузаштанд. Дар ин давра қabilaҳои ориёӣ дар Ҳиндустони қадим сокин шудан гирифтанд. Дар Панҷоб қabilaҳои дравидҳо, қabilaҳои дигари ориёӣ дар маҳалҳои

*Расми 133. Ҳиндуи
гӯшанишин дар назди кул-
ба ба ҳайвонҳо ва паран-
дагон хӯрок медиҳад.*

Ҳиндустони Шимолӣ ва Шарқӣ сокин шуданд. Қабилаҳои маҳаллӣ ба муҳочирони ориёӣ муқобилати саҳт нишон медоданд. Дар ин сурат ориёӣҳо маҷбур мешуданд, ки аз қувва истифода баранд. Дар ноҳияҳои шарқии мамлакат қабилаҳои маҳаллии мундҳо сокин буданд. Онҳо ба муқобили ориёӣҳо бархостанд. Дар ин ҷанг ориёӣҳо дастболо шуданд. Онҳо мундҳоро ба ҷониби ҷангалзор танг карда бурданд. Қабилаҳои ориёӣ бо мурури замон ба қабилаҳои маҳаллӣ омезиш ёфта, халқи ҳиндухоро ташкил намуданд. Ин халқ минбаъд фарҳанги худро ба вучуд овард. Чомаи Ҳиндустони ҳазорсолаи II ва нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милодро чомаи ведой меноманд, ки он аз рӯи ёдгории фарҳанги хаттии ондаврагии ҳиндуҳо – «Ведҳо» бармеояд.

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Шугли кишоварзӣ аз аҳоли талаб мекард, ки ба зиндагии муқимӣ гузарад. Кишоварзӣ инчунин ба истифодаи афзори қорию оҳанин сабаб шуд. Асбобҳои қорию аз оҳан сохташуда нисбат ба асбобҳои мисию биринҷӣ мустаҳкамтар ва сермахсултар буд. Ба воситаи асбобҳои оҳанин аз худ кардани заминҳои серчангали водии руди Ганг осонтар гардид. Оҳан ғайр аз ин ба обёрии зироату боғҳо ёрӣ мерасонд. Аҳолии давраи ведоии Ҳиндустон чав, гандум, шолӣ, зироатҳои лӯбиғӣ парвариш мекарданд. Шолӣ ба ориёӣҳо то ба Ҳиндустон омаданашон маълум набуд. Парвариши онро ориёӣҳо аз қабилаҳои маҳаллӣ омӯхтанд. Мардуми чомаи ведой ба чорводорӣ, обчакорӣ ва боғутокпарварӣ низ машғул буданд.

ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИН. Нобаробарии молумулкӣ дар Ҳиндустон ба пайдоиши табақаҳо сабаб мешавад. Пайдоиши табақаҳо, дар навбати худ, давлатро ба вучуд овард.

Қабилаҳои ведой аввал танҳо зиндагӣ мекарданд, ки онҳо ҷамоатҳои авлодию қабилавӣ буданд. Баъдтар онҳо дар ҷамоатҳое зиндагӣ мекарданд, ки хусусияти табақавӣ доштанд.

Қиссаҳои қадимаи ҳиндӣ, ки дар бораи ба вучуд омадани ҳокимияти шохӣ шаҳодат медиҳанд, ҷолиби диққатанд. Тибқи яке аз ин қиссаҳо дар чомаи ведой аввал шох вучуд надошта-

аст, хама баробар будаанд. Ахлокро хама чиддан риоя мекардаанд. Сипас аксари аъзои чомеа ва хусусан, одамони доро ахлокро вайрон мекардаанд. Одамони зӯровар одамони камқувватро аз байн бурданӣ мешаванд. Баъди ин кор худои асосӣ Брахма ҳокимияти шоҳ ва илми ҷазодиҳиро таъсис медиҳад. Мувофиқи қиссаи дигар одамон ҳудашон шоҳро интиҳоб мекарданд, ки онҳоро муҳофизат кунад.

Аз рӯи маълумоти матни ведой аввал раҷаҳоро ҳуди халқ интиҳоб мекардааст. Дар «Ригведа» ва «Атхарваведа» сурудҳое ҳастанд, ки ба интиҳоб гардида ни шоҳ бахшида шудаанд. «Халқ туро интиҳоб мекунад, ки идора кунӣ», – гуфта мешавад дар яке аз сурудҳои «Атхарваведа». Дар чомеаи ведоии Ҳиндустон давлатҳои бисёре вучуд доштанд. Кошала, Кашӣ, Видеха, Магадха, Аванти аз қабилҳои давлатҳои қадимтарини онҳо ба ҳисоб мерафтанд.

СОХТИ КАСТАҒӢ. Гурӯҳи одамонеро, ки дар дохили чомеа ҳукукҳояшон маҳдуд карда шудаанд, дар Ҳиндустони қадим «ҷати» меномиданд. Дар он ҷо инчунин табақаҳо – варна (каста)-ҳо ба вучуд меоянд. Онҳо бараҳманҳо, кшатриҳо, вайшҳо ва шудраҳо мебошанд. Ҳар кадоми онҳо дар чомеаи ведой мақоми ҳудро дошт. Ашрофи ҳарбӣ варнаи кшатриро ташкил мекарданд, коҳинон – бараҳманҳоро, ҷамоаҷиёни озод – вайшҳо ва варнаи шудраҳо зинаи аз ҷама пасти ин чомеаро ташкил менамуданд.

Мансаби шоҳиро танҳо намоёндагони варнаи кшатриҳо ишғол карда метавонистанд. Дар он лашкар ва вазифаҳои муҳимтаринро кшатриҳо соҳибӣ мекарданд. Маълум мегардад, ки бараҳманҳо ва кшатриҳо дар ҷамъият мавқеи имтиёзнок доштаанд, онҳо ҳар ду табақаи ҳукмронро ташкил менамуданд. Онҳо аз ҳисоби заҳматкашон рӯз мегузаронданд. Корҳои вазнинтаринро шудраҳо иҷро мекарданд, аммо ҳукуқҳои ин табақаи паст умуман муҳофизат намешуд.

ФАРҲАНГИ ДАВРАИ ВЕДОӢ. Матнҳои ведой имкон медиҳанд, ки ба дини давраи қадими ҳиндуён шинос шавем.

*Расми 134.
Ҳайкалчаи ориёӣ.*

Расми 135. Ориёидухтаре, ки дар китфаши паранда нишаастааст.

Дини хиндуёни қадим дар тӯли чандин аср ташаккул ёфтааст. Тибқи нишондоди дини ведой мардуми ҳинду ба худоҳои зиёде эътиқод доштанд. Яке аз худоҳои машҳуре, ки ба воқеаҳои табиат алоқаманд аст, Индра мебошад. Худо Индра ҳимоятгари тартиботи ҷаҳонӣ низ ба ҳисоб мерафт. Осмон дар ихтиёри Худо Варуна буд. Гуё ки ӯ ҳар рӯз ба аробааш савор шуда, дар осмон сайругашт мекунад. Худоҳо ба некхоҳ ва бадхоҳ тақсим мешуданд.

Худои раъду барқ ва тӯфон Рудра ҳислатҳои манфӣ дошт. Ӯ ба худоҳои дорои ҳислати мусбат муқобил гузошта мешуд.

Адабиёти ведой ёдгории қадимтарини хаттии Ҳиндустон мебошад. Ба он матнҳои давраҳои гуногуни таърихи Ҳиндустон дохил карда шудаанд. Чанд маҷмӯаи онро ном мебарем. Маҷмӯаи сурудҳо – самхитҳо: «Ригведа» (маҷмӯаи сурудҳо); «Смаведа» (маҷмӯаи сурудҳои); «Ячурведа» (маҷмӯаи усулҳои қурбонӣ кардан) ва «Архарваведа» (маҷмӯаи шарҳи усулҳои сохирӣ). Баъди ин «Бараҳманҳо» – шарҳи матни расму оинҳо ва самхит, «Аранякӣ» (китоби ҷангалӣ) ва «Упанишадҳо» – рисолаҳои динию ахлоқӣ дар охириҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод тартиб дода шуда, аз 1028 суруд иборатанд. «Маҳабхарата» ва «Рамаяна» дар охириҳои асри IV пеш аз милод ва то асри IV милодӣ офарида шудаанд. Дар «Рамаяна» воқеаҳои ба Ҳиндустон ворид шудани қабилаҳои ориёӣ инъикос ёфтааст. Ин қиссаҳо хеле бузурганд. «Маҳабхарата» аз 100 ҳазор шлок (рубой) ва «Рамаяна» аз 24 ҳазор шлок иборат мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи ба Ҳиндустон дохил гардидани қабилаҳои ориёӣ нақл кунед.
2. Номи кадом қабилаҳои ориёиро медонед?
3. Қабилаҳои ҳиндуориёӣ дар Ҳиндустони қадим аз кучо пайдо шудаанд?
4. Дар бораи машғулияти қабилаҳои ҳиндуориёӣ чӣ гуфта метавонед?
5. Дар байни қабилаҳои ҳиндуориёӣ чӣ тавр нобаробарии молумулкӣ пайдо шуд?

6. Дар Ҳиндустони қадим чаро ғуломонро «даса» меномиданд?
7. Дар бораи пайдоиши табақаҳо ва давлатҳои Ҳиндустони қадим нақл кунед.
8. Сохти кастагии Ҳиндустони қадимро шарҳ диҳед. Кадом кастаҳо имтиёзнок ҳисобида мешуданд ва барои чӣ?
9. Оё шумо дар бораи дини давраи ведоии Ҳиндустон ягон иттилоъ доред?
10. Номҳои китобҳои давраи ведоии Ҳиндустони қадимро номбар кунед. Онҳо дар бораи чӣ нақл мекунанд?

§ 28. ДАВЛАТҲОИ ҲИНДУСТОН

Дар таърихи Ҳиндустони қадим яке аз давраҳои муҳимтарин оғоз меёбад. Давлатчаҳои сершумори он ба давлати марказиятноки ягона муттаҳид мешаванд. Он давраи Магаду Маврҳо ном дошта, қариб 4 аср давом кардааст.

ДАВЛАТИ МАГАД. Асосгузори сулолаи Харякҳо Бамбисар дар нимаи дуюми асри VI - аввали асри V пеш аз милод давлати Унуро ба давлати худ муттаҳид кард. Дар давраи ҳукмронии писари Бамбисар Ачаташатра давлати Магад ба давлати неруманди водии дарёи Ганг табдил меёбад. Ба Ачаташатра лозим омад, ки бар зидди давлати Личхан мубориза барад. Ачаташатра оқибат бар он голиб мебарояд. Баъди ин навбат ба давлати диғари пурзӯр Авантӣ мерасад, ки дар Ҳиндустони Ғарбӣ воқеъ буд ва онро ҳам мағлуб намуда, ба мамлакати худ ҳамроҳ мекунад. Барои мустаҳкам кардани иқтисоди давлати Магад писари Ачаташатра Удаин (солҳои ҳукмронияш 461 – 445 пеш аз милод), ки шоҳи навбатии ин сулола буд, пойтахти давлатро аз Рачагриҳа ба Паталипутра кӯчонд. Ин шаҳр дар оянда ба маркази калонтарини Ҳиндустони қадим табдил ёфт.

ДАВЛАТИ НАНД. Дар давраи лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ дар Паталипутра солҳои 345 – 317 сулолаи Нанд ҳукмронӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ Искандари Мақдунӣ ба давлати Нанд ҳам ҳуҷум карданӣ мешавад. Дар ин вақт дар Нанд шоҳ Аграмас ҳукмронӣ мекард. Ҳокимони маҳаллие, ки муҳолифони Нандҳо буданд, ба Искандар дар бораи қувваҳои ҳарбии он давлат хабар мерасонанд. Искандар аз ҳамин сабаб бе талафоти калон давлати Нандро забт мекунад, вале дар он ҷо наместонад.

*Расми 136. Ҳайкали коҳин. Аз
Мохенҷо-Даро.*

Аграмас ҳукмронияшро дар Нанд давом медиҳад. Нандҳо лашкари пурзӯри дорои қариб 200 ҳазор пиедааскар, 20 ҳазор савора, 2 ҳазор аскари савори аробаи чангӣ ва 3 – 4 ҳазор фили чангӣ ташкил карда буданд. Чунин лашкарро таъмин кардан кори осон набуд. Барои ҳамин Нандҳо ба халқ андозҳои вазнин бор карда, дар айни замон бар зидди ҳокимони маҳаллии саркаш мубориза мебуданд ва онҳоро мағлуб карда, ба итоати худ медароранд. Ин кор барои ба вучуд омадани давлати нави марказиятноки ҳиндӣ - Мавр замина мегузорад.

ИМПЕРИЯИ МАВР. Шоҳи аввалини сулолаи Мавр Чандра Гупта (с. 321–297 п.а.м.) буд. Дар бораи давраи ҷавонии ӯ сарчашмаҳои буддой нақл мекунанд. Гӯё ки Чандра Гупта ҳангоми таҳсил бо устоди мушовири ояндаи худ – Чанак вомехӯрад. Чандра Гупта ҳамроҳи Чанак нақшаи соҳиб шудани тоҷу тахти Нандҳоро мекашад ва бо ёрии ӯ онро амалӣ мекунад.

Муборизаи Чандра Гупта бар зидди Нандҳо дуру дароз ва ниҳоят мушқил буд. Дар муҳорибаи ҳалқунанда зиёда аз 1 миллион ҷанговар, 10 ҳазор фил, 100 ҳазор асп ва 5 ҳазор аробаи чангӣ талаф шуд. Оқибат Чандра Гупта ба тахти подшоҳии давлати Мавр менишинад. Ӯ ин корро барвақттар карда метавонист, вале Искандари Мақдунӣ, ки ба Ҳиндустон ҳамла карда буд, ҳалал расонд. Чандра Гупта бар империяи Мавр ҳукмрон буд ва барои мустаҳкам кардани ин давлат ҷидду ҷаҳди бисёре кардааст. Баъд аз сари Чандра Гупта ҳокимият ба писари ӯ Биндусар мегузарад, ки ӯ солҳои 297 – 272 ҳукмронӣ кардааст. Дар давраи салтанати Биндусар давлат ноором буд. Дар он шӯришҳо сарзада, ҳокимияти шоҳро суғуст мекарданд. Баъд аз вафоти Биндусар дар байни писарони ӯ барои тоҷу тахти давлатӣ талошҳо саршуд. Оқибат дар Паталипутра соли 272 пеш аз милод ба ҳокимият

Ашок сохиб мешавад. Салтанати ӯ дар империяи Мавр то соли 232 пеш аз милод давом мекунад. Дар давраи ҳукмронии Ашок (272 – 232 п.а.м.) давлати Мавр ба дараҷаи баландтарини рушди худ мерасад. Ба Ашок лозим омад, ки ба давлати пурқуввати Калинга, ки дар соҳилҳои халиҷи Бангола воқеъ буд, ҷанг кунад. Дар ин ҷанг Ашок 150 ҳазор ҷанговари душманро асир гирифта, 100 ҳазори дигарро мекушад. Калинга ба давлати Мавр ҳамроҳ карда шуд. Бо ин Маврҳо роҳи муҳимтарини обиро ба даст дароварданд. Ашок дар давлатдорӣ маҳорати баланд дошт. Ӯ бо шохҳои давлатҳои бисёре, масалан, бо шохҳои Селевкиён Антиох, ҳокими Миср Птолемей, шохҳои Македония Антигон Гонат ва дигарон муносибатҳои дӯстона барқарор кард. Сафирони Ашок ба давлатҳои зиёди дуру наздик сафар карда, супоришҳои подшоҳро иҷро мекарданд.

Давлати Мавр соли 206 пеш аз милод аз тарафи шохҳои Селевкиён Антиохи Кабир мавҷудияташро аз даст додааст.

ҶУМҲУРИҲОИ ҲИНДУСТОН. Дар давраи Магаду Мавр давлатҳои ҷумҳуриявӣ, ки дар сарчашмаҳои қадимаи Ҳиндустон бо истилоҳи «ғана» ва «сингха» ишора шудаанд, мавҷуд буданд. «Ганаҳо» ва «сингхаҳо» дар идоракунии давлат мақоми калон доштанд. Дар сарчашмаҳои қадима якҷанд навъи давлатҳои ҷумҳуриявии Ҳиндустон ном бурда мешавад.

Дар сарчашмаҳои ҳаттии буддой ду хел давлат нишон дода шудааст: мутлақият дар зери ҳокимияти шох ва мамлакатҳое, ки ба воситаи «ганаҳо» ё худ «сингхаҳо» идора карда мешаванд. Ганаҳо ва сингхаҳои рушдкардаи давраи Маврҳо давлатҳое буданд, ки дар онҳо ҳокимияти ягонаву мутлақи шох вучуд надошт, яъне онҳо ҷумҳурӣ буданд. Дар чунин давлатҳо ҳокимияти шохӣ меросӣ набуд. Сардори давлат интиҳоб ва ё аз тарафи «ғана» ё «сингха»-ҳо таъйин карда мешуд. Барои интиҳоб ва ё таъйин шудан ба вазифаи шохӣ меъёри асосӣ хизматҳои номзад буд. «Гана» ё «сингха» дар сурати зарурӣ метавонист шохро аз вазифааш озод кунад.

Иҷрои қарорҳои қабулкардаи ганаҳо ва сингхаҳо аз тарафи ҳама ҳатмӣ буд. Ба онҳое, ки қарорҳои гана ё сингхаро иҷро намекарданд, ҷаримаи калон мебастанд. Баъзан дар ҳаққи гунаҳгор ҳукми қатл содир мешуд. Мансабдорони давлатиро ҳам гана ва сингха таъйин мекард. Бинобар ин, онҳо намояндаи гана ва сингха ҳисобида мешуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи пайдоиш ва рушди давлати Магад нақл кунед.
2. Давлати Нанд дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр ташкил шудааст?
3. Сулолаи Нандҳо дар Ҳиндустони қадим кай ҳукмронӣ кардааст?
4. Империяи Маврҳо кай ва чӣ тавр ташкил ёфтааст?
5. Чандра Гупта чӣ тавр ба тахти подшоҳии Мавр менишинад?
6. Дар бораи шоҳ Ашок нақл кунед.
7. Империяи Маврҳо чӣ тавр барҳам хӯрд?
8. Ҷумҳуриҳои Ҳиндустони қадимро номбар кунед. Онҳо чӣ тавр идора карда мешуданд?

§ 29. ФАРҲАНГИ ҲИНДУСТОН

Дар замони Магаду Маврҳо дар Ҳиндустони қадим фарҳанг хеле инкишоф ёфт. Он дар пешравии фарҳанги халқҳои ҷаҳон саҳми арзанда гузоштааст.

ХАТ. Хатте, ки дар Ҳиндустони қадим ба вучуд омада буд, махсусан, дар асри III пеш аз милод ба таври васеъ паҳн мегардад. Дар ин бора навиштаҷоти давраи шоҳ Ашок, ки дар ҳудудҳои Ҳиндустон ва Афғонистон ёфт шудаанд, низ шаҳодат медиҳанд. Онҳо бо хатҳои браҳмӣ, оромӣ, кхароштӣ, юнонӣ ва бештар бо хатти браҳмӣ навишта шудаанд.

Барои навиштан барги дарахти нахл ҳамчун навъи қоғаз истифода бурда мешуд. Ёдгориҳои хаттии дар барги ин дарахт навишташуда то замони мо омада расидаанд. Навиштаҷоти асри II пеш аз милод шоҳиди он аст, ки дар ин давра ҳам якчанд намуди хатти браҳмӣ вучуд доштааст. Дар китоби буддоии «Лалитавистара», ки ба ибтидои солшумории милодӣ тааллуқ дорад, 64 намуди ин хат ёдоварӣ шудааст. Онҳо дар асоси хатҳои маҳаллии буддой ва хориҷӣ тартиб дода шуда буданд.

Хат дар ҳаёти ҳиндӯи қадим мақоми баланд дошт. Китобҳои муқаддаси динӣ ба воситаи он навишта мешуданд. Шоҳону амалдорон ва тоҷирон барои додугирифт ва мукотиба аз он ба таври васеъ истифода мебуданд.

ДОНИШҶОИ ИЛМӢ. Дар замони Магаду Мавр илмҳои риёзӣ, ситорашиносӣ, тиб ва забон ба вучуд омаданд.

Яке аз олимони бузурги Ҳиндустони қадим Панини, ки дар қарнҳои V-IV пеш аз милод зиндагӣ кардааст, оид ба забон «Аштадхия» («Ҳашткитоб»)-ро таълиф намудааст. Сифати таҳлил ва сабки навишти асари ин олим хеле ҷолиб аст. Дар асри IV пеш аз милод «Аштадхия»-ро олими дигари ҳинд Катаяна дар китоби худ шарҳ медиҳад. Дар асри II пеш аз милод Патанҷалӣ ном донишманд грамматикаи забони ҳиндиро таълиф мекунад. Ин асарҳои илмӣ барои инкишофи забон ва забоншиносӣ дар Ҳиндустони қадим хизмати калон кардаанд.

Дар давраи ҳукмронии Магаду Мавр дар Ҳиндустон китобҳои зиёди буддой офарида шудаанд. Қонуни буддой солҳои 80-уми пеш аз милод дар Сейлон таълиф шуда буд. Дар ҳуди ҳамин вақт дар адабиёти ҳинд шеър ҳам пайдо мешавад, ки онро «кавя» меномиданд. Дар соҳаи усули идораи давлат низ асарҳои илмӣ навишта мешуданд. Яке аз онҳо «Артхашастра» ном дошт. Онро амалдори олимақоми шоҳи маврии Чандра Гупта - Каутил таълиф кардааст. Каутил дар китоби худ қайд мекунад, ки давлат на ҳама вақт вучуд дошт. Он барои ба низом даровардани тартибу интизом ва қонуният ташкил карда шудааст. Каутил ба шоҳ муроҷиат карда, менависад, ки ӯ бояд халқи худро аз беадолатию бедодгарӣ ҳимоя кунад. Ошубҳои дохилӣ, менависад ӯ, нисбат ба хавфи хориҷӣ ҳатарноктаранд, зеро онҳо имкон фароҳам меоранд, ки мардум ба шоҳ ва ҳокимияти мавҷуда бовар накунад. Дар асари Каутил ба мақоми қорҳои махфии давлатӣ диққати калон дода мешавад. Ӯ дар идоракунии давлат ҷазоро хеле муҳим мешуморад.

Илми ситорашиносӣ ҳам арзи вучуд карда буд. Олимони Ҳиндустони қадим ҳаракати Офтобу Моҳтоб ва ситораҳоро меомӯхтанд. Дар натиҷаи ин онҳо тақвими қадимаи ҳиндиро сохтанд. Мувофиқи он сол иборат аз 12 моҳ ва ҳар як моҳ иборат аз 30 рӯз буд. Номувофиқатии 12 моҳу ҳар моҳ 30-рӯзиро дар зарфи ҳар 5 сол як маротиба ба воситаи «моҳи 13-ум» ислоҳ мекарданд. Рисолаҳои қадимтарини ситорашиносии ҳиндӣ ба асри VI пеш аз милод рост меоянд. Ситорашиносони ҳиндӣ ҳанӯз ҳамон вақт муайян карда буданд, ки Замин дар атрофи меҳвари худ давр мезанад ва Моҳ рӯшноиро аз Офтоб мегирад.

Ҳиндӯёни қадим дар рушди илми риёзӣ ҳам саҳми калон гузоштаанд. Ба ҳисоб дохил кардани «0» – «ҳолӣ» («сифр») кашфиёти хеле муҳим буд. Ба рақамҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 сифрро ҳамроҳ

карда, ин рақамхоро дах, сад, ҳазор ва миллион баробар зиёд мекарданд. Масалан, ба рақами 1 сифр ҳамроҳ карда, рақами «10», ду сифр ҳамроҳ карда, рақами 100, се сифр ҳамроҳ карда, рақами 1000-ро ба вучуд меоварданд.

САНЪАТ. Дар давраи Магаду Мавр дар Ҳиндустон ду навъи санъат: меъморӣ ва ҳайкалтаҷвиш бештар тараққӣ карда буд.

Биноҳоро дар ин давра асосан аз чӯб месохтанд. Бинобар ин то замони мо танҳо харобаҳои онҳо боқӣ мондаанд. Онҳо дар бораи санъати баланди меъморӣ онвақтаи Ҳиндустон гувоҳӣ медиҳанд. Устоҳои ҳиндӣ дар сохтани бино батадрич аз санг бештар истифода мебарданд. Дар натиҷаи ҳафриёт дар ҷойи шаҳри Паталипутра харобаҳои қасри шоҳ ёфт шудаанд, ки он 100 сутуни боҳашамат дошта, бо ҳайкалҳоро кандакорӣ зебу зинат дода шудааст.

Меъморӣ Ҳиндустон дунявӣ ва динӣ буд. Ибодатхонаҳои буддой дар Санча ва Бпархута ёфта шудаанд. Онҳо тахминан ба асрҳои III–II пеш аз милод рост меоянд.

Биноҳо, қасрҳо ва ибодатхонаҳо аз ҳайкалҳо пур буданд.

ДИНИ ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ. Дини ҳиндуёни қадими замони Магаду Маврҳо аз эътиқодҳои динии қадимтарини халқҳои Ҳиндустон оғоз меёбад. Онҳо дар он вақт қувваҳои табиатро ме-парастиданд. Парастии оташ дар Ҳиндустон ҳам паҳн шуда буд. Оташро ҳиндуёни қадим сардори муқаддаси хона меҳисобиданд. Баъдтар дар Ҳиндустон дини бараҳманӣ паҳн гардид. Мувофиқи таълимоти ин дин, ҷамъият аз кастаҳои алоҳида иборат аст.

Дар асри VI пеш аз милод дар Ҳиндустон дини буддой ба вучуд омад. Дини нав минбаъд дини бараҳманҳо ва динҳои дигарро танг карда баровард. Ин дин дар асри III пеш аз милод қариб дар тамоми Ҳиндустон паҳн гардид. Сабаби ғалабаи дини буддой он буд, ки дини бараҳманҳо мардумро ба кастаҳо ҷудо мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи ҳатти Ҳиндустони қадими замони Магаду Маврҳо нақл кунед.
2. Олими Ҳиндустони қадим Панинӣ кадом китобро навиштааст? Он дар бораи чӣ нақл мекунад?
3. Дар Ҳиндустони қадим «кавя» гуфта чиро меноманд?

4. Китоби «Архашастра»-ро шарҳ диҳед. Он ба кадом илм дахл дорад?
5. Ситорашиносони Ҳиндустони қадим чӣ хизматҳо кардаанд?
6. Дар бораи саҳми олимони риёзии Ҳиндустони қадим далелҳо биёред.
7. Мақоми «0»-и ихтироъкардаи ҳиндуёни қадимро дар илми риёзӣ баён кунед.
8. Дар бораи рушди санъати Ҳиндустони қадим нақл кунед.
9. Дар бораи дини Ҳиндустони қадим маълумот диҳед.
10. Чаро дини буддой бар дини бараҳманӣ ғалаба карда, дар тамоми Ҳиндустон паҳн гардид?

БОБИ VII. ЧИНИ ҚАДИМ

§ 30. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ЧИНИ ҚАДИМ

ТАБИАТ ВА АҲОЛИИ ЧИН. Қариб 80 дарсади ҳудуди Чин-ро кӯхистон ташкил мекунад. Кӯхистони Чин асосан дар тарафи ғарб воқеъ аст. Чини Ғарбӣ зимистони хунук ва тобистони муътадил дорад. Чини Шарқӣ аз наботот ғанӣ буда, заминаш серҳосил аст. Дар ин қисмати Чин водии дарёҳои Янзӣ ва Хуанхэ воқеъ гардидаанд. Ин дарёҳо барои обёрии зироат хеле мусоид мебошанд. Аз ҳамин сабаб чиниёни қадим аввал маҳз дар водихои ҳамин ду дарё сокин шудаанд. Баъдтар сокиншавии қабилаҳои чинӣ дар дигар ҷойҳо, аз ҷумла дар навоҳии кӯҳсор ҳам сурат гирифт.

Дар ноҳияҳои кӯхистон ва водихои Чин дар замони қадим қабилаҳои сершумори кӯчманчӣ ва зироаткор сокин буданд. Дар ҳамсоягии онҳо қабилаҳои сершумори чангҷӯӣ кӯчманчӣ зиндагӣ мекарданд. Чиниёни қадим маҷбур мешуданд, ки худро аз ин қабилаҳои бераҳму ғоратгар муҳофизат намоянд.

Таркиби қабилаҳои қадими чинӣ яхела набуд. Дар шимол ва шимолу ғарбии Чин тунгусҳо, манчурҳо ва муғулҳо, дар ҷанубу ғарбӣ қабилаҳои сершумори тибетӣ, ки онҳо аҷдоди қабилаҳои ман мебошанд ва дар ҷануб қабилаҳои дигари ба забон ва фарҳанги чинӣ наздики бирмагӣҳо ва ҳиндучинӣҳо сокин буданд. Мавҷудияти қабилаҳо боиси ташаққули халқи Чин гардид.

ПАЙДОШАВИИ ДАВЛАТ. Давлати қадимтарини Чин–Шан Ин мебошад. Ташкилшавии он ба асрҳои XVIII–XII пеш аз милод рост омадааст. Тахминан 1400 сол пеш аз милод, гуфта мешавад

*Расми 137. Каллаи
олиҳаи чинии ҳазорсолаи
III п.а.м.*

дар хуччати қадими Чин, пешво Пан Ген қабилаи худро ба Анян меорад ва дар соҳили дарёи Хуанхэ бо номи Шан шаҳри калоне бунёд мекунад. Ин ном ба сулола ва давлати ташкилкардаи ӯ ҳам гузошта мешавад.

Қабилаҳои чжоус, ки дар ҳавзаи дарёи Вэй сокин буданд, дар асри XII пеш аз милод шоҳии Шанро забт ва пойтахти он шаҳри Шанро ба ҳок яксон мекунад. Баъд онҳо ба ин давлат номи «Ин»-ро медиҳанд.

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ЧЖОУ. Ин давлат дар асрҳои XII–XI пеш аз милод ба вучуд омада, ташаккул ёфтааст. Онро қабилаҳои маскуни шимоли Чин ва музофоти ҳозираи Шен-си дар ҳавзаи рӯди Вэй ташкил карда буданд. Бо мурури замон қабилаҳои мазкур қабилаҳои дигари минтақаро ба худ тобеъ намуда, ҳудудҳои давлати худро то ба Ин васеъ карданд. Дар байни ин ду давлат робита ҳам вучуд дошт. Шоҳи Ин ба қабилаҳои чжоу муҳофизат кардани сарҳадҳои шимолу ғарбии давлати худро супорида буд.

Аз ҷиҳати забон ва фарҳанги халқҳои ин ду давлат бо ҳам хеле наздик буданд. Оилаҳои ашрофони Ин духтарони худро ба пешвоёни қабилаҳои чжоу ба занӣ медоданд. Қабилаҳои чжоу тарзи давлатдорӣ, хат, солшуморӣ, меъморӣ ва ғайраро аз қабилаҳои Ин меомӯхтанд. Қабилаҳои чжоу натавонанд пешрафтҳои давлати Инро эътироф мекарданд, балки худро ворисони он ҳам мешумориданд. Мувофиқи маълумоти адабиёти қадими Чин, шоҳи давлати Чжоу мақсади забти Инро мекунад, лекин иҷрои ин мақсад ба ӯ муяссар намешавад. Баъд ин корро ба писари худ васият мекунад. Шоҳи нави Чжоу У Ван бар зидди Ин лашкар мекашад. У Ван то дарёи Хуанхэ рафта, ба муқобилати саҳти лашкари Ин дучор шуда, ақиб мегардад ва ба ҳучуми нав хубтар тайёри мебинанд. Ҳучуми дуҷуми У Ван бо ғалаба анҷом ёфт. Дар соли саздаҳуми шоҳигарии худ вай ба шоҳи Ин пурра ғалаба ба даст медарорад. Ҳамин тариқ, Ин барҳам ҳӯрда, давлати Чжоу таъсис меёбад.

РУШДИ ХОҶАГӢ ВА ТИҶОРАТ.

Дар давраи мавҷудияти давлати Ҷжоу кишоварзӣ машғулияти асосии аҳоли буд. Чорводорӣ дар ҳамон музофотҳое тараққӣ кард, ки барои ин кор шароити мусоид доштанд, хусусан дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ.

Ба чорводорӣ амалдорони махсус назорат мекарданд. Шохони Ҷжоу ба асппарварӣ аҳамияти калон медоданд, чунки лашкар ба асп эҳтиёҷи калон дошт. Чарогоҳҳои хуби алоҳида барои чарондани аспҳои шох муайян карда шуда буданд.

Дар Ҷжоу зироатпарварӣ рушд кард. Чиниҳои қадим барои ҳосилхез шудани замин усули киштгардонро истифода мебарданд. Замин ба се қитъа тақсим карда мешуд ва ҳар сол дар ду қитъа кишт карда, як қитъаи онро дам медоданд. Барои серҳосил шудани замин ба он пору меандоختанд.

Дар Ҷжоу боғутокпарварӣ, туту кирмакпарварӣ ҳам рушд карда буд. Давлат кишоварзӣ ва кишоварзонро қадр мекард, обрӯи онҳоро баланд мебардошт. Ҳар сол қорҳои кишоварзӣ бо иҷрои маросимҳои ботантанаи махсус оғоз мешуданд. Шох ҳам аз ин қори муҳим дар қанор намонд. Ё шахсан ба воситаи сипор хатти аввалини заминро қашида, баъди ҷамъоварии ғалладона нони аз он пухташударо аввалин шуда мечашид. Дар як қисса гуфта мешавад, ки дар мақбараи ашрофи чинӣ сипори кишоварзӣ ва қамони ҷанговарро дар паҳлуи марҳум гузошта мегурониданд.

Рами 138. Ашӯи дорони аҳамияти маросимӣ. Ҳазорсолаи III пеш аз милод.

Расми 139. Зарф аз хоки сурх. Миёнаи ҳазорсолаи VI–аввали ҳазорсолаи III пеш аз милод.

Расми 140. Паланге, ки одабро фуру мебарад.

Косибӣ ҳам дар Чжоу рушд ёфта буд. Косибон, махсусан аз биринҷӣ, зарфҳои гуногун, афзори корӣ, силоҳ ва маснуоти дигари хунармандӣ истеҳсол мекарданд. Устохонаҳои косибӣ ҳам давлатӣ ва ҳам хусусӣ буданд. Ба кори косибӣ амалдорони давлатӣ назорат мекарданд.

Рушди чорводорӣ, ғаллакорӣ ва косибӣ боиси рушди тиҷорат гардид. Маҳсулоти изофамонда ба бозор бароварда мешуд. Дар ҳар як шаҳр якчанд бозор мавҷуд буд. Дар бозорҳо молҳоро мувофиқи навъашон дар растаҳои алоҳида гузошта мефурӯхтанд. Нархи молро мувофиқи қарордоди ҳукуматдорон муайян мекарданд.

Ба тартиби бозор раиси он назорат мекард. Идораи раис дар мобайни бозор ҷой гирифта буд.

ИДОРАИ ДАВЛАТИ ЧЖОУ. Чжоу давлати ғуломдорӣ буд. Дар давраи Чжоу дар Чини қадим ҷамоаи деҳотӣ вучуд дошт, ки он барои идораи давлат хеле мусоид буд. Агар ягон шахси ҷамоа аз уҳдаи пардохти андоз набарояд, онро аз аъзои дигари ҷамоа меситонданд.

Давлат соҳиби мутлақӣ замин ба ҳисоб мерафт. Дар заминҳои ашроф аз меҳнати ғуломон фаровон истифода бурда мешуд. Ғуломдорӣ, ки ханӯз дар давраи Шан Ин ба вучуд омада буд, дар давраи Чжоу боз ҳам рушд кард. Дар баробари подшоҳ гурӯҳи калони амалдорони давлатӣ ташаққул ёфтанд. Баъди шоҳ дар идораи давлат шахси дуҷум ёвари ӯ буд. Тамоми риштаҳои идораи давлатиро шоҳ ба вай месупорид. Ёрдамчиҳои шоҳ дар ихтиёри худ се нафар мушовири махсус дошт. Онҳоро баъзан «се пир» ҳам меномиданд. Яке халқро муҳофизат менамуд, ба идораи ҳаёти хоҷагии мамлакат, рафти корҳои кишоварзӣ ва тиҷорат масъул буд. Шахси дуҷум «сардори ғалла» ё худ «сардори лашкари мулкҳои шоҳ» ба ҳисоб мерафт ва ба тамоми корҳои мудофияи мамлакат роҳбарӣ мекард. Шахси сеҷум сардори корҳои ҷамъиятӣ ба шумор рафта, назорати низоми обёрӣ, таъминоти об, сохтмо-

ни биноҳои чамъиятӣ, роҳҳо ва ғайра низ дар ихтиёри ӯ буд. Ин шахс дар ихтиёраш амалдорони иҷрокунандаи зиёде дошт.

Дар дарбори шоҳ амалдорони дигар ҳам бисёр буданд. Онҳо ба шоҳ дар идора кардани давлат ёрӣ мерасонданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи табиат ва аҳолии Чини қадим нақл кунед.
2. Давлати Шан Ин кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
3. Хатти иероглифии чиниёни қадимро шарҳ диҳед.
4. Давлати Чжоу кай ва чӣ гуна ба вучуд омадааст?
5. Исбот кунед, ки дар Чжоу хоҷагӣ ва тичорат чӣ тарз тараққӣ карда буд?
6. Давлати Чжоу чӣ тавр идора карда мешуд?
7. Барои ҳосилхез шудани замин дар Чини қадими замони Чжоу кадом чораҳо андешида мешуданд?
8. Усули идораи давлати Чжоуро шарҳ диҳед.

§ 31. ЧИН ДАР ЗАМОНИ ИМПЕРИЯИ СИН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ СИН. Дар асрҳои VIII - III пеш аз милод давлати Чжоу рӯ ба таназзул ниҳода, барҳам мехӯрад. Дар ҳудудҳои мулкҳои алоҳида – вилоятҳои зиёди мустақил ташкил меёбанд. Дар байни онҳо Син пурқуввату калонтарин буд. Дар зарфи қариб 100 сол ҳокимони Син барои дар тамоми Чин ҳукмрон шудани худ мубориза бурданд. Оқибат ба Чжен ном ҳокими Син муяссар мешавад, ки тамоми Чинро ба зери тасарруфи худ дарорад.

Соли 221 пеш аз милод Чжен ба худ унвони «Син Шӣ Хуан-дӣ» («Подшоҳи аввалини Син») -ро гирифта, ба тахти императории ин давлат менишинад. Син Шӣ Хуан-дӣ дар Син (Чин) муддати дуру дароз – аз соли 246 то соли 210 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Дар ин давра Чин ба давлати ягонаи марказиятнок табдил меёбад. Ба ҳайати империяи Син 36 вилоят дохил буд. Ҳокимияти мутлақ ба император тааллуқ дошт.

ИСТИЛОГАРИҲОИ СИН ШИ ХУАН-ДӢ. Давлати марказиятнок ба шоҳ имкон медод, ки сиёсати забткоронаи Чинро давом бидиҳад. Син Шӣ Хуан-Дӣ дар натиҷаи ҷангҳои сершумор қаламрави Чинро васеъ кард. Ӯ қабилаҳои озоди наздисарҳадиро

*Расми 141. Ҳайкали тил-
лоши Хонуми Чини қадим.*

мағлуб карда, заминҳои онҳо, аз он чумла, заминҳои музофотҳои ҳозираи Гуандун, Гуанси, Гансу ва Сичуанро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Баъд борҳо барои забти давлатҳои ҳамсоя лашкар кашида, ба Чин бо ғалаба ва ғанимати бузург бармегашт. Акнун ҳудудҳои Чин то Манчурияю Муғулистон ва Кореяю Ҳиндучинро дар бар мегирифт.

РУШДИ ИМПЕРИЯИ СИН.

Дар давраи ҳукмронии Син Шй Хуан-Дй барои мустаҳкам кардани Чин корҳои зиёде иҷро карда шуданд. Барои аз ҳучумҳои қабилаҳои кўчманчӣ муҳофизат кардани марзҳои давлати Син сохтмони Девори Бузурги Чин оғоз ёфт. Он барои Син аҳамияти бузурги мудофиавӣ дошт. Дарозии девор қариб 3000 километрро ташкил кард.

Давлати калону марказиятнок имкон дод, ки барои рушди зироаткорӣ ва тиҷорат чораҳои самаранок андешида шаванд. Шабакҳои иншооти обёрӣ хеле зиёд карда шуд. Дар музофоти Шэнсй чўйи калоне канда шуд, ки он дарёҳои Тисин ва Лоро бо ҳам пайваست шуданд. Дар сохтмони он аз тамоми Чин даҳҳо ҳазор одамон

Расми 142. Истеҳсоли абрезии дар Чини қадим.

иштирок карданд. Ин чўй имконият дод, ки ҳазорон гектар замин обёрӣ карда шаванд. Дар натиҷаи ин зироаткорӣ чорводорӣ рушд кард. Дар ин музофот шахру деҳаҳои ободу зебо бино шуданд. Роҳҳои нав ҳам бунёд ёфтанд. Дар мамлакат низоми ягонаи ченакҳои вазн ва дарозӣ қорӣ гардид. Ин тадбир қори тиҷоратро ба низоми даровард.

Ғайр аз ин, ислоҳоти хат низ амалӣ гардид. Тамоми ин тадбирҳо имкон доданд, ки империяи Син пеш равад, вале вазъи мазкур дер

давом карда натавонист.

БАРҲАМ ХҲҮРДАНИ ИМПЕРИЯИ СИН.

Сарфи назар аз фаъолияти Син Шй Хуан-Дй, ки мақсади дар Чин ташкил кардани давлати мустаҳкаму марказиятноки дорои ҳокимияти мутлақ буд, ба ҳама писанд наомад. Ба ӯ махсусан ашрофи маҳаллӣ, ки то давраи салтанати Син Шй Хуан-Дй мухторияти васеъ доштанд, зид буданд ва барои амалӣ намудани нақшаҳои шоҳ бо ҳар роҳ ҳалал мерасонданд.

Син Шй Хуан-Дй ба муқобили душманони худ бераҳмона муқориза мебард ва ба ҳеҷ кас раҳм намекард. Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳои қадима, ӯ 7 фармон додааст, ки китобҳои файласуфи машҳури Чин Конфутсийро сӯзонанд. Бо фармони Син Шй Хуан-Дй 460 олиму нависандаро барои он зинда гӯронданд, ки онҳо дар китобхояшон шоҳро танқид карда буданд. Аз рӯйи маслиҳати вазир ӯ фармуд, ки «Ахбори таърихӣ» ва китобҳои дигари олимонро, ки ба Син Шй Хуан-Дй маъқул набуданд, сӯзонанд ва худ олимонро ба сохтмони Девори Бузурги Чин фиристонанд. Ҳамин тавр, шоҳ онҳоеро, ки давлати Синро боадолат дидан мехостанд, ба ҷазои саҳт гирифта мекард.

Дар охири ҳокимии Син Шй Хуан-Дй мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод. Шӯришҳо пайи ҳам ба амал меомаданд. Тохтутозҳои қабилҳои кӯчманчӣ ҳам империяи Синро суст мекарданд.

Империяи Син соли 206 пеш аз милод аз тарафи шӯришчиёне, ки роҳбари онҳо деҳқоне бо номи Лю Бану буд, барҳам дода шуд.

Расми 143. Қисми тобуте, ки дар он сарбозони аз сафол сохташудаи Син Шй Хуан-Дй мавҷуд буданд.

Расми 144. Хонаи сарватманди чинӣ. Тасвири қадим.

ҚИССА ДАР БОРАИ ЮЕИ БУЗУРГ

Дар замонҳои хеле қадим ҳудои бадхашми осмон обхезиро ба вучуд овард. Замин ба баҳри беканор табдил ёфта, заминҳои кишт зери об монда, деҳаҳо вайрон шуданд. Одамон дар об ғарқ мешуданд. Ба онҳое, ки ба кӯҳҳо фирор карданд, гуруснагӣ таҳдид мекард. Юеи бузург аз ҳудоҳо мадад натаалабид. Вай ба одамон тарзи сохтани обанбору ҷӯйборҳо, ба баҳр ҷорӣ намудани маҷрои рӯдҳои калонро меомӯзонд. Одамон бо меҳнати худ заминро хушконида, ҳудро наҷот доданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Империяи Син кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
2. «Син Шӣ Хуан-Дӣ» чӣ маънӣ дорад?
3. Син Шӣ Хуан-Дӣ кучоҳоро забт намуда, ба Син ҳамроҳ кард?
4. Дар бораи пешрафти империяи Син далелҳо биёред.
5. Син Шӣ Хуан-Дӣ муқобилони ҳудро чӣ тавр ҷазо меод? Оё ӯ бо ин роҳ империяи Синро аз барҳамхӯрӣ нигоҳ дошта тавонист?
6. Империяи Син кай ва аз тарафи кӣ барҳам дода шуд?
7. Мазмуни «Қисса дар бораи Юеи бузург»-ро гуфта диҳед. Оё дар ин қисса ҳикмате ҳаст?

§ 32. ЧИН ДАР ДАВРАИ ИМПЕРИЯИ ХОН

ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ ХОН. Син Шӣ Хуан-Дӣ ҳалқи заҳматкашро саҳт истисмор мекард. Бинобар ин, деҳқонон бар зидди ӯ шӯриш бардоштанд. Ба пешвои шӯришчиён Лю Бану муяссар гардид, ки аввал пойтахт ва баъд ҳокимиятро дар тамоми Син ба даст дарорад. Лю Бану ҳудро шоҳи Син эълон кард.

Бо ҳамин, дар Чин соли 206, пеш аз милод, ба ҷойи империяи Син бо номи «Хон» империяи нав ташкил шуд. Сулолаи ҳукмрон, ки аз Лю Бану оғоз меёбад, низ сулолаи Хон ном гирифт. Ин империя аз соли 206 пеш аз милод то соли 220-и милодӣ вучуд дошт, яъне он қариб 400 сол.

ИСТИЛОГАРИҲОИ ХОНҲО. Дар давраи ҳукмронии сулолаи Хон тичорати хориҷии Чин рушд кард. Дар охириҳои асри II

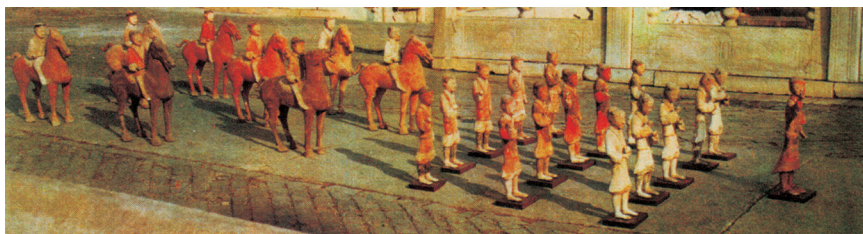
пеш аз милод император У Дй, ки солҳои 140 – 87 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст, ба тарафи Ғарб лашкар кашид. Лашкари Чин то ба Осиёи Марказӣ рафта расид, ки он чоро чиниҳо «Кишвари Ғарбӣ» меномиданд. Тоҷирони Чин бо қорвонҳои пурбор ба Осиёи Марказӣ омада, молҳои худро мефурӯхтанд. Аз ин ҷо онҳо бо ҳамроҳии тоҷирони Форс то ба Сурия рафта, тиҷорат мекарданд.

Чиниҳо ба хориҷа асосан абрешим бароварда, аз он ҷо газвор, қолин, шиша, металл, сангҳои қиматбаҳо, доруворӣ ва молҳои дигар меоварданд. Тоҷирони чинӣ аз Бохтар аспу уштур харида, ба ватанашон мебурданд. Молҳои чинӣ ба воситаи роҳҳои тиҷоратии Осиёи Марказӣ то ба империяи Рим ҳам роҳ меёфтанд.

Барои дар дасти худ нигоҳ доштани роҳҳои тиҷоратӣ, аз он ҷумла «Роҳи абрешим», сулолаи Хонҳо ба ҷангҳои истилогарона даст заданд. Хон Бан Чао (32 – 102 соли милодӣ) якҷанд маротиба ба Шарқи Осиёи Марказӣ лашкар кашид. Соли 97-и милодӣ лашкари Чин бо сардории ӯ то ба Антиохи Моғиён омада расид. Чиниҳои шарқӣ ба Корея ва Ҳиндучин зада даромаданд. Истилогарии сулолаи Хон давлати ғуломдории Чинро боз ҳам сарватманду мустаҳкамтар мекарданд.

ИСЛОҲОТИ ВАН МАН (с.8 п.а.м. – 12 милодӣ). Аҳволи халқи заҳматкаш сол то сол вазнинтар мешуд. Ин ҳолат иқтисоди империяи Хонро сустрек мекард. Дун Чжун-Шй ном шахси донишманд тақлиф пешниҳод кард, ки ба амалдорон камтар замин дода шавад, қатли ғуломон манъ гардад, соҳиби намаку оҳан будани давлат бекор ва уҳдадорӣҳои ҳарбию меҳнатӣ кам карда шаванд.

Лоиҳаи ислоҳоти Ван Ман ном шахси дигар аз ин ҳам ҷолибтар буд. Ӯ соли 8-и милодӣ шӯриш бардошта, ба ҳокимияти империяи Хон соҳиб мешавад. Ван Ман дар мамлакат ислоҳот гузаронд. Дар асоси он заминҳои ашрофу амалдорон ва ғуломдорон

Расми 145. Дастаи тийдагардони тийданизом ва савораи Чин. Асри II пеш аз милод.

Ислоҳоти Ван Ман мақоми давлатро дар ҳаёти хоҷагии мамлакат баланд бардошт, вале дере нагузашта он безъитбор дониста шуд. Ислоҳоти замин бекор ва хариду фурӯши ғуломон аз нав иҷозат дода шуд.

Чангҳои истилогарона боиси зиёд шудани шумораи ғуломон мегардид. Чунин чангҳо маблағи калонро тақозо мекарданд. Барои ҳамин шоҳҳои сулолаи Хон ба гардани халқ андозҳои нав ба навро бор мекарданд. Оилаҳое, ки се писар доштанд, ба онҳо андози сарикасӣ бор карда шуд. Аз ин рӯ, баъзе оилаҳо бачаҳои нав таваллудшудаи худро мекуштанд, то ки аз додани андози сарикасӣ халос шаванд. Онҳое, ки андозҳоро пардохта наметавонистанд, ба ғулом табдил меёфтанд. Дар мамлакат тез-тез гуруснагӣ ба амал меомад. Баъзе одамон дар чунин маврид ҳатто фарзандони худро фурухта, рӯз мегузaronданд. Ҳолати вазнини ғуломону деҳқонон ба зиддиятҳои тезтунд оварда расонда, онҳоро ба муборизаи зидди истисморгарон водор мекард. Ҳазорон нафари онҳо аз дасти соҳибонашон мегурехтанд, ба амалдорон ва ғуломдорон ҳамла карда, онҳоро мекуштанд, хонахоёшонро тороч карда, оташ мезаданд. Яке аз чунин шӯришҳои калонтарин бо номи «Шӯриши

136

Абрӯсурхон» ба амал омад. Роҳбари он Ван Чун (с.18–27) буд. Шӯриш дар музофоти Шандун соли 18 оғоз ёфт. Ба шӯришчиён амалдороне, ки аз ислоҳоти Ван Ман норозӣ буданд, ҳамроҳ шуданд. Ба лашкари 10-ҳазорнафара таъя карда, Ван Чун соли 23 лашкари Ван Манро торумор кард. Вале ашрофон ба тарафи Ван Ман гузашта, бо ҳамроҳии вай лашкари пурзӯре ташкил карда, соли 21 «Абрӯсурхон»-ро шикаст доданд ва дар мамлакат тартиботи ғуломдорӣ ва андозҳои вазнини деҳқонону хунармандонро аз нав барқарор карданд.

Шӯриши дигари калонтарин дар Чин соли 184 бо номи «Шӯриши Саллазардон» бо сардории шахси донишманди он замон Чжан Сэяо ва бародари ӯ ба амал омад. Роҳбарони шӯриш дар байни халқ ақидаҳои баробарихоҳиро тарғиб мекарданд. Таълимоти бародарон Чжанҳо «Роҳ ба сӯйи ваҳдати умум» номида мешуд. Онҳоро халқ қаҳрамон эълон кард. Дар атрофи Чжанҳо ҳазорон нафар тарафдорон муттаҳид шуда буданд. «Саллазардон» лашкари 200–300-ҳазорнафара ташкил карданд. Лашкари онҳо аз қисмҳои алоҳида иборат буд, ба онҳо фармондеҳон роҳбарӣ мекарданд. Ба шӯришгарон ғуломон низ ҳамроҳ шуда буданд.

Хоине нақшаи шӯришро ба душман ошкор кард. Баъд аз ин бародарон Чжанҳо ба хулоса меоянд, ки шӯриш оғоз карда шавад. Чжан Сэяо ба ғўшаву канори мамлакат садҳо қосидонро равон мекунад, то ки мардумро ба шӯриш бархезонанд. Шӯришгарон ашрофу сарватмандонро қатл намуда, маҳбусону ғуломонро озод мекарданд.

Расми 147. Тасвир дар девор. Замони Хон.

Шоҳ ва гуломдорон фарзандони ашрофро ба лашкари подшоҳ сафарбар карда, ҳудашон ба он роҳбарӣ менамуданд. Шоҳ имконият дошт, ки лашкари хуби мусаллаҳбударо ташкил карда, ба он лашкаркашони беҳтарини худро сарвар таъйин намояд.

«Саллазардон», сарфи назар аз надоштани таҷрибаи ҷангӣ ва ба таври кофӣ мусаллаҳ набуданашон, қаҳрамонона мечангиданд. Ҳатто душманонашон ҳам инро эътироф мекарданд. Шӯришгарон дастаҳои худро муттаҳид карда натавониста, ҳар кадоми онҳо алоҳида-алоҳида амал мекарданд.

Боре, ғайриҷашмдошти шӯришгарон, лашкари подшоҳ ба лашкаргоҳи «Саллазардон» ҳуҷум карда, онҳоро тахти фишор қарор дод ва ба тарафи дара бурд. Дар он ҷо то 50-ҳазор шӯришгарон ҳалок гардиданд. Дар яке аз муҳорибаҳои дигар шӯришгарон қариб 100-ҳазор нафарро талаф доданд. Ҳамин тариқ, дастаҳои шӯришгарон оҳиста-оҳиста торумор гардиданд.

Расми 148. Муҳрачабозон. Замони Хон.

Шӯриши «Саллазардон» баъди шикаст, боз дар баъзе ҷойҳои мамлакат қариб 20 соли дигар давом кард.

Шӯришҳои халқӣ натиҷаи хуб доданд. Онҳо сохти мавҷудаи давлатии Чинро заиф сохта, баъди якҷанд сол Хон дар суиқасд кушта шуда. Империяи Хон ба давлатҳои хурд тақсим шуд ва бо ҳамин дар Чин сохти гуломдорӣ ба охир расид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Хон кай ва аз тарафи кӣ ташкил карда шуд?
2. Дар бораи ғайолияти тоҷирони Хон нақл кунед.
3. Хонҳо ба кучоҳо лашкар мекашиданд?
4. Ҷангҳои истилогарона оё ба Хонҳо лозим буданд?
5. Моҳияти ислоҳоти Ван Манро шарҳ диҳед.
6. Чаро дар империяи Хон тез-тез шӯришҳо ба амал меомаданд?
7. Дар бораи «Шӯриши Абрӯсурхон» чӣхоро медонед?
8. Дар бораи шӯриши «Саллазардон» маълумот диҳед.
9. «Саллазардон» чаро шикаст хӯрданд?
10. Империяи Хон ва сохти ғуломдорӣ дар Чин кай аз байн рафт?

§ 33. ФАРҶАНГИ ЧИНИ ҚАДИМ

ХАТ. Дар Чин дар ҳазорсолаи I пеш аз милод давлати му-тамарказ ташкил ёфт. Барои ҳамин, дар ин мамлакат ба хат эҳтиёҷ пайдо мешавад. Барои идора кардани давлат чӣ дар мар-каз ва чӣ дар маҳалҳо одамони соҳибмаълумот лозим буданд. Чиниҳо хатти худ – иероглифҳо ба вучуд оварданд. Шумо-раи умумии иероглифҳои чинӣ чандин ҳазор буд. Бинобар ин, ҳар кас онҳоро аз худ карда наме-тавонист. Иероглифҳо дар мактабҳо меомӯзонданд. Ин кор вақти зиёдро тақозо мекард.

Чиниҳо аввал дар тахтачаҳои тунуки бамбуки менавиштанд, вале баъди дар охири ҳазорсолаи I пеш аз милод бо ихтироъ кардани қоғаз онро мавриди исти-фода қарор доданд.

ИЛМ. Дар Чини қадим аввалин соҳаҳои гуногуни илм пайдо мешаванд. Аз ҷиҳати раvнаки илм Чини қадим хеле пеш рафта буд. Ба чиниёни қадим ҳанӯз он вақт баробар будани суммаи квад-рати гипотенуза ба суммаи мураббаъи катетҳо маълум буд.

Расми 149. Тахтачаҳои бамбуки, ки дар онҳо иероглифҳо навишта шудаанд.

Расми 150. Иероглифҳои чинӣ.

Таъсисёбии давлати марказиятнок, ҷангҳои истилогарона, донишони сарҳаду маҳалҳои мамлакат ва мамлакатҳои хориҷӣ барои ба вучуд омадани илми ҷуғрофия замина гузошт. Ҳанӯз дар замони ҳукмронии ҳукумати Чжоу амалдорон дар бораи ҳолати музофотҳои мамлакат ба ҳукумати марказӣ ҳисобот тайёр мекарданд. Дар яке аз ҳамин гуна ҳисоботро шарҳи ҷуғрофии ҳамаи 9 музофоти он давраинаи Чин дода шудааст. Натиҷаи рушди илми ҷуғрофия буд, ки дар Чин қутбнамо (компас) ихтироъ карда шуд. Машғулшавӣ ба чорводорӣ, зироаткорӣ, боғутокпарварӣ ва кандани ҷӯйҳо ба пайдо шудани илми заминшиносӣ (агрономӣ) – илми кишоварзӣ сабаб мешавад. Дар рисолаҳои қадимаи чинӣ

Расми 151. Китоби ҷамбукӣ.

Зарурати ҳисоби вақт ва сол илми ситорашиносиро ба вучуд овард. Ситорашиносӣ дар Чин ҳанӯз дар замони Шан Ин оғоз ёфта буд. Ситорашиносони чинӣ ҳаракати Офтобу Моҳтоб ва Замину ситораҳои ҳисоб карда, гирифтани Офтобу Моҳтобро пешгӯӣ мекарданд. Онҳо харитаи галаситораҳои дар атрофи Ситораи Қутб воқеъбударо тартиб доданд.

Аз рӯи мушоҳидаҳои дуру дароз ситорашиносони чинӣ тақвими моҳтобиरो сохтанд, ки он ҳеле дақиқ ва барои 60 сол тартиб дода шуда буд.

Дар рисолаҳои қадимаи чинӣ оид ба кишоварзӣ қоидаҳои зироаткорӣ, боғдорӣ, парвариши чой, кирми абрешим, зироатҳои полезӣ, тарзи обёрии замин ва истифодаи пору баҳри серҳосил гардондани замин шарҳу эзоҳи илмӣ дода шудааст.

Дар Чин илми таърих ҳам ба вучуд омада буд. Таърихи Чинро Сима Сян ном муаррих, ки дар охири асри II ва аввали асри I пеш аз милод зиндагӣ кардааст, омӯхта, бо номи «Қайдҳои таърихӣ» китобе навиштааст. Ӯ худ саросари мамлакатро тай намуда, ҳамаҷо аз забони иштирокчиёни воқеаҳои таърихӣ ва ривоятҳои гуногунро

чамъ оварда, ба китобаш ворид менамояд.

Расми 152. Девори бузурги Чин.

ИЛМ ВА ДИН. Чиниёни қадим табиат, хусусан заминку кӯҳҳо, инчунин Офтобу Моҳтоб ва сайёрахоро мепарастиданд. Дар асрҳои VI-V пеш аз милод таълимоти динию фалсафие ба вучуд омад, ки он асоси дини нави чиниҳо гардид. Асосгузори ин таълимот олими бузурги Чин Конфутсий буд.

Конфутсий соли 551 пеш аз милод дар шаҳри Чурчаи музофоти Шандун ба дунё омадааст. Ӯ дар мактаб тамоми илмҳои замони худро омӯхта, дар 17-солагӣ ба хизмат омода мешавад. Конфутсий аввал анбордор буд. Ҳокими вилоят ба ӯ мансаби калонтар ҳам дод. Дар 22-солагӣ Конфутсий ба омӯзгорӣ машғул шуд ва дар синни 50-солагиаш ба мансаби вазирӣ расид.

Расми 153. Дар Чин когазро ихтироъ кардаанд.

Конфутсий дину ахлоқ ва қонунҳои давлатиро хуб омӯхт.

*Расми 154. Кон-
футсий. Тасвири
қадим.*

Дар назди мардум дар бораи илмҳои мазкур суҳбатҳо мекард.

Конфутсий чандин асари гаронбаҳоро ба мерос гузоштааст, аз он ҷумла «Чизин» (дар бораи муомила ва қонунҳо), «Шутзин» (дар бораи таърих), «Шитзин» (дар бораи урфу одат ва ахлоқ) ва «Чжуансзй» (дар бораи воқеаҳои таърихӣ, ки аз соли 723 пеш аз милод то замони Конфутсий рӯй додаанд). Ин асарҳои илмӣ ба дин саҳт алоқаманданд. Конфутсий дар яке аз онҳо менависад: «Худованд бузургтарин фармондеҳи олам аст. Ӯ заминро аз модда офарида, дар осмон ситорагон ва барои ситорагон мадор офаридааст. Ситорагон бо хости Худо дар мадори худ сайр мекунанд. Худованд ба инсон ғазилати бузург бахшидааст, ӯ гули сари сабади тамоми олам буда, ҷовидону

абадист. Худованд инсонро ба сӯйи камолот ҳидоят ва роҳбарӣ мекунад. Император писари Осмон ва ягона намоёндаи Парвардигор аст, инсонҳо бояд ба ӯ итоат кунанд, император бошад, ба Парвардигор. Бояд император императорӣ кунад, раият – итоат, шавҳар – шавҳарӣ, зан-шавҳардорӣ, падар - падарӣ кунад, писар – фарзандӣ».

Ҳикматҳои Конфутсий ниҳоят бисёранд. Ӯ дар синни 72-солагӣ аз дунё гузаштааст.

ҲИКМАТҲОИ КОНФУТСИЙ

Агар мардум маро нашиносанд, боке нест, ман аз он бимнокам,
ки ман мардумро нашиносам.

Ба ҷойи ин ки торикиро лаънату нафрин кунед, шамъ равшан намоед!

Фақат касоне тағйирнопазиранд, ки хеле аҳмақ ва хеле хирад-
манданд.

Бод ба ҳар сӯ вазад, алафҳо низ ба ҳамон сӯ ҳам мегарданд.

Агар бо душман меҳрубонӣ кунӣ, пас бо дӯст чӣ бояд кард? Ба
душман адолат кун ва ба дӯст – меҳрубонӣ.

Он чӣ бар худ наменвисандӣ, бар дигарон низ наменвисандӣ!

Вазифаро вазифа бидон, на василаи касби рӯзӣ.

Некон ба ҳукми вичдон анҷоми вазифа мекунанд, на ба хоҳири
рутба ва мақом.

Некон дар пайи иҷрои адолат ҳастанд ва бадон дар талаби ҳусну шуҳрат.

Касе, ки натавонад дар азми худ собитқадам бошад, чун киштии бекутбнамое дар миёни амвоч саргардон хоҳад монд.

Ашхоси бузург сифати худро дар вучуди худ ҷустуҷӯ мекунанд ва ашхоси кӯчак – дар вучуди дигарон.

Олими дигари Чини Қадим, ки дар ҳамин давра зиндагӣ кардааст, Маотсӣ мебошад. Ин олим аз назари худ камбудихои Конфутсийро ошкор мекунад ва мегӯяд, ки Конфутсий рӯҳониятро нодида гирифтааст ва агар қалбҳо аз сафои рӯҳоният ҳолӣ ва аз муҳаббат ба якдигар орӣ бошанд, қонуни ҳукумат барои саодати воқеии одамон қодир нахоҳад буд. Ӯ даъват мекунад, ки мардумро мачбуран ба қонун итоат накунонанд. Ин кор натиҷаи хуб нахоҳад дод. Маотсӣ бар он ақида аст, ки агар ба касе бо қамоли ҳурмату эҳтиром муносибат кунед, ӯ ҳам ба шумо ҳамин ҳел рафтор хоҳад кард. Ҳикмати Маотсӣ низ чун ҳикмати Конфутсий ба дини чиниёни қадим роҳ ёфт.

ҲИКМАТҲОИ МАОТСӢ

Инсон беш аз сад сол умр намебинад, вале ғуссаи беш аз ҳазор солро меҳӯрад. Касе, ки кӯҳро ба ҳаракат даровард, марде буд, ки сангрязро ҷо ба ҷо кард. Инсон ҳар андоза очиз бошад, ба ҳамон андоза ҳилагар мешавад.

Айбҳои ҳайвон дар беруни ӯст, вале айбҳои инсон дар дарунаш мебошад.

Инсон ҳар қадар ҳам доно бошад, ба ҳангоми айбҷӯӣ аз ҳештан аблаҳ аст ва ҳар қадар кундфаҳм бошад, ба ҳангоми айбҷӯӣ аз дигарон зирак аст.

Инсонро барои расидан ба авҷи неқномӣ сад сол вақт ҳам кофӣ нест, вале барои он ки бадном шавад, як лаҳза ҳам кофӣ аст.

Инсон чизҳоро, ки ба ҷашм надидааст, муқаддас мешуморад.

Касе, ки дар фикри сер қардани шикам аст, ақлашро ғурусна ғузоштааст.

Аз охиста рафтани тарсид, балки аз по задан дар як нуқта битарсид.

Ҳангоме ки ҳашм ба сухан дармеояд, ақл ҷеҳраи худро махфӣ мекунад.

Мард будан осон аст, вале ҷавонмард шудан мушқил.

Барои ба даст даровардани хирмани дониш борони ашк лозим аст.

Маотсӣ аз ҷумлаи файласуфони машҳури Чини Қадим аст. Ӯ силсилаи ҳикматҳои ҳеле мураккабро пешниҳод мекунад. Он аз таълимоти Конфутсий фарқи калон дорад. Таълимоти Маотсӣ ба дини чиниёни қадим пайваست буда, бо номи «Даотзӣ» дар Чин зиёда аз 200 сол арзи вучуд кард. Соли 65-и милодӣ ҷойи онро таълимоти буддӣ гирифт.

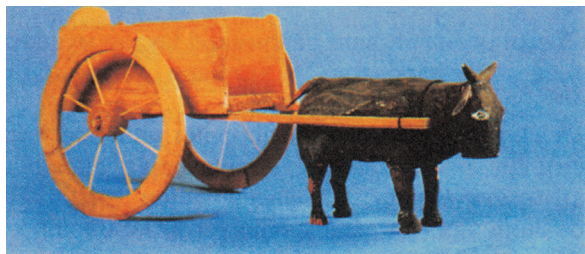

*Расми 155. Деви болдори
биринчи бо нуқра рӯйандушудаи
Чини асри IV пеш аз милод.*

Расми 156. Давидани асп.

САНЪАТ. Хунари Чини қадим ҳам рушд кард. Дар Чини қадим бинохоро асосан аз чӯбу тахта месохтанд. Бинобар ин, ёдгориҳои меъмории ондавраинаи чинӣ то замони мо кам омада расидаанд, вале оид ба санъати тасвири ва ҳайкалтароши ёдгориҳои таърихии Чини қадим хеле бисёранд.

Расми 157. Барзагове, ки аробаро мекашад. Замони Хон.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи хатти чиниёни қадим маълумот диҳед.
2. Дар Чини қадим бештар кадом илмҳо тараққӣ карданд ва барои чӣ?
3. Дар бораи Конфутсий чиҳо медонед?
4. Оё таълимоти Конфутсий ба дин робита дошт?
5. Ҳикмати Маотсӣ чӣ мазмун дорад?
6. Оё ҳикмати Маотсӣ аз ҳикмати Конфутсий ягон фарқ дорад?
7. Маотсӣ кӣ буд?

БОБИ VIII. ЮНОНИ ҚАДИМ

§ 34. ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИНИ ЮНОНИ ҚАДИМ

ТАБИАТ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ. Дар ҷануби нимҷазираи Балкан аз замонҳои қадим давлатҳое вучуд доштанд, ки онҳоро давлатҳои юнонӣ меномиданд. Ҳоло маҳз бо ин ном дар он ҷо давлате вучуд надорад.

Юнон мамлакати кӯҳсор мебошад. Дар байни кӯҳҳои он заминҳои серҳосил фаровонанд. Юнон аз се қисм - шимолӣ, миёна ва ҷанубӣ иборат буда, онро аз се ҷониб об ихота кардааст: аз Ғарб - баҳрҳои Ион ва Адриатик, аз Ҷануб: баҳрҳои Мартоӣ ва Крит ва аз Шарқ: баҳрҳои Эгей ва Фрак.

Қисми ҷанубии Юнонро Пелопоннес ҳам мегӯянд. Онро ба Юнони Миёна танҳо гарданаи борики хушкӣ мепайвандад.

Юнони қадим аз ҷазираҳои сершумори баҳрҳои номбурда иборат буд. Дар байни онҳо ҷазираи қалонтарин Крит мебошад.

Юнон зимистони кӯтоҳ ва тобистони тӯлонӣ дорад. Зимистонаш сербориш буда, тобистонаш хушкӯ хавояш гарм аст. Танҳо соҳилҳои баҳрии Юнон намнок мебошанд.

Аҳолии Юнони қадим асосан ба кишоварзӣ машғул буд. Ёдгориҳои таърихӣ давлатҳои Крит ва Микена то замони мо расидаанд. Онҳо шаҳодат медиҳанд, ки юнониёни қадим бинокору киштисоз, силоҳсозу кулолгар ва заргарони гулдаст будаанд.

КРИТ. Крит дар қисми ҷанубии Аврупо, дар байни чорраҳаи тичоратӣ ҷойгир аст. Аз қадимулайём корвонҳои киштиҳои

Расми 158. Говбозӣ. Сурат дар девори қасри Крит.

тичоратӣ дар назди Крит бо ҳам вомехӯрданд ва дар ин қазира доду гирифт ба амал меомад. Қазираи Крит аз тариқи роҳи обӣ нимқазираи Балканро ба қазираҳои баҳри Эгей, Осиёи Хурд ва Африқои Шимоли мепаиваст.

Тамаддуни Крит аз ҳазорсолаи III пеш аз милод оғоз ёфта, аз маданияти як қатор давлатҳои дар он вақт пешрафта, хусусан аз Миср ва Бобил ғизо гирифтааст. Давлат дар Крит тадриҷан ташаккул ёфтааст. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод критиро истифодаи мис ва биринҷиро аз худ карданд. Дар нимаи дуоми ҳамин ҳазорсола онҳо зарғарию кулолгарӣ ва баҳрнавардиро ёд гирифтанд ва бо роҳҳои баҳрию хушкӣ ба Юнон, Осиёи Хурд ва ҳатто то Сурияю Миср рафта, ба тичорат машғул мешуданд. Дар натиҷаи тичорат аҳолии қазира хеле афзуд.

Дар оғози ҳазорсолаи II пеш аз милод дар Крит якҷанд давлати мустақил вучуд дошт. Онҳо хурд буда, аз қасрҳои Кносса, Феста, Маллий, Като, Закра ва деҳаҳои гирду атрофи онҳо иборат буданд. Қасрҳо дар амал пойтахти он давлатҳоро ташкил мекарданд. Номҳои қасрҳо номи давлатҳои Крит мебошанд. Аз ин рӯ, давлатҳои Критро “ давлатҳои қасрӣ ” номидаанд.

Тахминан соли 1700 пеш аз милод (аҷаб нест, ки дар натиҷаи заминҷунбӣ) бори аввал қасрҳои Кносса, Феста, Маллий, Като ва Закра вайрон мешаванд. Ин фалокат то дараҷае рушди Критро боздошт, вале баъди чанде он аз нав барқарор гардида, рушду нумӯ кард. Критиро дар он ҷо аз қасрҳои қаблӣ ҳам қасрҳои зеботару дилработар сохтанд. Дар Кносса қасри боҳашамати Минос низ қомат рост кард.

Расми 159. Ҷоҳи равшан дар қасри шоҳи Крит.

Асрҳои XVI – XV пеш аз милод давраи авҷи рушди Крит мебошад. Дар ҳамин давра қасрҳои Крит, хусусан қасри Кносса аз нав сохта шуданд. Маҳз дар ҳамин замон гӯё, ки Манос шоҳи Кносса шуда, давлатҳои Критро муттаҳид мекунад. Кносса пойтахти давлати ӯ мешавад. Минос флоти пурзӯре ташкил намуда, ҳавзаи баҳри Эгейро то соҳилҳои Осиёи Хурд

ишғол менамояд. Крит ба давлати пурзӯре табдил меёбад. Бесабаб нест, ки ин давраи таърихи Юнонро миносӣ номгузорӣ кардаанд.

ФАЛОКАТИ БУЗУРГ. Аз миёнаҳои асри XV пеш аз милод сар карда, вазъи Крит тағйир ёфт. Дар ҳақиқи фалокатҳои табиӣ пайиҳам ба амал меомаданд. Ғайр аз қасри Кнос-са ҳамаи қасрҳои дигари Крит сӯхта, ба ҳок яксон шуданд. Бисёр сокинони Крит ватанашонро тарк карданд. Аз ҳамин давра сар карда, Крит мавқеи худро аз даст дод. Баъди фалокати бузург ба Крит юнониҳо аз хушкӣ, яъне аз Юнони Шимолӣ, Миёна ва Ҷанубӣ ҳамла оварда, онро тороҷ карданд.

Акнун дар Крит мардуми бегона сокин шудан мегиранд, вале онҳо фарҳанги баланди Критро аз нав эҳё карда натавонистанд.

Расми 160. Дебал ва Икар. Нақши муқарнаси қадим.

УСТУРАИ ТЕСЕЙ

Як замоне шаҳри Афинаро Эгей ном шахси куҳансоле идора мекард. Шоҳи Крит ба шаҳр андозаи гарон баст буд. Афинагиро мебоист ҳар нӯҳ сол ба Крит ҳафт писару ҳафт духтар равон мекарданд. Онҳоро маҳлуқе меҳӯрд, ки танаш ба тани одам ва сараш ба сари барзагов монанд ва дар охири ҳонаи дарунбадаруне зиндагӣ мекард.

Писари Эгей Тесейи паҳлавон қарор дод, ки дар қатори ҷавонони қурбонишаванда ба Крит меравад ва бо он маҳлуқи говкалла мечангад. Дар киштӣ ҳамчун нишони мотам бодбонҳои сиёҳ бардошта шуда буданд. Тесей ба падараш ваъда дод, ки, агар ғалаба кунад, бодбонҳои сиёхро бо бодбонҳои сафед иваз мекунад.

Дар Крит духтари шоҳ Ариадна ба Тесей шамшер ва калобаи ресмонеро медиҳад. Ў як нӯги ресмонро ба миёнаш баста, ба ҳонаи дарун даромада, маҳлуқро кушта, ба воситаи ресмон аз ҳонаи дарун ба берун мебарояд. Тесей фаромӯш кард, ки бодбонҳои киштиро иваз кунад. Эгей дид, ки киштӣ бо бодбонҳои сиёҳ бармегардад, худро ба баҳр партофта, ғарқ мекунад. Ба хотири ӯ юнониҳо ин баҳро Эгей номиданд.

Расми 161. Оғози лашкаркашии қушуни Микена.

ЁДГОРИҲОИ МАДАНИЯТИ МИКЕНА. Аз асри XVI пеш аз милод сар карда, давраи микении таърихи Юнон оғоз мегардад. Аз аввал Микена бисёр ҷиҳатҳои фарҳангии худро аз Крит мегирифт. Масалан, эътиқодҳои динӣ, санъати кандакорӣ, бинокорӣ, кубури об, либосҳои мардонаю занона, баъзе навъҳои силоҳ ва навиштаҷот оид ба ҳаёти хоҷагии Микена аз Крит омада буданд.

Ёдгориҳои нисбатан қадимаи фарҳангии Микена қабрҳои ба асри XVI пеш аз милод тааллуқдоштае мебошанд, ки бостоншиносон аз Қалъаи Микена соли 1876 ёфтаанд. Дар байни онҳо ашёи қиматбаҳои аз тиллою нукра ва устухони фил сохташуда ҳастанд. Бозёфтҳои бостонии Микена нишон медиҳанд, ки ин шаҳр маркази давлати калоне будааст. Шохони Микена дар мақбараҳои боҳашамат гӯронда шудаанд.

*Расми 162.
Ҳанҷар аз тобути Микена.*

Лавозимоти ҷангие, ки аз қабри микениҳо ёфт шудаанд, исбот мекунанд, ки онҳо мардуми ҷанговар будаанд. Шохҳои Микена ба давлатҳои дурдаст лашкар кашида, бо ғаниматҳои зиёде ба Микена бармегаштанд. Давраи рушди фарҳанги Микена асрҳои XV – XIII п.а.м. буда, он қариб тамоми Пелопоннес, Юнони Миёна, қисми зиёди Шимол ва инчунин, ҷазираҳои сершумори баҳри Эгейро дар бар мегирифт. Марказҳои асосии фарҳангии Микена дар Тиринф, Пилес, Афинҳо ва дар шимоли Юнон – дар Иолк арзи вучуд доштанд.

Расми 163. Огози отаифиони вулқон дар ҷазираи Фера.

ХУЧУМИ ЮОНИҲО БА ОСИЁИ ХУРД. Бостоншиносон дар Осиеи Хурд ҳам ҳафрийёт гузаронидаанд. Дар натиҷа маълум мегардад, ки юнониҳо борҳо ба ин ҷо лашкар кашида буданд. Бозёфтҳои аз шаҳри Троя бадастомада шаҳодат медиҳанд, ки сокинони ин шаҳр чандин маротиба шаҳри худро тарк кардаанд. Троя борҳо ба ҳок яксон карда шуда будааст. Аз ҷойи харобаҳои қасрҳои Троя ашёе ёфт шудаанд, ки дар Микена сохта шудаанд. Шаҳри Троя яке аз шаҳрҳои ободу зебои соҳили баҳри Эгейи Осиеи Хурд будааст. Он бо бисёр шаҳру давлатҳои дуру наздик доду гирифт доштааст. Юнониҳо ба шаҳр дар асри XII п.а.м. аз тарафи баҳр ҳамла карда, онро ба ҳок яксон кардаанд. Давлати Микена ғайр аз Троя боз шаҳрҳои дигари Осиеи Хурдро ҳам забт карда будааст.

ХУЧУМИ ҚАБИЛАҲОИ ДОРӢ БА ЮНОН. Дар асри XII пеш аз милод қабिलाҳои сокини шимолтари Юнон, ки дорӣ ном доштанд, аз тарафи Мақдуния ва Эпир ба тарафи ҷануб ҳаракат карда, аввал Юнони Шимолӣ ва баъд Юнони Миёнаю Ҷанубиро ишғол мекунанд. Қабिलाҳои дорӣҳо шаҳру деҳаҳои сари роҳашонро тороч ва ба харобазор табдил медоданд. Аз хучуми дорӣҳо Қасри Пилес, қалъаҳои Микена ва Тиринф зарари калон دیدанд. Баъд аз ин Юнон рӯ ба таназзул ниҳод. Қабिलाҳои дорӣ бо мурури замон бо мардуми маҳаллӣ омезиш ёфта, дар натиҷа халқи Юнон шакл мегирад.

КОРНАМОИИ АВВАЛИНИ ГЕРАКЛ

Апполон ба Геракл фармуд, ки ба ватани ниёғони ӯ – Тиринф рафта, ба шоҳи Микена Эврисфей дувоздаҳ сол хизмат кунад... Ӯ ба Геракл фармуд, ки шеро Немейро кушад. Ин шер бузургу бадхайбат буда, дар наздикии Немей зиндагӣ мекард ва гирду атрофро хароб карда буд. Геракл часуруна ба корнамоии хатарнок шитофт. Ба Немей омада, ҳамон лаҳза ба тарафи кӯҳ рафт, то ки маскани шерро ёбад. Дар гирду атроф ягон ҷондоре набуд - на ҷӯпону на зироатпарвар. Ҳамаи ҳайвонот аз тарси шер аз ин мавзеъ гузашта буданд. Хонаи шерро Геракл муддати тӯлонӣ дар талу теппа ва дараю ғорҳо ҷустуҷӯ карда, ниҳоят дар дараи тангу торике ёфт, ки ду роҳи баромад дошт. Геракл яке аз онҳоро бо харсанги бузурге маҳкам кард ва паси харсанге панаҳ бурда, шерро интизор шуд. Ҳамин ки торикӣ фаро расид, шеро калони бадхайбати дорой ёли парешон намоён шуд. Геракл торҳои камонашро саҳт кашида, паси ҳам ба тарафи шер се пайкон парронд, вале пайконҳо ба тани шер бархӯрда, ба ҳар тараф парида мерафтанд, зеро пӯсти шер чун пӯлод саҳт буд. Шер наъраи даҳшатаңгезе кашид, ки он чун раъду барқ дар кӯҳҳою ғору дараҳо танинандоз шуд. Шер ба ҷор тараф назар карда, бо ҷашмони хунбору оташбори худ шаҳсеро ҷустуҷӯ мекард, ки ҷуръат карда, ба сӯяш пайкон паррондааст. Ва, ниҳоят, Гераклро дид, бо як ҷаҳиши бузург ба қаҳрамон дарафтод. Гузри Геракл чун раъд дураҳшида, чун зарбаи барқ ба сари шер бархӯрд. Геракл бо дастони пурзӯраш онро бӯғӣ кард. Сипас ҷасади шерро ба китфаш ҳаво дод. Геракл ба Немей баргашта, шерро ба рӯи Зеус курбон кард ва ба хотири корнамоии аввалини худ бозихой Немейро доир намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва шӯғли аҳолии Юнони қадим нақл кунед.
2. Ҷазираи Крит дар кучо воқеъ гардидааст?
3. Дар Крит аввалин давлатҳо кай ба вуҷуд омадаанд?
4. Қасрҳои Крит дар натиҷаи ҷӣ ва кай вайрон шудаанд?
5. Давраи рушди Крит ба кадом асрҳо рост омадааст?
6. Дар Крит кай фалокати бузург рух додааст? Крит аз он ҷӣ зарар дид?
7. Дар бораи қаҳрамони Тесей нақл кунед. Ҳикмати ин қисса дар ҷист?
8. Дар бораи рушди Микена ҷӣ гуфта метавонед?
9. Қабилҳои дорӣ дар кучо сокин буданд ва онҳо Юнонро кай забт кардаанд?
10. Аз ҳарита Юнони Шимолӣ, Юнони Миёна ва Юнони Ҷанубиро нишон диҳед.

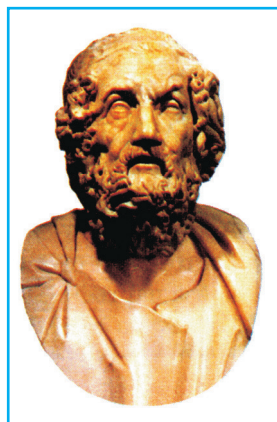
§ 35. ДОСТОНҲОИ ҲОМЕР

ПАЙДОИШИ ДОСТОНҲО. Достонҳои «Иллиада» ва «Одисей»-ро шоири бузурги нобинои Юнони қадим Ҳомер, навиштааст. Онҳо воқеаҳои таърихии асрҳои XI – IX пеш аз милоди Юнонро инъикос намудаанд. Ҳомер бо достонҳои худ чунон машҳур гардида буд, ки таърихи ҳамонвақтаи Юнонро «замони Ҳомер» номидаанд. Дар ин давра Юнон боз аз нав рушд мекунад. Иқтидори ҳарбии он баланд шуда, бар зидди давлатҳои дигар ва пеш аз ҳама, дар Осиёи Хурд бар зидди Троя ҷангҳои истилогарона оғоз мекунад. Ҳомер дар достонҳои худ дар бораи урфу одат ва тарзи зиндагии давлатдорӣи юнониёни қадим маълумоти нодир гирд овардааст.

«ИЛЛИАДА». Юнониҳо шаҳри Трояро Иллион меномиданд. Достони «Иллиада»-и Ҳомер аз номи ҳамин шаҳр гирифта шудааст. «Иллиада» достонест, ки дар бораи соли даҳуми ҷангҳои зидди шаҳри Троя ҳикоят мекунад.

Аз достон бармеояд, ки юнониҳо шаҳри Трояро муҳосира карда будаанд. Сокинони шаҳр худро хуб муҳофизат мекарданд. Дар муҳорибаҳои берун аз шаҳр юнониҳо ба талафоти калон рӯ ба рӯ мешуданд. Ҷанговарон рӯҳафтода шуда буданд.

Барои баланд бардоштани рӯҳияи онҳо пешвоёни қабिलाҳо дар майдони калон маҷлиси халқӣ даъват карданд. Мардуми зиёди ҷамъомада ҳаёхуй бардошта, ҳар кас дар бораи давом додани ҷанг ва ё бас кардани он фикри худро баён мекард. Мардум, аз ҷумла ҷанговарон, сухан гуфта, гунаҳгорони бемуваффақиятиро дар ҷанги зидди Троя ба зери танқид мегирифтанд. Масалан, як ҷанговари одӣ, ки Терсит ном дошт, часуруна баромад карда, ашрофронро барои он муттаҳам намуд, ки онҳо ҳамаи ғаниматҳои бадастомадаро аз худ мекунанд ва ба ҷанговарон чизе намедиханд. Аз ҳамин сабаб, ӯ ҳозиронро даъват кард, ки аз ҷанг даст кашида, ҳама хона ба хона пароканда шаванд. Одиссей, ки дар он ҷо ҳузур дошт, Терситро бо гур-

Расми 164. Ҳомер.
Пайкараи Юнони
қадим.

*Расми 165.
Афина. Ҳайкали
Юнони қадим.*

зи пешвогии худ бераҳмона мезанад ва вайро маҷбур месозад, ки хомӯш нишинад.

Аз рафтори Одиссей ҳозирон меҳаросанд, Одиссей ва сардорони дигар мардумро бо зӯри аз нав ба ҳучуми Троя бурданд. Баъд дар дoston накл дар бораи ҷарбу зарби Троя идома меёбад.

Юнониҳо лашкари пурзӯре доштанд. Ҷанговарон аз рӯи нишонаҳои қабилавию авлоди ба дастаҳои алоҳида тақсим мешуданд. Ҷанговарони одӣ пиёда ҷанг мекарданд. Пешвоён дар аробаҳои ҷангӣ ба майдони набард мебаромаданд. Онҳо нисбат ба ҷанговарони одӣ силоҳи беҳтар доштанд.

Дар байни ҷанговарон паҳлавонони номӣ кам набуданд. Ҷанговари пурзӯри юнониҳо Ахилли бодпо ва ҷанговари машҳури троягиҳо Гектор ба ҳисоб мерафтанд. Мухорибаи байни ин ду паҳлавон ҷаззобияти дoston аст. Дар ҷанги тан ба тан Ахилли бодпо бар Гектор голиб баромада, ўро мекушад. Дар дoston гуфта мешавад, ки ба ҷанг худоҳо даҳолат мекарданд. Яке аз онҳо тарафи юнониҳоро мегирифт, дигаре тарафи троягиҳоро. Аз ҷумла худои оҳангарон тарафи Ахиллро гирифта, барои ў силоҳу ҷавшани ҷангӣ сохтааст.

ПОРАЕ АЗ ДОСТОНИ «ИЛЛИАДА»

ҶАНГИ АХИЛЛ БО ГЕКТОР. Олиҳа Афина, ки ба юнониҳо ёрӣ мерасонд, ба худ намуди бародари Гекторро гирифт. Вай маккорона ба Гектор ёрӣ ваъда карда, ўро розӣ кунонид, ки бо Ахилл бичангад. Ахилл ба сӯи Гектор найза партофт, вале Гектор ҳам шуд ва найза аз болаш гузашта рафт. Баъд Гектор найза партофт. Найзаи ў ба сипари Ахилл расид. Сипари сохтаи Гефест ба зарба тоб овард. Афина ба Ахилл найзаи нав дод. Гектор беҳуда бародаршро ба ёрӣ ҷеғ мезад. Касе набуд, ки ба ў найзаи нав диҳад. Он гоҳ Гектор бо шамшер ба Ахилл ҳамла овард.

Ахилл Гекторро бо найза зада кушт. Ў ҷасади Гекторро ба аробаи дучарха баста, аспҳоро ба сӯи қароргоҳи юнониҳо ронд.

ДАФНИ ПАТРОКЛ. Дар муҳорибае дӯсти наздики Ахилл – Патрокл ҳалок мегардад. Патроклро чанговарони юнонӣ барои корнамоиҳояш хеле дӯст медоштанд. Бинобар ҳамин хостанд, ки ўро баъд аз марг ботантана ба хок супоранд. Онҳо ҳезуми зиёдеро ғарам карда, гулхан афрӯхта, ҳасади Патроклро ба болои он гузоштанд. Баъд аз ин чанговарон гову гӯсфанд ва аспу сағҳоро кушта, ба оташ партофтанд. Худи Ахилл сари 12 троягиро аз тан чудо карда, ба гулхан партофт. Ҳомер дар достон Ахиллро барои ин кирдораш маҳкум кардааст. Пас аз сӯхта тамом шудани оташ ҳасади ба хокистар табдилёфтаи Патроклро дар зарфи тиллоӣ андохта, гӯрониданд. Ба хотири ҳалокшавии дӯсти худ Ахилл мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ ташкил карда, ба ғолибон мукофотҳои қиматбаҳо тақдим мекунад.

Расми 166. Афродита. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

Баъд аз дафни Патрокл Ахилл ҳам дар яке аз муҳорибаҳо ҳалок мегардад.

Роҷеъ ба давраи бачагии Ахилл дар достон ривояте оварда шудааст. Гӯё ки ҳангоми тифлии Ахилл олиҳа Афина боре ўро дар дарёи зеризаминӣ оббозӣ доронда будааст. Дар он лаҳза модараш Ахиллро тарзе дошта будааст, ки ҳарду пошнаи пойҳояш дар кафи дасти ў тар нашудаанд. Оби он дарё бадани Ахиллро мустаҳкам карда будааст, ки ҳатто ба он тир таъсир намекардааст. Тир танҳо ба пошнаи пойҳои Ахилл таъсир карда метавонистаасту ҳалос, яъне ба ҳамон ҷое, ки об нарасида будааст.

Дар вақти ҷанг тифоқо тири заҳролуде ба пошнаи пойи Ахилл бархӯрда, ўро мекушад. Ибораи «пошнаи Ахилл» маънии «ҷойи заиф»-и касеро ифода мекунад.

Расми 167. Ахилл бо ҳасади Гектор. Расм аз гулдони Юнони қадим.

*Расми 168. Аспи Троя.
Тасвири қадим.*

ҲАЛОКАТИ ТРОЯ. Троягиҳо шаҳри худро хеле хуб муҳофизат мекарданд. Онро танҳо бо ҳилаю найранг гирифтани мумкин буд. Бо маслиҳати Одиссей юнониҳо аспидкони чӯбине сохта, ҷанговаронро дар даруни он пинҳон мекунанд ва ба троягиҳо мегӯянд, ки ин тухфаро барои онҳо худоҳо фиришондаанд. Аспидкони троягиҳо қабул мекунанд. Ҷанговарони дигари юнониҳо дар наздикии девори шаҳр пинҳон мешаванд. Шабонгоҳ ҷанговарони юнонӣ аз даруни аспидкони баромада, ҷанговарони троягиро, ки ин вақт хуфта буданд, мекушанд. Онҳо тамоми мардуми Трояро кушта, зану кӯдакони онҳоро асир мегиранд. Шаҳрро ғорат карда месӯзонанд. Ҳамин тариқ шаҳри Троя воҷун мегардад.

Ибораи «Аспид Троя» аз ҳамин воқеа боқӣ мондааст, ки маънояш «тухфаи хатарнок» мебошад, чунки аспидкони юнониҳо ба троягиҳо шикаст овард.

«ОДИССЕЯ». Дар достони «Одиссея» дар бораи саргузашти ақолибу ғароиб Одиссей, вақти аз Троя ба ватанаш – ҷазираи Итака баргаштан нақл карда мешавад. Баъд аз ғалаба бар Троя ҷанговарони Итака дар дувоздаҳ киштии савор шуда, ба ватан бармегаштанд. Дар роҳ онҳо ба хавфу хатари зиёде дучор омаданд. Худои ҳавои сард тӯфон хезонд ва киштиҳоро пароканда кард. Ҷанговарон дар баҳр гум шуданд. Киштиҳо ба дасти девҳои азимчӯсса афтоданд. Онҳо киштиҳоро ба харсангҳо зада, пора-пора карда, одамонро куштанд. Аз дасти девҳо танҳо як киштии Одиссей раҳо меёбад. Ҳамроҳони ӯ Худои раъду барқ - Зевсро меранҷонанд. Ин Худо барои ҳамин киштии Одиссейро ғарқ мекунад. Дар натиҷа, ғайр аз Одиссей тамоми ҳамроҳони ӯ ҳалок мегарданд.

*Расми 169.
Кулоҳ ва ҷавшани
биринҷии Юнони
қадим.*

Одиссейро, ки беҳолу бемадор шуда буд, мавҷи баҳр ба соҳил мебартояд. Баъди сарсонии саргардонӣ ва азобу машаққатҳои зиёде Одис-

сей ба Итака мерасад. Дар он ҷо ўро танҳо ғуломи хукбонаш, ки дар оилаи озод таваллуд шуда буд ва ўро финикиҳо оварда, ба ғуломӣ фурухта буданд, пешвоз мегирад.

Ҳангоми набудани Одиссей дар хонаи ў ашрофзодагон ҳукмронӣ мекарданд. Дар Итака ҳокимият ба дасти одамони бадахлоқ гузашта буд. Барои он ки ўро нашиносанд, Одиссей бо либоси гадоӣ ба хонааш меояд. Бо ёрии Афинаи олиҳа ба Одиссей муяссар мешавад, ки душманонашро кушта, дар Итака аз нав ба ҳокимият соҳиб шавад. Бо ҳамин достони «Одиссея» ба охир мерасад.

*Расми 170. Кӯр
қардани Полифема.
Расм аз гулдони
Юнони қадим.*

ПОРАЕ АЗ «ОДИССЕЯ»

ОДИССЕЙ ВА ДЕВҲОИ ЯКЧАШМА. Киштии Одиссей ба соҳиле шино карда омад, ки дар он девҳои азимчуссаи якчашма зиндагӣ мекарданд. Одиссей бо якчанд ҳамроҳонаш ба ғори деве даромад. Дар ғор пораҳои калони панир ва зарфҳои пур аз ҷурғот бисёр буданд. Ғор ҷойи зиндагии деве буд, ки бузу ғусфанд парвариш мекардааст.

Бегоҳирузи дев рамаи худро ба ғор даровард. Баъд даромадгоҳи ғорро бо харсанги калоне маҳкам кард. Онро Одиссей ва ҳамроҳонаш аз ҷой ҷунбонда наметавонишанд. Дев юнониҳоро дида, ду нафари онҳоро хӯрд. Одиссей девро шароби ангури нӯшонида, маст кард. Вақте ки дев хобид, одамони зиндамонда чашми ўро бо ҷӯбдасти нӯгтез кӯр карданд. Пагоҳӣ деви нобино барои аз ғор баромадани рамаҳо харсангро ба як тараф ғелонд. Ў дар даромадгоҳи ғор поида менишаст, ки одамон баромада нараванд. Он гоҳ юнониҳо бо маслиҳати Одиссей сетой ғусфандҳоро ба ҳам бастанд. Дар зери шиками ҳар се ғусфанди басташуда якодаи ҷой гирифтанд. Ҳамин тавр, юнониҳо номаълум аз ғор баромада, ба кишти савор шуданд ва он қазираи пурдахшатро тарк карданд.

Юнониҳо гумон доштанд, ки иншооти аз харсангҳои калон бунёдшуда маҳсули дасти девҳо мебошад. Масалан, дар бораи девори манораи Микена ҳамин тавр фикр доштанд, чунки ба ақидаи онҳо ин хел деворро танҳо девҳои азимчусса сохта метавонишанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Достонҳои «Иллиада» ва «Одиссея»-ро кӣ навиштааст ва онҳо кадом давраи Юнони қадимро дар бар гирифтаанд?
2. Ҳомер кист?
3. Номи достони «Иллиада» бо кадом шахр алоқаманд аст?
4. Дар достони «Иллиада» дар бораи кадом воқеаҳо нақл карда мешавад?
5. Ахилл Гекторро чӣ тавр мағлуб кард?
6. Дар бораи давраи бачагии Ахилл дар «Иллиада» чӣ ривояте ҳаст?
7. Аз «Аспи чӯбин» ҷанговарони юнонӣ барои ғалаба дар Троя чӣ гуна истифода бурданд?
8. Дар бораи саргузашти Одиссей нақл кунед.
9. Одиссей баъди ба Итака баргаштан чӣ тавр аз нав ба ҳокимият соҳиб шуд?
10. «Пошнаи Ахилл» ва «Аспи Троя» чӣ маънӣ доранд?

§ 36. ДАВЛАТИ АФИНА

АТТИКА. Дар тарафи ҷанубу шарқии Юнон дар баҳри Эгей нимҷазираи калоне воқеъ шудааст. Дар ҳамин ҷо вилояти Аттика воқеъ гардида буд. Дар тарафи ғарбии он ҳамвори калоне доман паҳн кардааст. Дар миёнаҳои он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод шаҳри Афина бино гардид.

Заминҳои Аттика он қадар ҳосилхез нестанд. Дар ин заминҳо гандум ҳосили хуб наметод. Дар мавзеҳои наздиқӯҳӣ мардум ба парвариши ангур ва зайтун машғул буданд. Кулолгарони Аттика зарфҳои сафолии гуногун, аз ҷумла амфораҳо тайёр мекарданд, ки ба кӯзаҳои дудафта монанд буданд, ки ҳаҷмашон аз кӯза калонтар ба чашм мерасид.

Расми 171. Бандари Пирей дар асри V пеш аз мелод

Маркази шаҳри Афинаро, ки дар баландие воқеъ буд. Акропол меномиданд. Дар наздикиҳои Акропол бозоре буд, ки онро Агора меномиданд. Ба он ҷо зироаткорону боғпарварон ва чорводорону косибон маҳсулоти изофаи худро оварда мефурӯхтанд. Дар Агора растаҳои дуқонҳои сершумори косибон мавҷуд буданд. Дуқонҳои косибӣ дар амал устохонаҳои онҳо буданд. Косибон асбобҳои қор, силоҳ, маснуоти заргарӣ, ҷарм ва ғайра истеҳсол мекарданд.

Расми 172. Кекрон – асосгузори афсонаҳои Афина.

Дар Аттика ва шаҳри калонтарини он - Афина тичорат пешрафт дошт. Тоҷирони афинагӣ молҳои худро ба киштиҳо бор карда, ба дигар шаҳру мамлакатҳо бурда фурӯхта, аз ин даромади калон ба даст мебароварданд.

Дар асрҳои VIII – VI пеш аз милод дар Афина сохти ғуломдорӣ ба вуҷуд омад. Давлати ғуломдории пешини Афинаро Шӯрои қуҳансолони иборат аз 9 нафар идора мекард. Дар Афина ашрофон оҳиста-оҳиста ҳокимиятро ба даст дароварданд. Ашрофи Афина тарзи идоракунии давлати худро «аристократӣ», яъне «ҳокимияти беҳтаринҳо» меномиданд.

Рушди хоҷагӣ дар Афина нури қорӣ зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин дар Аттика шумораи ғуломон торафт зиёдтар мешуд. Ғуломон қорҳои вазнинтаринро иҷро мекарданд ва худ ягон ҳуқуқе надоштанд. Онҳо молиқияти ғуломдорон буданд.

МУБОРИЗАИ ДЕМОС БО ЭВПАТРИҲО. Пурзӯршавии нобаробарии молумулкӣ ва зиёдшавии навъҳои қасбу ҳунари ғуногун ба табақаҳо ҷудошавии аҳолии Афинаро тезонд. Аҳоли ба се табақа тақсим шуд. Ба табақаи якум ашрофони авлодӣ дохил мешуданд, ки номи эвпатриёнро гирифта буданд. Қисми зиёди кишоварзон, чорводорон ва косибон, ки демос (халқ) ном бурда мешуданд, табақаи дуюмро ташкил мекарданд. Ба табақаи сеюм ғуломон дохил буданд.

Дар асрҳои VIII – VI пеш аз милод эвпатриён дар Афина ҳукмрон буданд. Ин ашрофони навбаромад заминҳоеро, ки пештар ба тамоми аъзои ҷомеа тааллуқ доштанд, азхуд карданд. Ак-

нун аксари ҳамқавмҳои собиқи онҳо безамин шуда, ба эвпатриён тобеъ гардиданд.

Ҳокимиятро ба даст гирифта, эвпатриён урфу одат ва анъанаҳои авлодию қабилавиро нест карданд. Ба ҷойи онҳо соли 621 пеш аз милод дар Афина аз тарафи шоҳ Драконт қонунҳои нав ҷорӣ карда шуданд. Дар асоси онҳо масалан, қассоси хунӣ бекор ва барои кашида гирифтани моликияти шахси дигар, аз ҷумла, замин, ҳукми қатл муқаррар карда шуд. Қонунҳои Драконт ба манфиати эвпатриҳо буданд. Онҳо имкон медоданд, ки эвпатриҳо халқро истисмор кунанд. Ин ҳолат норозигии мардумро ба вучуд овард. Ин буд, ки онҳо бар зидди истисморкунандагони худ ба мубориза бархостанд. Дар охириҳои асри VIII пеш аз милод зиддияти байни мардум ва эвпатриҳо торафт меафзоёд. Ин зухурот хавфи хунрезии калонро ба миён овард. Аз ҳамин сабаб, эвпатриҳо ба демос (мардум) баъзе гузаштҳо карданд.

Демос аз иштирок дар идоракунии давлат маҳрум буд. Аз номи ӯ шӯрои куҳансолон сухан меронд. Демос барои он мубориза мебард, ки дар идоракунии Афина иштирок кунад. Инчунин талаб мекард, ки қарзҳои демос аз эътибор соқит доништа шаванд. Яке аз мақсадҳои асосии демос соҳиби замин шудан буд.

Дар ҳамин шароит соли 594-и пеш аз милод дар Афина ҳокимият ба Солон мегузарад. Ӯ аз тарафи шӯрои куҳансолон архонти якум интиҳоб гардид.

ИСЛОҲОТИ СОЛОН. Солон арбоби бузурги давлатӣ, мутафаккир, шоири боистеъдод ва нотики хубе буд. Вай вазъи дар мамлакат баамаломадаро хуб мефаҳмид. Таъхир қардан мумкин набуд. Ҳамин ки ӯ архонти (шоҳи) Афина интиҳоб шуд, ба иҷрои

*Расми 173. Устохонаи
пойафзордӯзӣ. Расм аз
гулдони Юнони қадим.*

барномаи ислохотии худ шурӯъ кард. Солон як силсила қонунҳои баровард, ки онҳо ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар гирифтанд. Ислохоти Солон ба обёрии вилояту навоҳии кишоварзӣ ва парвариши дарахти зайтун равона гардида буд.

Акнун барои аз хориҷи кишвар оварда фурухтани рағани зайтун, ки пештар манъ буд, иҷозат дода шуд. Зайтунпарварӣ ба соҳаи сердаромади Афина табдил ёфт.

Дар конунҳои Солон моддаҳое буданд, ки мардумро ба ҳунармандӣ ҳавасманд мекарданд. Дар яке аз онҳо гуфта мешуд: «Фарзанде, ки падараш ба ӯ ягон ҳунар наомӯзондааст, аз нигоҳубини падараш озод аст».

Барои осон шудани додугирифт Солон ченаки боэътимоди ягонаи дарозӣ ва вазнро чорӣ намуд. Акнун Афина пули ягонаи худро ҳам сикка мезад.

Солон сарфу харчи беҳуда, сохтмони мақбараҳои бошукӯҳ ва ғайраро, ки пули зиёдро талаб мекарданд, манъ намуд.

Мувофиқи ислоҳоти Солон ҳамаи аҳолии озоди Афина ба чор табақа тақсим карда шуд. Онҳое, ки 500 медим ва аз ин зиёда даромад доштанд, ба табақаи аз ҳама баланд – «панҷсаддорҳо» мансуб буданд. Онҳое, ки зиёда аз 300 медим даромад мегирифтанд, ба табақаи дуюм ё худ ба табақаи «саворагон» дохил мешуданд. Одамони табақаи сеюм «зенгитҳо» ном дошта, даромадашон 200 медим ва зиёда аз он буд. Табақаи аз ҳама поён ва камбағал «фетҳо» буданд ки аз 200 медим камтар даромад мегирифтанд.

Ба ин ва ё он табақа тааллуқ доштан маънои дорои ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои муайян буданро ҳам ифода мекард. Масалан, намояндагони табақаи якум ва дуюм дар лашкари савора хизмат мекарданд ва ба вазифаҳои баланд таъйин карда мешуданд. Зенгитҳо бошанд, ба лашкари пиёдаи вазнинсилоҳ сафарбар карда мешуданд. Фетҳо танҳо дар маҷлиси халқӣ овоз медоданду ҳалос.

Барои қарздорӣ ба ғуломӣ табдил додани одамони Афина манъ карда шуд. Ин иқдом ба манфиати ашроф зарбаи сахт зад, зеро онҳо аз ҳисоби замини қарздорон заминҳои худро зиёд мекарданд ва ҳам соҳиби ғуломони зиёд мешуданд. Акнун деҳқонон аз заминҳои худ маҳрум намешуданд. Инчунин ҳаҷми моликият ба замин муайян карда шуд. Беш аз меъёри муқарраршуда касе ҳақ надошт, ки замин дошта бошад.

Дар қорҳои ҳарбӣ ҳам ислоҳот гузаронида шуд. Акнун лашкари асосии

Расми
174. Тангаҳои
Афинаи қадим.

Расми 175. Ҷуфтгар.
Ҳайкалчаи Юнони қадим.

*Расми 176. Шамъ-
дони Юнони қадим.*

Афина пиёданизоми вазнинсилоҳ буд, ки аз ҳисоби зенгитҳо ташкил карда мешуд.

Масъалаҳои муҳимми давлатиро Маҷлиси халқӣ ҳал мекард. Аз ҷумла, ислоҳоти Солон низ дар он муҳокима ва қабул гардида буд. Солон дар соҳаҳои молия, додгоҳ, пулис ва ғайра ҳам ислоҳот гузаронд.

Ислоҳоти Солон натиҷаи хуб дод. Он ғолибияти демосро бар эвпатриҳо таъмин намуд. Моҳияти асосии ин ислоҳот дар он буд, ки иштироки тамоми аҳолиро дар идоракунии давлат таъмин менамуд. Юнониҳо чунин идоракунии давлатиро «демократия» меномиданд, ки маънояш «ҳокимияти демос» — халқ мебошад.

ИСЛОҲОТИ КЛИСФЕН. Баъди қариб 50 соли вафоти Солон дар Афина Клисфен ба сари ҳокимият меояд. Ислоҳоти ӯ аз соли 509 пеш аз милод то соли 507 пеш аз милод ба амал бароварда шуд.

Клисфен мамлакатро ба қисматҳои алоҳидаи маъмурӣ тақсим кард. Аттика ба 10 вилоят тақсим гардид. Ҳар як вилоят аз се ноҳия иборат буд.

Дар замони Клисфен ҳам масъалаи замин дар Аттика яке аз масъалаҳои муҳимтарин ба ҳисоб мерафт. Аз рӯи ислоҳоти Солон ин масъала пурра ҳал нагардид. Масалан, гурӯҳи одамоне, ки «метекҳо» ва «ҷавобшудагон» номида мешуданд, безамин буданд. Клисфен онҳоро ҳам ба қатори шаҳрвандони Афина дохил кард. Ин иқдом имкон дод, ки «метекҳо» ва «ҷавобшудагон» ҳам соҳиби замин шаванд.

Клисфен хост, ки аз ҳисоби заминҳои ашроф ба безаминҳо ва камзаминҳо замин бидиҳад, вале ин кор мушкул буд. Даре нагузашта, роҳи халли он ёфт шуд.

Соли 506 пеш аз милод халкидҳо аз қазираи Эвбе ба Афина ҳамла карданд. Афинагӣҳо онҳоро торумор намуданд. Бо фармони Клисфен заминҳои аз халкидҳо мусодирашударо ба 4 ҳазор нафар деҳқонони камзамин ва безамин тақсим карда доданд.

Ислоҳоти Клисфен Маҷлиси халқиро ҳам фаро гирифт. Ӯ ба ҷойи «Шӯрои 400», ки дар замони Солон ташкил карда шуда буд, «Шӯрои 500»-ро таъсис намуд. Мувофиқи қонунҳои

Клисфен, як қисми мансабҳои давлатӣ, аз ҷумла 10 нафар андозгункунандагони баландмақом, 10 нафар сипаҳсолорон (стратегҳо) ва 10 нафар ҳокимони вилоятҳо интихобӣ шуданд.

Қонунҳои Клисфен ташаккули давлати ғуломдориро дар Афина, ки дар асри VIII пеш аз милод оғоз ёфта буд, ба охир расонданд. Дар Афина давлати демократии ғуломдорӣ ба вуҷуд омад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи мавқеи ҷугрофӣ ва вазъи хоҷагии Афина нақл кунед.
2. Шаҳри Афинаро аз харита нишон диҳед.
3. Дар бораи муборизаи демос бо эвпатриҳо нақл кунед.
4. Солон дар Афина кай ба сари ҳокимият омад?
5. Дар бораи ислоҳоти Солон далелҳо биёред.
6. Ислоҳоти Солон ба нафъи кӣ буд ва он чӣ натиҷа дод?
7. Ислоҳоти Клисфенро шарҳ диҳед.
8. Дар натиҷаи ислоҳоти Солон ва Клисфен дар Афина кадом давлат ташаккул ёфт?
9. Қисмати ба шумо бештар писандафтодаи мавзӯро баён кунед.

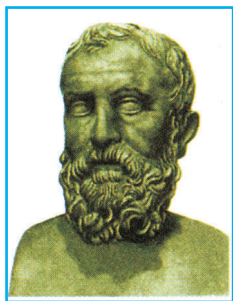
§ 37. ДАВЛАТИ СПАРТА

ТАБИАТИ ЛАКОНИКА ВА МЕССЕНИЯ. Лаконика дар қисми ҷанубу шарқии Пелопоннес воқеъ гардидааст. Дар қисмати миёнаҷойи Лаконика водие ҳаст, ки онро аз се тараф кӯҳҳо иҳота кардаанд. Соҳилҳои баҳрии Лаконика қачу килебу ботлоқзоранд ва барои баҳрнавардии он замон номувофиқ буданд. Киштиҳо дар соҳилҳои он лангар партофта наметавонистанд.

Заминҳои Лаконика нисбат ба заминҳои Аттика серҳосилтар буданд. Дар ғарбтари Лаконика Мессения ҷойгир буд. Ин вилоятро аз тарафи Ғарб – халичи Мессения ва аз тарафи Шарқ халичи Лаконика иҳота карда буд.

Мессения ҳам, мисли Лаконика нимчазира ба ҳисоб мерафт ва заминҳои ҳосилхез ва кӯҳсор дошт.

ДОРИҲО ДАР ПЕЛОПОННЕС. Дар охирҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод қабилаҳои дориҳо ба Юнон зада даромаданд. Онҳо, аз ҷумла Лаконикаро ҳам забт намуда, шаҳреро бо номи Спарта бино карданд, ки сокинони он минбаъд спартагӣ ном гирифтанд.

Расми 177. Солон.

Ба Мессения лозим меомад, ки хучумҳои сершумори спартагиро зада гардонад. Лекин спартагиро ҳамон муборизаи худро барои ба даст овардани Мессения давом медоданд. Аз ҷабру зулми спартагиро қисми аҳолии Мессения аз ватан баромада рафтанд, қисми дигари он дар кӯҳҳо пинҳон шуда, аз он ҷо бар зидди спартагиро мубориза мебуданд. Як шаби борони саҳт спартагиро ба кӯҳ баромада, ногаҳон ба ҷойе, ки ҷанговарони мессениягӣ пинҳон шуда буданд, ҳамла карданд.

Дар байни спартагиро ва мессениягиро муҳорибаи шадиде ба амал омад. Дар ҷанг зану кӯдакони мессениягиро низ иштирок карданд. Ба камшуморӣ ва бад мусаллаҳ буданашон нигоҳ накарда, онҳо қаҳрамонона ҷангиданд. Ин муҳориба се шабу се рӯз давом кард ва аз ҳар ду тараф одамони зиёде талаф шуданд. Тарафҳо дигар маҷоли давом додани ҷангро надоштанд. Байни онҳо гуфтушунид сар шуд. Спартагиро иброз доштанд, ки аз муҳосираи мессениягиро баъди Мессенияро тарк кардани онҳо даст хоҳанд кашид. Мессениягиро ноилоҷ ба шартҳои спартагиро розӣ шуда, аз ватани худ – Мессения баромада рафтанд.

Ҳамин тариқ, спартагиро Мессенияро истило карда, ба давлати худ ҳамроҳ намуданд.

СПАРТАГИҲО, ИЛОТҲО. Дориҳо Лаконика ва Мессенияро ишғол карда, аҳолии маҳаллиро ба илотҳо, яъне ба ғуломон табдил доданд. Ғосибон табақаи ғуломдоронро ташкил намуданд.

Ҳамин тариқ, дар Спарта ду табақа – ғуломдорон ва илотҳо (дар Спарта ғуломонро илот меномиданд) ба вучуд омад.

Илотҳо ҳар сол ба хоҷагонашон хироч мепардохтанд, ки он аз ҷав, шароб, рағван ва маҳсулоти дигар иборат буд. Ҳаҷми бочро қонун муайян мекард ва ғуломдор ҳуқуқ надошт, ки онро зиёд кунад.

Расми 178. Сарбози вазнинилоҳи Спарта.

Маҳсулоти изофаро илот метавонист дар бозор фурӯшад, ё ки ҳамчун захира дар хона нигоҳ дорад. Спартагӣ ба корҳои хоҷагии онҳо даҳлат намекард. Ҳоҷа ҳуқуқ надошт, ки илотро кушад ва ё фурӯшад. Ба ҳар ҳол, илотҳо озод набуданд ва барои озод шудан кӯшиш мекарданд. Онҳо барои иҷрои ин мақсад борҳо шӯриш бардоштаанд.

ИДОРАКУНИИ СПАРТА. Ҳанӯз дар замони қадим дар Спарта аз ду сулолаи шухратманд ду шоҳ ҳукмронӣ мекард. Бисёр вақт дар байни онҳо зиддият ва душманӣ ба амал меомад. Геракл яке аз сулолаи шоҳони Спартаро оғоз бахшидааст. Барои ҳамин халқи Спарта шоҳҳои ин сулоларо ҳурмату эҳтиром мекард. Лекин ҳокимияти онҳоро қонунҳои Спарта маҳдуд карда буданд.

Шоҳҳои сулолаи Геракл дар замони ҷангҳо ба сардории лашкар ва дар айёми осоишта ба корҳои додхонӣ динӣ машғул мешуданд. Дар мамлакат Маҷлиси халқӣ ва Шӯрои куҳансолон вучуд дошт. Шӯрои куҳансолон аз 30 нафар иборат буд. Шоҳҳо ҳам ба ҳайати он дохил буданд.

Дар Шӯрои куҳансолон масъалаҳои муҳимтарини давлатро муҳокима мекарданд. Маҷлиси халқӣ ҳамаи шаҳрвандони комилҳуқуқи Спартаро дар бар мегирифт, вале ҳуқуқи он маҳдуд буд. Маҷлиси халқӣ танҳо қарорҳои, ки шоҳҳо ва Шӯрои куҳансолон қабул мекарданд, тасдиқ мекард.

ЗИНДАГИИ СПАРТАГИҲО. Меҳнати маҷбурии илотҳо спартагӣҳоро аз корҳои хоҷагӣ озод карда буд. Аз ҳамин сабаб вақти холии онҳо бисёр мемурад. Онро спартагӣҳо барои корҳои идораи давлатӣ, таҳсил, варзиш ва мақсадҳои дигар истифода мебарданд.

Дар асрҳои VII–VI пеш аз милод илотҳо қисми зиёди аҳолии Спартаро ташкил ме-

*Расми 179. Дух-
тараки даванда.
Ҳайкалчаи Юнони
қадим.*

*Расми 180.
Писарбача аз пояи
хорро берун мекунад.*

карданд. Онҳо орзу доштанд, ки бар спартагиҳои золим ғолиб бароянд. Илотҳоро танҳо ба воситаи зулму зӯроварӣ дар зери итоати нигоҳ доштан мумкин буд. Чӣ тавре ки муаррихи қадим Плутарх шаҳодат медиҳад, спартагиҳо гоҳ-гоҳ гирудори илотҳоро махсус ташкил мекарданд. Спартагиҳо ин «шикор»-и илотҳоро «криптия» меномиданд. Дар он спартагиҳои ҷавон ҳам иштирок менамуданд.

Спартагиҳои ҷавон бо шамшерҳои кӯтоҳ мусаллаҳ шуда, пешаки камин мегирифтанд ва ногаҳон ба илотҳо ҳамла карда, онҳоро мекуштанд.

Дар чунин давлат барои ақаллият беҳавфу хатар зиндагӣ кардан кори осон набуд. Барои ҳамин Ликург ном донишманди спартагӣ лоиҳаи қонунеро таҳия кард, ки он манфиати тамоми табақаҳои аҳолии Спартаро инъикос карда буд. Қабул ва татбиқи ин қонун Спартаро ба урдугоҳи ҳарбӣ табдил дод. Ҳамаи сокинони он ба интизоми ягона итоати мекарданд.

Қонуни Ликург унсурҳои майдатарини зиндагии спартагиҳо, ҳатто тарзи дӯхти сарулибос, ороиши мӯйи сар, намуди ришу мӯйлаб, хӯрду хӯрок, тарзи оиладорӣ ва ғайраро дар бар мегирифт.

Қонуни Ликург ҳар як оилаи спартагиро вазифадор мекард, ки писарони 7-солаи худро ба «Лагер-фаристаҳо» бидиҳанд. Дар ин таълимгоҳҳо спартагиҳои ҷавон бо усули спартагӣ тарбия меёфтанд. Дар онҳо матонат, нотарсӣ, шучоатмандӣ, золими, ҳилаю найранг, фармон додану фармон иҷро карда тавоништан ва дигар сифатҳоро ташаккул медоданд.

Спартагиҳо ба фарзандони худ таълим медоданд, ки кӯтоҳу пурмазмун гап зананд. Ин гуна суханрониро «лаконики» меномиданд, зеро маҳз мардуми Лаконика ҳамин тавр кӯтоҳу пурмазмун сухан мекарданд. Писарбачаҳои спартагӣ дар синни 7-солагӣ ба мактаб мерафтанд. Онҳо дар он ҷо дар шароити саҳт зиндагӣ карда, бадан ва иродаи худро обутоб медоданд. Дар рӯи бӯрҳои аз най бофташуда мехобиданд, пойлуч ва белибос роҳ рафтано ёд мегирифтанд.

Ба бачаҳо хондану навиштан, навохтани най ва сурудхониро ёд медоданд. Қариб тамоми вақти дигарашон ба машқҳои ҷисмонӣ, хусусан, гуштигирӣ ва муштзанӣ сарф мешуд. Барои он ки бачаҳои спартагӣ ба дард мардонавор тоб оварда тавонанд, онҳоро сари чанд вақт бераҳмона мезаданд. Баъзан аз зарбаи химча пӯсти бадани писарбачаҳо кафида, хуншор мешуд. Писар-

бача бояд ба ҳамаи ин азобу шиканчаҳо токат карда, доду фиғон набарорад.

Бачаҳо ва наврасон бояд ҳамаи фармонҳои ашхоси аз худ калонро бечунучаро иҷро мекарданд. Фақат бо иҷозати калон-солон гап мезаданд. Юнониҳо шӯҳиқунон меғуфтанд, ки «овози ҳайкалҳои сангин назар ба овози писарбачаҳои спартагӣ бештар шунида мешавад».

ТАРБИЯИ СПАРТАГИҲО

Аз хотираҳои Плутарх

Дояҳои ғамхор ва мохир кӯдаконро парпеч намекарданд, то ки узвҳои бадани онҳо озодона ҳаракат кунанд, озодона, бе ҳавою ҳавас тарбия мекарданд, як хӯрокро аз дигараш фарқ карда наметавонистанд, аз торикӣ наметарсиданд, ирода надоштанд, ҷӣ будани гирияро намедонистанд. Аз ҳамин сабаб, баъзан аҷнабиён дояҳои дар Лаконика таваллудёфтаро меҳариданд, вале Ликург бачаҳои спартагиро барои нигоҳубини мураббихои кироя ва ё харидашуда манъ кард.

Падар ҳам писарашро он тавре, ки меҳост, тарбия карда наметавонист. Ҳамин ки кӯдак ҳафтсола мешуд, Ликург онҳоро аз волидонаш ҷудо карда, ба гурӯҳҳо тақсим мекард, то ки якҷоя зиндагонӣ кунанд ва якҷоя хӯрок хӯранд, бо ҳамдигар бозӣ ва меҳнат карданро ёд гиранд. Сарвари гурӯҳҳо ҳамон писаре таъйин карда мешуд, ки дар баробари сифатҳои дигар бофаҳму бофаросат, нотарс ва дар набард далеру шучоъ бошад...

Дар баробари болоравии синну сол талабот ба спартагиҳои ҷавон ҷиддитар мешуданд. Мӯйсари бачаҳоро кӯтоҳ метарошиданд, пойлуч давутоз мекарданд, бо пойи урён бозӣ карданро ёд мегирифтанд. Дар дувоздахсолагӣ бе сарулибос гашту гузор мекарданд, соле як маротиба курта мегирифтанд, тан ва сару либосашон ифлос буданд, ҳаммом ва шустушӯӣ ба онҳо бегона буд, дар тӯли як соли дароз онҳо ҳамагӣ якчанд маротиба худро пок мешустанд. Онҳо бо ҳамроҳии гурӯҳ болои лойқа ва дар фарше, ки бо дастони луч аз найҳо дар соҳили Энрот месохтанд, меҳобиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Аз харита Лаконика ва Мессенияро ёбед.
2. Дориho Лаконикаро кай забт кардаанд?
3. Дориho худро чӣ меномиданд?
4. Дориho Мессенияро чӣ тавр забт карданд?
5. Кихоро “илот” меномиданд?
6. Спарта чӣ хел идора карда мешуд?
7. Дориhoи спартагигишуда ба халқhoи маҳаллӣ чӣ тавр муносибат мекарданд?
8. Ба таври «лаконики» сухан карданро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи тарзи зиндагии спартагигиҳо нақл кунед.
10. Спартагигиҳо бачагони худро чӣ тавр тарбият мекарданд?
11. Спартагигиҳо бо кадом мақсад илотхоро шикор («криптия») мекарданд?

§ 38. ШАҲР-ДАВЛАТҶОИ ЮНОН

САБАБҶОИ ТАШКИЛЁБИИ ШАҲР-ДАВЛАТҶО.

Дар асрhoи VIII – VI пеш аз милод дар Юнон зироаткориги чорвопарварӣ, боғу тоқпарварӣ ва ҳунармандӣ рушду нумӯ мекунад. Истеҳсоли маҳсулоти гуногун, аз ҷумла рағми зайтун, шароб, силох, газвор, маҳсулоти зарғариги кулолӣ ва ғайра меафзояд. Дар соҳилhoи баҳрхое, ки Юнонро ихота карда буданд ва дар ҷазираҳо бандархои зиёде сохта шуданд, киштисозӣ ба авҷи аълои худ расид.

Сифати молхои дар Юнон истеҳсолкарда аз сифати молхои мамлакатхои дигар баланд буд. Онҳо чи дар дохили Юнон ва чи дар хориҷа харидори зиёде доштанд.

*Расми 181. Тангаи нуқ-
рагини юнонӣ аз ҷазираи
Ситилия.*

Аз бандархои юнонӣ ҳар рӯз даҳҳо киштихои пурбор ба шаҳру давлатхои юнонӣ ва мамлакатхои дигари ҳавзаи Баҳри Миёназамин ва Баҳри Сиёҳ равона мешуданд. Тоҷирони юнонӣ молхои худро дар он ҷойҳо фурӯхта, молхои заруриро харида, ба Юнон меоварданд.

Шаҳрхои Юнон барои инкишофи савдои дохилию хориҷӣ ба тоҷирон тамоми шароитхоро муҳайё менамуданд.

Ба Юнон ҳамла кардани қабिलाхои дориho ва дар он ҷо густариш ёфтани

Расми 182. Киштиҳои ғарбӣ ва тиҷорати Юнон.

хочагию тиҷорат ва хунармандӣ шумораи аҳолии мустамликаҳои Юнонро хеле зиёд кард. Аз ин сабаб, ба ҳама замин намерасид. Дар байни косибон ҳам табақаи камбағал ба вучуд омад. Бо чунин сабабҳо майли деҳқонони камзамину безамин ва косибони камбағал барои дар шаҳр-давлатҳои мустамликаҳои юнониҳо кору зиндагӣ кардан меафзояд ва онҳо ба шаҳр-давлатҳо мекӯчанд.

ПАЙДОШАВИИ ШАҲР-ДАВЛАТҲО. Пайдошавии шаҳр-давлатҳои юнонӣ дар се самт ба амал омад: самти ғарбӣ – дар Италияи Чанубӣ, ҷазираҳои Ситилия, Сардиния, Корсика ва соҳилҳои ҳозираи Фаронсаи Чанубӣ, шимолу шарқӣ - дар қисми чанубии ҷазираҳои Фрак, Эгей – гулӯгоҳҳои баҳри Сиёҳ ва соҳилҳои он ва самти чанубу шарқӣ дар соҳилҳои финикиягии баҳри Миёназамин ва соҳилҳои баҳрии Миср ва Либия.

ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ҒАРБӢ. Дар самти ғарбӣ шаҳр-давлатҳои юнонӣ бештар дар асри VIII пеш аз милод ба вучуд омадаанд. Соли 733 пеш аз милод шаҳр-давлати Сиракуза ба мустамликаҳои юнониҳо табдил меёбад. Баъд дар ин самт шаҳр-давлатҳои Занкл, Регий, Сибарис, Кротон, Гела, Селинунт ва Акравент ба вучуд меоянд.

Ҳамаи ин шаҳр-давлатҳо дар нимаи дуоми ҳамин аср бунёд шудаанд. Тахминан дар соли 600 пеш аз милод дар чануби Фаронса шаҳр-давлати Массалия бино мешавад. Дар соҳилҳои Испания бошад, мустамликаҳои калоне бо номи Эмпирион ба вучуд меояд.

*Расми 183.
Гулдони нукрагини
косибони юнонӣ,
ки аз як қўргони
скифҳо ёфта шудааст.*

Расми 184. Мустамликаҳои Юнон дар соҳили шимолии Баҳри Сиёҳ.

Яке аз шаҳр-давлатҳои мустамликавии Юнон дар ин самт шаҳри Коринф мебошад. Ин шаҳр дар он давра яке аз марказҳои калонтарини тичорату ҳунармандии соҳилҳои Балкани Юнон буд.

ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ШАРҚӢ. Дар бунёди шаҳр-давлатҳои юнонӣ дар ин самт шаҳри Милет мақоми баланд дошт. Тахмин мекунам, ки ин шаҳр то 100 шаҳр-давлатҳо ва бошишгоҳҳои мустамликавии юнониҳоро дар ихтиёри худ доштааст. Яке аз мустамликаҳои калонтарини Милет, ки дар вилояти Пропонтида воқеъ гардида буд, Кизик ном дошт. Дар самти шарқӣ дар асрҳои VII–VI пеш аз милод шаҳр-давлатҳои дигари зиёде бунёд мегарданд.

*Расми 185.
Юнонӣ дар либоси печон.*

Дар байни онҳо Халкадон, Византия, Синопа, Гераклея Понтий, Истрия, Аполлония Понтий, Одессос, Тома ва Каллатия ҳастанд. Дар соҳилҳои Баҳри Сиёҳ ҳам мустамликаҳои сершумори юнониҳо ба вучуд меомаданд. Олвия, Пантикапей, Фанагория, Тира, Феодосия, Херсонес ва Горгиппия аз ҷумлаи ҳамин мустамликаҳо буданд.

ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ҶАНУБӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ. Дар ин самт юнониҳо ба муқобилати шадиди финикиягӣ ва суриягӣ ва фаластиниҳо мисриён дучор гардиданд. Барои ҳамин ҳам нисбат ба самтҳои ғарбӣ ва шарқӣ дар ин ҷо шаҳр-давлатҳои юнониҳо камтар ташкил ёфтаанд. Онҳо на ба шаҳрҳои Юнон, балки ба ҳокимони маҳаллӣ итоат мекарданд. Дар байни онҳо Ал-Амина дар Су-

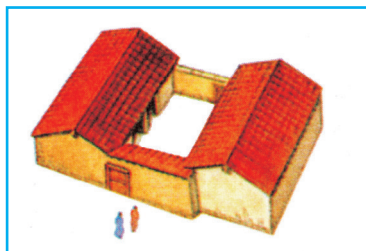
рия, Сукас дар Финикия, Навкратис ва Дафна дар Миср маълум мебошанд. Ин шаҳр-давлатҳои хурд, дар ҳаёти давлатҳои Финикияю Сурия ва Миср мақоми калон надоштанд.

Кирена ном шаҳр-давлатро юнониҳо дар қазирае дур аз соҳил бино карда буданд. Танҳо он ба итоати ҳокимияти маҳаллӣ дохил нагардид. Дурии шаҳр ба ин сабаб шуд. Аз

ин ҷост, ки Кирена бо шаҳрҳои балкании Юнон робитаи хуб дошт.

Юнониҳои қадим дар шаҳр-давлатҳои худ устохонаҳо месохтанд, дар он ҷо фарҳанги Юнонро паҳн карда, бо усули давлатҳои Юнон давлатдорӣ мекарданд.

Аҳолии шаҳр-давлатҳои юнонӣ ба ватани аҷдодии худ рафтуоии доимӣ доштанд. Ҳар сари чанд вақт ба он ҷо сафар мекарданд. Дар сурати ба шаҳр-давлатҳои алоҳида таҳдид кардани хавф мустамликадорони юнонӣ аз «Модаршаҳр»-и худ ёрӣ металабиданд. Шаҳрҳое, ки ин мустамликаҳоро дар ихтиёр доштанд, бехатарии мардуми юнонии он маконро таъмин менамуданд.

Расми 186. Бино дар мустамликаи Юнон.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои ташкилшавии шаҳр-давлатҳои Юнони қадимро баён кунед.
2. Дар кадом самтҳо шаҳр-давлатҳои юнонӣ ба вучуд омаданд?
3. Чаро дар самти ҷануб ва ҷанубу шарқӣ шаҳр-давлатҳои юнонӣ кам бунёд шуданд?
4. Юнониҳо шаҳр-давлатҳои худро чӣ тавр бунёд мекарданд?
5. Шаҳр-давлатҳои юнонӣ чӣ тавр идора карда мешуданд?
6. Кадом шаҳр-давлатҳои юнониро медонед?
7. Мустамликадорони юнонӣ оё ба ватани аҷдодии худ робита доштанд?

§ 39. ҶАНГҶОИ ЮНОНУ ФОРС

Баъд аз он ки давлати Ҳахоманишиён ташкил ёфт, он рақиби асосии Юнон гардид. Шоҳи Ҳахоманишиён Дорой I шӯриши юнониҳои Осиёи Хурдро паҳш карда, ба ҷанги зидди Юнон тайёрии мебинад. Ў бо ин мақсад лашкари иборат аз 30 ҳазор ҷанговар ва 600 киштии ҷангӣ тайёр мекунад.

ҶАНГҲОИ АВВАЛИНИ ЮНОНУ ФОРС. Соли 492 пеш аз милод лашкари Эрон (Форс) бо сардории Мардонӣ ба воситаи гулӯгоҳи Дарданел ба соҳилҳои шимолии баҳри Эгей ҳаракат кард. Ин роҳ барои форсҳо на он қадар мувофиқ буд. Лашкари Эрон дар наздикии димоғи Афон ба фалокат дучор гардид. Тӯфони саҳт бархост, ки дар натиҷаи он то 300 киштӣ ва 20 ҳазор аскари Эрон талаф ёфт. Дорой I барои ба ин талафот роҳ додан Мардониро аз вазифааш сабукдӯш мекунад. Сарфи назар аз ин талафоти гарон, ба лашкару флоти боқимондаи Эрон муяссар мешавад, ки ба лашкари Юнон зарбаи нахустин занад.

Дорой I барои ҳучуми зафаровари оянда ба Юнон лашкари яккачини иборат аз 20 ҳазор нафарро ташкил мекунад. Ин дафъа эронӣҳо бо роҳи пештара нарафтанд. Онҳо лашкари худро тавасути киштиҳо якбора аз Осиёи Хурд ба Аттика расонданд. Дорой I меҳост, ки аввал Афинаро торумор кунад.

Баъд аз забти гирду атроф, аз ҷумла Еретрия ва Эвбей, лашкари форсҳо дар маҳаллаи Марафон, ки дар қисми шимолу шарқии Аттика воқеъ буд, ҷой гирифт.

Дар Марафон муҳорибаи лашкари Юнону Форс 12-уми сентябри соли 490 пеш аз милод ба амал омада, бо шикасти лашкари Форс анҷом пазируфт.

Баъди ғалаба аскари даванди юнонӣ барои ба Афина расондани муждаи ғалаба дав гирифт. Ё ба Афина расида, хитоб кард: "Ғалаба!" ва дар ҷояш афтида мурд. Ба хоҳири бузургдошти ин воқеа пойгаи марафонӣ муқаррар карда шуд, масофаи байни Марафон ва Афина 42 км 195 м мебошад ва пойгаи мазкур ҳам ба ҳамин масофаро дар бар мегирад. Имрӯз ҳам пойгаи марафонӣ вуҷуд дорад ва он ҳатто яке аз намудҳои барномаи Бозиҳои Олимпии ҷаҳони муосир мебошад.

Расми 187. Муҳорибаи Марафон.

ЛАШКАРКАШИИ ХАШИЁРШОҲ. Дорои I хост, ки ба Юнон аз нав лашкар кашад, лекин вафот кард. Ба ҷойи ӯ ба тахти подшоҳии давлати Ҳахоманишиён Ҳашиёршоҳ менишинад ва ба лашкаркашии нави зидди Юнон тайёрии ҳаматарафа мебинад. Бо фармони ӯ аз тамоми шоханшоҳии бузург – аз Миср сар карда то Бобил – ҷанговарон ба Осиёи Хурд меомаданд. Лашкар бо силоҳи наварин, сарулибос ва ҳӯрду ҳӯроки зиёди захира таъмин карда шуд. Мувофиқи шаҳодати таърихшиноси юнонӣ Ҳеродот, гӯё ки форсҳо барои ҷанг 5 миллиону 28 ҳазор ҷанговару 1200 кишти тайёр карда буданд.

Лашкаркашии Ҳашиёршоҳ ба Юнон аввали баҳори соли 480 пеш аз милод оғоз меёбад. Баъди тай намудани роҳи пешбинишуда форсҳо ба соҳилҳои Фракия ва Македония расиданд. Муҳорибаи калони байни лашкари Эрону Юнон дар Фермопил ба амал омад. Форсҳо чор шабонарӯз ба мавқеаҳои мудофияи юнониҳо ҳучум карданд. Леонид ном шахс, ки ба лашкари юнониҳо роҳбарӣ мекард, тавонист, ки ҳучумҳои пайдарпайи форсҳоро зада гардонад, вале форсҳо ҳучуми худро пурзӯр карданд.

Онҳо барои ғалаба аз восита ва усулҳои гуногуни ҷангӣ истифода мебарданд. Дар вазъияти ҳалқунанда онҳо ба ҷанг горди «абадзинда»-ашонро дароварданд. Лашкари форсҳо оқибат дар ин ҷо бар лашкари юнониҳо ғалаба кард.

Ҳазорон нафар юнониҳо дар майдони ҳарбузарб ҳалок шуданд. Флот ва артиши пиёдагарди форсҳо мақсад доштанд, ки шаҳри Афинаро ишғол кунанд. Ҳучуми шадиди форсҳо вазъияти Афин шидат дод. Сокинони Афина ба қазираи Саламин кӯчонида шуданд. Гурезаҳо дар шаҳрҳои Трезена ва Аргонидаи ҳамин қазира ҷой дода шуданд.

Муҳориба дар баҳр 2 сентябри соли 480 пеш аз милод ба амал омад. Ҳашиёршоҳ ба ғалабаи қувваҳои баҳрии худ боварӣ дошт, ва ба он фармон дод, ки дар гулӯгоҳ ба юнониҳо ба ҷанг дарояд.

Юнониҳо киштиҳояшонро моҳирона идора карда, белҳои киштиҳои форсҳоро шикаста ва

*Расми 188. Сарбози форс.
Расм аз гулдони Юнони қадим.*

пахлуҳояшонро сӯроҳ мекарданд. Оқибат сафи бонизоми лашкари форсҳо вайрон шуд. Сарфи назар аз он, сарбозони форсҳо қаҳрамонона мечангиданд. Форсҳо киштиҳои бисёри худро талаф дода, ақибнишинӣ карданд.

Баъд аз ин Ҳашиёршоҳ ба Осиёи Хурд бармегардад. Лашкари яккачини форсҳо дар Юнони Миёна монд. Баҳори соли дигар он Афинаро аз нав ишғол намуд. Худи ҳамон сол дар Платея байни лашкари Юнону Эрон муҳорибаи калоне ба амал омад, ин дафъа форсҳо шикаст хӯрданд.

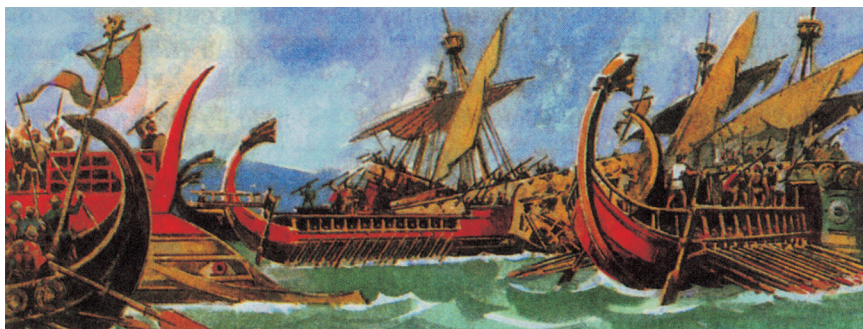
ТАШКИЛЁБИИ ИТТИФОҚИ БАҲРИИ ДЕЛОС (АФИНА). Ғалабаи Юнон дар ҳамон вақте имконпазир гардид, ки Спарта, Коринф ва Афина қувваҳои худро муттаҳид карда, бар зидди форсҳо мубориза бурданд. Баъди шикасти форсҳо дар байни ин се давлати юнонӣ зиддиятҳои нав авҷ гирифта, то ба дараҷае расиданд, ки Спарта аз ин иттифок баромад. Баъд аз ин воқеа Афина маркази муттаҳидшавии давлатҳои Юнон мегардад. Бо ташаббуси Афина дар ҳазираи Делос намоёндагони шахрҳои Юнон чамъ омада, «Иттифоқи Делос» (Афина)-ро таъсис доданд. Иттифок ҳазина ва неруҳои мусаллаҳи умумӣ дошт. Масъалаҳои асосии иттифокро дар Шӯро, ки аз намоёндагони аъзои иттифок иборат буд, ҳал мегардид. Бори вазнини ин иттифок ба зиммаи Афина афтида буд. Иттифок 200 киштӣ, 40 ҳазор киштидор ва белзан, 10 ҳазор пиёдааскар ва 1000 аскари савора дошт.

Солҳои 70-уми асри V пеш аз милод, ба «Иттифоқи Делос» муяссар гардид, ки мавқеи Юнонро дар баҳри Эгей ва Осиёи Хурд мустаҳкам кунад, вале Ҳахоманишиён барои ба даст овардани Осиёи Хурд ва ҳудуди дар қисмати шарқии Баҳри Миёназамин аз дастдодашон муборизаро бомуваффақият давом медод.

БА ОХИР РАСИДАНИ ҶАНҒҲОИ ЮНОНУ ФОРС. Соли 465 пеш аз милод дар натиҷаи табaddулоти шӯҳи давлати Ҳахоманишиён ва писари ӯ кушта шуданд. Аз ин вазъияти муносиб қувваҳои истиқлолиятҳои Миср истифода бурданӣ шуда, бо сардории Инар шӯриши халқӣ ташкил карданд.

Афина низ аз ин воқеа истифода бурда, ба шӯришчиёни мисрӣ дасти ёрӣ дароз кард. 20 ҳазор нафар аскар ва 200 киштии юнониҳо ба он ҷо рафтанд. Киштиҳо ба воситаи дарёи Нил шино карда то ба пойтахти Миср -- шаҳри Мемфис расиданд.

Дар ин ҷо лашкари юнониҳо аз тарафи лашкари ба ин ҷо

Расми 189. Набард дар гулӯгоҳи Саламин.

омадарасидаи шоҳи нави Ҳахоманишиён -- Ардашери I пурра торумор карда шуд. Аз форсҳо шармандавор шикаст хӯрдани «Иттифоқи Делос» обрӯи юнониҳоро ниҳоят паст кард. Форс ҳокимияти худро дар Миср аз нав мустаҳкам карда, барои дар шарқи Баҳри Миёназамин ва Осиёи Хурд ба даст овардани мавқеъҳои аз дастдодааш ҷидду ҷаҳд намуд.

Оҳиста-оҳиста дар «Иттифоқи Делос» Афина мавқеи ҳукмронро ба даст мегирад. Аъзои дигари иттифок итоатгари Афина мешаванд.

Соли 454 пеш аз милод ҳазинаи иттифок аз Делос ба Афина кӯчонда шуд. Бо ҳамин «Иттифоқи Делос» дар амал ба давлати Афина табдил меёбад.

Соли 449 пеш аз милод ҷангҳои Юнону Форс ба охир расиданд. Юнониҳо Каллий ном ашрофи Афинаро ба ҷазираи Кипр равоҷ карданд, то ки аз номи Юнон бо Форс сулҳ бандад. Мувофиқи созишномаи сулҳи Кипр, Форс уҳдадор шуд, ки дигар ба баҳри Эгей ва гулӯгоҳҳои он флот ва лашкар намендарад. Юнон ҳам уҳдадор шуд, ки шаҳрҳои қаламрави давлати Форсро дар шарқи Баҳри Миёназамин ва Осиёи Хурд эътироф мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷангҳои Юнону Форс кай оғоз ёфтаанд?
2. Лашкаркашии аввали Форс ба Юнон чӣ тавр анҷом ёфт?
3. Барои лашкаркашии дуюм ба Юнон Дорои I чӣ тавр тайёри дид?
4. Мухорибаи Марафон кай ба амал омад?
5. Дар он қадом давлат ғолиб омад?
6. Дар бораи иқтисоди лашкари Форс чӣ гуфта метавонед?
7. Дар бораи мухорибаи Саламин нақл кунед.

8. Иттифоқи баҳрии Делос (Афина) чӣ тавр ташкил ёфт?
9. Лашкари Иттифоқи баҳрии Делос дар Миср чӣ тавр шикаст хӯрд?
10. Ҷангҳои Юнону Форс кай ба охир расиданд?

§ 40. ДЕМОКРАТИЯИ АФИНА

ГРАЖДАНИНҲО (ШАҲРВАНДОН)-и АФИНА. «Демократия» маънои «ҳокимияти халқ»-ро дорад. «Шаҳрвандон», онҳое ба шумор мерафтанд, ки дар давлати Афина дорои ҳуқуқҳои муайяни шаҳрвандӣ буданд.

Шаҳрвандони комилҳуқуқи Афина танҳо ҳамон одамон ҳисобида мешуданд, ки падару модарашон ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дошта бошанд. Номин гуна одамон дар рӯйхати махсус навишта мешуд. Ин рӯйхатро «демҳо» меномиданд. Ба чунин рӯйхат ҷавонписарон ва ҷавондухтароне дохил карда мешуданд, ки синнашон ба 18-солагии расида бошад.

Комиссияи махсусе шаҳрванд будани ин ва ё он ҷавонро ҳаматарафа месанҷид. Ҷавононро, ки ба рӯйхати «демҳо» дохил карда буданд, аз тамоми Аттика дар Пирей ҷамъ намуда, дар зарфи як сол ба таълиму тарбия фаро гирифта мешуданд. Ин корро омӯзгороне, ки «сафронистҳо» ном доштанд, иҷро менамуданд.

Омӯзгоронро комиссия аз байни шахсони маъруфи Афина интихоб мекард. Ҷавонон, ки онҳоро «эфебҳо» меномиданд, дар баробари таълим ба шамшерзанӣ, камонварӣ, гулӯлаандозӣ, дискартой, давидан, гуштингирӣ ва бо намудҳои дигари варзиш ва тарбияи бадан машғул шуда, худро хуб обутоб медоданд. «Эфебҳо» аз омӯзгорон инчунин ҳуқуқи вазифаҳои шаҳрвандони Афинаро меомӯхтанд.

Расми 190. Маҷлиси халқӣ дар Афина.

Баъд аз як соли машқ ва таълиму тарбияи ҷавонон омӯзгорони онҳо дар Маҷлиси халқӣ дар ин бора ҳисобот меоданд. «Эфебҳо» бошанд, донишу маҳорат ва малакаи дар таълимгоҳ ҳосилкардаашонро дар театр намоиш дода, баъд аз давлат сипару найза ғирифта ба посбонии сарҳадҳои мамлакат мерафтанд ва ё ба иҷрои вазифаҳои дигари давлатӣ шурӯъ мекарданд. Пас аз ду соли хатми мактаб «эфебҳо»-шаҳрвандони комилҳуқуқи Афина ҳисобида мешуданд.

Расми 191. Аспасия – ҳамсари Перикл.

Шаҳрванди Афина ғайр аз ҳуқуқҳои вазифаҳои ухдадорихон муайян ҳам дошт. Ӯ ухдадор буд, ки ҳатман дар қитъаи замин меҳнат кунад, кишвари худро аз душманон муҳофизат намояд, ба қонунҳо ва ҳукуматдорони интиҳобшуда итоат кунад ва дар қорҳои ҷамъиятӣ ҷаълола ширкат варзад.

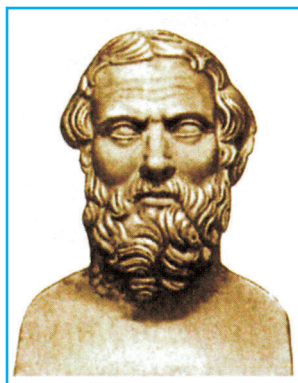
МАҶЛИСИ ХАЛҚӢ. Мақомоти асосии ҳокимияти давлатии Афина – Маҷлиси халқии шаҳрвандон (гражданинҳо) буд. Ба он ҷо ҳамаи шаҳрвандон аз тамоми вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои, ки ба ҳаёати давлати Афина дохил буданд, ҷамъ меомаданд.

Занҳо ҳуқуқ надоштанд, ки дар қорҳои Маҷлиси халқӣ ва қорҳои дигари давлатӣ иштирок кунанд.

Дар Маҷлиси халқӣ қонунҳои давлатиро қабул, ҷангу сулҳ эълон, шартномаҳо тасдиқ ва мансабдорони давлатиро интиҳоб қарда, ҳисоботи онҳо шунда мешуданд. Маҷлиси халқӣ ғайр аз ин ба таъминоти аҳоли бо озуқа, об, дурӯст истифода бурдани заминҳои қонунҳои давлатиро қабул мекард, вале ба онҳо ҳатман ҷумлаи зайлро ҳамроҳ мекарданд: "Шӯро ва халқ қарор қард." «Шӯро» гуфта, «Шӯрои 500» дар назар дошта шудааст.

Қонунҳои давлатиро Маҷлиси халқӣ қабул мекард, вале ба онҳо ҳатман ҷумлаи зайлро ҳамроҳ мекарданд: "Шӯро ва халқ қарор қард." «Шӯро» гуфта, «Шӯрои 500» дар назар дошта шудааст.

ШӢРОИ 500. Шӯрои 500 бо ин усул таъсис дода мешуд: соқинони ҳар яки 10 вилояти Афина 50-нафариро

Расми 192. Ӣеродот.

*Расми 193. Перикл.
Пайкараи Юнони
қадим.*

ҳамчун намояндаи худ интиҳоб карда, ба «Шӯрои 500» равон мекарданд. Ин «интиҳобот» аз байни якчанд нафар номзадҳо аз тариқи қуръапартой сурат мегирифт. Дар интиҳобшавӣ ва интиҳобкунӣ танҳо гражданинҳои Афина иштирок карда метавонистанд. Муҳлати ваколатҳои ба «Шӯрои 500» интиҳобшудагон як сол буд.

Шӯрои 500 бо Маҷлиси халқӣ ҷиҳати ҳукуку вазифаҳояш дар як қатор меистод, лекин ҳар кадоми онҳо корҳои ба худ маълумбударо иҷро мекард. Яке аз корҳои муҳимтарини Шӯрои 500 тайёри ва гузаронидани қори Маҷлиси халқӣ буд. "Шӯрои 500" рӯзномаи Маҷлиси халқиро тайёр мекард ва лоиҳаҳои қонуну қарорҳои гуногунро мавриди муҳокима қарор медод.

ШАХСОНИ ИНТИХОБӢ. Мамлакатро шахсони мансабдори интиҳобӣ идора мекарданд. Барои ин қор гурӯҳҳои алоҳида ташкил карда мешуданд, ки онҳоро «коллегия»-ҳо меномиданд. Яке аз онҳо «Коллегиия архонт» буд. Он дар Юнон хеле барвақт ба вучуд омадааст. Ин коллегия ба корҳои ҳарбӣ, ташкили муҳофизати динию идҳо ва тартиби доир гардондани корҳои судӣ машғул буд.

Коллегиияи дигари Афина «Коллегиияи 10 нафар стратегҳо» номида мешуд. Ин коллегия ба корҳои ҳарбии Афина, аз ҷумла сафарбарӣ ба лашкар, маблағгузориҳои ҳарбӣ ва роҳбарӣ ба ин қорҳо масъул буд. Инчунин ғанимати ба дастонидаи қанговаронро ихтиёрдорӣ мекард.

Дар Афина оид ба молия коллегияҳо бисёр буданд. Як коллегияи 10-нафара роҳбарии ҳазинаи давлатиро ба уҳда дошт, коллегияи дигар ба рафти ба ҳазина воридшавии маблағро назорат мекард ва ғайра.

Як коллегияи иборат аз 11 нафар бошад, тартиботи ҷамъиятӣ, аз ҷумла, на-

*Расми 194. Сари
Афина.*

зорати ҳолати зиндонҳо, иҷрои ҳукми қатл ва ҳукмҳои дигари додгоҳҳоро назорат мекард.

Шаҳрхоро магистратҳо – мирҳои интиҳобӣ идора мекарданд. Дар ихтиёри онҳо амалдорони зиёде буданд, ки қорҳои гуногуни ниғаҳдориро иҷро менамуданд.

Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо дар Афина ҳар сол то 700 одами мансабдорро интиҳоб мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар Афина кихоро «шаҳрванд» меномиданд?
2. «Демҳо» чӣ хел одамон буданд?
3. Шаҳрвандони ҷавони Афина чӣ тавр тарбия карда мешуданд?
4. Шаҳрвандони Афина дорои кадом ҳуқуқи вазифаҳо буданд?
5. Маҷлиси халқии Афина аз кихо иборат буд ва кадом вазифаҳоро иҷро мекард?
6. «Шӯрои 500» чӣ тавр интиҳоб мешуд ва кадом вазифаҳоро иҷро мекард?
7. «Коллегия»-ҳо чӣ вазифаҳоро иҷро мекарданд?

§41. ХАТ, МАКТАБ ВА ДИНИ ЮНОНИ ҚАДИМ

ХАТ. Ҳанӯз дар ҳазорсолаи II пеш аз милод юнониҳои қадим хатти худро доштанд, ки он ҳичогӣ буд, вале дар асрҳои XI – IX пеш аз милод он фаромӯш шуд. Дар охири асри IX - аввали асри VIII пеш аз милод дар Юнон алифбои дигар тартиб дода мешавад, ки он аз 14 ҳарф иборат буд. Ин алифбо дорои ҳам ҳарфҳои садонок ва ҳам ҳамсадо буд. Ба алифбои юнонӣ алифбои қадимаи финикиҳо таъсир расонида буд. Алифбои нав дар рушди нумӯи минбаъдаи Юнон хизмати бузург кардааст.

Дар баробари пайдоиши хат дар давлатҳои Юнони қадим мактабҳо ҳам ба вуҷуд меоянд. Мактабу маориф, махсусан дар Афина ва Спарта, бештар рушд карда буданд.

МАКТАБ. Дар Спарта писарбачаҳои то 7-сола дар оилаҳои тарбият ме-

Расми 195. Тахта-чаҳои сиёҳ барои навиштан.

Расми 196. Омӯзгор кӯдакро ба мактаб мебарад.

ёфтанд. Сипас, онҳоро ба муассисаҳои махсуси тарбиявии давлатӣ месупориданд, ки «фариштаҳо» ном доштанд. Бачагон дар чунин мактабҳо дар зери роҳбарии омӯзгорон, ки «педон» ном доштанд, таълиму тарбият мегирифтанд. Дар он ҷо ба тарбияи ҷисмонии бачаҳо диққати калон дода мешуд; онҳоро ҳаматарафа обутоб медоданд. Тарбиятгирандагон дар баробари машқҳои ҳарбию варзишӣ ба омӯзиши суруду мусиқӣ ва рақсҳои динӣ, ки моҳияти ҷангӣ доштанд, машғул мешуданд.

Дар Афина ҳам бачаҳо то 7-солагӣ дар хонаҳояшон тарбият меёфтанд. Аз синни 7-солагӣ то 13–14-солагӣ онҳо ба мактабҳои грамматистӣ ва кафаристӣ дода мешуданд. Ин мактабҳо пулакӣ буданд.

Дар мактабҳои грамматиста шогирдон хондану навиштанро хуб ёд мегирифтанд. Бачаҳо номи ҳарфҳои «алфа», «бета», «гамма» ва ғайраро аз ёд карда, баъд онҳоро ба ҳиҷоҳо ва ҳиҷоҳоро ба калимаҳо мегардонданд. Барои навиштан тахтачаҳои сиёҳро истифода мебурданд. Шогирдон дар он бо ҷӯби нӯгтезе, ки «стил» ном дошт, менавиштанд. Дар дарсҳои ҳисоб шогирдон аз ангуштҳои дасту пойҳо, сангчаҳо, тахтачаҳои ҳисоб, ки онҳоро «абак» меномиданд, истифода мебурданд.

Расми 197. Дар паластра.

Аз синни 13-14-солагӣ бачаҳо дар мактабҳои гуштигирӣ, ки онҳоро «паластра» меномиданд, таълим мегирифтанд. Дар ин мактабҳо дар зарфи ду сол шогирдон ба машқҳои ҷисмонӣ машғул мешуданд. Ин машқҳо мутобиқи панҷ намуди варзиш «панҷҳарба» меномиданд. «Панҷ-ҳарба» аз давидан, гуштӣ, дискартой, найзапартой ва шиноварӣ иборат буд.

Қавонони боистеъдод баъди хатми ин мактаб ба «гимназияҳо» дохил шуда, фалсафа, адабиёт ва илмҳои дигарро меомӯхтанд. Дар 18–20-солагӣ онҳо таҳсилро дар «эфебия»-ҳо давом дода, дониши худро афзун менамуданд.

Расми 198. Зевс.

ДИН. Юнониҳои қадим ҳудохоро дар шакли одамон, вале пурқудрату абадзинда тасаввур мекарданд. Ба гумони онҳо, ҳамаи ҳодисаҳо бо майлу хоҳиш ва иродаи ҳудоҳо ва олиҳаҳо ба амал меоянд. Масалан, бо хоҳиши Зевс борон меборад ва ё хушксолӣ мешавад. Посейдон бошад, «ларзонандаи замин» аст. Ӯ бо сешоҳаи бузурги худ заминро мечунбонад ва ё тӯфон ба вучуд оварда, киштукорро несту нобуд месозад.

Қангал ҳам ҳудои ҳудро дошт, ки онро Сатир меномиданд.

Юнониҳо ин ҳудохоро дар шакли одамони серпашму бузпо мепиндоштанд. Олиҳаи чашмаҳоро Нимфа меномиданд ва онро дар намуди духтари зебо тасаввур мекарданд.

Расми 199. Парфенон. Девори шарқӣ.

Расми 200. Художо ва олиҳаҳои Юнони қадим.

Юнониҳо ғайр аз худоҳои номбурда худоҳои зиёди дигар ҳам доштанд. Дионисро Худои шаробпазӣ ва Гермесро ҳомии тичорат мешумориданд. Гермес гӯё, ки супоришҳои Зевсро иҷро менамуд. Барои ҳамин муттасил аз як шаҳр ба шаҳри дигар париди мерафт. Худои санъат Аполлони чавон буд. Юнониҳо бар он ақида буданд, ки худоҳои онҳо дар кӯҳи Олимп умр ба сар мебаранд. Бинобар ин, онҳо худоҳои худро худоҳои олимпӣ меномиданд. Юнониҳо мегуфтанд, ки худоҳои олимпӣ дар қасрҳои мухташам зиндагии ашрофона доранд. Онҳо аз он ҷо бо сардории Зевс табиат ва одамонро идора мекунанд.

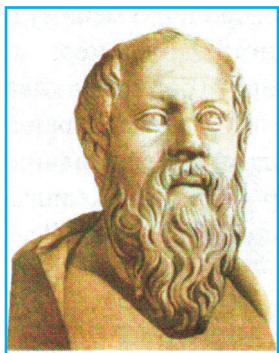
САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Юнониҳо чӣ гуна хат доштанд?
2. Дар бораи мактабҳои Спарта нақл кунед.
3. Бачагон дар мактабҳои Афина чӣ тавр таълим мегирифтанд?
4. Кадом навъи мактабҳои Спарта ва Афинаро медонед?
5. Дар бораи эътиқоди динии юнониҳои қадим чӣ гуфта метавонед?
6. Оё юнониҳои қадим як Худо доштанд?
7. Зевс дар байни худоҳои олимпӣ чӣ мартабае дошт?
8. Кадом қисми ин мавзӯ ба шумо писанд афтод?

§ 42. ИЛМИ ЮОНИ ҚАДИМ

ДЕМОКРИТ. Яке аз олимони бузурги Юнони қадим Демокрит мебошад. Ӯ тахминан солҳои 460 - оғози асри IV пеш аз милод зиндагӣ кардааст. Демокрит аввалин шуда гуфтаҳои олимони Юнони қадим Анаксимандр ва Анаксименро рад кардааст. Мувофиқи ақидаи онҳо нахустасоси табиат (олам) об, ҳаво, хок ва оташ аст. Демокрит бошад, гуфтааст, ки нахустасоси тамоми мавҷудоти олам «хиштҷаҳо» – «атомҳо» мебошанд. Атомҳои ҳамном ба тарафи ҳамдигар кашида мешаванд. Онҳо бо ҳам часпида, мавҷудияти муҳити моро ба вучуд меоранд. Атомҳои оташ хеле хурд ва доимо дар ҳаракатанд. Хок, ҳаво ва об омехтаи атомҳои гуногун мебошанд. Ҳангоми аз ҳамдигар дур шудани атомҳои якхела ҷисмҳои саҳт ба ҷисмҳои моеъ ва агар аз ҳамдигар боз ҳам дуртар раванд, ба газ табдил меёбанд.

Кашфиёти Демокрит дар бораи «нахустасоси олам будани атомҳо» барои илм аҳамияти калон дошт.

*Расми 201. Сукрот.
Пайкараи Юнони
қадим.*

БУҚРОТ (Гиппократ). Ин олим яке аз табибони машҳури Юнони қадим ва пайрави Демокрит буд. Ӯ мегуфт, ки табиб беморию набояд аз бадани одам дур кунад, балки ба бадан ёрӣ расонад, ки ҳудаш беморию бартараф намояд, яъне баданро бояд чунон обутоб дод, ки бар зидди беморию муқовимат карда тавонад.

Букрот ва шогирдони ӯ дар пешрафти илми тибби қадим саҳми калон гузоштааст. Ӯ на танҳо усулҳои муолиҷаи беморӣ, балки асосҳои ахлоқии фаъолият касбии табибонро ҳам кор карда баромадааст.

Касе, ки табиб шудан мехоҳад, «савганди Букрот»-ро ёд мекунад.

СУҚРОТ (Сократ). Ӯ солҳои 469-399 пеш аз милод умр ба сар бурдааст. Яке аз олимони мутафаккирони машҳури Юнони қадим буд. Вай барои бунёди ахлоқи инсонӣ кори зиёде кардааст. Дар воҳӯрию, маҷлисҳо ва баҳсу мунозираҳо одамони бадтина-ту бадахлоқро зери танқиди саҳт мегирифт, хусусан онҳоро, ки ба халқ ҳукмронӣ мекарданд. Барои ин кори начибаш ашрофон Суқротро ба маҳкама кашида, ба қатл маҳкум карданд. Баъд ба ӯ пешниҳод карданд, ки аз Афина гурезад, то ки аз марг начот ёбад. Вале Суқрот ин корро накарда, заҳр хӯрда мемирад.

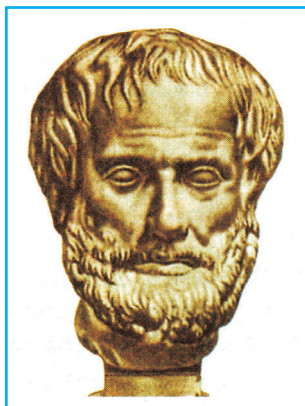
Суқрот китоб нанавиштааст. Ақидаҳои ахлоқии вайро аз забони олимони дигари ҳамон замон хонда, аз ақлу заковат ва инсондӯстии ӯ лаззат мебарем. Панду ҳикматҳои зиёди Суқрот то замони мо бештар тавассути асарҳои шогирди вафодори ӯ Афлотун омада расидаанд.

АФЛОТУН (Платон). Афлотун солҳои 427–347 пеш аз милод умр ба сар бурдааст ва яке аз олимони бузургтарини дунёи қадим ба шумор меравад. Афлотун аз худ чандин асар боқӣ гузоштааст, ки «Апалогия» («Сафедкунӣ»), ки ба устодаш Суқрот бахшида шудааст, муколамаҳои «Критон», «Фкедон» ва «Қонунҳо» аз қабили онҳоянд.

Баъд аз марги Суқрот Афлотун ба ҳулоса омад, ки давлатҳои мавҷуда беадолатию бадахлоқиро барҳам зада наметавонанд ва қарор дод, ки лоиҳаи сохти давлати боадолатро таҳия карда, ба

ягон шоҳи одил медиҳад, то ки онро дар мамлакати худ татбиқ намояд. Ў барои ҳамин мақсад дуvozдаҳ соли умрашро дар ғурбат гузаронда, тарзи давлатдории Миср, Киренаика, Италияи Чанубӣ ва Ситилияро омӯхта, баъд китоберо бо номи «Давлат» иншо намуд.

Афлотун дар Юнон мактаби илмие ташкил намуд, ки онро «Академ» меномиданд. Афлотун дар он ҷо шогирдони зиёде тарбия карда, ба воя расонд, ки яке аз онҳо Арасту мебошад.

*Расми 202. Арасту.
Ҳайкалчаи Юнони қадим.*

АРАСТУ (Аристотел). Арасту солҳои 384–322 пеш аз милод умр ба сар бурда, асарҳои бисёре таълиф намудааст. Китобҳои «Физика», «Метафизика», «Дар бораи нафс», «Поэтика» ва «Категорияҳо» аз муҳимтарин ва бузургтарин асарҳои вай мебошанд. Олимони имрӯза ҳам аз асарҳои пурбаҳои Арасту сабақ мебардоранд.

Арасту дар Юнон мактаби худро кушод, ки он бо номи ҷойи воқеъгардидааш «Лицей» маъмул буд. Дар он ҷавонони боистеъдод таълим мегирифтанд.

Пеш аз Арасту қариб ҳамаи илмҳо як буданд. Арасту аввалин шуда онҳоро ба соҳаҳои алоҳида тақсим мекунад. Масалан, донишҳо дар бораи табиатро «ботаника» («рустанӣ»), донишҳо дар бораи ҷисмҳо «физика» («табиат») ва донишҳо дар бораи идораи давлатро «сиёсат» номидааст.

Арасту мураббӣ ва устои Искандари Мақдунӣ буд.

ХЕРОДОТ. Солҳои ҳаёти Херодот дақиқан маълум нест. Барои наслҳои оянда боқӣ мондани хотираҳо дар бораи ғалабаҳои юнониҳо бар Эрони пуриктидор Херодот, олим, муаррихи Юнони қадим, таърихи ҷангҳои Юнону Эронро навиштааст. Ў китоби худро бо ибораҳои «Херодот маълумотро чамъ кард ва навишт, ки қорнамоиҳои бузург ва ибратбахши эллинҳо ва халқҳои дигар номаълум намонанд» хатм намудааст.

Херодот барои гирд овардани маводи китобаш «Таърих» ба мамлакатҳои зиёде сафар кардааст. Тавассути китоби «Таърих»-и Херодот муаррихони замони мо доир ба Юнони қадим, Осиёи

Ғарбӣ, Миср ва мамлакатҳои дигари дунёи қадим маълумоти арзишманд ба даст овардаанд. Ҳеродотро дар Ғарб «Падари таърих» меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Анаксимандр ва Анаксимен чӣхоро нахустасоси олам мешумориданд?
2. «Ҳиштх» – «атомх»-и Демокритро маънидод кунед.
3. Оё фикри Демокритро дар бораи «ҳиштх» ва хусусияти онҳо қабул доред?
4. Буқрот донишманди кадом илм буд?
5. Буқрот кадом роҳи беҳтари табобати беморонро пешниҳод кардааст?
6. Дар бораи Суқрот ва Афлотун маълумот диҳед.
7. Арасту кадом мактабро кушодааст?
8. Дар бораи Ҳеродот чӣхоро медонед?

§ 43. АДАБИЁТ, ТЕАТР ВА БОЗИҶОИ ОЛИМПИИ ЮНОНИ ҚАДИМ

АДАБИЁТ. Адабиёти Юнони қадим аз дostonҳои машҳури Ҳомер «Иллиада» ва «Одиссей» оғоз меёбад, ки онҳо дар асри VIII пеш аз милод навишта шуда, то асри IV пеш аз милод мураттаб гардидаанд. Ҳомер маҳорати баланд ва таъби нозуки шоирӣ дошт. Образҳоро ҳеле ифоданоку воқеи инъикос мекард. Бинед, ки ӯ сипари Ахилло дар дostonи «Иллиада» чӣ тавр тасвир ме-намояд:

*Мазраи шоҳонаро рассом аҷаб тасвир кард,
Мардикорон тез мекарданд гандумро дарав.
Се нафар бандинабоф истодаву чанде писар,
Ҳӯшаҳоро дарза карда, мекашонанд нав ба нав.
Шоҳ истода бо кибру гурур аз ҳосилот.
Ҳаёт дар дасташ асои нуқракӯби дилрабо...
Ошпазҳо зерӣ тӯсе монда чандин дегро,
Дар сипар тасвир гишта расми чандин гов...*

Адабиёти шифоҳии Юнони қадим ниҳоят ғанӣ буд. Ба он, пеш аз ҳама, асотирро дохил кардан лозим аст.

Юнониҳо онҳоро хеле дӯст медоштанд. Асотир дар бораи саргузашти аҷоибу ғароиби қаҳрамонони халқ ва худоҳо нақл мекунанд. Устурахоро, дар бораи Дедал ва Икар, дар бораи Геракл, дар бораи Демет ва Парфенон, дар бораи аргонавтҳо ва дар бораи Атлант мақоми калон дошта, аз фолклори ғании Юнони қадим дарак медиҳанд.

ТЕАТР. Намоишҳои театрии юнониҳои қадим ҳар сол 2–3 маротиба якчанд рӯзи ташкил карда мешуданд, лекин ин намоишҳо рӯзи иди Дионис хеле бошукӯҳ мегузаштанд. Иди Дионис иди кишоварзӣ буд. Кишоварзон ва аҳли оилаи онҳо дар рӯзи Дионис ба либосҳои идона дар бар ба кӯчаҳо баромада, хурсандӣ мекарданд. Дар рӯзи иди Дионис дар театрҳо ва ҷойҳои дигари серодами шаҳрҳо актёрҳо намоишномаҳоро намоиш медоданд. Дар он ҷойҳое, ки театр набуд, дар нишебии теппаҳо барои намоишномаҳо сахна тайёр мекарданд, ки онро «скене» меномиданд. Навозандагон ва хор дар шафати «скене» ҷой дода мешуданд, ки онро «орхестра» меномиданд. Актёрҳо дар чунин ҷойҳо намоишномаҳои худро манзури тамошобинони сершумор менамуданд.

Завқи бадеии юнониҳои қадим нисбат ба театр хеле баланд буд. Онҳо ин навъи санъатро хуб мефаҳмиданд ва дӯст медоштанд. Барои ҳамин, дар аксари шаҳрҳои Юнони қадим театрҳо сохта шуда буданд. Баъзеи ин театрҳо ниҳоят калон буданд. Масалан, дар шаҳри Афина театре сохта шуда буд, ки дар он ҳазор нафар тамошобин ҷой мегрифт.

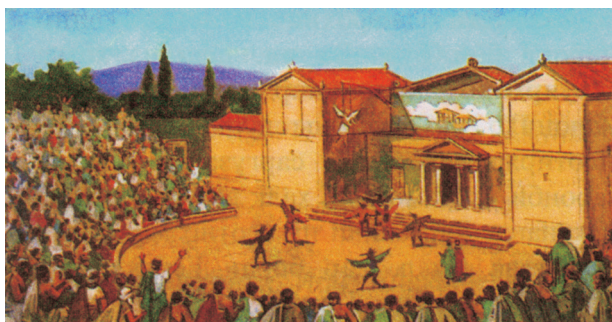
Актёрҳо мувофиқи мазмуни намоишҳои сахнавӣ хангоми иҷрои нақшҳо ниқоб мепӯшиданд. Нақши занҳоро ҳам мардҳо иҷро мекарданд.

Расми 203. Софокл. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

Расми 204. Чиптаҳои театрии Юнони қадим.

Расми 205. Дар намоишномаи мазҳакавии театри Юнони қадим.

Дар театрҳои юнонӣ намоишномаҳои фоҷиавӣ ва мазҳакавиро ба сахна мегузоштанд. Мардум онҳоро хуш мепазирuftанд. Юнониҳо фоҷиаро «трагедия» меномиданд, ки маънояш «суруди бузҳо» мебошад. Дар фоҷиаҳо воқеаҳо ниҳоят тезтунду пурэхсос сурат гирифта, оқибат бо марғи фоҷиавии қаҳрамонони асосӣ анҷом меёфтанд.

Яке аз фоҷианависони машҳури Афина Эсхил буд. Фоҷиائي машҳури ӯ «Прометейи занҷирбанд» ном дорад. Дар он гуфта мешавад, ки бо фармони Зевс Гефест Прометейро дар харсанги кӯҳе занҷирбанд карда, бо меҳи оҳанин синаи ӯро сӯроҳ мекунад. Дар вақти намоиш Прометей ба мардум рӯй оварда, мегӯяд, ки ӯ ба одамон оташ овард, ба онҳо хонасозӣ, ромкунии ҳайвонот ва хондану ҳисобро омӯзонд. Аз ҳамин сабаб, Зевс нисбат ба ӯ дар ҳашму ғазаб аст. Фоҷиа бо он ба поён мерасад, ки дар зери гулгулаи раъду барқ харсанге, ки Прометей дар он занҷирбанд буд, ба зери замин меравад.

Расми 206. Гӯштинг-рон. Расм аз гулдони Юнони қадим.

Нависандаи дигари Юнони қадим Софокл мебошад. Яке аз фоҷиаҳои ӯ «Антигона» буда, ба тамошобинон таъсири калон мерасонд.

Муаллифони намоишномаҳо дар байни халқ соҳиби обрӯю эътибори калон буданд. Ҳайкалҳои онҳоро дар театрҳо ва ҷойҳои ҷамъиятии дигар мегузоштанд.

БОЗИҲОИ ОЛИМПӢ. Яке аз

Расми 207. Дар майдони асптозии Олимпия.

чойҳои муқаддасу тамошобоби машҳури юнониёни қадим кӯҳи Олимп буд, ки он дар мавзеи хушбоду ҳавои Пелопоннес воқеъ гардидааст. Мувофиқи ривоятҳои қадим ҳушоҳои юнониҳо, аз ҷумла Зевс дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекардаанд.

Аз рӯйи одат юнониҳо ба шарафи Зевс дар ҳар чор сол як маротиба дар кӯҳи Олимп Бозиҳои Олимпӣ мегузаронданд. Варзишгарон то Бозиҳои Олимпии оянда тайёрии мегузаронанд. Дар Бозиҳои Олимпӣ варзишгарони беҳтарин доир ба пойга, гуштии, ҳаводихии диск, найзапартоӣ ва муштзанӣ мусобиқа мекарданд.

Мувофиқи қонун ҳамаи мардони Юнон метавонистанд дар Бозиҳои Олимпӣ иштирок кунанд, лекин тамошои бозиҳо на ба ҳама муяссар мегардид.

Юнониҳо кӯҳи Олимпро ҷойи муқаддас медонистанд. Дар он ҷо ибодатхонаи боҳашамате қомат рост карда, дар дохили он ҳайкали Зевс меистод. Онро ҳайкалтароши машҳур Фидий сохта буд. Гирду атрофи ибодатхонаро биноҳо, ҳайкалҳои ҳушо, ҷанговарони машҳур ва ғолибони Бозиҳои Олимпӣ зинат мекарданд. Ба туфайли қаҳрамонҳои Бозиҳои Олимпӣ ҷангҳо қатъ гардида, аз тамоми ғӯшаю қанори мамлакат ва аз шаҳр-давлатҳои юнонӣ ҳазорон юнониҳо пиёдаю савора ба тамошои он ҷамъ меомаданд. Тахмин мекунам, ки Бозиҳои аввалини Олимпӣ дар Юнони қадим соли 776 пеш аз милод баргузор гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

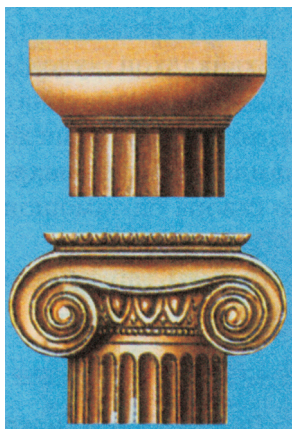
1. Дар бораи қомеъҳои адабиёти Юнони қадим нақл кунед.
2. Ҳомер дар пайдоиши адабиёти Юнони қадим чӣ саҳме гузоштааст?
3. Юнониҳо намоиши театро чӣ тавр ташкил мекарданд?

4. «Скене» ва «орхестра» чӣ маънӣ доранд?
5. Дар театрҳои Юнони қадим чӣ гуна намоишномаҳо ба сахна гузошта мешуданд?
6. Бозиҳои Олимпӣ дар кучо ва чӣ тавр ташкил карда мешуданд?
7. Дар Бозиҳои Олимпӣ кадом қонун қоидаҳо вучуд доштанд?
8. Аввалин Бозиҳои Олимпӣ дар Юнони қадим кадом сол баргузор гардидаанд?

§ 44. САНЪАТИ ЮНОНИ ҚАДИМ

МЕЪМОРӢ. Бинокориҳои юнониён дорои санъати баланди меъморӣ буд. Сутунҳои биноҳои бохашамат ва айвонҳо бо маҳорати баланд қандакорӣ карда мешуданд. Айвонҳоро асосан барои истироҳат месохтанд. Онҳо девори махсус надоштанд. Ба ҷои деворҳо сутунҳо меистоданд. Сутунҳои айвонҳо ба биноҳо ҳусни тоза зам мекарданд. Аз рӯи зебу зинат ва нақшу ниғор сутунҳо ва айвонҳо «дорӣ» ва «ионӣ» ном доштанд. Қисми болои сутунҳои ионӣ қандакорӣ карда шуда, ба шохҳои ғусфанди ба поён печида монандӣ дошт.

Чамъомадҳои асосии тантанавии шаҳриён дар ибодатхонаҳо барпо мегардиданд. Аз ин рӯ, юнониҳо онҳоро тарзе месохтанд, ки бо барҷастагӣ ва зебоии худ аз биноҳои дигари шаҳр фарқ кунанд.

Расми 208. Қисматҳои болои сутунҳои ионӣ.

Ибодатхонаҳо дар шакли чоркунҷа сохта мешуданд. Таҳкурсии онҳо аз замин баландтар ва бомашон дунишеба буд. Нишебии бом ва кунгураи иморат шакли секунҷа дошт, ки онро «фронтон» меномиданд. Одатан дар гирдогирди биноҳои чамъиятӣ айвонҳоеро месохтанд, ки ин биноҳоро боз ҳам зеботар мегардонданд.

Юнониҳо ба сохтмони ибодатхонаҳо диққати махсус медоданд, чунки онҳоро «хонаи Худо» меномиданд. Фарқи ибодатхонаҳо аз биноҳои дигар дар он буд, ки таҳкурсии онҳоро баландтар сохта, дохилашонро бо ҳайкалҳо зебу зинат медоданд.

ХАЙКАЛТАРОШӢ. Юнониҳо дар хайкалтарошӣ ҳамто надоштанд. Дохилу беруни ибодатхонаҳои онҳоро хайкалҳо зиннат медоданд. Хайкалҳои зиёде дар майдонҳои шаҳрҳо низ гузошта шуда буданд. Онҳо шаҳрҳоро боз ҳам зеботару дилнишинтар мегардонданд.

Хайкалҳоро хайкалтарошони юнонӣ, асосан, аз санги мрамор ва ҷӯб тарошида, онҳоро ранг мекарданд. Барои тасвири чапҳои хайкалҳои биринҷӣ сангҳои ҳаррангаро ба кор мебарданд. Ба рӯи як қисми хайкалҳои ҷӯбин устухони тунуки филро мечаспонданд, то ки ба пӯсти бадани одам монанд шавад. Ин кор аз хайкалтарошон маҳорат ва малакаи калонро талаб мекард.

Хайкалтарошон дар асарҳои худ ҳудоҳо, арбобони давлатӣ, варзишгарон ва ашхоси дигари машҳури Юнонро тасвир мекарданд. Агар кас ба «Дискпарто» ном хайкали Мирон нигарад, ба назар чунин мерасад, ки ҳоли ҳозир мушакҳои бадани бо шиддати том тарангшудаи варзишгар рост мешаваду дискро ба масофаи дур ҳаво медиҳад. Хайкалҳои «Сари Афина», «Дискпарто», «Гуштигирон» ва хайкалчаи зан табиӣ ва гуворо офарида шудаанд. Онҳо аз маҳорати ғавқулодаи хайкалтарошони Юнони қадим шаҳодат медиҳанд.

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Мардуми Юнони қадим биноҳои ҷамъиятиро назар ба хонаҳои худ бештар зебу зинат медоданд. Юнониҳо табиӣ баланди зебоифаҳмӣ доштанд. Қариб дар ҳар як хонаи юнонӣ гулдонҳои бо нақшу нигор ва суратдорро дидан мумкин буд.

Рассомони юнонӣ хангоми расмкашӣ дар гулдонҳо аз рангҳои гуногун истифода мебарданд. Дар рӯи гулдон ва зарфҳои дигари тағашон сурхранг бо ранги сиёҳ расм мекашиданд, ки ба онҳо ҳусни тоза мебахшид.

Расми 209. Камонвари Юнон. Хайкалчаи Юнони қадим.

Расми 210. Тасвири қурбоникунӣ. Соли 540 пеш аз милод.

Рассомони юнонӣ деворҳои биноҳои истиқоматиро оро ме-
доданд. Онҳо дар асарҳои худ саҳнаҳои фоҷиавию мазҳақавӣ ва
ғайраро меофариданд.

Дар Юнони қадим кандакорӣ ва нақшу нигоркашӣ ҳам
ба дараҷаи баланд рушд карда буд. Хусусан, девору сутунҳои
биноҳои ҷамъиятиро аз асарҳои кандакорию нақшу нигори
юнонӣ зебу зинат мебахшиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Биноҳоро дар Юнони қадим чӣ тавр месохтанд?
2. Намуди ибодатхонаҳои Юнони қадимро шарҳ диҳед.
3. Ибодатхонаҳо аз биноҳои дигари ҷамъиятӣ бо чӣ фарқ мекарданд?
4. Дар бораи санъати ҳайкалтарошии Юнони қадим нақл кунед.
5. Гулдонҳоро рассомони юнонӣ чӣ тавр оро медоданд?
6. Аз рӯи расмҳо дар бораи санъати меъморӣ, ҳайкалтарошӣ ва рас-
сомии Юнони қадим маълумот диҳед.
7. Аз рӯи яке аз расмҳои мавзӯи ҳикоя тартиб диҳед.

ҲАЙКАЛИ ЗЕВСИ ОЛИМПӢ

Ҳайкали Зевси Олимпӣ ягона муъҷизаи олам мебошад, ки дар
қитъаи Аврупо офарида шудааст. Дар Юнон дигар ягон ибодатгоҳи
Эллада ба қатори муъҷизаҳои олам мансуб нест.

Ҳайкали Зевс дар ибодатгоҳи дарозиаш 64 метр, бараш 28 метр
ва баландии манзилҳои дохилиаш 20 метрӣ маҳфӯз буд. Тасвири
ҳайкал: Зевс то миён урғи аз ҷӯб сохташуда, баданаш бо варақаҳои
рангашон ҷигарӣ, аз устухони фил оро додашуда, либосҳояш бо
баргҳои тиллоӣ пӯшонидашуда, дар як дасташ ҳайкали тиллоии
Ника – олиҳаи ғалаба ва бо дасти дигар найзаи дарозро ба замин
зер кардааст. Зевс муҳташам ва босалабот тасвир ёфтааст. Вақте
Фидий (ҳайкалтарош) кори худро анҷом дод, ба назди ҳайкали дар
болои фарши мрамории ибодатхона гӯё шино мекарда бошад, ома-
да пурсид:

–Ту ризо ҳастӣ, Зевс?

Дар ҷавоб садои рағд шунида шуд ва фарши зери пойи ҳайкал
кафид. Зевс розӣ буд...

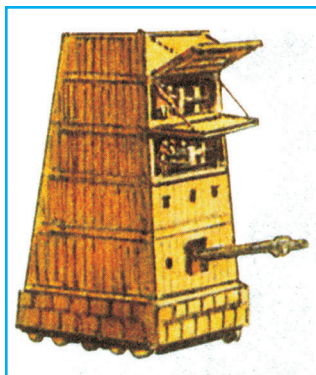
Баъд ба фармони шоханшоҳҳои Византия ҳайкалро бо эҳтиёти тамом ба Константинопол оварданд. Гарчанде мардуми шаҳр насронӣ буданд, ба Зевс даст набардоштанд. Дар асри V милодӣ қасри шоханшоҳ Феодосии II сӯхт. Ҳайкали ҷӯбин туъмаи оташ шуд. Аз офаридаи Фидий ба ҷуз якчанд вараки устухонии ба хокистар мубаддалшуда ва дорои ҷилои тиллоӣ чизи дигаре боқӣ намонд. Ҳамин тавр, муъҷизаи ҳафтуми олам аз байн рафт.

БОБИ IX. ДАВЛАТҲОИ ЮНОНУ МАҚДУНИЯ

§ 45. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ЮНОНУ МАҚДУНИЯ

ҶАНГҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРӢ. Дар охири асри V ва аввали асри IV пеш аз милод дар Юнон ҳукмронии Спарта муқаррар гардид. Шоҳи он барои ба тасарруфи худ даровардани шахру давлатҳои юнонӣ шурӯъ кард. Ӯ аввал лашкари Гераклро торумор карда, баъд хост, ки ҳокимияти худро ба маҳалҳои дигари Юнони Балкан паҳн кунад. Инро фаҳмида, шоҳҳои Афина, Коринф, Аргос, Эвбей ва ҳокимони баъзе вилоятҳои Юнони Ғарбӣ ба муқобили Спарта якҷоя лашкар мекашанд. Шоҳи Спарта Агасилай, ки ин вақт дар Осиёи Хурд бар зидди Эрон мечангид, аз вазъият бохабар шуда, таъҷилан ба Спарта бармегардад. Спартагиро ба муқобили душманони худ 23 ҳазор аскар ҷамъ намуда, онҳоро хуб мусаллаҳ мекунад. Дар ҳамин вақт флоти Спарта, ки дар Осиёи Хурд монда буд, аз тарафи форсҳо торумор карда мешавад. Афина бо ҳамроҳии иттифокчиёни худ Спарта-ро мағлуб мекунад. Баъд аз ин мавқеи Афина торафт пурзӯртар мешавад.

Соли 378 пеш аз милод иттифоки дуҷуми Афина ташкил ёфт. Даре нагу-

Расми 211. Манораи қалъашикан. Расми замони мо.

*Расми 212. Демос-
фен. Ҳайкалчаи Юнони
қадим.*

*Расми 213. Сари
олиҳаи Гигиейн.*

зашта ба он чандин шахру давлатҳои юнонии зидди Спарта дохил шуданд. Ғайр аз муттаҳидсозии шахр-давлатҳо, юнониҳо боз чандин иттифокҳои дигари ҳарбию ташкил карданд. Дар байни онҳо ҷанг қариб беист давом мекард. Дар он гоҳ як иттифок ва гоҳ иттифоқи дигар пирӯзӣ ба даст медаровард. Ҳамин тавр, дар арафаи ба Юнон ҳучум кардани Мақдуния Юнон давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд.

РУШДУ НУМЌИ МАҚДУНИЯ.

Дар давраи ҳукмронии Файлакуси II (Филипп), ки ба солҳои 359 – 336 п.а.м. рост омадааст, Мақдуния ба давлати пуриқтидори Балкан табдил меёбад. Файлакуси II, пеш аз ҳама, ба рушди хоҷагии Мақдуния диққат дод. Ҳамаи соҳаҳои дигари мамлакат ба он вобаста буд. Барои ҳамин дар навбати аввал дар мамлакат ислоҳоти хоҷагӣ гузаронд. Чунин шароите муҳайё кард, ки махсусан истеҳсоли маъдан зиёд шавад. Оҳан барои истеҳсоли силоҳ зарур буд. Истеҳсоли тиллоро ҳам хуб ба роҳ монд. Пулҳои аз тилло сикказода талаботи давлатро қонеъ кунонида тавонистанд.

Дар ҳамин давра кишоварзӣ низ рушду нумӯ кард. Файлакуси II якчанд сол дар Юнон зиндагӣ карда буд. Барои ҳамин ҷиҳатҳои баду неки флоти онро хуб медонист. Ин буд, ки флоти ҳарбии ташкилкардаи Файлакуси II аз флоти юнониҳо пурқувваттар буд.

ЮНОНРО ИШҒОЛ КАРДАНИ МАҚДУНИЯ.

Файлакуси II доно ва эҳтиёткор буд. Ӯ дар зарфи 5 соли аввали ҳукмронияш сарҳадҳои давлати худро аз ҳучумҳои юнониҳо муҳофизат намуд. Баҳри амалӣ намудани ниятҳои забткорӣ аз роҳи усулҳои гуногун истифода мебард. Ин

буд, ки ӯ ба духтари яке аз шохҳои қабилаҳои хурди молоси фракиягӣ, ки Олимпиада ном дошт, хонадор шуд. Баъд аз ин бо ҳамроҳии ин шохлашқари Иллирияро, ки рақибҳои Фракия буд, торумор кард. Сипас бо шохҳои Афина забон як карда, барзидди шаҳрҳои Халкида мубориза бурд ва дастболо шуд. Баъдан аз қавли худ ғашта, ба душмани Афина табдил ёфт.

Расми 214. Тасвири суратҳои дар заминаи ранги сурх.

Дар миёнаҳои асри IV пеш аз милод Файлакуси II бо лашқари худ ба ҷониби соҳилҳои фракиягии баҳри Эгей ҳаракат карда, лашқари Фракияро торумор намуд. Файлакуси II сарҳадҳои шимолии Мақдунияро мустаҳкам карда, ба шимоли Юнон лашқар кашид.

Ин вақт дар байни давлатҳои юнонӣ ҷангҳо идома меёфтанд. Як қисми давлатҳо аз ҷониби Спарта ва қисми дигарашон аз ҷониби Афина ҷанг мекарданд. Ин ҷанг аз соли 355 то соли 346 пеш аз милод давом кард ва номи «Ҷанги муқаддас»-ро гирифт, чунки он бо сабаби аз тарафи фокидҳо забт карда шудани ибодатхонаи муқаддаси Аполлон ба амал омада буд. Файлакуси II вазъи баамаломадаро ҳаматарафа санҷида, қарор дод, ки ҳимоятгарони ибодатхонаи Аполлонро ҷонибдорӣ мекунад. Ин мавқеъ ба ӯ имконият дод, ки бе мамоният ба ишғоли шаҳрҳои Фессалия шурӯъ кунад. Баъди ғалаба бар фокидҳо Файлакуси II мефармояд, ки 3000 асири фокидиро ба об ғарқ кунанд. Ин ғалаба обрӯи Мақдуния ва Файлакуси II-ро зиёд кард.

Файлакуси II забткориҳои худро тахти шиори муттаҳидкунии Юнон идома дод. Аз ҳамин сабаб ӯ дар ҳуди Юнон тарафдори

Расми 215. Дарёи Граникро убури кардани Искандари Мақдунӣ.

Расми 216.

Фили ҷангӣ.

зиёд дошт. Ҳангоми лашкаркашӣ баъзе шахру маҳалҳо бар зидди лашкари Файлакуси II муқобилате нишон наметоданд.

Соли 337 пеш аз милод бо ташаббуси Файлакуси II дар Коринф кунгураи умумиюнонӣ даъват карда шуд, ки он ҳукмронии Мақдунияро дар Юнон тасдиқ намуд. Ҳамин тариқ, Юнон бо роҳи зӯрӣ муттаҳид карда шуд. Кунгура иттифоқи шахрҳои Эллиноро ташкил кард, ки сардори он Файлакуси II эълон гардид.

Аммо аз қарорҳои кунгураи Коринф эълони ҷанги муқаддас бар зидди давлати Ҳахоманишиён буд. Барои оғози «ҷанги муқаддас»-и зидди давлати Ҳахоманишиён Файлакуси II бо лашкари 10-ҳазорнафараи худ ба Осиёи Хурд раҳсипор гашт, вале соли 336 пеш аз милод дар ин ҷо аз тарафи хизматгараи кушта мешавад.

ҚАРОРДОДИ СУЛҲИ ФАЙЛАКУСИ II БО ШАҲРҲОИ ЮНОНӢ СОЛИ 337 ПЕШ АЗ МИЛОД. САВГАНД

“Ман ба номи Зевс... Гелиос, Посейдон, Афина, Арес, ҳамаи худоҳо ва олиҳо савганд меҳӯрам. Ман ба сулҳ содиқ мемонам ва он қарордодеро, ки бо Файлакуси Мақдунӣ ба имзо расидааст, намениканам.

Ман тавассути хушкӣ ва об лашкар намекашам, ба ашхосе, ки ба савганд содиқ мемонад, зарар намеоварам.

Ман тавассути ягон ҳилаю найранг ва баҳонаҷӯие бо мақсадҳои ҳарбӣ ягон шаҳр, истеҳком ва бандарро, ки ба иштирокдорони қарордоди сулҳ тааллуқ доранд, ишғол намекунам.

Ман ба ҳокимияти Файлакус, насли вай инчунин, соҳти давлатии ҳар кадом давлат ҳалал намерасонам, баъди он ки ин савганд садо дод.

Ман худам ягон кирдори муҳолиф ба ин қарордодро нахоҳам содир кард ва ба дигарон ҳам то ба қадри тавоноиям имконият намедихам. Агар касе баҳри ҳалалдор сохтани қарордоди сулҳ коре кунад, дар он сурат ба зарардидагон хоҳам гуфт, ки чӣ хел ёри меҷӯед, ҳамон ёриро мерасонем...

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи ҷангҳои байниҳамдигарии давлатҳои юнонӣ нақл кунед.
2. Файлакуси II дар Мақдуния кай ба сари ҳокимият омад?
3. Файлакуси II барои тараққиёти Мақдуния чӣ чораҳо андешид?
4. Дар бораи ҷангҳои Файлакуси II бар зидди шаҳр-давлатҳои юнонӣ нақл кунед.
5. Муҳорибаи ҳалқунандаи Мақдуния бар зидди юнониҳо кай ба амал омад?
6. Кунгураи Коринф кадом қарорҳоро қабул кард? Он кадом сол баргузор гардида буд?
7. Лашкаркашии Файлакуси II бар зидди давлати Ҳахоманишиён бо чӣ анҷом ёфт?

§ 46. ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ

ИСКАНДАР ДАР САРИ ҲОКИМИЯТ. Баъд аз сари Файлакуси II соли 336 пеш аз милод ба тахти подшоҳии давлати Юнону Мақдуния писари 20-солаи ӯ Искандар менишинад.

Искандар шогирди Арастуи машҳур мебошад. Ӯ аз устоди худ таълиму тарбияи хуб гирифта буд. Искандар худро ҳамчун шогирди сазовор ва дорои қобилияти баланд нишон дод. Ҳанӯз дар синни 16-солагӣ, ҳангоми сарлашкар будани падараш Мақдунияро идора мекард. Дар синни 18-солагиаш дар муҳорибаи Херонея яке аз роҳбарони асосии лашкари Мақдуния буд.

Душманони Мақдуния хостанд, ки аз вафоти Файлакуси II истифода баранд. Чанд давлат ҳатто аз иттифоқи Коринф баромад, вале Искандари ҷавон онҳоро аз нав маҷбуран ба давлаташ ҳамроҳ кард. Қабिलाҳои зиёде аз шимол ба Мақдуния ҳамла оварданд, вале Искандар онҳоро торумор кард. Ҳамин тариқ, подшоҳии Искандар дар Юнону Мақдуния оғоз ёфт.

Расми 217. Искандари Мақдунӣ.

ОҒОЗИ ЛАШКАРКАШИИ ИСКАНДАР БА ШАРҚ.

Барои лашкаркашӣ ба Шарқ Искандар ду сол тайёрии пухта дид. Дар ин вақт ӯ лашкари пурқувват ташкил намуд, ки он аз 30 ҳазор пиёдааскар, 5 ҳазор аскари савора, 12 ҳазор аскари силоҳи вазниндошта, 12 ҳазор аскари кироя ва 160 киштӣ иборат буд.

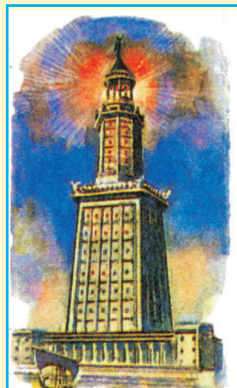
Баҳори соли 334 пеш аз милод як қисми лашкари Искандар дар зери роҳбарии Парфенон ном лашкаркаш аз гулугоҳи Дарданел ба ҳудудҳои давлати Ҳахоманишиёни ворид гардид. Худи Искандар бошад, бо қисми дигари лашкараш ба шаҳри Тир ҳучум карда, онро баъд аз ҷангҳои шадид ишғол намуд. Мухорибаи аввалини мақдуниҳо бар зидди форсҳо дар наздикии дарёи Граник, ки ба баҳри Мармар мерезад, ба амал омад. Дар он лашкари Искандар бо осонӣ дастболо шуд. Ин мухориба нишон дод, ки лашкари Эрон сершумор бошад ҳам, барои ғалаба бар Искандар қодир нест.

ЗАБТИ ШАРҚИ БАҲРИ МИЁНАЗАМИН. Ба Искандар мӯяссар гардид, ки шаҳри Милетро бо осонӣ ба даст дарорад. Баъд аз ин имкон фароҳам омад, ки лашкаркаширо ба мулкҳои Эрон идома диҳад.

Тобистони соли 333 пеш аз милод Искандар ба ҷанубу шарқии Осиёи Хурд ҳамла кард. Баъди ҷанде онро ишғол намуда, ба тарафи Сурия раҳсипор шуд. Дорои III ба лашкараш бо боварии том ба он ҷо меравад. Дар ин лаҳза қувваҳои асосии форсҳо дар Сурия буданд. Аз ҳамин сабаб вазъияти Искандар душвор шуд. Ӯ маҷбур мешавад, ки аз Сурия ба ақиб баргашта, бар зидди Дорои III ба ҷанг дарояд. Дар ин мухориба, ки хеле шадид буд, мақдуниҳо бар лашкари Дорои III ғалаба карданд. Дар ин ҷо модар, завҷа ва духтари Дорои III ба Искандар асир меафтанд.

МИНОИ ИСКАНДАРІЯ

Миной Искандария аз ҷумлаи охири
муъҷизаи дунёи қадими ба номи Искандари
Мақдунӣ алоқаманд мебошад. Шаҳри Искандария
соли 332 пеш аз милод бино ёфта, дар ҷойи
шаҳрчаи кӯхнаи мисрии Ракотисаи резизишгоҳи
рӯди Нил доман паҳн кард ва яке аз шаҳрҳои
аввалини эллини маҳсуб меёфт. Он дар асоси
нақшаи муштарақ бино карда шудааст. Дар Искандария
тобути Искандар маҳфуз буд, инчунин
дар он осорхона (музей) арзи ҳастӣ дошт ва ин
макон (олиҳаи асотирӣ) (Т. Зиёзода) маркази
санъат ва илм шинохта мешуд.

*Расми 218. Минои
Искандария. Таъ-
мир карда шудааст.*

Мино дар шакли манораи секабатаи балан-
диаш 120 метр (рақибӣ аввалин ва аз ҳама ха-
тарноки аҳромҳои Миср) бунёд ёфт. Асоси он
мураббаъу ҳар тарафаш мутаносиб, ки қабати
шастметраи он аз хиштҳои сангин бино ёфта, манораи чилметраи
ҳашткунҷаро нигоҳ медошт. Он бо мармари сафед рӯйпӯш карда
шуда буд. Қабати сеюми онро, ки доирашакл буд, манора бо сутунҳо
ихота шуда, дар он гулхани бузурги абадӣ фурузон буд, ки акси он
аз тариқи низоми мураккаби оинаҳо нурпошӣ мекард. Барои гулхан
хезумро ба боло тавассути нардбони печдарпечи ҳамвору васеъ ба
боло бароварда мешуд...

Мино ҳам қалъа-таъягоҳи Искандар буд ва ҳам пойгоҳи
мушоҳида. Аз баландии он флоти душман ҳанӯз то ба соҳил наздик
шуданаш аз масофаи дур менамуд. Дар ин манора асбобҳои сершу-
мори мохирона сохташуда, ба монанди: боднамо, парчам, асбобҳои
ситорашиносӣ, соат мавҷуд буданд.

Мино ҷунон олиҷаноб буд, ки Сострат Киндоский аз фаромӯш
шудани он саҳт метарсад. (Шарҳи Т.Зиёзода) Аз ин рӯ, ба вайрон
кардани фармонҳои Птолемей роҳ дода, ӯ дар таҳкурсии Мино
навиштаҷоти зеринро кандакорӣ кард: «Сострат, писари Дексти-
фон аз Книда, ба хоҳири баҳрнавардон ба ҳудоҳои наҷотдиҳанда
бахшидааст». Навиштаҷотро бо қабати андова пӯшонид.

...Баъди барҳам ҳӯрдани империяи Рум Мино дигар нурпошӣ
намекард. Дар тӯли асрҳо хароб гардид, вале деворҳои қабати поёни
он умри дароз دیدанд ва танҳо дар асри XIV (милодӣ) дар натиҷаи
заминларза вайрону валанғор шуданд.

Баъд аз ин ғалаба, Искандар дар шарқи Баҳри Миёназамин шаҳрҳои Библ, Сидон, Арвад, Марат ва шахру мулкҳои дигари Ҳахоманишиҳо ба даст даровард.

Дорои III ду маротиба ба Искандар дар бораи озод карда шудани аҳли оилааш мактуб менависад, лекин аз ӯ ҷавоби рад мегирад. Бори дуюм вай ба Искандар ба ивази озод карда шудани оилааш ҳатто 10 ҳазор талант пули нуқрагӣ ва заминҳои ҷанубтари дарёи Фуротро ваъда кард.

Аҳволи Дорои III рӯз то рӯз вазнинтар шудан мегирад. Искандар тасмим мегирад, ки давлати Ҳахоманишиёро тамоман барҳам диҳад.

ИСКАНДАР ДАР МИСР. Искандар баъди ишғоли қисмати шарқи Баҳри Миёназамин ба Миср лашкар кашида, моҳи ноябри соли 332 пеш аз милод ба водии дарёи Нил рафта мерасад.

Миср яке аз мулкҳои давлати Ҳахоманишиён буд. Сокинони он барои ба даст даровардани истиқлолият мубориза мебуданд. Дар Миср борҳо бар зидди Ҳахоманишиён шӯриш ба амал омада буд, аз ин нигоҳ Искандарро дар ин ҷо хуб истиқбол карданд. Форсҳо, ки дар Миср лашкари бисёр надоштанд, бо тезӣ шикаст хӯрданд. Аз ҷониби коҳинони Миср Искандар писари фиръавн Амон эълон гардид.

ИДОМАИ ҶАНГҲОИ ИСКАНДАР. Тирамоҳи соли 331 пеш аз милод дар наздикии Гавгамела ном деҳаи шарқии Байнаннаҳрайн муҳорибаи шадиде ба амал омад. Дар ин муҳориба лашкари Дорои III торумор карда шуд. Дорои III ба пойтахти Мод- шаҳри Ҳамадон фирор кард. Аз лашкари бузурги Ҳахоманишиён танҳо як дастаи наҷандон калоне боқӣ монду бас.

Расми 219. Дучархаи ҷангии Форсҳо.

Ба Искандар муяссар гардид, ки ҳар ду пойтахти Ҳахоманишиён – Посоргорд ва Тахти Ҷамшед (Персеполис)-ро забт кунад. Дар Тахти Ҷамшед Искандар хазинаи Ҳахоманишиёро ба даст дароварда, аз он ҷо 180 ҳазор талант ва ашёи бешумори тиллою нуқрагиро ғанимат гирифт. Бо фармони Искандар макдунӣҳо дар Тахти Ҷамшед қасри Ҳашиёршохро оташ заданд.

Шоҳи Эрон – Дорои III Ҳамадонро тарк карда, ба дарунтари кишвараш рафт, Искандар ба ӯ расида гирифт. Барои он ки Дорои III зинда ба дасти Искандар наафтад, ӯро сатрапҳояш куштанд. Искандари Мақдунӣ баъди ишғоли Эрон худро вориси Дорои III ва шоҳи тамоми Осиё эълон кард.

Баъд аз марги Дорои III ҳокими Бохтар Бесс бо номи Ардашери IV шоҳи давлати Ҳахоманишиён эълон гардид. Дар яке аз муҳорибаҳо ӯ ба Птолеми Лагӣ ном лашкаркаши Искандар асир афтод. Мақдуниҳо бо фармони Искандар Бессро қатл карданд.

Солҳои 329–327 пеш аз милод Искандар Осиёи Марказиро забт карда, баъд ба Ҳиндустон лашкар кашид. Аз ҷангҳои дуру дароз дар дохили лашкари Искандар ва роҳбарияти он норозигӣ ба вучуд омад. Онҳо бар зидди Искандар ҳатто якҷанд маротиба суиқасд ҳам карданд. Бинобар ин, ӯ маҷбур шуд, ки бар зидди ҳамсафони худ бераҳмона мубориза барад. Бо фармони Искандар ҷандин нафар суиқасдчиён қатл карда шуданд. Сарфи назар аз ин, Искандар дар Ҳиндустон пирӯзӣ ба даст наовард.

Соли 325 пеш аз милод Искандар бо лашкари боқимондааш ба шаҳри Бобул рафта, онро пойтахти империяи бузурги худ эълон кард.

ПАРОКАНДАШАВИИ ДАВЛАТИ ИСКАНДАР. Дар зарфи даҳ сол Искандари Мақдунӣ дар натиҷаи забткориҳо шоҳаншоҳии бузургро ташкил намуд. Он аз Миср то соҳилҳои дарёи Ҳинд ва аз Баҳри Сиёҳ то соҳилҳои халиҷи Форс доман паҳн карда буд. Бо вучуди ин, шоҳаншоҳии Искандари Мақдунӣ ба давлати марказиятнок табдил наёфт.

Соли 323 пеш аз милод Искандар дар синни 31-солагӣ баъд аз бемории начандон дуру дароз вафот кард. Искандар писари калон ҳам надошт, ки ба тахти императории ин давлат нишаста, ягонагии онро таъмин намояд. Аз ин сабаб империяи таъсисдодаш бо тезӣ пора- пора шуда, онро лашкариёнаш байни худ тақсим намуданд.

АЗ ШАРҲИ ҲОЛИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ

1. Искандари ҷавон ғалабаҳои Файлақуси II-ро шунида, нохуш мешуд. Ӯ мегуфт: «Падарам ҳама чоро забт мекунад, ба ман ичрои ягон кори бузургу намоёне муяссар намешавад».

2. Дар шаҳри Гордий дар дучарҳае гиреҳи печ дар пече буд, ки он «Гиреҳи Гордий» номида мешуд. Мегуфтанд, ки ҳар касе онро кушояд, ҳукмрони тамоми Осиё мешавад. Бисёр касон ин гиреҳро кушодани шуданд, лекин натавонистанд. Искандар ҳам чунин кӯшиш кард, вале натавонист. Он гоҳ шамшерашро аз ғилоф бароварда, гиреҳро бурид. Ибораи «буридани гиреҳи Гордий» аз ҳамин ҷост, ки маънояш ҳалли ягон масъалаи сарбастаро бо кадом роҳе, ки набошад, мумкин аст.

3. Ҳангоми аз биёбоне гузаштан ҷанговарони Искандар аз ташнагӣ азоб кашиданд. Барои шоҳ камтар об ёфтанд. Искандар аз нӯшидани он даст кашида, гуфт: «Ин об барои як худам бисёр ва барои тамоми ҷанговарон бошад, кам аст». Ва обро ба болои рег пош дод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Искандар кай ва чӣ тавр шоҳи давлати Юнону Мақдуния шуд?
2. Искандар барои лашкаркашӣ ба Шарқ чӣ тавр тайёри дид?
3. Юнониёну мақдуноҳо соҳилҳои шарқии баҳри Миёназаминро кай ва чӣ тавр ишғол намуданд?
4. Дар бораи рафти аз тарафи Искандар шикастхӯрии давлати Ҳахоманишиён маълумот диҳед.
5. Юнону Мақдуния кай Осиёи Марказиро забт кард?
6. Лашкаркашии Искандар ба Ҳиндустон чӣ дод?
7. Искандар кадом шаҳрро пойтахти империяи худ эълон кард?
8. Давлати Искандари Мақдунӣ кай ва чаро барҳам хӯрд?

§ 47. МИСР ВА ШАРҚИ БАҲРИ МИЁНАЗАМИН

ҲУКМРОНИИ ПТОЛЕМЕЙҲО. Соли 323 пеш аз милод яке аз ҳамсафони Искандар Птолемей шоҳи Миср шуд. Баъди вафоти Искандар ва парокандашавии давлати ӯ Миср истиқлолият ба даст медарорад ва Птолемей худро шоҳи ин давлат эълон мекунад.

Птолемей ҳаракат мекард, ки қаламрави давлати Мисрро аз ҳисоби заминҳои шарқи Баҳри Миёназамин васеътар кунад. Ба ӯ муяссар шуд, ки қисми ҷанубии Сурияро забт кунад. Птолемей ба Осиёи Хурд ҳам лашкар кашида, вилояти Ликияю Кария ва Милетро ишғол кард. Дар асри III пеш аз милод кори Птолемейро Птолемейи II ва Птолемейи III давом доданд.

Расми 220. Кишоварз бо ҳараш. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

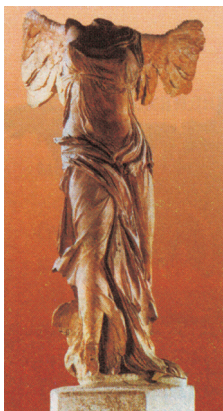
Барои забти қисмати шарқи Баҳри Миёназамин, аз ҷумла Сурияю Финикия птолемейҳо 5 маротиба лашкар кашида, оқибат онҳоро ишғол карданд. Дар баробари ин, птолемейҳо роҳи муҳимми тиҷоратиро, ки аз Сурия то ба Ҳиндустон рафта мерасид, ба даст дароварданд.

Птолемейҳо барои ба халқи Миср ва шарқи Баҳри Миёназамин наздик шудан кӯшишҳои зиёд ба харҷ доданд. Барои ҳамин, онҳо худро аҷдоди фиръавнҳо меҳисобиданд ва ҳамаи он касоне, ки аз насли фиръавнҳо буданд, соҳиби мансабҳои калон карданд. Ба ашрофони дигари Миср ва шарқи Баҳри Миёназамин ҳам мансаб дода, бо ин роҳ давлат ва мулкҳои беруназмисрии худро идора мекарданд.

Аз охири асри III пеш аз милод сар карда, дар дарбори Птолемей низоъҳои сулолаӣ сар мешаванд, ки онҳо иқтидори Мисрро суст карданд. Аз ин вазъияти ногувори Миср давлатҳои дигар, пеш аз ҳама, давлати Селевкиён истифода бурданд. Соли 170 пеш аз милод шоҳи он Антиохи IV ба Миср ҳучум кард. Танҳо бо даҳлати Рум, ки дар ин давра яке аз давлатҳои пуқувваттарини замон буд, Миср аз истилои Селевкиён наҷот ёфт.

ШАҲРИ ИСКАНДАРИЯ. Ба ин шаҳр Искандар ханӯз хангоми лашкаркашӣ ба Миср асос гузошта буд. Дар муддати кӯтоҳ Искандарияи Миср ба яке аз шаҳрҳои ободу зеботарини ҷаҳони ҳамонвақта табдил меёбад. Ин шаҳр дар резишгоҳи дарёи Нил, дар ҷойи хушобу ҳаво ва барои лангарпартоии киштиҳои мувофиқ сохта шуда буд. Ба он ҷо тоҷирон ҳам ба воситаи дарёи Нил ва ҳам аз тарафи Баҳри Миёназамин рафтуо мекарданд.

Дар бандарҳои Искандария киштиҳои тоҷирон қариб аз тамоми мамлакатҳои рушдкардаи Осиё ва Аврупо лангар мепар-

*Расми 222.
Марди калонсол.
Хайкалчаи Юнони
қадим.*

тофтанд. Барои он ки киштихо Искандарияро ёфта тавонанд, устоҳои забардасти мисрӣ дар қазирае воқеъ дар назди соҳили Баҳри Миёназамин бинои баландиаш 140-метраро сохтанд. Рӯшноии он тавассути шишаҳои махсус дар масофаи қариб 100 километр намудор буд. Минои Искандария яке аз 7 муъҷизоти дунёи қадим мебошад.

ПЕШРАФТИ ИЛМ. Дар китобхонаҳои Искандария ва шаҳрҳои дигари Мисру шарқи баҳри Миёназамин дар зери назорати шоҳҳо ҳазорон рисолаҳои илмӣ ва дастхатҳои дигар гирд оварда шуда буданд. Он вақт мардуми Миср дар папирус ва пергам менавиштанд. Танҳо дар китобхонаи Искандария, ки онро «Мусей» меномиданд, 700 ҳазор ҳамин гуна дастхат ва рисолаҳои папирусию пергамӣ маҳфуз буданд.

Тайёр кардани «коғаз»-и пергам кори мушкил буд. Онро аз пӯсти гӯсола ва бузгола тайёр мекарданд. Ватани коғазӣ пергам шаҳри Пергами Осиёи Хурд буд. Коғазӣ пергам мустақам, вале ниҳоят қимат буд. Барои тайёр кардани як "китоби" пергамӣ гӯсолаю бузҳои зиёдеро сар буридан лозим меомад. Баъд косибон аз пӯсти онҳо бо усули мураккаб барои навиштан «коғаз» тайёр мекарданд.

Дар илми риёзӣ Евклид ном шахс хеле машҳур гардид. Ӯ дар шаҳри Искандариyai Миср таваллуд шуда, дар ҳамон ҷо доир ба ҳандаса (геометрия) асарҳои бебаҳо навиштааст, ки онҳо номи вайро машҳур гардондаанд. Искандариyai Миср бо шарофати ӯ ва шогирдонаш ба яке аз марказҳои калонтарини илми риёзии ҷаҳон табдил ёфта буд. Беҳуда нест, ки Архимед ном олими бузург аз Ситсилиyai империяи Рум ба ин шаҳр омада, илми риёзиро меомӯхт.

Ситорашиносон ва ҷуғрофидонҳои мисрӣ бо усули махсус дарозии давродаври кураи Заминро ҳисоб карда тавонистаанд. Зимни донишҳои ситорашиносӣ онҳо тақвими хеле дақиқи худро карда баромаданд.

ПЕШРАФТИ САНЪАТ. Санъат дар Миср ва шарқи Баҳри Миёназамин тавассути таъсири ҳунари Юнон ба дараҷаи баланд рушду нумӯ кард. Ба ин ҷо аз Юнону Мақдунияи Балкан ҳазорон

меъморон, хайкалтарошон, бинокорон ва рассомҳои забардаст омада, зиндагӣ мекарданд ва ёдгориҳои бузурги санъат меофариданд.

Меъморӣ хусусан дар Искандарияи Миср, Пергам, Родос ва Милет аз рӯйи тарзи сохтмон, истифодаи масолеҳи бинокорӣ, ороиши биноҳо ва ободониҳои шаҳрҳо бо сифати баланди худ фарқ мекард.

Дар шаҳри Пергам деворе сохта шуда буд, ки дар он тавасути нақши муқарнас манзараи муҳориба ва ғалабаи худоҳои олимпӣ бар махлуқҳои азимчӯсса инъикос ёфта буд. Дар бунёди ин ёдгории таърихӣ бузург саҳми меъморон, бинокорон ва хайкалтарошон беандоза аст. Он бо чунон санъати баланд сохта шуд, ки кас вазъияти рӯхӣ, дарди тоқатнопазир, нотарсӣ, шуҷоатмандӣ, чуръат, ҳашамат ва бузургии худоро бармало эҳсос намуда, дар инсон нисбат ба махлуқҳо ҳисси нафрат ва нисбат ба худоҳо ҳисси раҳму шафқат ва таваҷҷуҳи хосаро ба вучуд меоваранд. Дарозии ин нақши муқарнас ба 120 метр мерасид ва яке аз бузургтарин асарҳои санъати ондавраинаи соҳили шарқи Баҳри Миёназамин ба ҳисоб меравад.

КОЛОССИ АЗ РОДОС

Баъд аз муҳосираи бобарор қазираро тарк кардан Полиоркет (писари ҳокими Осиёи Пеш ва Сурия) гелиополиди бузург – муъҷизаи оламо дар соҳил партофта рафт, чунки он вазифаи худро иҷро карда натавонист. Ана ҳамин аслиҳа ба шаҳри Родос ҳам фоида ва ҳам обрӯй овард. Тоҷирон, ки дар шаҳр баъд аз ғалаба чамъ омада буданд, пешниҳод карданд, ки гелиополидро бо мақсади гудозиш мефурӯшанд. Барои гелиополид 300 талант талаб карданд, ки он замон маблағи афсонавӣ буд. Ба хоҳири начотёбии шаҳр қарор дода шуд, ки ба пули фурӯши манораи филизӣ хайкали Колосс – химоятгари Родос сохта шавад. Родосиҳо боварии комил доштанд, ки қазира аз қаъри баҳр ба рӯйи замин маҳз бо хоҳиши ҳамин Худо бардошта шудааст.

Шаҳрдорҳо қарор доданд, ки хайкалро Харес – шогирди Лисипп Харес тарошад. Харес пешниҳод намуд, ки Колосс бо қомати рост сохта шавад...

Колосс аз мармари сафеди суфтакардашуда дар соҳили бан-дар, болои теппаи сунъӣ қомат рост карда буд. Дар дувоздаҳ соли сохтмон қомати ҳайкалро касе надид, чунки ҳар бор дар баробари сохтани қисматҳои болотар поёни онро бо тунукаҳои навбатии биринҷӣ печонда гирифта, байни онро аз хок пур мекарданд. То ки кори устоҳо осон шавад. Баъди анҷоми сохтмон аз рӯйи ҳайкал тунукаҳою хок канда партофта шуданд. Танҳо баъд аз ин родосиҳо Худо пуштибони худро диданд. Сари ўро гулчанбари шаъшапош зебу зинат меод.

Худои пурчило аз масофаи аз Родос хеле дур ҳам ба назар менамуд. Даре нагузашта. овозаи он дар тамоми олами бостонӣ паҳн гардид, вале баъди ним аср заминларзаи саҳт, ки Родосро хароб кард, Колоссро низ ба замин хобонид. Қойи аз ҳама заифи ҳайкал зонҳои он будааст. Аз ҳамин ҷост, ки ибораи «Колосси пойҳояш гилин» вирди забонҳо гашт.

Колосси порашуда ҳазор сол дар Родос хобид, то он вақте ки соли 977 ҳокими маҳаллии араби ба пул эҳтиёҷманд онро ба як тоҷир фурӯхт. Тоҷир, барои он ки ҳайкалро ба қойи гудозиш барад, онро қисм-қисм бурида, филизи биринҷиро ба 900 уштур бор кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

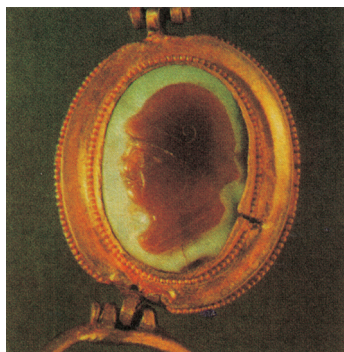
1. Дар бораи ҳукмронии сулолаи Птолемейҳо дар Миср нақл кунед.
2. Шаҳри Искандарияи Мисрро аз харита ёбед.
3. Дар бораи Минои Искандарияи Миср маълумот диҳед.
4. Мисриён чӣ гуна қойро «мусей» меномиданд?
5. Қоғазӣ пергамро чӣ тавр тайёр мекарданд?
6. Дар бораи пешрафти илмҳои риёзӣ ва ситорашиносӣ нақл кунед.
7. Евклид кӣ буд?
8. Дар бораи дар шарқи Баҳри Миёназамин рушду нумӯ кардани фарҳанг далелҳо биёред.

§ 48. ДАВЛАТҲОИ СЕЛЕВКИЁН. ПОРТ ВА ЮНОНУ БОҲТАР

ДАВЛАТИ СЕЛЕВКИЁН. Яке аз музофотҳои давлати Искандар Бобул буд. Ба ин музофот Селевк ном лашкаркаши машҳури Искандар ҳоким мешавад, вале вай аз сатрапи пурзӯре шикаст хӯрда, гурехта дар назди шоҳи Миср – Птолемей паноҳ меёбад.

Аз байн чанд сол мегузарад ва соли 312 пеш аз милод ба Селевк муяссар шуд, ки дар Бобул ҳокимиятро бори дигар соҳиб шавад.

Дар яке аз давлатҳои ғарби Юнон Антигон ном шахс подшоҳӣ мекард. Давлати ӯ пурзӯр буд. Аз ин сабаб, ӯ фармондори шохони дигари Юнон ба ҳисоб мерафт. Агар ягон сатрап ё шох ба ӯ маъкул намешуд, вайро бо зӯри аз ҳокимият маҳрум мекард ва ба ҷойи вай шахси дигарро таъйин мекард. Лекин ин кор асосан бе ҷанг ҳал намешуд. Дар яке аз чунин ҷангҳо Антигон ҳалок гардид. Аз ин воқеа Селевк истифода бурда, ҳокимияти

Расми 223. Нигини доирашккли тиллоӣ аз Тиллотеппа. Асри II-I п.а.м.

худо дар Эрон вусъат бахшид. Бо ҳамин давлати Селевкиён хеле бузург мешавад. Идора кардани давлати Селевкиён кори мушқил буд. Дар он ҷо барои ба даст овардани истиқлолият аз тарафи халқҳои гуногун, махсусан дар Осиёи Марказӣ, тез-тез шӯришҳо ба амал меомаданд. Селевк илоҷи онҳоро ёфт. Вай писараш Антиохро ки модараш Апама – духтари Спитамен буд, ҳокими мулкҳои Осиёи Марказӣ таъйин кард. Мардуми ин ҷо Антиохро ҳамчун одами худӣ қабул карданд. Бо вучуди ин, Селевкиён давлати худро дар муттаҳидӣ нигоҳ дошта натавонистанд.

Шохони давлатҳои наво, ки дар ҳудуди давлати Селевкиён ва ё дар ҷойи дигари собиқ империяи Искандари Мақдунӣ ташкил меёфтанд, аксаран ё баромади юнонӣ ва ё бо юнониҳо хешӣ доштанд. Албатта, баъзан истисно ҳам мешуд, ки ба сари ҳокимият шахси маҳаллӣ мебаромад.

ДАВЛАТИ ПОРТ. Қабिलाҳои кӯчманчӣ, ки онҳоро даҳҳо меномиданд ва дар қисми Туркменистони Ҷанубии имрӯза сокин буданд, тахминан соли 250 пеш аз милод ба муқобили ҳукмронии Селевкиён шӯриш бардоштанд, ки ба он бародарон Аршак ва Тиридот роҳбарӣ мекарданд. Дар

Раши 224. Ҳайкали оҳу, аз Тиллотеппа. Асри II-I п.а.м.

*Расми 225. Ҳайкали
хонум. Асрҳои II-I
п.а.м.*

ин вақт ду селевкӣ – бародарон Селевки II ва Антиохи Гиеракс байни худ барои ҳокимият дар давлати Селевкиён мубориза мебурданд. Барои ҳамин Селевкиён шӯришро пахш карда натавонистанд. Дар натиҷаи ин шӯриш вилояте аз ҳайати давлати Селевкиён баромада, номи Портро гирифт. Аршак дар давлати Порт шоҳ ва асосгузори сулолаи Аршакиён мешавад. Ин сулола дар сарчашмаҳои шарқӣ бештар бо номи Ашкониён машҳур аст. Аршак Портро мустаҳкам ва то дараҷае васеъ мекунад.

Баъд аз вафоти Аршак бародараш Тиридот шоҳи Порт мешавад. Ӯ чандин хучуми Селевкиёро зада гардонд ва як қисми Эронро забт кард. Сарҳадҳои Порт дар ғарб то ба баҳри Хазар доман паҳн карданд.

Селевкиён муросо карда наметавонистанд, дар натиҷа ду вилоят: Порт ва Юнону Бохтар аз ҳайати онҳо баромада, давлатҳои мустақилро ташкил карданд. Аз ҳамин сабаб ҳар шоҳи нави Селевкиён дар назди худ мақсад мегузошт, ки Порт ва Юнону Бохтарро аз нав ба худ тобеъ созад.

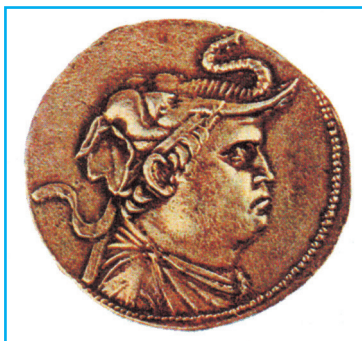
*Расми 226. Манзараи бог.
Устухони фил. Тахти сангӣ.*

ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР.

Давлати Юнону Бохтар ҳам қариб дар ҳамон вақте барпо мешавад, ки Порт ташкил ёфта буд. Асосгузори давлати Юнону Бохтар Диодоти юононитабор буд. Ин давлат тахминан дар байни солҳои 256–245 пеш аз милод ташкил ёфтааст. Аввал қисми асосии Юнону Бохтарро шимолӣ Афғонистони имрӯза ташкил медод. Пойтахти он дар наздикии Балхи имрӯза воқеъ буд. Яке аз шоҳони машҳури Юнону Бохтар Диодот ном дошт. Ӯ дар натиҷаи

чангҳои истилогарона ҳудудҳои давлати Юнону Бохтарро васеъ кард. Ба Ҳиндустон лашкар кашида, як қисми онро ҳам забт кардааст. Шохҳои дигари Юнону Бохтар ҳам борҳо ба Ҳиндустон лашкар кашида, аз ҳисоби марзи он ҳудуди давлати худро васеъ кардаанд. Яке аз шохҳои Юнону Бохтар, ки Деметрий ном дошт, ҳатто «фотеҳи Ҳиндустон» ном гирифта буд.

Сарчашмаҳои ҳаттии қадима танҳо номи 7 шохӣ Юнону Бохтарро хотиррасон мекунанд. Инҳо Диодот, Диодоти II, Евтидем, Деметрий, Евкратид, Менендр ва Аполлот мебошанд.

Расми 227. Тахтаи нуқрагине, ки дар он сурати Деметрий инъикос ёфтааст.

БАРҲАМХҶҮРИИ ПОРТ ВА ЮОНОУ БОХТАР. Дар миёнаҳои асри XI пеш аз милод қабилаҳои кӯчманчии йуҷиҳо аз шимол ба сӯи Юнону Бохтар равон шуданд. Онҳо ба воситаи Фарғона, ки он вақт онро Даван меномиданд, гузашта, ба дарунтари Осиёи Марказӣ ҳуҷум карданд. Ба Юнону Бохтар расида, онро ғорат намуданд. Йуҷиҳо то ба сарҳади Ҳиндустон рафта расиданд. Дар ҳуди ҳамин вақт аз самти шимолу ғарб ба Осиёи Марказӣ қабилаҳои саккоию массагетҳо ҳуҷумкунон ба сарҳадҳои Юнону Бохтар рафта мерасанд. Аз ҷануб йуҷиҳо ақиб баргашта, ба Юнону Бохтар зарба заданд. Бо ҳамин қабилаҳои йуҷиҳо тахминан солҳои 140–130 пеш аз милод мавҷудияти давлати Юнону Бохтарро барҳам заданд.

Порт оҳиста-оҳиста ба яке аз давлатҳои пуриқтидортарини ҳамонобқатаи ҷаҳон табдил ёфт. Акнун Порт ба ҳуҷумҳои Селевкиён ва давлатҳои дигари дуру наздик ҷавоби сазовор дода метавонист.

Соли 53 пеш аз милод сарлашқари Порт Суруна дар ҳудуди Бобил лашқари Румро шикаст дод. Лашқарқашӣ номии румиҳо Крас дар майдони набард ҳалок шуд. Ин ғалабаи Порт аз иқтидори ин давлат шаҳодат медиҳад. Давлати Порт қариб 500 сол вучуд дошт.

ФАРҲАНГИ ПОРТ ВА ЮНОНУ БОХТАР. Маданияти давлатҳои дигаре, ки дар натиҷаи барҳамхӯрии давлати Искандари Мақдунӣ ташкил ёфта буданд, дар натиҷаи омезиши фарҳанги халқҳои маҳаллӣ ва фарҳанги юнонӣ, ки онро эллиний меномиданд, ба вуҷуд омадааст.

Масалан, ҳатти юнонӣ дар ин давлатҳо ба таври васеъ паҳн шуда буд. Дар ин бора ёдгориҳои ҳаттӣ ва катибаҳои болои тангаҳо шаҳодат медиҳанд. Дар меъморӣ унсурҳои маҳаллию юнонӣ истифода бурда мешуданд. Дар ин бора биноҳои Нисои Кухнаи назди шаҳри Ашқободи Туркменистон ва Ойхону-ми Афғонистон шаҳодат медиҳанд. Ҳайкалтарошони селевкӣ, портӣ ва бохтарӣ ба ҳайкалтарошони юнонӣ тақлид мекарданд.

Ҳамин тариқ тамаддуни маҳаллӣ ва фарҳанги эллиний ба ҳамдигар таъсир мерасонданд. Сарфи назар аз ин, мардуми қаламрави давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар хусусиятҳои хоси маданияти худро нигоҳ доштанд. Инро мо ҳам дар забон, ҳам дар адабиёт, ҳам дар санъат, ҳам дар тақвим ва ғайра дида метавонем. Дар ин бора шумо, дар вақти омӯзиши таърихи халқи тоҷик муфассалтар маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлати Селевкиён чӣ тавр ташкил ёфтааст?
2. Дар бораи ташкилҳои давлати Порт нақл кунед?
3. Порт бо кадом давлати пурзӯри ҷаҳон рақобат мекард?
4. Давлати Юнону Бохтар кай ташкил ёфт ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
5. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Порт нақл кунед.
6. Дар бораи рушди тамаддуни давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар чӣ гуфта метавонед?

БОБИ Х. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН

§ 49. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН АЗ ТАШКИЛЁБӢ ТО БАРҲАМХӢРӢ

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Ташкилѐбии давлати Кушониѐн ба Порт ва Юнону Бохтар ҳуҷум кардани қабилаҳои кӯчманчии йуҷиҳо ва қабилаҳои дигар вобастагӣ дорад. Ин қабилаҳо дар асри XI пеш аз милод давлати Юнону Бохтарро аз байн бурданд. Дар ҷойи он панҷ давлати мустақил ба вучуд омад, ки яке аз онҳо давлати Кушониѐн буд. Ҷараѐни ташкилѐбии давлати Кушониѐн қариб 200 сол, яъне аз охири асри XI пеш аз милод то аввали асри I милодӣ идома меѐбад. Дар байни ин давлатҳои навташқил ҷангҳои бисѐре ба амал омаданд ва оқибат яке аз онҳо ғолиб омада, бо номи Кушони Бузург маълуми машҳур шуд. Асосгузори давлати Кушониѐн Кучула Кадфиз мебошад.

ЗАБТКОРИҶОН КУШОНИЁН. Дар ибтидо давлати Кушониѐн танҳо Бохтар ва Осиѐи Марказиро дар бар мегирифт. Вале баъдтар шохҳои Кушон қаламравӣ давлати худро ба тарафи Шарқ - то ба Ҳиндустон паҳн карда, пойтахти онро аз Бохтар ба он ҷо кӯчонданд. Шаҳри Пурушапара (ҳозира Пешовар) пойтахти нави Кушон мешавад.

Дар Ҳиндустон мавқеи шохҳои маҳаллии баромадашон ҳинду юнонӣ баланд буд. Барои ҳамин Кучула Кадфиз бо онҳо робитаҳои дӯстона барқарор карда, дар як тарафи тангаҳо сурати худ ва дар тарафи дигар сурати шохони ҳинду юнонро сикка мезад. Дар давраи ҳукмронии писари Кучула Кадфиз – Кадфизи II давлати Кушониѐн то поѐноби дарѐи Ҳиндро дар бар мегирифт. Шохони Кушониѐн қисми шарқии Ҳиндустонро то Воринаса ишғол карда, давлати худро боз ҳам васеътар намуданд.

РУШДИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Кушониѐн барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ кӯшиш ба ҳарч медоданд. Барои ҳамин дин ва урфу одатҳои ҳиндуѐнро қабул карда,

*Расми 228.
Духтари машгули
гулчинӣ. Замони
Кушон.*

*Расми 229.
Хайкали зан. Асри
III милодӣ.*

бо аёну ашроф ва халқи маҳаллӣ хешу табор мешуданд.

Вазъи иқтисодии Ҳиндустон дар ин давра хеле вазнин шуд. Қурби пули дар муомилот-буда паст буд. Бо беҳтар кардани қурби пул иқтисоди Кушониён пеш рафта наметавонист. Барои ҳамин шоҳи нави Кушониён Вима Кадфиз ислоҳоти пулӣ гузаронд. Ба ҷойи пулҳои беқурби Ҳиндӣ пулҳои нави тиллоиро ба муомилот баровард. Ин тангаҳо мувофиқан ба вазн ва қурби пулҳои Рум баробар буданд.

Дар Кушон ҷӯйҳои нав канда шуданд. Дар натиҷаи ин боғдорию чорвопарварӣ пеш рафт. Рушду нумӯи косибияи ҳунармандӣ ба бино шудани шаҳрҳои нав ва ободу зебошавии шаҳрҳои кӯҳна сабаб мешавад. Тичорат ҳам пеш меравад. Тоҷирони Кушон бо давлатҳои калонтарини он замон додугирифт мекарданд.

Шоҳаншоҳии Кушониён дар давраи ҳукмронии Канишка ба авҷи пешрафти худ расид. Канишка вилоятҳои Бихор ва Ҳиндустони Марказиро ишғол кард. Бо Кушон давлатҳои дигари пуриқтидори замон: Чин, Рум ва Порт рақобат мекарданд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Дар давраи ҳукмронии Васудева Кушон барои дар водии дарёи Ганг мустаҳкам кардани ҳокимияти худ диққати калон меод. Ҳокимони маҳаллӣ ва давлатҳои ҳамсоя ба истиқлолияти Кушон ҳалал мерасонданд.

Дар ҳамин давраи барои Кушониён мушкӣл ба Васудева лозим омад, ки Кушонро аз ҳуҷумҳои давлати наватшкӣл, вале пуракуввати Сосониён ҳимоя кунад. Дар натиҷаи ин мубориза давлати Кушониён ниҳоят заиф шуд.

Аз ин рӯ, Васудева маҷбур шуд, ки истиқлолияти Нағҳаро бар вилояти Матхур эътироф кунад. Даре нагузашта, ҳокимони вилояти Каушамби низ мустақил мешаванд. Бо ҳамин Кушониён вилоятҳои Ҳиндустони Марказиро аз даст доданд.

Дар миёнаҳои асри III муборизаи Сосониёни Эрон ба муқобили Кушониён аз нав авҷ гирифт. Шоҳи Сосониён Шопури I вилоятҳои ғарбии Кушонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

Шикасти Кушониён аз Сосониён дар солҳои 242–243 махсусан ҳалокатовар буд. Баъди ин мулкҳои зиёди Кушон аз даст рафтанд. Вилоятҳои Осиёи Марказӣ ҳам аз зери ҳокимияти Кушон баромаданд.

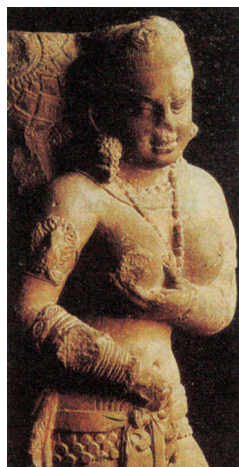
Ҳамин тариқ давлати Кушониён охира-охира барҳам хӯрд. Ин давлат қариб 400 сол - аз асри I пеш аз милод то охири асри III милодӣ вучуд дошт.

Дар таърих номи шоҳҳои зиёди Кушониён, аз ҷумла Кучула Кадфиз, Вима Кадфиз, Канишка I, Васишка, Хувишка. Канишка II ва Васудева маълуманд.

Масъалаи мушкилтарини таърихи Кушониён солшумории он аст. Мо то ҳол наметавонем, ки дар Кушон ҳар кадом шоҳи ин давлат кай ҳукмронӣ кардааст. Мушкилот дар он ифода ёфтааст, ки ҳар кадом шоҳи Кушониён солшумории худро аз рӯзи ба тахти подшоҳӣ нишастанаш оғоз мекард ва он бо вафоти вай ба охир мерасид. Ба ҳар ҳол ба мо маълум аст, ки Кушон дар асрҳои I–III яке аз давлатҳои пуриқтидортарини ҷаҳон ба шумор мерафтааст.

ТАМАДДУНИ КУШОН. Дар Кушон бо забони бохтарӣ ҳарф мезаданд ва он бо мурури замон ба забони давлатӣ табдил меёбад. Он дар асоси хатти юнонӣ ба вучуд омада буд. Хатти бохтарӣ дар Ҳиндустон хатти кхароштихиро фишор дода, мебарорад. Дар ин бора катибаҳои тангаҳои Кушониён шаҳодат медиҳанд.

Дар замони Кушониён дар Ҳиндустон адабиёт пеш меравад. Чандин асарҳои санскритии динӣ ва адабиётҳои дигар навишта мешавад. Дар байни онҳо «Буддочарита», «Саударанда-кафя», «Сарипуртра-паракарана» ва «Важрасучи» буданд. Онҳо дар бораи ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти дини буддоӣ ва зиндагии ҳиндуёни давраи Кушониён нақл меку-

Расми 230. Олиҳа Лакими дар байни гулҳои нилуфар.

Расми 231. Тасвири пайравии дини буддоия. Замони Кушон.

нанд.

Дар давраи ҳукмронии Кушониён дини буддой ба ду чараён тақсим мешавад: хинаян ва махаян. Пайравонн хинаян ба дини аслии буддой эътиқод доштанд, вале равияи махаян равияи нави ин дин буд. Қисми мардуми Кушон ба ин чараёни дини буддой эътиқод доштанд.

Шоҳони Кушониён дар Ҳиндустон ибодатхонаҳои буддоии зиёд сохта буданд. Дохили онҳоро ҳайкалҳои бисёре зебу зинат меоданд. Аз ин ҳайкалҳо маълум мегардад, ки ҳайкалтарошони кушонӣ ба услуби ҳайкалтарошони юнониҳо тақлид мекардаанд. Дар Кушон услуби махсуси ҳайкалтарошии низ тавлид меёбад, ки он аз хусусиятҳои мучассамасозии кушонӣ ва юнонӣ сарчашма мегирифт.

Дар Ҳиндустон марказҳои калони фарҳанги давлати Кушониён ба вуҷуд омада буданд. Гандҳара яке аз марказҳои асосии ин фарҳанг буд. Дар ин ҷо фарҳанги Эрон, Ҳиндустон, Чин, Рум ва Юнон бо ҳам омезиш ёфта, фарҳанги Кушониро ба вуҷуд овардаанд. Дар тангаҳои Кушониён сурати ҳудӯҳои онҳо акс ёфтаанд. Дар байни онҳо ҳудӯҳои эронӣ: Митра, олихаи ҳосилот Ардохш, ҳудӯи офтоб Мас, ҳудӯи ҷанг Вретрагиа ва ҳудӯи кабир Ҳурмуз, ҳудӯҳои юнониҳо Гефест, Селена, Геракл, ҳудӯҳои ҳиндӣ Шива, Махасена ва Скандакумара инъикос ёфтаанд.

Дар замони Кушониён дини буддой берун аз қаламрави Ҳиндустон – дар Чин, Тибет ва Ҷопон паҳн мегардад. Равияи нави ин дин бо номи «Махаяна» Панҷоб ва шимолу ғарбии Ҳиндустонро фаро мегирад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Кушониён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Кушониён кӣ буд?
3. Шоҳони Кушониён кучоҳоро забт кардаанд?
4. Кушон чӣ тавр ба давлати пуриқтидор табдил меёбад?
5. Дар давраи ҳукмронии кадом шоҳ Кушон ба авҷи рушди худ расид?
6. Давлати Кушониён кай ва бо кадом сабабҳо аз байн рафтааст?
7. Мушкилоти солшумории Кушониён дар чӣ ифода ёфтааст?
8. Дар бораи пешрафти фарҳанги Кушониён маълумот диҳед.
9. Оё қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон ба ҳаёти давлати Кушониён дохил буд?

БОБИ ХІ. РУМИ ҚАДИМ

§ 50. РУМ ДАР ДАВРАИ ШОҲӢ ВА ЧУМҲУРӢ

ТАБИАТ ВА АҲОЛӢ. Италия дар нимчазираи Апенин, ки он то ба мобайни Баҳри Миёназамин тӯл мекашад, воқеъ гардидааст. Дар қисмати шимолтари Италия водии дарёи По ҷойгир аст, ки онро аз ду тараф кӯҳҳои Алп иҳота кардаанд. Қисми миёна ва ҷанубии Италияро баҳрҳои Адриатик, Иони, Тирен ва Лигурия иҳота кардаанд. Иқлими Италия муътадил аст.

Аҳолии нимчазираи Апенин аз қавмҳои гуногуни сершумор иборат буд. Сокинони қадимтарини Италия – лигуриҳо дар қисми шимолии он зиндагӣ мекарданд.

Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод эҳтимол аз вилоятҳои назди дарёи Дунай ба нимчазираи Апенин қабилаҳои италиявиҳо омадаанд. Ба ҳайати италиявиҳо қавмҳои аскоумрҳо, сабинаҳо, лотинҳо, винетҳо ва ғайраҳо дохил буданд. Дар ҳамин ҳазорсола ба Италия қабилаҳои пеласгҳо, илларийҳо ва юнонию макдуниҳо омада, сокин шудаанд. Қабилаҳои юнону макдунӣ дар Италияи Ҷанубӣ мустамликаҳои тичоратии худро бино карданд. Дар ҳуди ҳамин давра ба Италия аз шарқ қабилаҳои этрускҳо меоянд. Ба Италия омадани қабилаҳои аврупоии келтҳо, ки румиҳо онҳоро галлҳо меномиданд, ба асрҳои V–IV пеш аз милод рост меояд.

Расми 232. Апенини қадим. Роҳ ба сӯйи Италия.

БИНО ЁФТАНИ ШАХРИ РУМ. Мувофиқи қиссаи қадима Силвия ном духтари шоҳи Рум Алба Нумитра аз Худо Карс ду писари дугоник–Ромул ва Ремро таваллуд менамояд. Қаблан Алба Нумитраро бародараш Амулий аз ҳокимият маҳрум карда буд ва намехост, ки дар

оянда ба меросхӯрони ӯ сарукар дошта бошад. Барои ҳамин, Силвияро маҷбур месозад, ки дугоникҳоро ба дарёи Тибр партояд. Силвия фармони Амулийро иҷро мекунад. Бачагони навзодро ба сабаде андохта, ба дарё мепартояд, вале мавҷҳои дарё дар ҷойе сабадро ба соҳил мебароранд. Дугоникҳоро модагурге меёбад ва онҳоро аз пистонҳои худ шир маконда, калон мекунад. Баъд онҳоро подабони шоҳ тарбия мекунад. Оқибат Ромул ва Рем аҷдоди худро мефаҳманд ва Амулийро кушта, ҳокимияти шоҳиро ба бобои худ бармегардонанд. Баъд аз ин, бародарон дастаи низомӣ ҷамъ карда, дар теппаи Палатини соҳили Тибр шаҳре бино мекунанд. Онҳо ба шаҳр аз рӯйи қуръапартоӣ «Рома» номгузорӣ карданд, ки номи Ромул аст. Баъди ҷанде Ромул Ремро кушта, шоҳи аввалини Рум мешавад.

Расми 234. Ибодатгоҳи веста – яке аз ибодатгоҳҳои қадимтарини румиҳо.

Олимон пайдоиши шаҳри Румро ба солҳои 754 ё 753 пеш аз милод нисбат медиҳанд. Баъдтар румиҳо ба шарафи Ромул ва Рем дар Капитолий ҳайкали модагургро, ки Ромул ва Ремро начот дода, калон кардааст, гузоштаанд.

Қиссаҳои қадима шаҳодат медиҳанд, ки сокинони аввалини Рум ҷавонони аъзои дастаи Ромул будаанд. Қавмҳои он ҷо намехостанд, ки духтарони худро ба аскарони Ромул ба шавҳар диҳанд. Пас Ромул базме ташкил мекунад, ки дар барномаи он асптозӣ ҳам буд. Ромул ба ин базм сабинҳоро, ки дар гирду атрофи Рум зиндагӣ мекарданд, даъват мекунад. Ҳангоми базм римиҳои ҷавон аз аспҳо истифода бурда, духтарони меҳмонҳоро медазданд. Сабинҳо аз ин кирдори ҷавонони бебоки дастаи Ромул ба ҳашму ғазаб омада, ба муқобили румиҳо ҷанг сар мекунанд, вале духтарони сабинҳо, ки акнун зани ҷавонони румӣ шуда буданд, тавонистанд, ки падарону шавҳарони худро бо ҳам оштии бидиҳанд. Баъди ин Румро ду шоҳ – як нафар румӣ ва як нафар сабинӣ идора мекард. Ромул ва сабинӣ Тат Татсий шоҳҳои аввалини Рум буданд.

Расми 235. Ликтор.

ПАТРИСИЙ ВА ПЛЕБЕЙҲО. Ҷамоаи авлодии Рум "курия" номида мешуд. Қисми ашрофони курияҳо патрисийҳоро ташкил менамуданд. Калимаи «патрисий» маънои «халқи Рум»-ро мегирад.

Шоҳони Рум ба маҷлисҳо патрисийҳоро ба воситаи қосидон даъват мекарданд. Қосидон ва шоҳҳо ҳар як патрисийро ном ба ном медонистанд. Халқи одиро ба маҷлис тавассути садои карнай даъват менамуданд. Муҳочирон ва онҳое, ки зӯран дар Рум сокин гардонда шуда буданд ва ҳуқуқҳои пурраи шаҳрвандӣ надоштанд, «плебейҳо» номида шудаанд. Шоҳҳо ба плебейҳо аз заминҳои давлатӣ қитъаи муайянеро медоданд.

Расми 236. Тангаи нуқрагини румӣ. Асри III п.а.м.

*Расми 237. Зани муж-
дарасон. Ҳайкалчаи Руми
Қадим.*

ШОҲИИ РУМ. Давраи шоҳии Рум аз замони биношавии ин шаҳр то охирҳои асри VI пеш аз милод (соли 510 пеш аз милод) давом кардааст. Шоҳҳои Рум мамлакатро бо ҳамроҳии Сенат ва Маҷлиси халқӣ идора мекарданд.

Сенат аввал аз 100 нафар патрисий иборат буд. Баъд шумораи он то ба 300 нафар расид. Вазифаи муҳимтарини Сенат ташкили интиҳоби шоҳ буд. Ин кор баъзан то як сол давом меёфт. Дар ин давра иҷрои вазифаи шоҳро Сенат ба уҳда дошт. Иҷрои масъалаҳои ҳакамии на он қадар муҳим низ вазифаи Сенат ба ҳисоб мерафт. Румиҳо аъзои Маҷлиси халқиро аз ҳисоби патрисийҳо интиҳоб карда, плебейҳо ба идораи давлат роҳ дода намешуданд.

Шоҳ сарлашкар, ташкилкунандаи қувваҳои мусаллаҳ, қонунбарор, ҳакамии олий, сарвари корҳо оид ба алоқаҳои хориҷӣ ва фаъолияти динии ҷамоаҳои Рум буд.

Шоҳҳои Рум ҳокимияти худро ба воситаи лашкар ва ғаниматҳои ҳарбӣ мустаҳкам мекарданд. Масалан, Ромул – шоҳи аввалини румиҳо, ки дар ихтиёри худ замин ва лашкари зиёд дошт, Сенатро он қадар эътироф намекард. Аҷаб нест, ки ашроф-фон ёро маҳз барои ҳамин кушта бошанд.

ҶУМҲУРИИ РУМ. Ҷумҳурии Рум аз охирҳои асри VI пеш аз милод то асри II пеш аз милод давом кардааст. Дар аввали ҳамин давра ба муқобили шоҳи этрускҳо – Тарканиаи боифтиҳор дар Рум шӯриши калон ба амал меояд ва ӯ аз тарс Румро тарк мекунад. Аз аввалҳои асри V пеш аз милод дар байни патрисийҳо ва плебейҳо мубориза вусъат меёбад. Ба гардани плебейҳо қарзи андози чандинсола зам гардида буд. Онҳо аз патрисийҳо талаб карданд, ки қарзхояшонро бекор кунанд, вале ҷавоби рад гирифтанд. Аз ҳамин сабаб плебейҳо намоишкорона Румро тарк карданд. Дар натиҷаи ин, барои ҳучуми этрускҳо ба Рум шароити хуб муҳайё шуд. Вазъияти вазнин патрисийҳоро маҷбур кард, ки ба плебейҳо гузашт кунанд.

Румро аввал ду консул идора мекард. Хар дуи онҳо ҳам патрисий буданд, вале баъди гузашткунии патрисийҳо онҳо ҳуқуқ пайдо намуданд, ки аз байнашон минбар (трибуна)-ҳои халкиро интиҳоб кунанд. Трибунҳо дар назди Ҳукумати шоҳ, Сенат ва Маҷлиси халқӣ намояндагони плебейҳо буданд.

Ҳокимияти трибунҳо оҳиста-оҳиста васеъ мешавад. Акнун онҳо метавонистанд қарорҳои ба плебейҳо дахлдоштаи Консул ва Сенатро бекор кунанд. Трибунҳо ба дастгирии плебейҳо така карда, ба манфиати онҳо қарорҳо мебароварданд. Онҳо ҳамоно муборизаи ҳудро барои бо патрисийҳо баробар кардани ҳуқуқи худ давом медоданд. Яке аз ғалабаҳои асосии плебейҳо ин буд, ки онҳо ба духтарони патрисийҳо писарони ҳудро хонадор карда метавонистанд. Патрисийҳо ҳам акнун писарони ҳудро ба духтарони плебейҳо хонадор мекарданд. Ин кор имкон фароҳам овард, ки аз байни плебейҳо низ консулҳо интиҳоб карда шаванд.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқҳои ҳар ду гурӯҳи аҳолии Рум баробар шуданд. Аз ибтидои асри III пеш аз милод сар карда, плебейҳо ба шаҳрвандони комилҳуқуқи Рум табдил ёфтанд.

ВАСЕЪШАВИИ ҚАЛАМРАВИ РУМ. Барои ба даст овардани Рум галлҳо, аквамҳо, валлокамҳо, лотинҳо, этрускҳо ва қабилаҳои дигар аз ибтидои асри V то миёнаҳои асри IV пеш аз милод мубориза мебуданд. Дар ин давра Рум борҳо аз даст ба даст мегузарад ва оқибат барои муҳофизат ва ғалаба бар рақибони худ қодир шуда, аввал бар қабилаҳои эксҳо, гоникҳо ва баъд бар этрускҳо пирӯз мешавад.

Дар миёнаҳои асри IV пеш аз милод ҳукмронии шоҳи Рум бар Латсия ба вуқӯъ омад. Баъди ин ӯ волокамҳоро ҳам мағлуб мекунад. Акнун Рум ба давлати пурзӯртарини Италияи Миёна табдил меёбад. Даре нагузашта, шоҳи Рум бар зидди душмани дигари худ Кампанияи пуриктидор лашкар кашида, онро забт мекунад. Соли 295 пеш аз милод этрускҳо ва галлҳо баъди дар якҷанд муҳориба аз лашкари Рум шикаст хӯрдан ба шимол мераванд. Дар Италияи Миёна қавмҳои дигар ҳам аз Рум шикаст мехӯранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи табиат ва аҳолии Италияи қадим нақл кунед.
2. Дар замонҳои қадим дар нимҷазираи Апеннин кадом қабилаҳо сокин буданд?
3. Ривоятҳо дар бораи Ромул ва Ремро шарҳ диҳед.

4. Шаҳри Рум чӣ тавр бино шудааст?
5. Дар байни қабилаҳои Италияи қадим чӣ гуна мубориза мерафт?
6. Рум чӣ тавр идора карда мешуд?
7. Ромул ва дастаи аскарони ӯ бо сабинҳо чӣ тавр ошті карданд?
8. Дар бораи фаёолияти Сенат, Маҷлиси халқӣ ва трибунҳои Рум маълумот диҳед?
9. Патрисийҳо ва плебейҳо киҳо буданд?
10. Муборизаи плебейҳо барои ҳуқуқҳои худ чӣ натиҷа дод?
11. Исбот кунед, ки Рум дар асрҳои V–IV пеш аз милод давлати пурқувват буд.

§ 51. МУБОРИЗАИ РУМ АЛАЙҲИ КАРФАГЕН

КАРФАГЕН. Шаҳри Карфаген дар охири асри IX пеш аз милод дар соҳили ҷануби баҳри Миёназамин, дар роҳи муҳими тичоратӣ бунёд гардида буд. Бандарҳои ин шаҳр ва мамлакат ҳамеша аз киштиҳои тоҷирони дохилию хориҷӣ пур буданд. Дар асрҳои VII–V пеш аз милод Карфаген ба шаҳри калони тичоратӣ табдил ёфта буд. Он дар шимоли Африқо шаҳрчаи финиқӣхоро ишғол карда, дар ғарбии баҳри Миёназамин ҳукмрон мегардад.

Расми 238. Алро убури кардани артиши Ганнибол.

Дар асри VI пеш аз милод Карфаген флоти ҳарбию тичоратӣ ва лашкари азими худро ташкил карда, ба ҷангҳои истилогарона даст мезанад. Ба вай муяссар мешавад, ки дар ҳавзаи баҳри Миёназамин маҳалҳои муҳимтаринро ба даст дарорад. Дар асрҳои V–III пеш аз милод иқтисоди Карфаген боз ҳам пеш меравад.

Дар водии дарёи Баграда барои зироаткорӣ, боғутокпарварӣ ва парвариши зироатҳои полезӣ шароити хуб мавҷуд буд. Дар ин ҷо парвариши зайтун, бодом, анор, хурмо ва тоқ махсусан самараро хуб меод. Шароби дар ин маҳал тайёршуда дар бисёр шаҳру давлатҳои гирду атроф машҳур шуд. Дар шаҳри Карфаген ва шаҳрҳои дигари ин давлат қосибӣ хеле хуб таракқӣ кард. Устоҳои гулдасти сангтарош, дуредгар, мисгар ва оҳангарони карфагенӣ дар тамоми ҳавзаи баҳри Миёназамин маълуми машҳур буданд. Дар он давра бехтарин киштиҳо дар Карфаген сохта мешуданд. Онҳо ҳатто аз киштиҳои юнонию финиқӣ ҳам бехтар буданд. Карфаген ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ин давра – Рум рақобат мекард. Дар байни онҳо якҷанд маротиба ҷангҳои тулонӣ ё дарозмуддат рух додаанд. Румиҳо Карфагенро давлати «Пун» меномиданд. Аз ҳамин сабаб ин ҷангҳои «Ҷангҳои пуний» ном мегирифтанд.

ҶАНГИ ЯКУМИ ПУНИЙ. Сабабҳои низоъ дар байни Рум ва Карфаген ҷазираи Ситилия шуд. Ҳар ду тараф бахонаи ҷангро мекофтанд ва он дере нагузашта, ёфт шуд. Зархаридони румие, ки дар Мессения хизмат мекарданд, шӯриш бардошта, шаҳрро ишғол карданд.

Дар Ситилия мавқеи Карфаген пурзӯр буд ва Сенати Рум ба ҳулоса омад, ки даҳлат ба воқеаҳои Ситилия боиси сар задани ҷанг бо Карфаген мегардад. Баъди қалавишҳои зиёде Сенат розӣ шуд, ки лашкар ва флоти Рум ба Ситилия равон карда шаванд. Ҳамин тариқ, соли 264 пеш аз милод Ҷанги якуми Пуний Карфагену Рум оғоз ёфт.

То омадани румиҳо карфагениҳо ва иттифокчиёни онҳо Ситилияро муҳосира карданд. Вақте ки қувваҳои Рум ба ин ҷо омаданд, муҳосираи ҷазира аз байн бардошта шуд. Задухӯрди шадиди Рум бо Карфаген дар Ситилия ва гирду атрофи он дуру дароз давом кард. Румиҳо шаҳри Акрагантро ишғол намуданд, вале неруҳои баҳрии Карфаген флоти Румро шикаст дод. Барои дар баҳр шикаст додани Карфаген ба Рум лозим омад, ки флоти пурзӯре ташкил намояд.

*Расми 239. Ганнибал.
Пайкараи Руми қадим.*

*Расми 240. Стси-
пион. Пайкараи Руми
қадим.*

Рум дар зарфи 10 соли наздиктарин бо ҳамроҳии иттифоқчиёни худ флоти ҳарбии иборат аз 120 киштӣ сохта, бар зидди Карфаген ба Ситилия равон кард. Дар муҳорибаҳои минбаъда флоти Рум бар флоти Карфаген ғолиб баромад.

Чанги якуми Пунӣ то соли 241 пеш аз милод давом кардааст. Дар ин чанг оқибат Рум ғолиб омад ва қазираҳои Сардиния ва Корсикаро ба даст дароварда, ба музофотҳои Рум табдил медиҳад. Баъди дар Чанги якуми Пунӣ бар Карфаген ғалаба кардан Рум ба давлати пурзӯртарини ҳавзаи баҳри Миёназамин табдил меёбад.

ЧАНГИ ДҶҶҶҶ ПУНӢ. Ин чанг солҳои 218–201 пеш аз милод ба амал омадааст. Рум бо баҳонаи бедодгарию бераҳмӣ карфагениҳо дар Испания ба Карфаген чанг эълон кард.

*Расми 241.
Сарбоз бо нишони
легион – уқоб
дар сар.*

Румиҳо умедвор буданд, ки ба муқобили карфагениҳо дар Испания ва Африқо мечанганд, вале сарлашқари Карфаген Ганнибали хирадманд аз нияти румиҳо огоҳ гашта, аскарару филҳои чангиашро аз Испания ба Италия равон кард. Ганнибал ҳангоми аз пайраҳҳои кӯҳӣ яхбастаи Алп гузаштан талафоти калон дод.

Қариб нисфи чанговарон ва ҳамаи филҳои чангӣ ҳалок шуданд. Ганнибал бо лашқари боқимондааш ба водии дарёи По, ки дар Италияи Шимолӣ воқеъ гардидааст, расид. Ганнибал аз ҳисоби қабилҳои галлҳо, ки дар он ҷо сукунат доштанд, лашқарашро пурра кард.

Карфагениҳо дар зерӣ роҳбарии Ганнибал румиҳоро дар чанги хунин шикаст доданд. Ганнибал бо ҳамроҳии лашқараш сар то сари Италияро аз шимол то ҷануб тай намуда, деҳоти румиҳоро бераҳмона валангор кард. Халқиятҳои ба зерӣ асорат афтодаро раҳо карда, бо ин рафтораш онҳоро ба тарафи худ ка-

шид. Ганнибал на танҳо дар байни ҷанговарон ва ҳамватанонаш машҳур гардид, балки ўро ҳамчун лашкаркаши мохир ва боистеъдод душманонаш ҳам эътироф мекарданд.

МУҲОРИБАИ НАЗДИ КАННА. Соли 216 пеш аз милод лашкари Рум ва Карфаген дар назди Канна бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд. Румиҳо 80 ҳазор нафар аскари пиёдаанизм ва 5 ҳазор нафар аскари савора, карфагениҳо 40 ҳазор нафар аскари пиёдаанизм ва 10 ҳазор нафар аскари савора доштанд.

Карфагениҳо дар назди Канна ғалабаи бузург ба даст оварда, бисёр шахру ноҳияҳои ҷануби Италияро аз нав тобеи худ гардонданд. Румиҳо талафоти калон дода бошанд ҳам, ба дархости карфагениҳо дар хусуси сулҳ бастан ба ҳеҷ ваҷҳ розӣ нашуданд. Аз рӯзи ба охир расидани задухӯрди назди Канна 12 сол гузашт. Дар ин муддат румиҳо лашкари пурзӯр ва боинтизом ташкил намуда, бо сардории сарлашқари боистеъдоди худ Стипион ба Карфаген ҳуҷум карданд.

Ганнибал барои муҳофизати Карфаген лашкарашро аз Италия бароварда, ба ватанаш мешитобад. Ҳамин тавр, соли 202 пеш аз милод дар назди шаҳри Зама муҳорибаи ҳалкунандаи лашкарҳои Карфаген ва Рум доир гардид. Дар ин задухӯрд шумораи ҷанговарони румиҳо нисбат ба карфагениҳо хеле зиёд буд. Барои ҳамин ҳам карфагениҳо ҳарчанд ба муқобили румиҳо қаҳрамонона ҷангиданд, лекин шикаст хӯрданд.

Бо ҳамин соли 201 пеш аз милод Ҷанги дуҷуми Пунӣ ба охир расид. Карфаген ба Рум маблағи калони товони ҷанг дод ва қариб аз тамоми мулкҳои маҳрум шуд. Ганнибал бо дастаи ҷанговарони содиқаш ба Осиёи Ғарбӣ рафт, вале Сенати Рум фармуд, ки ўро дастгир кунанд.

Ганнибал ба дасти душман зинда афтодан нахоста, заҳр хӯрда, ҳалок шуд.

Расми 242. Легионери Рум.

Расми 243. Манҷаниқ.

Расми 244. Ҳамла ба қалъаи карфагениҳо.

ЧАНГИ СЕЮМИ ПУНӢ. Соли 149 пеш аз милод Рум ба муқобили Карфаген аз нав лашкар кашида, ин дафъа онро муҳосира кард. Бо ҳамин Чанги сеюми Пунӣ оғоз ёфт. Қувваҳои карфагениҳо нисбат ба лашкари румиҳо якчанд маротиба кам буданд. Сарфи назар аз ин, карфагениҳо барои муҳофизати шаҳри азизи худ қаҳрамонона мубориза мебуданд. Хурду калон, зану мард ба даст яроқ гирифта, бар зидди легионҳои Рум бархостанд. Занҳои Карфаген далерии нотарсии беҳамто нишон додаанд. Мӯйҳои сари худро бурида, барои манҷаниқҳо аргамчин бофта, онҳоро ҳарчи тезтар ба ҷанг омода месохтанд.

Шуҷоати занҳо мардони Карфагенро дар мубориза бар зидди Рум рӯҳбаланд мекард, вале қувваҳо баробар набуданд. Азбаски Карфаген дар муҳосира буд, дере нагузашта, дар он ҷо гуруснагӣ сар зад. Бемориҳои гуногун, ки дар шаҳр паҳн гардида буданд, рӯз то рӯз неруҳои муҳофизони онро заиф мегардонд. Ин ҳолат ба румиҳо имкон фароҳам овард, ки ба шаҳр зада дароянд. Дар Чанги сеюми Пунӣ Рум соли 146 пеш аз милод ғалаба кард.

Расми 245. Набард дар кӯчаҳои Карфаген.

Расми 246. Тантана дар Рум.

Мувофиқи қарори Сенати Рум голибон Карфагенро ғорат карда, баъд онро ба хок яксон намуданд. Аҳолии зиндамондаи ин шаҳрро ба ғуломӣ фурӯхтанд. Рум аз ҳисоби заминҳои Карфаген васеъ шуд.

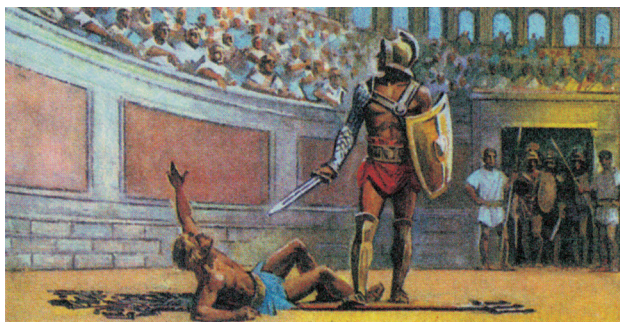
САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Дар бораи Карфаген нақл кунед.
2. Чаро ҷангҳои байни Карфаген ва Румро «Ҷангҳои Пунӣ» номидаанд?
3. Ҷанги якуми Пунӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфта, ба тарафҳои муқобил чӣ дод?
4. Ҷанги дуюми Пуниро Рум бар зидди Карфаген кай ва бо кадом баҳона сар кард?
5. Муҳорибаи назди Каннро шарҳ диҳед.
6. Чаро Ҷанги сеюми Пунӣ оғоз ёфт?
7. Карфагениҳо шаҳри азизи худро чӣ тавр муҳофизат мекарданд?
8. Шаҳр ва аҳолии Карфаген чӣ шуд?
9. Ҷангҳои Пунӣ ба Рум чӣ доданд?

§ 52. СОХТИ ҒУЛОМДОРӢ ДАР РУМ

ИСТИСМОРИ ҒУЛОМОН. Ғуломдорони Рум қисми зиёди сарватҳои вилоятҳои ғоратшударо аз худ мекарданд. Асиронро ба ғуломони худ табдил медоданд. Дар натиҷаи ҷангҳои ғоратгаронаи Рум шумораи ғуломон торафт зиёд мешуд. Дар ҳавзаҳои баҳри Миёназамин бозорҳои ғуломфурӯшии зиёд мавҷуд буданд. Дар онҳо ҳар рӯз ҳазорон нафар ғуломонро мефурӯхтанд.

Меҳнати ғуломонро дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Рум истифода мебарданд, аз ҷумла дар зироатпарварӣ, боғу тоқпарварӣ, косибӣ ва ғайра.

Расми 247. Ҷанги гладиаторҳо дар амфитеатри Рум.

Ғуломонягонхукукнадоштанд. Онҳо молишахсии ғуломдорон буданд. Ғуломдорон онҳоро метавонистанд зананд, фурушанд, тухфа кунанд ва ё бикушанд. Ғуломон ҳатто ном надоштанд. Баъд аз ғулом шудан номашро ба забон намегирифтанд. Онҳоро мувофиқи ҷойи баромадашон араб, финикӣ, юнонӣ ва ғайра ном мебуданд. Дар Рум ғуломонро асбобҳои кории «гӯё» меномиданд. Ғуломони мурдаистодаро ба ҷойи дурдасте бурда мепартофтанд.

Ғуломон барои ғуломдорон яке аз воситаҳои дилхушӣ ҳам буданд. Ғуломони боқувватро дар мактабҳои махсуси гладиатории худ, ки «мактаб-зиндон» номида мешуданд, ҷанги тан ба танро меомӯзонданд. Баъди чанде онҳоро дар амфитеатр бо ҳам ҷанг меандоختанд. Соҳиби гладиатори ғолиб маблағи калон ба даст мебаровард.

Расми 248. Заҳмати ғуломон дар Рум.

Расми 249. Заҳмат ва зиндагони гуломон. Дар мобайн гуломдор.

Чанги гладиаторҳо дар Рум хеле машҳур буд. Барои тамошон он тамошобинони зиёд чамъ меомаданд. Дар муҳориба ҳамон гладиаторе ғолиб доништа мешуд, ки рақибашро мекушт. Ғолиб соҳиби гладиатори дар муҳориба ғолибомада ҳисоб мешуд. Соҳиби гладиатори ҳалокгардида пулу мол ҳам бой меод. Сипас гладиатори ғолиб боз ба зиндон баргардонда мешуд.

ИСЛОҲОТИ БАРОДАРОН ГРАКХҲО Соли 133 пеш аз милод Мачлиси халқӣ яке аз бародарон Гракхҳо – Тиберийро, ки аз Гай калонтар буд, трибуни Рум интихоб кард. Ӯ дархост намуд, ки дар бораи замин қонуни нав қабул карда шавад. Мувофиқи лоиҳаи қонуни Тиберий Гракх ҳар як оила набояд аз 250 гектар зиёдтар замин дошта бошад.

Дар натиҷаи чунин маҳдудкунии заминдорӣ калон, заминҳои холии бисёре пайдо мешуданд, ки онҳоро ба деҳқонони безамин ва камзамин додан мумкин мешуд. Инчунин лоиҳаи қонуни Тиберий фурӯхтани замини деҳқононро манъ кард. Ин кор бар зарари ғуломдорон буд. Аз ҳамин сабаб Сенат пешниҳоди Тиберийро қабул накард.

Овозаи лоиҳаи қонуни Тиберий ба тезӣ дар Рум ва мулкҳои дурдасти он паҳн гардид. Ҳазорон кишоварз дар назди Форум чамъ омада, аз Тиберий талаб карданд, ки ӯ қатъӣ рафтор кунад, то ки ин қонун қабул карда ша-

*Расми 250.
Нотиқ. Ҳайкали
Руми қадим.*

Расми 251. Баромади Тиберий Гракх дар назди шахрвандони Рум.

вад. Дар худи ҳамин ҷо Маҷлиси халқӣ даъват карда шуд. Ҳозирон қонуни пешниҳодкардаи Тиберийро бо як овоз қабул карданд.

Маҷлиси халқӣ барои татбиқи қонуни қабулшуда бо сардории Тиберий комиссияи махсус ташкил кард. Даре нагузашта сенаторҳо Тиберий Гракхро тухмат карданд, ки гӯё ӯ ҷумҳурии Румро барҳам додани бошад. Онҳо Тиберий ва садҳо тарафдорони вайро қатл карда, ба дарёи Тибр партофтанд. Баъди ин дар байни халқ обрӯй ва эътибори Сенат ниҳоят паст шуд. Аксари сенаторҳо ҳатто маҷбур шуданд, ки Румро тарк карда, ба музофотҳо рафта зиндагӣ кунанд.

Соли 123 пеш аз милод Маҷлиси халқӣ Гай Гракхро трибуни нав таъйин кард. Ӯ ҳокимияти Сенатро маҳдуд карда, ба халқӣ одӣ имкон дод, ки дар идоракунии Рум иштирок кунад. Дехқонони безамин ва камзамин соҳиби замин шуданд, вале баъд аз ба охир расидани муҳлати трибунӣ румиҳои ашроф бар зидди Гай Гракх суиқасд ташкил карда, ӯро куштанд. Баъд аз ин хариду фурӯши замин дар Рум аз нав иҷозат дода шуд. Аҳволи кишоварзон

Расми 252. Аз қӯҳи Везувий фаромадани гуломони шӯришгар.

мисли пештара аз нав бад шуд. Аз ин сабаб, дар охириҳои асри II пеш аз милод Сенат ва Маҷлиси халқӣ қарор мекунад, ки мардуми безамин ба лашкар сафарбар карда шаванд.

ШҶҮРИШИ СПАРТАК.

ШҶҮриши Спартак (солҳои 73-71 пеш аз милод) дар мактаби гладиатории шаҳри Капуя ба

амал омадааст. Соли 74 пеш аз милод якчанд нафар ғулом забон як карда, шабона аз маҳбас-мактаби асирони гладиаторӣ гурехта, дар кӯҳи Везувий пинҳон мешаванд. Ба шӯриш Спартак ном ғуломи фракиягӣ, ки одами боқувват, доно ва нотарс буд, роҳбарӣ мекард. Спартак ва ҳамроҳонаш ба шӯриш ғуломони гирду атрофро низ ҷалб намуданд. Ҳамин тарик, шӯриши калонтарини ғуломон дар Рум оғоз ёфт. Шӯришгарон ба хонаҳои ғуломдорон зада даромада, онҳоро кушта ғуломонашонро озод мекарданд. Шумораи ғуломони шӯришбардошта рӯз то рӯз зиёд мешуд. Садҳо ғуломоне, ки касби силоҳсозиро хуб медонистанд, дар урдугоҳи шӯришчиён силоҳ ва сипару ҷавшан месохтанд.

Аз авҷи шӯриш Сенат, Маҷлиси халқӣ ва консулҳо ғуломдорон саҳт тарсида, барои паҳши он камар бастанд. Румӣҳо Марк Красс ном ғуломдорро сарлашқари худ таъйин намуданд. Ба назари онҳо қувваҳои румӣҳо бартарӣ пайдо мекарданд. Барои ҳамин Спартак ба ҷануби Италия равои шуда, хост, ки дар ҷазираи Ситилия ғуломонро ба шӯриш бархезонад. Лашқари ғуломдорони

Расми 253. Гарданбанди ғулом.

Расми 254. Катли ғуломони шӯришгар.

Спартак қарор дод, ки аввал Крассро торумор кунад. Ба ӯ якчанд зарба ҳам зад. Дар сурати ба Рум расида омадани Помпей қувваҳои румӣҳо бартарӣ пайдо мекарданд. Барои ҳамин Спартак ба ҷануби Италия равои шуда, хост, ки дар ҷазираи Ситилия ғуломонро ба шӯриш бархезонад. Лашқари ғуломдорони

Рум пеши роҳи шӯришгаронро гирифтанд. Соли 71 пеш аз милод шӯришгарон дар муҳорибаи охиринаи худ шикаст хӯрданд. Спартак дар майдони ҷанг ҳалок шуд.

АРРИАН ДАР БОРАИ ШҶРИШИ СПАРТАК

Спартак наздики ҳафтод нафар рафикони худро розӣ кунонд, ки баҳри озодӣ таваккал кунанд. Ӯ дар баробари ин иброз дошт, ки аз ҷони худро дар театр ба зерӣ хатар мондан, ба посбонон ҳамла оварда, ба озодӣ баромада, аз шаҳр фирор кардан беҳтар аст. Гладияторҳо бо калтаку ханҷарҳои аз мусофирони тасодуфӣ кашиде гирифта мусаллаҳ шуда, ба тарафи кӯҳи Везувий рафтанд...

ШИКАСТИ СПАРТАК

...Муҳорибаи бузургтарин ба амал омад, ки он дар натиҷаи чанд бор шикастхӯрии румӣҳо ниҳоят даҳшатнок буд. Дар муҳориба шумораи зиёди одамон иштирок карданд. Спартак, ки бо найза аз ронаш захмӣ шуда буд, ба зону нишаста, сипарро дар пеши рӯй гузошта, ҳамлаи душманонро зада мегардонд. Ӯ ин корро то аз пой афтиданааш давом дод ва бо ҳамроҳии одамони зиёди вайро ихотакарда ҳалок гардид. Лашкари боқимондаи ӯ, ки пурра дар ҳолати бетартиб қарор дошт, кушта шуданд. Мегӯянд, ки шумораи фавтидагонро муайян кардан мумкин набуд. Румӣҳо қариб 1000 нафарро талаф доданд. Ҷасади Спартак ёфта шуд. Теъдоди зиёди спартакиён дар кӯҳҳо пинҳон шуда буданд, ки ба он ҷо баъди муҳориба гурехта буданд. Красс ба сӯйи онҳо ҳаракат кард. Спартакиён ба чор ҳисса ҷудо шуда, ҳуҷумҳои Крассро зада мегардонданд, то он вақте ки ҳамашон ҳалок гардиданд, ғайр аз 6000 нафар, ки ба даст афтиданд ва дар қанори роҳ аз Капуя то Рум овехта шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Гуломонро дар Рум ҷӣ тавр истисмор мекарданд?
2. Қадом гуломонро «гладиятор» меномиданд?
3. Дар бораи ислоҳоти замини бародарон Гракхҳо маълумот диҳед.
4. Ҷаро лоиҳаи қонун дар бораи заминро, ки Тиберий Гракх пешниҳод карда буд, Сенат қабул накард?
5. Гай Гракх доир ба ислоҳоти замин дар Рум ҷӣ корҳо кард?
6. Тақдири ислоҳоти замини бародарон Гракхҳо ҷӣ шуд?
7. Дар бораи рафти шӯриши гуломон бо сардорони Спартак нақл кунед.
8. Шӯриши Спартак қай ва ҷӣ тавр шикаст хӯрд?

§ 53. ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ РИМ

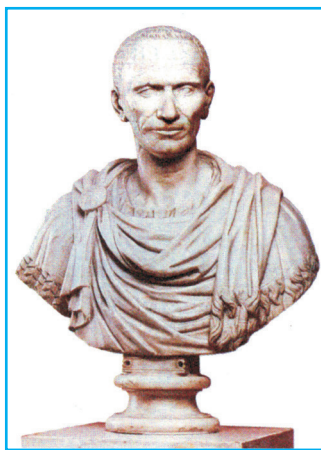
ЛАШКАРКАШОН. Чумхурии Рум сол то сол васеътар мешуд. Ба туфайли чангҳои пайдарпай шумораи ғуломони он меафзуд ва барои онҳоро дар таҳти фармон ё итоат нигоҳ доштан давлати пурзӯр лозим буд. Лашкари Рум пурзӯр ҳам бошад, ба ғуломдорон ёрӣ намекард. Он бетанаффус дар шарқу ғарб ба чангҳои истилогарона машғул буд. Лашкари румӣҳо дар амал дар ихтиёри консулҳо набуд. Консул дар масофаи дур аз лашкар ба он фармонфармой карда наметавонист. Консулҳо ҳар сол иваз мешуданд. То фармон якеашро ба легионҳои дурдаст мерасонданд, ки муҳлати консулиаш ба охир мерасид. Консули нав ба иҷрои он фармон назорат карда наметавонист ва ҳам шахси қаблан фармондода акнун консул набуд.

Легионерҳо ҳокимияти Сенат, Маҷлиси халқӣ ва консулҳоро ҳатто ҳис ҳам намекарданд. Нерумандонеро, ки дар назди худ меиданд ва ҳокимияти онҳоро хуб эҳсос мекарданд, лашкаркашон буданд. Аз ин сабаб, легионер маҳз ба лашкаркашон итоат карда, танҳо фармонҳои онҳоро иҷро менамуд.

Ғуломдорони Рум ба шахси пурзӯр эҳтиёҷ доштанд, то ки ӯ шӯришҳои ғуломонро пахш карда тавонад. Барои ҳамин, дар Рум ҳокимияти лашкаркашон зарур гардид. Обрӯӣ ва эътибори онҳо то рафт баландтар шудан мегирифт. Ғуломдорон ва ашрофони Рум ба вазифаи консулӣ Помпейро аз ҳама бештар лоиқ медонистанд, зеро маҳз ӯ шӯриши Спартакро пахш карда буд.

ЮЛИЙ СЕЗАР. Сезар дар оилаи ашрофзодаи патрисии Рум таваллуд шудааст. Гарчанде ки ашрофзода буд, ба халқ наздикӣ дошт. Чӣ хеле ки метавонист, мардумро муҳофизат мекард ва ёрӣ ҳам мерасонд. Ин гуна сифатҳои Сезарро ба ҳисоб гирифта, Маҷлиси халқӣ ӯро консули Рум интихоб кард. Галлия, ки яке аз музофотҳои шимолии Рум ба ҳисоб мерафт, на ҳамеша ба Рум итоат мекард.

Қисми ҷанубии он дар зерихокимияти Рум буд ва қисми боқимондааш мустақилияти худро ҳимоя мекард.

Расми 255. Нимпайкараи Юлий Сезар.

*Расми 256. Пайка-
раи Помпей.*

Маҷлиси халқӣ баъд аз анҷоми муҳлати консулӣ Сезарро ҳокими Галлия таъйин кард ва ба ихтиёри ӯ лашкарро низ дод. Юлий Сезар ба Галлия лашкар кашида, баъди 8 соли ҷанг онро пурра ба Рум ҳамроҳ кард. Вай аз ҳисоби ғаниматҳои ҷангӣ маоши легионеронро баланд мебардошт ва ба камбағалон пулу ғалла тақсим мекард. Ин корҳо обрӯи Сезарро дар байни легионерон ва халқи Рум рӯз то рӯз зиёдтар карда, ба ӯ барои дар Рум ба даст овардани ҳокимият шароити мусоид фароҳам меоварданд.

РИМ ДАР ДАСТИ СЕЗАР. Сезар соли 49 пеш аз милод бо ҳамроҳии легионҳои худ ба ҷониби Рум ҳаракат мекунад. Сенат мудофияи Румро ба Помпей супорид. Азбаски ҷун пештара аксарияти лашкар дар музофотҳо буд, барои ба Рум даъват кардани онҳо вақт намерасид.

*Расми 257. Тангае, ки
ҷонибдорони ҷумҳурий
сикка задаанд.*

Помпей мудофияи Румро хуб ташкил карда натавониста гурехт, лекин дере нагузашта, ба даст афтида, кушта шуд. Сезар Италияро пурра ишғол карда, боз се соли дигар тамоми музофотҳои Румро дар Осиёю Аврупо ва Африқо ба даст дароварда, баъд ба Рум баргашт. Юлий Сезар дар Рум соли 48 пеш аз милод аввал консул ва баъд император шуд. Ҳам Сенат ва ҳам консулҳои Рум маҷбур буданд, ки фармонҳои ӯро бечунучаро иҷро кунанд. Сезар унвони «император»-ро қабул кард, ки маънояш «ҳукмрон» мебошад.

*Расми 258.
Тангаи тиллоие, ки
дар он Сезар тасвир
ёфтааст.*

Акнун ба номи вай танга сикка мезаданд ва ҳайкали ӯро дар паҳлуи ҳайкали худоҳо мегузоштанд. Сезар бо карру фар зиндагӣ ва ҳукмронӣ мекард. Тахти императории Сезар аз устухони фил ва тилло сохта шуда буд.

Юлий Сезар дар империяи Рум то соли 44 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Сенаторҳое, ки аз Сезар норозӣ буданд, бо сардории Брут бар зидди ӯ суиқасд ташкил

намуданд. Қотилони Сезарро ҳеҷ кас дастгирӣ накард. Барои ҳамин Брут бо ҳамроҳии ҳамфикрони худ аз Рум ба Мақдуния мегурезад ва дар он ҷо ба гун кардани лашкар сар мекунад. Вале дере нагузашта, ёрдамчӣ ва дӯсти наздики Сезар Антоний ва Октавиан ба он ҷо рафта, қотилонро дар наздикии шаҳри Филиппа торумор намуданд. Брут худкушӣ кард.

ИМПЕРИЯИ РУМ ДАР АҲДИ ОКТАВИАН АВГУСТ. Барои ҳокимият дар Рум Антоний ва Октавиан Август рақобат доштанд. Ин рақобат сабабгори ба ду давлат тақсим шудани империяи Рум гардид. Ба Антоний музофотҳои шарқӣ расид. Ӯ ба Искандарияи Миср рафта, ба маликаи Миср Клеопатра хонадор шуда, дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунад. Ба ду давлат тақсимшавии империяи Рум низоъи байни Антоний ва Октавианро қатъ карда натавонист ва соли 31 пеш аз милод дар димоғаи Ақсий байни онҳо задухӯрд ба амал омад, ки дар натиҷа Октавиан ғалаба кард. Бо ҳамин, Октавиан мулкҳои Антонийро аз нав ба Рум ҳамроҳ кард. Дар байни халқ Октавиан обрӯи зиёд дошт. Барои ҳамин Маҷлиси халқӣ ба ӯ номи «Август»-и «Муқаддас»-ро медиҳад. Дар замони салтанати Октавиан Август дар Рум сохти императорӣ барҳам нахӯрда, баръакс, боз ҳам мустаҳкамтар шуд. Барои ягон шахсро ба вазифаи баланд таъйин кардани Сенат ва Маҷлиси халқӣ ҳатман бояд розигии Октавиан Августро мегирифтанд.

Октавиан Август дар империяи Рум 44 сол, аз соли 30-юми пеш аз милод то соли 14-уми милодӣ ҳукмронӣ кардааст. Дар ин давра ба ӯ муяссар шуд, ки ҷангҳои дохилии мамлакатро барҳам зада, қаламрави империяро васеъ кунад.

Расми 259. Дар сенат қушта шудани Юлий Сезар.

*Расми 260. Октави-
ан Август.*

ИСТИЛОГАРИҲОИ ИМПЕРИЯИ РИМ ДАР ШАРҚ.

Императорҳои Рум иқтидори империяро, аз он ҷумла, ба во-ситаи истилогариҳо исбот мекарданд. Баъди Октавиан Август ҳам империяи Рум ҷангҳои истилогарона мебуд. Тра-ян ном императори Рум, ки солҳои 98-117 солшумории милодӣ ҳукмронӣ карда-аст, минтақаи воқеъ дар миёнаҳои хавзаи дар-ёи Дунайро забт кард. Баъди ин ӯ бо лашкараш ба Осиёи Хурд гузашта, дар Бобил чандин пирӯзиҳо ба даст даровард. Ӯ ҳатто халиҷи Форсро ҳам ишғол кард. Лекин дар ҳамин вақт дар Рум ва баъзе музофотҳои дигари империя шӯришҳо ба амал омаданд. Барои ҳамин Траян музаффариятҳои худро мустаҳкам накар-да, аз Шарқ бо тезӣ ба Рим баргашт. Вале ба Рум нарасида, дар роҳ вафот кард. Ҷангҳои Траян дар Шарқ ҷангҳои охирини ис-тилоъгаронаи империяи Рум ба шумор мераванд.

ҚАТЛИ СЕЗАР

Дар суиқасди зидди ӯ зиёда аз шаст нафар бо сардории Гай Кас-сий, Марк Брут ва Детсим Брут иштирок карданд. Аввал онҳо ме-калавиданд, ки оё дар майдони Марс, ҷангоми интиҳобот ўро қатл кунанд, ё вақте ки трибҳоро ба овоздиҳӣ даъват кунанд? Онҳо ба ду гурӯҳ тақсим шуда хоистанд, ки ўро аз болои пойгоҳ афтонанд ва дастгир карда, бо ханҷар зада кушанд ё ки ба ӯ дар роҳи Муқаддас ҳамла кунанд, ё ҷангоми даромадан ба театр ин корро анҷом диҳанд. Вале вақте эълон карда шуд, ки дар миёнаи моҳи март Се-нат дар маҷлиси курияи Помпей ҷамъ меояд, ҳама хоҳони ин замону макон шуданд.

Ӯ бинишаст ва суиқасдчиён ўро ихота карданд, гӯё ки асало-му алейк карданианд... Сезар дод зад: «Ин аллакай зӯрварӣ аст!» – Он ҷангом танҳо Каска, аз акиб бошаст даст бардошта, поёнтар аз гулуи Сезар зарба зад. Сезар аз дасти Каска дошта, бо ханҷар ўро захмӣ мекунад. Вай аз ҷояш боло шудан хост, вале зарбаи дуюм ўро боздошт. Вақте дид, ки аз ҳар тараф ба сӯи ӯ ханҷарҳои урён нигаронида шудаанд, ӯ тогуро ба сараш партофта, бо дасти чап

очингҳои онро то поёни зону ҳамвор кард, то ки бошарафона то пойхо пӯшонда, ба замин афтад. Бисту се маротиба зарбаи ханчарро ба чонаш эҳсос кард, дар зарбаи аввал ӯ дод назда танҳо нолиш кард, гарчанде баъзеҳо накл мекунанд, ки Марк Брути ба ӯ дарафтода гуфтааст: «Ту ҳам фарзанди ман ҳастӣ?»

ОКТАВИАН АВГУСТ ДАР БОРАИ ҚОРНАМОИИ ХУД

Дар дувоздахсолагиам, бо хоҳиши шахсии худам ва тавассути маблағҳои худам, ман лашкар гун карда, бо ёрии он ба ҷумҳурӣ озодӣ овардам, зеро кишвар аз ҷониби дастаи ҷинойткорон мавриди зулм қарор дошт. Барои ин кори муқаддас Сенат дар асоси қонуни махсус... ба ман ҳуқуқ дод, ки фикру андешаи худро ба консулҳо пешниҳод намоям ва ба ман ҳокимияти ҳарбӣ ҳам дод... Сенат ба ман ҳамчун протектор бо ҳамроҳии консулҳо супориш дод, ки амнияти ҷумҳуриро таъмин намоям; халқ дар ҳуди ҳамон сол (соли 43 пеш аз милод), вақте ки дар ҷанг ҳар ду консул ғавтиданд, маро ба вазифаҳои консул ва триумвир оид ба дигаргунсозии давлат интихоб намуд.

Қотилони падарамро бадарға карда бо ҳамин ба онҳо подоши амал додам...

Ман дар тамоми ҷаҳон ҷангҳои зиёд кардам. Ҳам дар хушкӣ ва ҳам дар баҳр, дар мулки худам ва ҳам дар хориҷа, ба сифати ғолиб ба ҳамаи халқҳое, ки аз ман ёрӣ пурсиданд, онро дарёғ надоштам. Он халқҳои бегона, ки бехатар буданд, афв шуданд, ман онҳоро несту нобуд накарда, ҳифз кардам. Шаҳрвандони Рум, ки ба ман савганд хӯрдаанд, қариб панҷсад ҳазор буданд. Аз ҷумлаи онҳо қисми шаҳрвандони Румро ба мустамликаҳо рабон кардам, ё ки баъди анҷомёбии муҳлати хизмат ба хонаҳояшон ҷавоб додам, онҳо зиёда аз сесад ҳазор нафар буданд. Ба ҳамаи онҳо барои хизмати ҳарбӣ замин ва пул мукофот додам. Ман шашсад киштиро ба даст даровардам, ғайр аз онҳое, ки аз трир майдатар буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро дар Рум обрӯӣ ва эътибори лашкаркашон афзуд?
2. Сезар чӣ тавр легионерҳо ва халқро ба тарафи худ ҷалб мекард?
3. Чаро Маҷлиси халқӣ Сезарро ҳокими Галлия таъйин кард?
4. Сезар кай ва чӣ тавр Румро ба даст даровард?
5. Дар Рум кай ҷумҳурӣ барҳам хӯрд?

6. Императори аввалини Рум кӣ буд?
7. Сезар чӣ тавр кушта шуд?
8. Дар бораи рақобати байни Антоний ва Октавиан нақл кунед.
9. Октавианро чаро Август меноманд?
10. Траян ба кадом самтҳо лашкар кашид?

§ 54. БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ РУМ

ҒУЛОМДОРОН. Ба ҳайати ғуломдорон сенаторҳо, пешхизматҳо, амалдорони давлатӣ, ашрофони шаҳру деҳот, тоҷирон, заминдорони калону миёна, соҳиби конҳо, устохонаҳои косибӣ, киштиҳо ва ғайра дохил буданд. Аз рӯи ҳаҷми даромад онҳо ба се табақа тақсим мешуданд. Ба табақаи баландтарин ғуломдорон ва сенаторҳо тааллуқ доштанд, Онҳо дар мамлакат мансабҳои калони давлатиро ишғол мекарданд. Ба онҳо унвони фахрии «олимаком»-ро дода буданд. Императорони Рум ба ҳамин табақа таъя карда, ҳуқуқ меронданд. Сенаторҳо аз ҳисоби мулкҳои худ, ки дар Италия ва музофотҳо ҷойгир буданд, рӯз мегузаронданд.

Ба табақаи дуҷуми ғуломдорони Рум савораҳо тааллуқ доштанд. Ғуломдорони музофотҳо, фармондеҳони миёнаи лашкар ва амалдорони императорӣ, аз ҷумла андозҷамъкунандагон, иҷорадиҳандагонӣ замин ва конҳою устохонаҳои косибии давлатӣ ба ин табақа дохил буданд. Савораҳо маоши баланд мегирифтанд. Як қисми онҳо ба тиҷорат машғул буда, қисми дигаршон замин ва устохонаҳои косибӣ ҳам доштанд.

Расми 261. Император Константин.

Табақаи сершумортарини ғуломдоронро амалдорони майда ташкил мекарданд. Ба он асосан амалдорони шаҳрдорӣ ва деҳот дохил буданд. Амалдорони майда дар империя даҳҳо ҳазор нафарро ташкил мекарданд. Онҳо дар доираи шаҳру маҳал вазифаҳои гуногунро ишғол менамуданд. Табақаи сеҷуми ғуломдорон соҳибони мулкҳои миёна ва устохонаҳои косибии ҳамон маҳалҳо буда, инчунин каму беш ба тиҷорат ҳам машғул буданд.

Расми 262. Дар қасри император.

КОЛОНҲО ВА «ҒУЛОМОНИ КУЛБАДОР». Ғуломдорон роҳи аз харочоти калони ғуломдорӣ халос шудан ва даромади зиёдтар гирифтандро ёфтанд. Як қисми онҳо заминро ба одамони озод ба иҷора меодагӣ шуданд. Ингуна иҷорагирандагонро «колонҳо» меномиданд. Колон дар қитъаи замини иҷорагирифта кишукор карда, як қисми ҳосилро ба соҳиби замин месупорид ва қисми дигарашро худаш мегирифт.

Колонҳо тухмӣ, чорвои корӣ ва асбоби дигари корро аз соҳиби замин мегирифтанд. Дар сурати қарздор шудан колонҳо маҷбур буданд, ки корро дар замини иҷора давом бидиҳанд ва ҳуқуқ надоштанд, ки ин заминро тарк кунанд, яъне ба заминдор тобеъ буданд.

Меҳнати колонҳо охишта-охишта заҳмати ғуломонро танг карда мебаровард ва инчунин шумораи онҳо сол то сол зиёд мешуд. Кори собиқ ғуломдорон ҳам осонтар шуд. Онҳо дар мулки худ дигар гурӯҳи калони амалдоронро нигоҳ намедоштанд.

Расми 263. Гладияторон на танҳо байни ҳамдигар, инчунин бо дарандагон низ меҷангиданд.

Расми 264. Биноҳои бисёрошёнаи Рум.

Меҳнати «колонҳо» ва «ғуломони кулбадор» дар косибӣ ва баъзе соҳаҳои дигари хоҷагидорӣ низ истифода бурда мешуд. Бо мурури замон баъзеи онҳо осудаҳол ва баъзан сарватманд шуда рафта, баъд ҳатто бо пул озодии худро ҳам меҳариданд. Ҳамин тариқ хоҷагидорӣи ғуломдорӣ дар империяи Рум рӯ ба таназзул ниҳод.

ЗАИФШАВИИ ИМПЕРИЯИ РУМ. Дар асрҳои II-III империяи Рум торафт заиф мешуд. Аз шимол қабилаҳои «варварҳо» ҳучум карда, онро хароб менамуданд. «Варварҳо» гуфта румӣҳо қабилаҳои олмониро меномиданд, ки забонашонро намефаҳмиданд. Онҳо дар миёнаҷойи водиҳои дарёҳои Элба ва Рейн зиндагӣ мекарданд. Машғулияти асосии қабилаҳои олмонӣ кишоварзӣ буд. Заминҳои Рум бошад, барои ин кор хеле мувофиқ буданд.

Қабилаҳои олмонӣ гурӯҳ-гурӯҳ шуда, кӯчи худро дар аробаҳо бор карда, бо ҳамроҳии дастаҳои мусаллаҳи худ ба заминҳои Италия зада медаромаданд ва ба ғорати он машғул мешуданд. Ҳангоми пурқувват будани Рум легионерҳо бар зидди олмонӣҳо ҷангида, онҳоро аз қаламрави империя пеш мекарданд. Вале дар асри III румӣҳо, аз он ҷумла, легионерҳои дигар аз уҳдаи ин кор баромада натавонистанд.

Ҳучумҳои сершумори қабилаҳои олмонӣ ва таназзули хоҷагидорӣи ғуломдорӣ иқтисодии империяи Румро заиф карданд.

Дар асри III дар империяи Рум ҳокимияти императорон ниҳоят беқуввату ноустувор гардид. Императорҳо дар дасти легионерҳо ва лашкаркашон ба бозича табдил ёфта буданд. Ин ашхос императоронро аз тахт бо зӯрӣ мефуроварданд. Агар императоре ба легионерҳо маъқул намешуд, онро аз вазифа сабукдӯш мекарданд,

Расми 265. Дар сирки Рум.

Табақаҳои ҳукмрон барои мавҷудияти империяи Рум манфиатдор буданд. Маҳз империяи пурзӯр ба ин кафолат дода метавонист. Барои онҳо шахсе лозим буд, ки империяи Румро аз нав барқарор кунад. Ҳамин гуна одам Диоклетиан буд. Ӯро легионерҳо ба вазифаи императорӣ оварданд (солҳои ҳукмронияш 284–305). Диоклетиан бо як нотарсӣ ва золимии ҳайратоваре онҳоеро, ки империяро ба ҳамин дараҷа расонида буданд ва онҳоеро, ки мавҷудияти онро намехостанд, паҳш намуд. Музофотҳо аз нав ба империя ҳамроҳ карда шуданд.

Диоклетиан одами доно ҳам буд. Ӯ ҳатто варварҳоро низ барои мустаҳкам кардани марзҳои империя истифода бурд. Онҳоро барои посбонии сарҳадҳои империя киро кард. Бо амри ӯ дар сарҳадҳо қалъаю дидбонгоҳи зиёд сохтанд. Дар як муддати кӯтоҳ барои мустаҳкам кардани империяи Рум қорҳои зиёдеро ба сомон расонид.

Расми 266. Деворҳои қалъа, манора ва дарвозаҳои Рум.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ РУМ. Дар нимаи дуоми асри IV ба Рум акнун қабилаҳои дигари олмонӣ – готҳо ҳучум ме-

Расми 267. Торумор карда шудани Рум. Расми замони он

Боре готҳо ба римиҳо ваъда доданд, ки агар ба онҳо хӯрокворӣ диҳанд, сарҳадҳои Румро посбонӣ хоҳанд кард. Ба ин императори Рум розӣ шуд, вале баъд ваъдашилофӣ кард. Готҳои гурусна ба нимҷазираи Балкан зада даромада, аз он ҷо ба Константинопол раҳсипор шуданд ва ин музофоти Румро хароб карданд.

Дар ин давра дар Рум ҳокимияти императорҳо боз ҳам заифтар шуд. Баъд аз он ки соли 305 Диоклетиан тахти императориро бо ихтиёри худаш тарк кард, дар Рум императоривазкунӣ аз нав оғоз гардид. Императорони дигар низ аз уҳдаи идора кардани империяи паҳновари Рум баромада наметавонишанд.

Соли 330 пойтахти империя аз Рум ба Константинопол кӯчонда шуд. Император Константин давлаташро аз ҳамин ҷо истода идора мекард.

Новобаста ба тадбирҳои андешидаи император Константин дарбори ӯ оромӣ надошт. Дар дарбор барои ҳокимият мубориза вусъат меёфт. Мухолифатҳои дарборӣ то ба ҷое расиданд, ки соли 395 империяи Рум дар байни ду бародар – Аркадий ва Гонорий тақсим шуд. Аркадий Руми Шарқии сарватманд ва Гонорий Руми Ғарбии аз тарафи қабилаҳои олмонӣ ғораткардашударо соҳиб шуданд.

Бо ҳамин империяи Рум барҳам хӯрд. Дар ҳудуди он ду давлати нав ба вучуд омад – империяи Руми Ғарбӣ ва империяи Руми Шарқӣ. Баъдтар империяи Руми Шарқӣ номи Византияро гирифт.

Баъди чудошавӣ ҳам ба империяи Руми Ғарбӣ қабилаҳои олмонӣ ҳамонро тохтутоз карда, шаҳру деҳоти онро пайиҳам мегирифтанд. Соли 355 яке аз қабилаҳои олмонӣ – вандалҳо шаҳри Румро низ забт кард. Соли 476 қабилаҳои олмонӣ империяи Руми Ғарбиро пурра барҳам доданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳайати гуломдорони Румро шарҳ диҳед.
2. Колонҳо кӣ буданд?
3. Румиҳо кихоро «гуломони кулбадор» меномиданд?
4. Қабिलाҳои олмонӣ дар кучо сокин буданд ва чаро ба ҳудуди империяи Рум тохтутоз мекарданд?
5. Дар бораи империяи Румро идора кардани Диоклетиан маълумот диҳед.
6. Румиҳо киро «императори аскарҳо» меномиданд?
7. Кай ва чаро империяи Рум ба ду давлат тақсим шуд?
8. Империяи Руми Ғарбӣ кай ба мавҷудияти худ хотима бахшид?

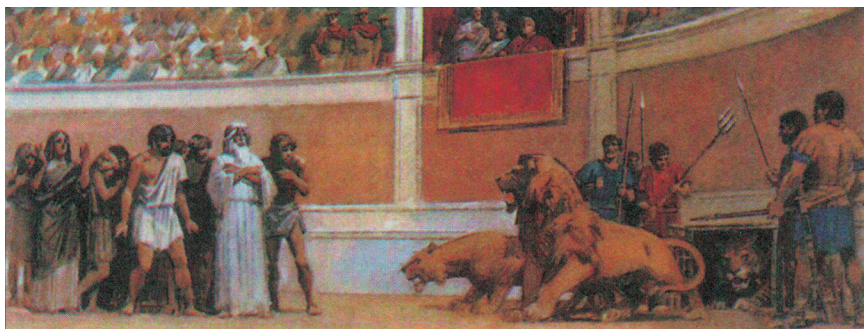
§ 55. ПАЙДОШАВИИ ДИНИ НАСРОНӢ

ЗАРУРАТ БА ДИНИ ЯГОНА. То пайдоиши дини насронӣ дар Рум мардум ба худоҳои зиёд эътиқод доштанд. Румиҳои қадим аз худоҳо илтиҷо мекарданд, ки аҳволи зиндагии онҳоро беҳтар кунанд ва дар рӯи замин барои мардуми одӣ адолатро барқарор намоянд. лекин худоҳо ба доди онҳо намерасиданд. Аҳволи мардум хуб нею торафт бадтар мешуд. Аз ин рӯ, ба муқобили беадолатӣ шӯришҳо мебардоштанд, вале онҳоро императорон бераҳмона паҳш мекарданд. Императорони Рум дар ҳаққи халқи заҳматкаш зулмҳои зиёдеро раво медиданд. Ба назари халқи одӣ чунин менамуд, ки худоҳо аз уҳдаи ба чунин императорон ҷазо додан намебароянд. Бинобар ин, худоҳои навро ҷустуҷӯ карда, ҳар овозаро дар бораи мавҷудияти худоҳои соҳибқудрату неқхоҳ бо хушнудӣ истиқбол менамуданд.

РИВОЯТҶО ДАР БОРАИ ИСОИ МАСЕҶ. Дар империяи Рум дар асри I овозаҳои зиёде паҳн мегарданд, ки гӯё дар рӯи Замин худое пайдо шудааст. Шакли ӯ ба одам монанд будааст.

Расми 268. Қабристонӣ зеризаминӣ – ҷойи ҷамъшавии масеҳиҳои аввалин

Расми 269. Дар замони Нерон бар зидди масеҳиҳо сар додани ҳайвонҳои даранда.

Ў дар Шарқ – Фаластин таваллуд шуда, номаш Исои Масеҳ будааст.

Исои Масеҳ гӯё ки деҳа ба деҳа ва шаҳр ба шаҳр гашта, ба халқ меғуфтааст: «Худо адолатро дар рӯи Замин барқарор мекунад». Вай, гӯё ки қобилияти ғавқуттабӣ доштааст. Метавонистааст, ки обро ба шароб табдил диҳад ва мурдaro зинда кунад. Исои Масеҳ боз аз уҳдаи иҷрои қорҳои дигари наҷиб ҳам баромада метавонистааст, ки касро ба ҳайрат меоваранд.

Гӯё ки румиҳои бадхоҳ Исои Масеҳро дар салиб чормех карда будаанд ва дар ҳамин ҳолат Худои беназир ба азобу шиканҷа тоқат карда, ҷон додааст. Лекин дар рӯзи сеюми баъди марг аз нав зинда шуда, ба осмон баромада, аз назарҳо ғойб гаштааст. Барои он ба осмон баромада рафтааст, ки рӯзе баргашта биёяду дар рӯи Замин адолатро аз нав барқарор намояд.

Расми 270. Император Нерон.

Аз рӯи ривоятҳо дар охирҳои асри I ва II милодӣ дар бораи Исои Масеҳ китобе навишта мешавад, ки он «Евангелия» («Инҷил»), яъне «Хушхабар» номида шудааст. «Евангелия» дар бораи Исои Масеҳ аз ривоятҳои аҷоибу ғароиб иборат аст.

ОҒОЗИ ПАҲНШАВИИ ДИНИ МАСЕХӢ.

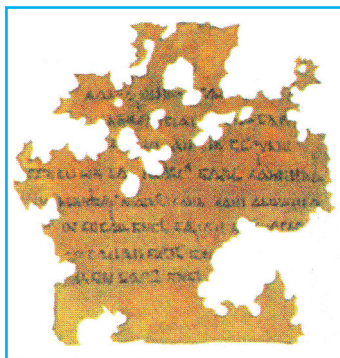
Бо мурури замон дар Рум мардуми одӣ ба ривоятҳо дар бораи Исои Масеҳ пурра бовар мекардагӣ шуданд. Одамоне, ки ба Исои Масеҳ эътиқод доштанд, динашонро масеҳият ва худашонро масеҳӣ меномиданд.

Одамоне пайдо шуданд, ки ихтиёран деҳа ба деҳа ва шаҳр ба шаҳр гашта, дини масеҳиро дар байни мардум ташвиқу тарғиб мекарданд. Ин гуна одамонро «миссионер», яъне «муболиғони насронӣ» меномиданд.

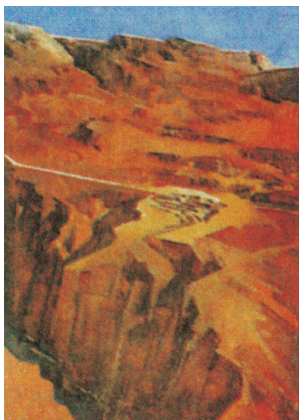
Дар байни онҳое, ки дини масеҳиро қабул кардаанд, яҳудиён, юнониҳо, галлҳо ва халқҳои бисёри дигар ҳам буданд. Масеҳиён дар ҷамоаҳои худ муттаҳид шуда, ба Худои ягона ибодат ва «Инчил»-ро кироат мекарданд, урфу одатҳои дигари ин дини навро ба ҷо меоварданд. Пайравони Исои Масеҳ рӯзи таваллуди Худои худро ҳар сол 25-уми декабр тантанавор ҷашн мегирифтанд.

Вақти аз нав зиндашавии Исои Масеҳ ҳам маълум буд, ки онро дар фасли баҳор қайд мекарданд. Бо пайдошавии дини масеҳӣ барои императорони Рум давраи мушкеле фаро расид, обрӯёшон ниҳоят паст шуд. Азбаски насрониин Худоро якҷаву ягона медонистанд ва императоронро дигар ҳамчун Худо наме-парастиданд, онҳо масеҳиёнро саҳт таъқиб мекарданд. Соли 303 Диоклетиан ҳатто 4 фармон ҳам баровард, ки мувофиқи онҳо дар империяи Рум ибодаткунии масеҳиён манъ ва моликияти онҳо мусодира карда мешуд. Ҳар як масеҳӣ бояд рӯйирост аз парастии Исои Масеҳ даст мекашид; аз он ҷумла, ин амалро бояд духтар ва завҷаи Диоклетиан ҳам ба ҷо меоварданд, чунки қаблан онҳо ҳам дини масеҳиро қабул карда буданд. Одамоне, ки фармони императорро иҷро намекарданд, қатл карда мешуданд, аммо ин фармонҳо ба Диоклетиан натиҷаи дилхоҳ надоданд.

Баъзе сарватмандонро дини насронӣ барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ҳавасманд месохт. Бинобар ҳамин, онро қабул карданд. Императори Рум Константин соли 311 фармоне баровард, ки мувофиқи он таъқиботи масеҳиён хотима ёфт. Соли

Расми 271. Як қисми
дастнависҳои аз Қумран
ёфташуда.

*Расми 272. Камару
горҳои Кумтар, он
ҷойҳое мебошанд, ки
дастнависҳо пайдо кар-
да шудаанд.*

313 ӯ расман ба ташкил кардани калисои насронӣ иҷозат дод.

Константин охиран фаҳмид, ки мардумро бо зарбаи тозиёнаю қатл дигар дар зерӣ итлоат нигоҳ доштан мумкин нест. Дар ин давра дини насрониро аллакай шумораи зиёди камбағалону ғуломон ва косибону як қисми ашрофон қабул карда буданд. Ин дин мардумро ба итлоаткорию фармонбардорӣ даъват мекард. Бинобар ин, Константин онро бағоят устокорона истифода бурд. Ў, аз ҷумла, фармон баровард, ки ҳамаи рӯҳониён аз андози давлатӣ озод карда шаванд.

Он вақт дини масеҳӣ зиддиятҳо ва нофаҳмиҳо ҳам дошт. Барои бартараф кардани онҳо Константин амр кард, ки соли 325 ускуфҳо (епископҳо) ба анҷуман (собор)-и якуми рӯҳониён дар шаҳри Ни-

каи Осиёи Хурд ҳозир шаванд ва қоидаҳои ягонаи дини насрониро қабул намоянд. Мувофиқи қоидаҳои мазкур ӯ ҳамчун император дар оянда дар мамлакат аз болои иҷрои бечунучарои расму оинҳои дини насронӣ назорати саҳт ҷорӣ намуд.

Дар Ника анҷумани якуми рӯҳониён тақвими насрониро қабул кард. Дар ин тақвим рӯзу моҳи пайдоиши дини насронӣ аниқ муайян карда шуд.

АЗ МАКТУБҲОИ ҲОКИМИ МУЗОФОТ ПЛИНИЙИ ХУРДӢ БА ТРАЯН ДАР БОРАИ НАСРОНИЁН

Плиний ба император Траян...

Ман ҳаргиз дар тафтишҳо оид ба насронӣён иштирок накардам, аз ҳамин сабаб намедонам дар бораи чӣ пурсидан лозим аст ва дар кадом сатҳ ҷазо зарур мебошад. Ман бисёр мекалавидам оид ба он ки ин ҷо ягон фарқият дар синну сол ҳаст, ё ки хурдсолон аз одамони калонсол фарқе надоранд: онҳое, ки ба гуноҳашон иқрошудаанд, ё шахсе, ки масеҳӣ буд, вале баъд аз он даст кашид, ўро ҷазо додан лозим аст?..

То имрӯз дар бораи касоне, ки насронӣ мебошанд, хабар овардаанд, чунин амал кардам. Ман аз худӣ онҳо пурсидам, ки оё онҳо масеҳианд? Иқдоршудагонро бори дуюм пурсидам ва бо ҷазо таҳдид кардам; ба якравҳо ҳукми қатл мебаровардам. Ман шубҳа надоштам, ки оид ба чизе, ки иқдор нашаванд, онҳоро ҷазо додан лозим аст... Баъд, то он вақте ки тафтиш давом мекард, чи тавре ки одатан мешавад, ҷинояткорон то чанд меафзуданд ва воқеаҳои гуногун рух медоданд.

Аз ахбори дигар воқиф шудам, ки насронӣён вучуд доранд, вале баъд аз он даст кашидаанд: баъзеҳо будаанд, вале ҷудо шудаанд: яке се сол қаблан, дигаре чанд сол пеш аз ин, баъзеҳо бист сол қабл аз ин. Ҳамаи онҳо ҳам расми туро мепарастанд, ҳам хайкалчаҳои худоро ва ҳам Масеҳро эҳтиром мекунад.

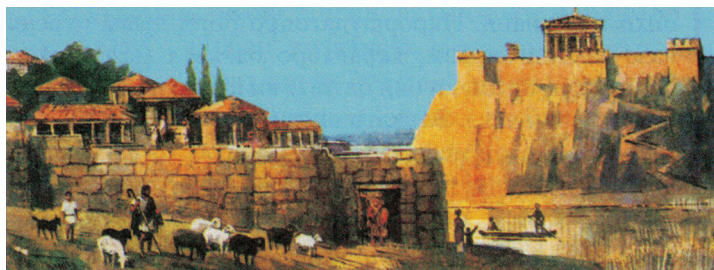
САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро дар империяи Рум ба парастии Худои ягона зарурат ба миён омад?
2. Дар бораи ривоятҳо оид ба Исои Масеҳ нақл кунед.
3. Кай ва чӣ тавр дар Рум дини насронӣ паҳн гардид?
4. Чаро императорони Рум дар аввал бар зидди насронӣён мубориза мебуданд?
5. Фармонҳои соли 303-и Диоклетиан дар бораи чӣ буданд?
6. Императори Рум Константин кай фармон дод, ки ба таъкиби насронӣён хотима дода шавад?
7. Дини масеҳӣ дар Рум кай ба расмият даромад?
8. Анҷумани якуми рӯҳонӣёни насронӣ дар Ника кадом масъалаҳоро баррасӣ кард?
9. Сарчашма дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад?

§ 56. ШАҲРҶО, МАКТАБ ВА АДАБИЁТИ РУМИ ҚАДИМ

ШАҲРҶО. Рум шаҳри калонтарини империяи Рум ба ҳисоб мерафт ва дар он қариб 1,5 миллион нафар одамон зиндагӣ мекарданд. Дар ҷойи дуюм Искандарияи Миср меистод, ки аҳолии он қариб 500 ҳазор нафар буд.

Дар асри II–V шаҳри Румро ёздаҳ кубур аз об таъмин мекард. Онҳо аз сурб ва сафол сохта шуда буданд. Дутояш ба румиҳо ҳоло ҳам хизмат карда истодааст. Пойтахти империя – шаҳри Рум ва

Расми 273. Руми қадим.

шаҳрҳои дигари мамлакат биноҳои бошукӯҳи ибодатхонаҳо, ҳайкалҳои худоҳо, айвонҳои истироҳатӣ, театрҳо ва биноҳои дигари бо санъати баланд офаридашуда доштанд. Онҳо ба шаҳрҳо намуди мухташаму идона мебахшиданд.

Майдонҳои байни шаҳрҳо агоре ва ё форум доштанд. Одатан дар байни онҳо манораҳои зафар ва ҳайкалҳои аспҳо қомат рост карда буданд. Форуми Рум хеле зебою дилрабо буд, вале форуми Траян дар тамоми империя ба худ ҳамто надошт. Мақбараи Август ва ибодатхонаи гунбаздор, ки онро «барои ҳамаи худоҳо» бо номи «Пантеон» дар Рум Агриппа сохта буд, «Алтар» («Қурбонгоҳ»)-и ниҳоят зебою мухташам дошт. Баландии гунбази «Пантеон» ба 43,2 метр мерасид.

Шаҳри Рум ва шаҳрҳои дигари империя роҳҳои хуби сангфарш доштанд. Дар асри II дарозии умумии онҳо қариб 80 ҳазор километрро ташкил мекард. Дар қад-қади роҳҳо баъди ҳар як 1000 қадам сутунҳои сангӣ рост карда буданд. Дар онҳо масофаи роҳ, аз ҷумла то маҳали наздиктарини аҳолинишин ва шаҳри Рум навишта шуда буд. Дар Форуми Рум сутуни тиллоандуд

Расми 274. Намуди беруши Пантеон дар замони мо.

қомат рост карда буд. Аз он ҳамаи роҳҳои империяи Рум оғоз меёфтанд. Ибораҳои маълуми машҳури «ҳамаи роҳҳо ба Рум мебаранд» аз ҳамин ҷо пайдо шудаанд.

Дар шаҳрҳои соҳили баҳр бандарҳо, анборҳо барои нигоҳдории маҳсулот ва барои аз мавҷҳои тўфон муҳофизат кардани онҳо деворҳои сангини баланд сохта шуда буданд.

Дар империяи Рум сохтани биноҳои серошёнаро ҳам ёд гирифта буданд. Дар шаҳрҳои Рум, Эфес, Искандарияи Миср ва баъзе шаҳрҳои дигар биноҳои аз се то шашқабата сохта шуда буданд.

МАКТАБ. Мактаб дар Рум се зина дошт. Аз 7 то 12-солагӣ бачаҳо дар мактаби ибтидоӣ меомӯшанд. Омӯзгорон дар ин мактаб ба шогирдон хондану навиштан ва ҳисобро меомӯзониданд.

Баъди хатми мактаби ибтидоӣ талабаҳо таҳсилро дар мактабҳои грамматикӣ давом медоданд. Дар ин мактабҳо шогирдон дар зарфи чор сол асарҳои шоирону нависандагон, файласуфон ва олимони дигарро меомӯхтанд, забонҳои латинию юнониро ёд мегирифтанд ва машқи навиштанро давом медоданд.

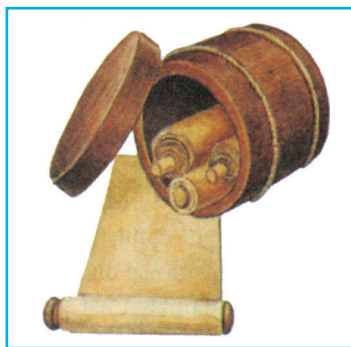
Зинаи сеюми мактаби румӣ «риторика» ном дошт. Он ба мактаби олии замони мо монанд буд. Дар ин мактабҳо риторҳо – суханварон ба хонандагон аз санъати сухан дарс медоданд. Ин фан ва омӯзгорони он – риторҳо обрӯӣ ва эътибори калон доштанд. Ашрофон риторҳоро бо хоҳиши том ба хонаҳояшон даъват намуда, зиёфат ташкил мекарданд ва аз онҳо суханвариро меомӯхтанд.

Императорҳо маблағи калон сарф карда, барои фарзандони худ чунин мактабҳо мекушоданд, то ки онҳо суханвариро хуб омӯзанд. Ин кор ба фарзандони императорҳо зарур буд, чунки ба император шудан тайёрии меиданд.

Шогирдони мактабҳои риторӣ бо ҳар роҳу усулҳо маҳорату малакаи худро сайқал медоданд. Онҳо тайёрии хуб дида, дар озмунҳои риторикӣ – суханварӣ иштирок мекарданд. Ғолибони ин озмунҳо бо китобҳо мукофотонида мешуданд.

АДАБИЁТ. Императорони Рум барои баланд бардоштани обрӯӣ худ ба шоирону нависандагон ва олимони намоён дастӣ ёрӣ дароз мекарданд. Барои рӯзгузаронӣ ба онҳо маблағи зарурӣ дода мешуд. Ашрофони алоҳида ҳам ба ин гуна одамон ёрӣ мерасониданд. Яке аз ҳамин хел ашхос дар таърих бо номи Гай Силний Метсенат (солҳои ҳаёташ 74-8 пеш аз милод) машҳур аст.

Ӯ шоиру нависандагонро дар маҳфиле муттаҳид карда, аз ҳисоби

Расми 275. Китоби румӣ ва қуттии ҷӯбин барои нигоҳ доштани он.

даромади мулкҳои таъминоти аъзои маҳфилро ба уҳда гирифта буд. Метсенат одами донишманд ҳам будааст. Ба шоирону нависандагон дар бораи навиштани асарҳо ва мавзӯи онҳо маслиҳатҳои пурқимат ҳам медодааст.

Масалан, Вергилий бо маслиҳати ӯ аввал «Сурудҳои подабон»-ро дар бораи урфу одат ва тарзи зиндагии одамони деҳот ва баъд «Георгики»-ро дар мавзӯи кишоварзӣ таълиф мекунад. Вергилий инчунин достони машҳури «Энеида»-ро меофарад. Ӯ ин достонро ба охир нарасонида вафот кардааст. Тарзи навишти достони «Энеида» ба достонҳои «Иллиада» ва «Одиссей»-и Ҳомер монанд аст. «Энеида» дар бораи саргузаштҳои аҷоибу ғароибӣ Эней ном писари қаҳрамони Акхиз ва олиҳа Афродита (Венера) нақл мекунад.

Адабиёти Рум дар асри I пеш аз милод ба дараҷаи баландтарини рушди худ расид. Ин давраро «асри тиллоӣ»-и адабиёти Рум номидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Аз харита шаҳрҳои Рум ва Искандарияро нишон диҳед.
2. Шаҳри Рим чӣ тавр сохта шуда буд?
3. Мафҳумҳои «агора», «форум» ва «пантеон»-ро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи роҳҳои империяи Рум нақл кунед.
5. Дар бораи мактабҳои Рум чӣҳо медонед?
6. Оё дар бораи мактабҳои риторикӣ иттилоъ доред?
7. Дар бораи адабиёти Руми қадим маълумот диҳед.
8. Гай Силний Метсенат чӣ хел одам буд?
9. Дар бораи нависандаи Руми қадим Вергилий нақл кунед.

§ 57. ИЛМ, САНЪАТ ВА АҲАМИЯТИ МАДАНИЯТИ РУМ

ИЛМИ РУМ. Марказҳои асосии илми мамлакат шаҳрҳои Рум, Искандарияи Миср, Пергам, Родос, Афина, Массалия, Карфаген ва баъзе шаҳрҳои дигар ба ҳисоб мерафтанд.

Дар империяи Рум ҷуғрофия аз илмҳои дигар дида, бештар рушд карда буд. Доир ба ин илм чандин рисолаҳои пурарзиш навишта шудаанд. Бузургтарини онҳо асари машҳури Страбон «Ҷуғрофия» мебошад.

Дар нимаи аввали асри I Плиний Секунда ном олим «Таъри-

хи табиӣ»-ро менависад. Он донишномаи хубе буд оид ба донишҳои чуғрофӣ, ботаникӣ ва экологӣ. Дар асри II таърихшиноси машҳури Рум Татсит ду рисола навиштааст: «Қорҳои Публий Валерий Агрикола» ва «Олмон». Онҳо дар бораи зиндагии қabilaҳое, ки дар Аврупои Марказӣ сокин буданд, нақл меку-
нанд.

Дар асрҳои I–II дар Рум барои тайёр кардани табибон мактабҳои махсус кушода шуданд. Яке аз олимони забардаст ва таби-
би машҳури Рум Ҷолинус (Гален) буд. Ӯ дар чунин мактаб қор карда, оид ба масъалаи узвҳои нафаскашӣ, фаъолияти майнаи сар ва ҳароммағз таҷрибаҳои самаранок гузаронда-
аст.

Дар империяи Рум фалсафа ҳам пешрафт дошт. Дар он ҷо файласуфони машҳур зиндагӣ ва қор мекарданд. Дар байни онҳо Вергилий, Анней Сенека, Марк Аврелий, Эпикур ва Плотин буданд.

Яке аз машҳуртарин олими табиатшинос ва файласуф, ки дар Рум дар асри I пеш аз ми-
лод умр ба сар бурдааст, Лукретсий мебошад. Ӯ асари машҳуре бо номи «Дар бораи табиа-
ти ашё»-ро навиштааст. Дар он оид ба худоҳо ақидаҳои бисёри Лукретсий инъикос ёфта-
анд. Ин рисола аз донишҳои ҳаматарафаи ин олими бузурги Руми қадим шаҳодат медиҳад. Олимон ҳоло ҳам аз он сабақ мебардоранд.

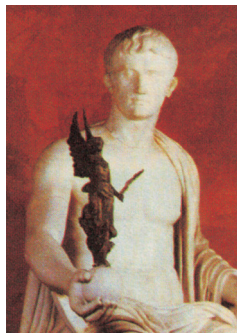
ҚОНУНҲОИ РУМ. Дар Рум ҳуқуқшино-
сони машҳури замон ба қамол расидаанд. Дар давраи қумхурӣ будани Рум бо шарофати фаъолияти ҳуқуқшиноси бомахорату машҳури Рум Ситсерон дар ин мамлакат тарзи идо-
ракунии давлат, ташкили муруфияҳои судӣ ба таври аниқ муайян карда шуда буданд. Ибораҳои пурмазмунӣ «бе вайрон кардани қонун қиноят нест» ва «хоҳед, ки озод зиндагӣ

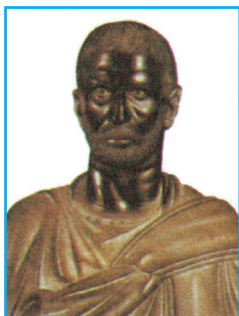
Расми 276. Вергилий. Тасвири қадима.

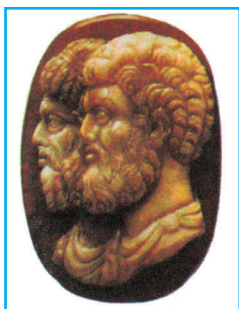
Расми 277. Сенека. Пайкараи қадим.

Расми 278. Ҳайкали яке аз императорони Рум.

Расми 279. Сари Брут.

Расми 280. Марк Авриелий ва Лютсий Вер.

кунед, ғуломи қонун бошед» дар натиҷаи фальолияти ҳуқуқшиносони Руми қадим ба вучуд омадаанд.

Императорони Рум ба баровардани қонунҳо диққати қалон меоданд. Онҳо хуб мефаҳмиданд, ки агар қонунҳо дуруст навиштаю иҷро карда шаванд, дар мамлакат тартиботи хуб ҷорӣ мегардад. Бо ташаббуси император Октавиан Август қонун дар бораи никоҳ ва оила қабул карда шуд, ки он яке аз қонунҳои боадолаттарини ин давлат буд.

Бо ташаббуси император Адриан бо номи «Ахбори абадӣ» маҷмӯаи қонунҳои Рум мураттаб сохта шуд, вале он тамоми қонунҳои ин давлатро фаро нагирифта буд. Барои ҳамин, ин император соли 130 ба ҳуқуқшиноси машҳур Юлиан фармуд, ки маҷмӯаи ягонаи қонунҳои Румро мураттаб созад, то ки ҳуқуқшиносону додхоҳон аз он бо осонӣ истифода бурда тавонанд.

Дар асри II дар Рум мактаби махсуси ҳуқуқшиносӣ кушода мешавад. Барои шогирдони он яке аз ҳуқуқшиносони боистеъдоди ҳамонвақтаи Рум Гай китоби дарсии «Донишгоҳӣ»-ро менависад.

САНЪАТИ РУМ. Рассомони Руми Қадим биноҳоро бо

Расми 281. Нақши муқарнас дар сутуни Троян.

нақшу нигор, бо сурати баргҳо ва наваҳои дарахту рустаниҳои гуногун зебу зинат меоданд. Дар расмҳо асосири юнонию румиро ҳам инъикос менамуданд. Дар қори ба воситаи тахтачаҳои мрамрин пӯшонидани девори биноҳо ва сутунҳо меъмори румӣ маҳорати баланд доштанд.

Дар давраи империя будани Рум рассомон ва ҳайкалтарошони румӣ дар офаридани сурат ва ҳайкалҳои портретӣ, пайкара ва офаридани нақши муқарнас (релеф), тасвир намудани императорҳо, маликаҳо, лашкаркашон, шоирону нависандагон ва олимони муваффақиятҳои калон ба даст оварда буданд. Ҳайкалтарошони румӣ бо ҳайкалтарошони юнонӣ тақлид менамуданд. Аз рӯйи ҳайкалҳои тарошидаи онҳо ҳайкалтарошони румӣ нусха мебардоштанд. Тавассути ин нусхаҳо румӣҳо бо ҳушоҳои олимпии юнонӣҳо шинос шуда, ба онҳо эътиқод ҳам мебастанд. Румӣҳо ба ҳушоҳои юнонӣҳо номҳои нав меоданд. Масалан, Зевсро Юпитер, Гефестро Вулкан, Посейдонро Нептун меномиданд.

Дар ҳайкалтарошии портретӣ румӣҳо аз юнонӣҳо хеле пеш гузашта буданд. Онҳо аз рӯйи мурда мумварақ бардошта, ҳайкали портретии ӯро тайёр мекарданд. Сифати чунин ҳайкалҳо чунон баланд буд, ки кас онро тамошо карда, ҳолати равонию эҳсосӣ ва ахлоқии қаҳрамононро хуб дарк менамуд.

АҲАМИЯТИ ФАРҲАНГИ РУМ. Дар рафти ташкилҳои империяи Рум ва солҳои мавҷудияти он аз Италия ба музофотҳои ҳазорон нафар одамон муҳоҷир шуда мерафтанд. Онҳо бо худ ба он ҷойҳо забони латинӣ, урфу одатҳои халқи Италия, санъати меъмории, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, нақшу ниғор, қандакорӣ, ҳат, мактаб, маориф, илм, адабиёт ва ғайраҳои Румро ҳам бурда паҳн менамуданд. Дар аксари шаҳрҳои империя чун дар шаҳри Рум китобхонаю анғораҳо, ибодатхонаю амфитеатрҳо, манораҳои зафару форумҳо ва ғайра сохта шуда буданд. Дар баробари ин, румӣҳо касбу ҳунари ҳудро ҳам ба мардуми маҳаллӣ меомӯзониданд. Фарҳанги Рум бо ҳамин сар то сари империя – аз соҳилҳои уқёнуси Атлантик дар Ғарб ва то Бобул дар Шарқ, аз соҳилҳои Баҳри Сиёҳ – дар Шимол то Миср ва Африқои Шимолӣ ва дар Ҷануб ва сеҳ паҳн гардид.

Ҳанӯз он вақт дар асоси алифбои латинӣ чандин

Расми 282. Қолизей. Намуди ҳозира.

давлат алифбои миллии худро сохта буд. То имрӯз алифбои зиёда аз сад давлати ҷаҳон дар асоси алифбои лотинӣ шакл гирифтааст.

Забони лотинӣ он вақт воситаи хуби муносибатҳои байналмилалӣ ва забони илму фарҳанг ба ҳисоб мерафт. Бисёр истилоҳҳои илмӣ то замони мо расида аз забони лотинӣ гирифта шудаанд. Моҳҳои тақвими ҳозира: январ, феврал, март, апрел, май, июн, июл, август, сентябр, октябр, ноябр ва декабр номи моҳҳои тақвими римӣ мебошанд. Моҳи «июл» аз номи Юлий Сезар, «август» аз номи Октавиан Август гирифта шудааст. Калимаҳои «президент», «патсиент», «директор», «сенат», «консул», «кодекс», «вердикт», «конститутсия» ва боз садҳо калимаҳои дигари лотинӣ дар аксари забонҳои ҳозираи халқҳои ҷаҳон бо номи аслиашон дар истифодаанд. Забони лотинӣ дар илми тибби имрӯза ба таври васеъ истифода бурда мешавад.

Ҳукуки Рум дар тамоми ҷаҳони муосир машҳур аст. Таҳкурсии ҷомеаи ҳуқуқбунёдро маҳз румӣҳо дар замони ҷумҳурӣ будани давлати худ кор карда баромадаанд. Меъёрҳо ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, ҳукуку вазифаҳои шахрвандон, идораи давлатӣ, муҳофизати судӣ ва ғайраҳо маҳз аввал дар Руми қадим шакли бонизомии худро гирифтаанд, гарчанде ки пеш аз Рум ҳам давлатҳои пешқадам қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқию меъёрии худро қабул карда буданд. Рум намунаи беҳтарини қонунҳои дунёи қадимро тавлид сохтааст.

Расми 282. Колизей. Намуди ҳозира.

Чӣ тавре ки дидем, дар рушди маданияти имрӯзаи башар саҳми Руми қадим бисёр калон аст. Тамаддуни Рум ба маданияти ғании гузаштаи дунёи қадим таъа қардааст. Дар он саҳми ҳам Бобулу ҳам Сумер, ҳам Ҳахоманишиёну ҳам Чин, ҳам Финикияю ҳам Ҳиндустон, ҳам Юнону ҳам Порт ва ғайра калон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Кадом шаҳрҳо марказҳои калони илми Рум буданд?
2. Кадом олимони Руми қадимро медонед?
3. Ҳуқуқшиносони машҳури Руми қадимро ном баред.
4. Китоби дарсии Гай оид ба ҳуқуқ чӣ ном дорад?
5. Маҷмӯаи қонунҳои Рум «Ахбори абадӣ» бо амри кадом императори Рум мурааттаб сохта шуда буд?
6. Кадом ёдгориҳои санъати Руми қадимро медонед?
7. Калимаю истилоҳоти Руми қадим (лотинӣ)-ро ном баред, ки имрӯз ҳам дар истифодаанд.

ХУЛОСА МЕБАРОРЕМ

Шумо дар тӯли ин соли таҳсил таърихи дунёи қадимро омӯхта, як қадар дониш ба даст овардед. Аз ин китоб фаҳмидед, ки одамон дар аввали пайдоиши худ ҳам аз ҷиҳати зоҳирию ақлу тарзи зиндагӣ, ҳам аз ҷиҳати малакаю маҳорати касбу хунар ва сифатҳои дигари инсонӣ ҳанӯз мисли мову шумо набудаанд. Олоти кори дар аввал аз сангу ҷӯб ва хеле дағал месохтанд, дар горҳо сукунат доштанд, тавассути афзорҳои сангу ҷӯбин худро аз дарандаҳо муҳофизат мекарданд, ба шикору моҳигирӣ ва парвариши зироат машғул буданд.

Дар тӯли садҳо ҳазор сол дар натиҷаи такмил ёфтани олооти меҳнат ба одамони асри санг имкон дод, ки маҳсулнокии қорашон афзояд, ақл, малакаҳои боз ҳам баландтари меҳнатӣ ва сифатҳои дигари инсонии онҳо ташаккул ёбанд.

Зинаи ояндаи таърихи одамони қадим пайдоиши иттиҳоди қабилаҳо ва давлатҳо мебошад. Давлат барои он зарур шуд, ки моликият ва марзҳои сукунати қабилаҳои дар қаламрави муайян сукунатдошта ҳифз карда шаванд. Пайдоиши давлат давраи ба таърих воридшавии ҷамъияти инсонӣ мебошад.

Чӣ тавре ки ба шумо маълум гардид, давлатҳои дунёи қадим дар аввал он қадар калон набуданд. Онҳо асосан шаҳрҳои хурд-хурд ва деҳқадаҳои гирду атрофи онҳоро дар бар мегирифтанд. Аз ҳамин сабаб шаҳр-давлатҳо ном бурда мешаванд. Шаҳр-давлатҳои пурқувваттар бо мурури замон шаҳр-давлатҳои хурд ва заифтарро забт карда, бузургтар мешуданд. Баъзеи онҳо ба давлатҳо – марказҳои калон табдил меёфтанд.

Кам бошад ҳам, шумо ба усулҳои идораи давлатҳои дунёи қадим шинос шудед. Дар он давра аксари кулли давлатҳо истибдодӣ буданд, чунки онҳоро шоҳу корол ва императорҳо бе иштироки намоёндагони халқ идора мекарданд. Гарчанде дар Порт, баъзе давлатҳои Ҳиндустон, Юнон, Рум ва чандин давлати дигари дунёи қадим унсурҳои идораи халқии давлат вучуд доштанд, яъне дар баробари сардори давлат, ки аксаран меъросӣ буд, шӯроҳои гуногун, маҷлисҳои халқӣ, сенат амал мекарданд.

Омӯзиши таърихи дунёи қадим ба шумо имкон дод бифаҳмед, ки мардуми дунёи қадим ба фаъолияти пурсамари хоҷагидорӣ машғул буданд. Бе он ягон давлати дунёи қадим вучуд дошта наметавонист. Меҳнати самаранок дар замин, устохонаҳои коси-

бию ҳунармандӣ ва ба тичорат шуғл варзидан сабабҳои пешра-
вии давлатҳои қадим буданд. Ҳар як давлати он замон ҷидду ҷаҳд
ба ҳарч меод, ки артиши пурзӯр, хочагӣ ва тичорати пешқадам
дошта бошад. Давлатҳое, ки аз уҳдаи ин корҳо баромада намета-
вонистанд, таназзул ёфта, оқибат барҳам меҳӯрданд. Давлатҳои
рӯ ба таназзулро давлатҳои тараққикарда ишғол мекарданд.

Яке аз зухуроти манфии дунёи қадим ва умуман ҳамаи дав-
ру замонҳо ҷангҳо мебошанд. Шумо дар мавриди омӯзиши
мавзӯҳои оид ба ҳамаи давлатҳои дунёи қадим ҷараёни ҷангҳоро
мушоҳида кардед. Давлатҳои пуриқтидор, аз ҷумла барои ҳифзи
худ ва ҷангҳои истилогарона артиши хуб мусаллаҳшудаи сершу-
мор ва таҷрибанок доштанд.

Ҷангҳо дар дунёи қадим на танҳо воситаи муҳофизати ҳудуди
давлатӣ, инчунин воситаи забти давлатҳои ҳамсояю дур ва аз он
худ кардани сарватҳои онҳо ҳам буданд. Шумо ҷангҳои Сумеру
Аккад, Бобулу Ошур, Юнону Форс, Мисру Сурия, Руму Порт ва
ғайраро дар ёд доред. Онҳо ба сари мардуми осоишта бадбахтиҳои
зиёд оварда, хочагию зиндагӣ ва маданияти онҳоро хароб мекар-
данд.

Давлатҳо бе қонунҳо вучуд дошта наметавонистанд. Шумо
аз қонунҳои Хаммурапи, Солон, бародарон Гракхҳо ва мақомоти
қонунбарори Юнон (Маҷлиси халқӣ ва "Шӯрои 500") ва Рум
(Маҷлиси халқӣ ва Сенат) бохабар ҳастед. Дар давлатҳое, ки ни-
зоми ҳаёти ҷомеа тавассути қонунҳо ва ҳусусан, қонунҳои боа-
долатона сурат мегирифтанд, мардум умри бештар медиданд.
Дар ин давлатҳо аҳволи ҳамаи табақаҳои аҳолии мамлакат ва
аҳли меҳнат низ хуб буд. Онҳо бештар ҳокимияти шоҳу корол
ва императору табақаи ҳукмронро мустаҳкам ва ҳимоя карда,
ба табақаҳои дигари аҳоли ғоиде намеоварданд. Бояд гуфт, ки
дар дунёи қадим, сарфи назар аз сохти давлатӣ, ғуломон табақаи
беҳуқуқро ташкил мекарданд.

Давлатҳои пурзӯртарини қадим: Миср, Бобул, Чин,
Ҳиндустон, Ҳахоманишиён, Порт, Юнон, Рум ва як қатор
давлатҳои дигар дар таърих аз худ нақши бузург гузоштаанд.
Дар ин мамлакатҳо хат ихтироъ карда шуд, аввал донишҳои
илмӣ пайдо шуда, баъд илмҳои алоҳида тавлид ва ташаккул ёф-
танд. Ҳамин тариқ, илмҳои ҷуғрофия, тиб, табиатшиносӣ, риёзӣ,
ситорашиносӣ, ҳандаса, фалсафа, таърих ва баъзе илмҳои дигар
пайдо шуда, рушд карданд.

Санъат дар асри санг пайдо шуда, баъд зинаҳои муҳимтарини камолоти худро дар давлатҳои дунёи қадим аз сар гузаронид. Мо инро дар таърихи Миср, Бобул, Чин, Ҳиндустон, Ҳахоманишиён, давлатҳои қадими Амрико ва давлатҳои дигари он замон мушоҳида кардем.

Илм ва санъат ба рушду нумӯи ҳамдигар таъсири мусбат расонидаанд. Агар илм ва санъат намебуданд, пас Манораи Бобул, ҳайкали Абулҳавл, Аҳроми Хеопс, Минои Искандария, Тахти Чамшед, манораи Траян, Форум, Палатин ва ҳоказо офарида намешуданд.

Хуллас, шумо китоби дарсии таърихи дунёи қадимро омӯхта, фаҳмидед, ки гузаштагони дури башар ва халқи мо дар замони қадим чӣ тавр кор ва зиндагӣ карда, дар хоҷагидорӣ, идораи давлат, тиҷорат ва илму фарҳанг ба кадом муваффақиятҳо ноил шуда будаанд.

Дар синфи 6-ум бошад, шумо ба давраи дигари таърихи башар ва халқи худ шинос хоҳед шуд. Дар ин синф ба саҳифаҳои нави рушду пешрафти давлатҳои гуногуни Шарқу Ғарб асримеёнагӣ шинос шуда, хоҳед дид, ки инсоният дар ин давра чӣ тавр умр ба сар бурда, ба кадом комёбиҳо ноил шуда будааст.

**САВОЛҲОИ ТЕСТӢ ОИД БА КИТОБИ ДАРСИИ
ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ БАРОИ СИНФИ 5-УМИ МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ**

I. САВОЛҲОИ ТЕСТИИ ҚОЛАБИ “АЗ ЧОР ҶАВОБ ЯКТОЯШ ДУРУСТ” (СЕ ДИСТРАКТОРӢ ДОРАНД)

1. Шугли аввалини меҳнати одамони асри санг кадом буд?
A) Чорводорӣ C) Зироатпарварӣ
B) Шикор D) Косибӣ
2. Шумораи начандон калони одамони аввалини асри санг, ки якҷоя умр ба сар мебарданд, дар таърих чӣ ном гирифтаанд?
A) Подаи одамон C) Гурӯҳи одамон.
B) Анбӯҳи одамон D) Ҷабила
3. Зироатпарвариро киро оғоз кардаанд?
A) Шикорчиён C) Чорводорон
B) Занон. D) "Одамони боақл"
4. Асри санг бо кадом сабаби асосӣ барҳам хӯрд?
A) Дар натиҷаи пешрафти чорводорӣ
B) Дар натиҷаи пешрафти зироатпарварӣ
C) Дар натиҷаи такмили олооти меҳнат
D) Дар натиҷаи пайдоиши косибӣ
5. Имрӯз дар ҷаҳон бештар аз кадом тақвим истифода мебаранд?
A) Аз тақвими форсии қадим C) Аз тақвими хичрӣ
B) Аз тақвими зардуштӣ D) Аз тақвими милодӣ
6. Аз рӯйи тақвими тоҷикию форсии ҷамшедӣ сол аз кадом рӯз оғоз меёбад?
A) Аз рӯзи 21 июн C) Аз рӯзи 21 март
B) Аз рӯзи 21 сентябр D) Аз рӯзи 21 декабр
7. Шоҳони Мисри қадимро чӣ ном мебарданд?
A) Фиръавн C) Шоҳ
B) Император D) Ҳоким
8. Аҳроми бузургтарини фиръавнҳо дар Мисри қадим чӣ ном дорад?
A) Аҳроми Ҷосер C) Аҳроми Хеопс
B) Аҳроми Яхмоси I D) Аҳроми Тутмоси III
9. Дар солҳои 3000 – 2400 пеш аз милод дар Миср кадом сулолаҳои фиръавнҳо ҳукмронӣ кардаанд?
A) Сулолаҳои I – II C) Сулолаҳои III – VI
B) Сулолаҳои VII – VIII D) Сулолаҳои IX – XI
10. Мисриёни қадим асосан дар чӣ менавиштанд?
A) Дар қоғаз C) Дар папирус
B) Дар пӯсти гов D) Дар тахтача
11. Дар кадом давлати дунёи қадим майитро мумиё мекарданд?
A) Дар Сумер C) Дар Аккад
B) Дар Миср D) Дар Ошур
12. Байаннаҳраини Ҷанубӣ дар кучо воқеъ гардидааст?
A) Дар водии дарёи Нил
B) Дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин
C) Дар водии дарёҳои Дачла ва Фурот
D) Дар соҳили баҳри Эгей

3. Сарғони I асосгузори кадом давлат аст?
A) Асосгузори давлати Сумер
B) Асосгузори давлати Бобул
C) Асосгузори давлати Ошур
D) Асосгузори давлати Аккад
14. Хаммурапи, ки дар таърих бо қонунҳои худ машҳур аст, дар Бобул кадом соҳаи ҳуқуқро қардашт?
A) Соҳаи 1792-1750 пеш аз милод
B) Соҳаи 722-612 пеш аз милод
C) Соҳаи 1338-1251 пеш аз милод
D) Соҳаи 1204-1173 пеш аз милод
15. Мардуми кадом давлат Раъ (Офтобхудо)-ро мебарошиданд?
A) Дар Бобул
B) Дар Миср
C) Дар Аккад
D) Дар Сумер
16. Манорае, ки яке аз ҳафт муъҷизаи машҳури дунёи қадим мебошад, дар кучаи соҳаи қардашт?
A) Дар Аккад
B) Дар Сумер
C) Дар Ошур
D) Дар Бобул
17. Давлати Хеттҳо дар кучаи арзи вучуд қардашт?
A) Дар Миср
B) Дар Юнон
C) Дар Осиёи Хурд
D) Дар Бобул
18. Давлати Урартуро кай ва кадом давлат барҳам задааст?
A) Давлати Мод, соли 590 пеш аз милод
B) Давлати Мод, соли 612 пеш аз милод
C) Давлати Хетт, соли 1640 пеш аз милод
D) Давлати Ошур, соли 722 пеш аз милод
19. Давлатҳои Сурия ва Финикия кай ва дар кучаи таъсис ёфтаанд?
A) Дар асрҳои X-IX пеш аз милод дар Шарқи баҳри Миёназамин
B) Дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод дар Осиёи Хурд
C) Дар асрҳои VI-V пеш аз милод дар Ҳиндустон
D) Дар асрҳои XII-XI пеш аз милод дар Юнон
20. Дарвозаи ибодатгоҳи олиҳаи Иштар дар кадом шаҳр воқеъ гардидааст?
A) Дар шаҳри Лагаш
B) Дар шаҳри Урук
C) Дар шаҳри Бобул
D) Дар шаҳри Ур
21. Фарҳанги Хараппаи Ҳиндустони қадим кадом соҳаи ҳуқуқро дар бар гирифтааст?
A) Соҳаи 1342-1338 пеш аз милод
B) Соҳаи 2300 – 1750 пеш аз милод
C) Соҳаи 1204-1173 пеш аз милод
D) Соҳаи 3000-2400 пеш аз милод
22. “Ригведа”, “Атхарваведа”, “Смаведа”, “Яҷурведа”, “Барахманҳо”, “Араняки”, “Мхабхарата” ва “Рамаяна” ба мероси ҳаттии кадом давлат тааллуқ доранд?
A) Ба мероси ҳаттии Мисри қадим
B) Ба мероси ҳаттии Бобули қадим
C) Ба мероси ҳаттии Ҳиндустони қадим
D) Ба мероси ҳаттии Фаластини қадим
23. Давлати қадимтарини Чин, ки тақрибан 1400 сол пеш аз милод таъсис ёфтааст, чӣ ном дорад?
A) Чжоу
B) Шан Ин
C) Син
D) Хон
24. Соли 221 пеш аз милод кадом императори Чин соҳаи Девори Бузургро Чинро оғоз кард?

- А) Син Шй Хуан-Дй
В) Бан Чао
С) У Ди
Д) У Ван
25. Сима Тсян кадом асарро офаридааст?
А) “Шутзин”
В) “Қайдҳои таърихӣ”
С) “Чизин”
Д) “Шитзин”
26. Кадоме аз инҳо файласуфи бузурги Чини қадим аст?
А) Конфутсий
В) Афлотун
С) Арасту
Д) Сукрот
27. Давлатҳои қадимтарини Юнон дар қучоҳо таъсис ёфтаанд?
А) Дар Спарта ва Атика
В) Дар Крит ва Микена
С) Дар Пелопоннес ва Кипр
Д) Дар Лаконика ва Мессения
28. Дар кадом вилояти Юнони қадим бачаҳоро аз ҷиҳати ҳисмонӣ обута меоданд?
А) Дар Афина
В) Дар Спарта
С) Дар Троя
Д) Дар Коринф
29. Бозиҳои Олимпӣ дар Юнони қадим кадом сол оғоз ёфтааст?
А) Аз соли 449 пеш аз милод
В) Аз соли 490 пеш аз милод
С) Аз соли 776 пеш аз милод
Д) Аз соли 460 пеш аз милод
30. Искандари Мақдунӣ кадом сол ба давлати Ҳахоманишиён лашкар кашид?
А) Соли 356
В) Соли 334
С) Соли 329
Д) Соли 325
31. Мувофиқи ривоятҳои асотири асосгузори Рум (соли 754 пеш аз милод) кӣ буд?
А) Ромул
В) Рем
С) Силва
Д) Алба Нумитра
32. Давраи шӯҳри Рум кадом солҳоро дар бар гирифтааст?
А) Солҳои 264-241 пеш аз милод
В) Солҳои 218-201 пеш аз милод
С) Солҳои 201-146 пеш аз милод
Д) Солҳои 754 пеш аз милод
33. Ҷанги сеюми Пунӣ кадом солҳо ба амал омадааст?
А) Солҳои 264-241 пеш аз милод
В) Солҳои 218-201 пеш аз милод
С) Солҳои 149-146 пеш аз милод
Д) Солҳои 201-146 пеш аз милод
34. Соли 133 дар Рум ҷӣ воқеа рух дод?
А) Трибуни Рум Тиберий Гракх қонун дар бораи заминро қабул кард
В) Дар зери роҳбарии Спартак шӯриши қулмон ба амал омад
С) Қонун дар бораи мусодираи замин бекор карда шуд
Д) Дар шаҳри Рум гуруснагии саҳт ба амал омад
35. Императори нахустини Рум кӣ буд?
А) Октавиан Август
В) Юлий Сезар
С) Константин
Д) Диоклетиан
36. Одамони ибтидоӣ дар кадом давра замон зиндагӣ мекарданд?
А) Дар асрҳои миёна
В) Дар асри оҳан
С) Дар асри санг
Д) То асри санг
37. Кадом гурӯҳи одамони ибтидоиро ҷамоаи авлодӣ меноманд?
А) Онеро, ки зироаткор буданд
В) Онеро, ки моҳигир буданд
С) Онеро, ки шикорчигӣ мекарданд
Д) Онеро, ки ҳешии хуни доштанд

- А) То соли 476 милодӣ
В) То соли 395 милодӣ
С) То оғози асри III милодӣ
D) То соли 492 пеш аз милод
51. Кадоме аз ин солшумориҳо ба ниёғони халқи тоҷик, ки одатан синну солро ҳисоб мекунанд, тааллуқ дорад?
А) Юлианӣ
В) Милодӣ
С) Томилодӣ
D) Мӯлҷар
52. Кадоме аз ин солшумориҳо ба ниёғони мардуми форсизабон мансуб аст?
А) Зардуштӣ
В) Милодӣ
С) Ҳичрӣ
D) Юлианӣ
53. Кадоме аз ин солшумориҳо ба солшумории ниёғони мо мансуб нест?
А) Яздигурдӣ
В) Юлианӣ
С) Зардуштӣ
D) Форсии қадим
54. Тақвими маъмултарини мусосири ҷаҳон чӣ ном дорад?
А) Григорянӣ
В) Зардуштӣ
С) Юлианӣ
D) Ҳичрӣ
55. Давлатҳои қадимтарини ҷаҳон аввал дар қучо таъсис ёфтаанд?
А) Дар Бобул
В) Дар Байнаннаҳрайн
С) Дар Миср
D) Дар Фаластин
56. Дарёи қалонтарини Мисри қадим кадом аст?
А) Ҳинд
В) Фурот
С) Дачла
D) Нил
57. Мисриёни қадим барои зироатпарварӣ аз кадом воситаҳои муфид истифода мебуданд?
А) Шадуф ва обанборҳо
В) Сатил ва хумҳо
С) Чоҳҳо ва машкҳо
D) Оби борон ва барф
58. Мисриҳо обанборҳоро аз об бештар дар кадом мавридҳо пур мекарданд?
А) Фасли баҳор
В) Мадд ва ҷазр
С) Фасли зимистон
D) Фасли тирамоҳ
59. Машғулияти асосии мисриёни қадим чӣ буд?
А) Косибӣ
В) Шикорчигӣ
С) Кишоварзӣ
D) Моҳигирӣ
60. Давлатҳои аввалини қадимтарини Миср кай ба вучуд омадаанд?
А) Ҳазорсолаҳои VII – VI п.а.м
В) Ҳазорсолаҳои II – I п.а.м
С) Ҳазорсолаҳои III – II п.а.м
D) Ҳазорсолаҳои V – IV п.а.м.
61. Дар таърихи Мисри қадим чанд сулолаи фиръавнҳо маълум аст?
А) 26 сулола
В) 20 сулола
С) 22 сулола
D) 25 сулола
62. Асрҳои XXIII – X VIII ба кадом давраи таърихи Мисри қадим рост омадааст?
А) Ба шоҳигарии қадим
В) Ба шоҳигарии миёна
С) Ба шоҳигарии нав
D) Ба шоҳигарии номаълум
63. Номарҳҳо дар Мисри қадим ба кадом мартаба соҳиб буданд?
А) Фиръавнҳо
В) Меъморҳо
С) Ҳокимони вилоятҳо
D) Андозгундорандагон
64. Дар Мисри қадим гиксосҳо кай ҳукмронӣ кардаанд?
А) Соли 3000 – 2400 п.а.м.
В) Асрҳои XX – X V п.а.м.
С) Асрҳои XXIII – X VIII п.а.м
D) Охири асри XVIII – соли 1580 п.а.м.

65. Ба кадом фиръавнҳо муяссар мешавад, ки Мисро аз гиксохҳо озод кунанд?
 А) Кемесу ва Яхмоси I
 Б) Тутмоси III ва Аменхотепи III
 В) Сенусерти III ва Мари Ибра
 Г) Эхнатон ва Хоремхеб
66. Давраи пуриктидортарини Мисри қадим ба аҳди кадом фиръавн рост омадааст?
 А) Рамзеси II
 Б) Рамзеси III
 В) Рамзеси I
 Г) Сети I
67. Қадамҳои аз инҳо иншооти муҳимтарини бинокорию ҳайкалтарошии Мисри қадим мебошанд?
 А) Ибодатгоҳи Хафра ва Тутанхамон
 Б) Аҳроми Чосер ва фиръавн Рамзес
 В) Аҳроми Хеопс ва Абулхавл
 Г) Гелиопол ва Эхнатон
68. Аломатҳои хатти мисрий аз чанд иероглиф иборат буд?
 А) 500 аломат
 Б) 420 аломат
 В) 350 аломат
 Г) 750 аломат
69. Дар мактабҳои мисриён киро “одами химча дар даст” меномиданд?
 А) Ёрдмчиҳои омӯзгорро
 Б) Омӯзгорро
 В) Падари хонандаро
 Г) Модари хонандаро
70. Мисриёни қадим аз 1 то 1.000.000 (миллион)-ро ҳисоб кардаю истифода бурда метавонистанд ва барои ифодаи онҳо чунин аломатҳо низ доштанд. Ин далел дар бораи чӣ шаҳодат медиҳанд?
 А) Ақибмондагии риёзӣ
 Б) Пешрафти риёзӣ
 В) Оғози пайдоиши риёзӣ
 Г) Нуфуз надоштани риёзӣ
71. Риёзишиносони Мисри қадим кадом амалҳои риёзиро ба истифода пешниҳод карда буданд?
 А) Ҷамъу тарҳ
 Б) Тарҳу зарб
 В) Ҷор амалро
 Г) Тақсиму зарб
72. Илми риёзӣ барои мисриёни қадим чӣ лозим буд?
 А) Маълум карда нашудааст
 Б) Барои диққатҷалбкунанда буданаш
 В) Барои савод баровардан
 Г) Барои ҳисобу китоби гуногун
73. Илми нучум дар Мисри қадим ниҳоят пеш рафта буд. Дар асоси он тақвим таҳия карда шуда, ҳаттои ин тақвим дар як сол чӣ қадар вақтро ташкил мекард?
 А) Ҷоракӣ як шабонарӯзро
 Б) Як шабонарӯзи пурраро
 В) Нисфи як шабонарӯзро
 Г) Сеяки як шабонарӯзро
74. Барои камбудии тақвими худро ҷуброн кардан мисриёни қадим дар тӯли чанд сол як сол илова мекарданд?
 А) 365 сол
 Б) 1460 сол
 В) 1400 сол
 Г) Ягон сол не
75. Мисриёни қадим дастовардҳои илми ҳандаса (геометрия)-ро бештар дар кадом қорҳо истифода мебарданд?
 А) Дар тиб ва мусиқӣ
 Б) Дар забон ва адабиёт
 В) Дар меъморию ва сохтмон
 Г) Дар идораи давлат ва таълим
76. Тибби Мисри қадим аз кадом қисматҳо иборат буд?
 А) Бемориҳои ҷашм, гулу, бинӣ ва ғӯш
 Б) Бемориҳои майна, рӯҳӣ, рӯда ва меъда
 В) Бемориҳои шуш, қалб, фишори хун
 Г) Ташхис, дорусозӣ, муолиҷа ва ҷарроҳӣ
77. Дар тибби Мисри қадим кадом унсӯри фаъолияти табиб боиси тавачҷӯх аст?

- А) Ахлоқ ва масъулият
В) Касбияти табиб
С) Усули табобати бемор
D) Асбобҳои ҷарроҳӣ
78. Худои мисриёни қадим, ки маънии Офтобро ифода менамояд, ҷӣ ном бурда мешуд?
А) Осирис
В) Раъ
С) Изида
D) Сэт
79. Усули сохтани аҳромҳои Миср дар қадом китоби Геродот тасвир ёфтааст?
А) “Илиада”
В) “Одисея”
С) “Таърих”
D) “Ҳикояи Синухет”
80. Давлатҳои Сумер ва Аккад қай ва дар қучо ба вучуд омада буданд?
А) Дар ҳазорсолаи V п.а.м., дар Миср
В) Дар ҳазорсолаи II п.а.м., дар Фаластин
С) Дар ҳазорсолаи III п.а.м., дар Бобул
D) Дар ҳазорсолаи IV п.а.м., дар Байаннаҳрайн
81. Дар Миср қадом фиръавн ислоҳоти динӣ гузаронид ва ӯ ба худ қадом таҳаллусро гирифт?
А) Аменхотепи IV, “Эхнатон”
В) Тутмоси III, Амон
С) Хoremхeб, Тутанхамон
D) Аменхотепи III, Хуфу
82. Худои рӯди Нил дар Мисри қадим ҷӣ ном дошт?
А) Нут
В) Изида
С) Раъ
D) Сита
83. Аҳромсозӣ дар Мисри қадим дар қадом ҳазорсолаи пеш аз милод оғоз ёфта буд?
А) Дар ҳазорсолаи I
В) Дар ҳазорсолаи IV
С) Дар ҳазорсолаи II
D) Дар ҳазорсолаи III
84. Дарёҳои Дачла ва Фурот дар қучо воқеъ гардидаанд?
А) Дар давлати Урарту
В) Дар давлати Ошур
С) Дар Байаннаҳрайн
D) Дар давлати Яхуд
85. Бостоншиносон дар натиҷаи қовишҳо дар шаҳрҳои Ур (Зубайда, Урук, Чамдат, Носир) воқеъ дар Байаннаҳрайнӣ Ҷанубӣ беш аз 2000 макбараро пайдо намудаанд. Муайян қунед, ки онҳо ба қадом давраи таърихӣ тааллуқдоранд:
А) Ба ҳазорсолаи VI п.а.м.
В) Ба ҳазорсолаи IV п.а.м.
С) Ба ҳазорсолаи V п.а.м.
D) Ба ҳазорсолаи III п.а.м.
86. Урукагин подшоҳи қадом давлати Байаннаҳрайн буд?
А) Лагаш
В) Умма
С) Ниппур
D) Урук
- 87) Қадом ҳоқими давлати Умма ба Лагаш ҳучум қарда, Урукагинро аз тахту тоҷаш маҳрум месозад?
А) Нефертити
В) Лугалзигиси
С) Гилгамеш
D) Хаммурапи
88. Асарҳои ёддошти “Саёҳати Уну Амон”, “Ҳикояи сарнагун шудани кишти”, “Афсонаи шохзодаи шикастхӯрда” ва “Ҳикояи Синухет” ёдгориҳои адабиёти қадом давлати қадим мебошанд?
А) Финикия
В) Миср
С) Фаластин
D) Хетт
89. Дар асрҳои 2 – 3 милодӣ аз шимол ба империяи Рум қадом қабиларо тохтутоз мекарданд?
А) Дориҳо
В) Хеттҳо
С) Варварҳо
D) Славянҳо

90. Асосгузори давлати Аккад кист?
 А) Сарғони I
 Б) Урукагин
 В) Урукагин
 Г) Хаммурапи
 Д) Сарғони II
91. Шоҳ Хаммурапи солҳои 1792 – 1750 пеш аз милод дар кадом давлати Байнаннаҳрайн подшоҳӣ кардааст?
 А) Аккад
 Б) Бобул
 В) Бобул
 Г) Ошур
 Д) Сумер
92. Асосгузори империяи Ошур кист?
 А) Саламанасари I
 Б) Ашшурназирпалии II
 В) Ашшурназирпалии II
 Г) Тиглатпласари III
 Д) Сарғони II
93. Маркази парастии Офтоб дар Мисрро, ки қаблан он Иуну ном дошт, юнониҳои қадим чӣ номидаанд?
 А) Фива
 Б) Гелиопол
 В) Гелиопол
 Г) Перрамзес
 Д) Мемфис
94. Давлати Хетт дар кучо арзи вуҷуд кардааст?
 А) Дар Миср
 Б) Дар Осиёи Хурд
 В) Дар Осиёи Хурд
 Г) Дар Сумер
 Д) Дар Байнаннаҳрайн
95. Дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар кадом минтақаи Осиёи Хурд кишоварзӣ ва тиҷорат рушд карда буд?
 А) Дар Анатолия
 Б) Дар Хеттушаш
 В) Дар Хеттушаш
 Г) Дар Залпуваро
 Д) Дар Тавр
96. Дар таърих кадом шоҳ асосгузори давлати Хетт шуморида шудааст?
 А) Эмд-Эла
 Б) Питхон
 В) Питхон
 Г) Табарна
 Д) Муршили I
97. Рушди босуръати давлати Хетт кай ва дар замони ҳукмронии кадом шоҳ сурат гирифтааст?
 А) Хеттушлии III
 Б) Муршили I
 В) Муршили I
 Г) Муршили II
 Д) Шупилулиум
98. Давлати Хетт дар кадом аср ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?
 А) Дар асри XXVIII п.а.м. аз тарафи Сурия
 Б) Дар асри XVI п.а.м. аз тарафи Миср
 В) Дар асри VIII п.а.м. аз тарафи Ошур
 Г) Дар асри XIII аз тарафи Бобул.
99. Шоҳи Хеттҳо Хеттушлии III соли 1296 п.а.м. бо кадом фиръавни Миср дар бораи тақсим кардани Сурия ба шартномаи сулҳ имзо кард?
 А) Рамзеси I
 Б) Рамзеси III
 В) Рамзеси III
 Г) Рамзеси II
 Д) Рамзеси IV
100. Худои мардуми давлати Хетт - Тешуба ба кадом мартабаи баланд соҳиб буд?
 А) Худои сабзӣ ва наботот
 Б) Ҳимоятгари ҳайвонот
 В) Ҳимоятгари ҳайвонот
 Г) Ҳомии кишоварзҳо
 Д) Пушту паноҳи шоҳ ва давлат
101. Дар ҳуҷҷату катибаҳои то ба замони мо расида Хетт чанд Худо доштанд?
 А) 1000 худо
 Б) 500 худо
 В) 500 худо
 Г) 400 худо
 Д) 300 худо
102. Давлати Урарту дар кучо воқеъ гардида буд?

- А) Дар Ҳиндустон
В) Дар Қафқоз
С) Дар Шарки баҳри Миёназамин
D) Дар Байнаннаҳрайн
103. Шаҳри Тушпа пойтахти кадом давлат буд?
А) Колхида
В) Сурия
С) Урарту
D) Финикия
104. Бостоншиносон дар атрофи шаҳри Ереван харобаҳои кадом иншооти меъморӣ давлати Урартуро ёфтаю омӯхтаанд?
А) Арарат
В) Севан
С) Ван
D) Кармарблур
105. Соли 590 пеш аз милод давлати Урартуро кадом давлати форсҳо барҳам зада буд?
А) Давлати Мод
В) Давлати Порт
С) Давлати Бобул
D) Давлати Ҳахоманишиён
106. Сурия, Финикия ва Фаластин дар кучо воқеъ гардида буданд?
А) Қафқоз
В) Шарки баҳри Миёназамин
С) Байнаннаҳрайн
D) Осиёи Хурд
107. Подшоҳи Ошур Асархаддон кадом давлатро ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кард?
А) Сурияро
В) Исроилро
С) Финикияро
D) Фаластинро
108. Асосгузори давлати Исроил кист?
А) Довуд
В) Сулаймон
С) Ишвил
D) Саул
109. Давлати Яхудо кадом шоҳи Бобул ва кай барҳам зад?
А) Новуходоносори II, 586 п.а.м.
В) Тиглатпласари III, 590 п.а.м.
С) Сарғони II, 597 п.а.м.
D) Довуд, 928 п.а.м.
110. Соли 622 пеш аз милод дар Байтулмақаддас кадом овоза паҳн шуд?
А) Чанд китоби қадима ёфт шудааст
В) Яхво ҳудои ягона эълон гардидааст
С) Касеро гурӯҳе ҳудо эълон кардааст
D) Ким қадоме ҳудои яҳудиёнро дидааст
111. Дар қаламрави паҳновари Эрон ва Байнаннаҳрайн мардуми форсиза-бон аз кай боз сокин буда ва давлатҳои худро доштанд?
А) Ҳазорсолаи I п.а.м.
В) Ҳазорсолаи III п.а.м.
С) Ҳазорсолаи II п.а.м.
D) Ҳазорсолаи IV п.а.м.
112. Давлати аввалини марказиятноки аҷдодони форсу тоҷик чӣ ном дошт?
А) Элом
В) Ҳахоманишиён
С) Мод
D) Бобул
113. Пойтахти давлати форсизабонон – Элом кадом шаҳр буд?
А) Эқботан (Ҳамадон)
В) Сўз
С) Угарит
D) Тир
114. Подшоҳони давлати Эломро муайян намоед:
А) Сулаймон, Довуд, Ишвил, Саул
В) Рамзеси I, Рамзеси II, Рамзеси III, Рамзеси IV
С) Кутарнаххунтеи I, Шутрукнаххунтеи I, Кутарнаххунтеи III
D) Ҳеттушеи III, C) Муршили II, Муршили I, D) Шупилилум
115. Рақибони асосии Бобул кадом давлатҳо буданд?

- А) Аккад ва Сумер
В) Урарту ва Сурия
С) Миср ва Хет
Д) Бобул ва Ошур
116. Давлати Элом аз тарафи кӣ ва кай барҳам зада, ба ҳайати давлати худ ҳамроҳ кард?
А) Куруши Кабир, 549 п.а.м.
В) Навухудоносори II, 597 п.а.м.
С) Сарғони II, 586 п.а.м.
Д) Аргишти, 590 п.а.м.
117. Дар аҳди кадом шоҳ Элом давраи пуриктидортарини худро аз сар ме-гузаронид?
А) Кутарнаххунтеи III
В) Кутарнаххунтеи III
С) Шутрукнаххунтеи I
Д) Шамашшумукин
118. Мувофиқи маълумоти муаллифони қадим давлати Мод аз кай боз вучуд доштааст?
А) Асри IX п.а.м.
В) Асри VII п.а.м.
С) Асри VIII п.а.и.
Д) Асри VI п.а.м.
119. Пойтахти давлати Модро муайян намоед:
А) Мемфис
В) Байтулмуқаддас
С) Эқбатан (Ҳамадон)
Д) Бобул
120. Шоҳи машҳури Модро муайян намоед:
А) Фраорт
В) Астиаг
С) Дейока
Д) Киаксар
121. Давлати форсии Мод дар нимаи дуёми асри VI пеш аз милод аз тарафи кадом давлати дигари форсӣ забт карда шуда, бо ҳамин мавҷудияти худро қатъ мекунад?
А) Ҳахоманишиён
В) Элом
С) Бобул
Д) Порт
122. Асосгузори давлати Ҳахоманишиён кист?
А) Камбиз
В) Куруши Кабир
С) Дорои I
Д) Ҳашиёршоҳ
123. Давлати Ҳахоманишиён кадом солҳо арзи вучуд кардааст?
А) Солҳои 550 – 546 п.а.м.
В) Солҳои 546 – 492 п.а.м.
С) Солҳои 559 – 331 п.а.м.
Д) Солҳои 486 – 431 п.а.м.
124. Соли 1875 бостоншиносии англис дар Ҳараппа ном маҳаллаи Панҷоби Фарбии Покистони имрӯза чиро пайдо кард?
А) Хуми кулолгарони Ҳиндустони қадимтаринро
В) Мақбараи яке аз шоҳҳои замони Ведҳоро
С) Ҳазинаи яке аз шоҳҳои давлати Чандрагуптаро
Д) Муҳреро ёфт, ки навиштаҷоти номаълум дошт
125. Нуқтаи баландтарини фарҳанги Ҳиндустони қадим кадом буд?
А) Фарҳанги Ҳараппа
В) Фарҳанги Магадҳо
С) Фарҳанги Маврҳо
Д) Фарҳанги Нандҳо
126. Шаҳри калонтарини фарҳанги Ҳараппаро муайян намоед:
А) Шаҳри поён
В) Моҳенҷо-Даро
С) Шаҳри боло
Д) Ананта
127. Худои Ҳараппа – Шива дар яке аз муҳрҳо чӣ тавр тасвир ёфтааст?
А) Якрӯя
В) Дурӯя
С) Серӯя
Д) Чоррӯя
128. Аҳолии Ҳиндустони қадим ба чанд каста (варна) тақсим шуда буд?

- А) Ду каста
В) Чор каста

- С) Се каста
D) Панч каста

129. Кадоме аз инҳо дар Ҳиндустони қадим кастаи баландтарин ба ҳисоб мерафт?

- А) Кшатриҳо
В) Шудраҳо

- С) Бараҳманҳо
D) Вайшиҳо

130. Дар Ҳиндустони қадим мансаби шоҳро танҳо намояндаи кадом каста ишғол карда метавонист?

- А) Кшатриҳо
В) Шудраҳо

- С) Бараҳманҳо
D) Вайшиҳо

131. Дар Ҳиндустони қадим аз чор каста пасттаринаш кадом буд?

- А) Кшатриҳо
В) Шудраҳо

- С) Бараҳманҳо
D) Вайшиҳо

132. Фарҳанги Хараппа дар Ҳиндустони қадим кадом солҳоро дар бар гирифтааст?

- А) Солҳои 1792 – 1750 п.а.м
В) Солҳои 461 – 232 п.а.м

- С) Солҳои 3000 – 2400 п.а.м.
D) Солҳои 2300 – 1750 п.а.м.

133. Чандрагупта асосгузори кадом давлати Ҳиндустони қадим буд?

- А) Маврҳо
В) Магадҳо

- С) Нандҳо
D) Ориёиҳо

134. Қабिलाҳои ориёӣ кай аз тарафи ғарб (Хуросон, Эрон, Осиёи Марказӣ) ба тарафи шимол ва шарқии Ҳиндустон ҳаракат карда, дар он ҷо сокин шуданд?

- А) Дар ҳазорсолаи I п.а.м.
В) Дар ҳазорсолаи II п.а.м.

- С) Дар ҳазорсолаи III п.а.м.
D) Дар ҳазорсолаи IV п.а.м.

135. Ҷумҳурияҳои Ҳиндустони қадимро чӣ меномиданд?

- А) “Атхарваведа”, “Араняки”
В) “Ригведа”, “Рамаяна”

- С) “Гана” ва “Сингха”
D) “Маҳабхарата”, “Ячурведа”

136. Олими забоншиносии Ҳиндустони асрҳои V – IV пеш аз милод кадом китобро таълиф намудааст, ки баргардони тоҷикии номи он “Ҳашткитоб” аст?

- А) “Маҳабхарата”
В) “Рамаяна”

- С) “Ригваведа”
D) “Аштадхияи”

137. Давлати қадимтарини Чин чӣ ном дорад?

- А) Чан - Шан Ин
В) Империяи Син

- С) Чжоу
D) Империяи Хон

138. Кадом подшоҳи «Син сохтмони Садди Бузурги Чин»-ро оғоз кард?

- А) Чжоу
В) Син Шй Хуан-Дй

- С) Лю Бану
D) Хон Бан Чао

139. Сохтмони «Девори Бузурги Чин» кай оғоз ёфт ва он чанд километр тӯл кашидааст?

- А) Охири асри II п.а.м, 2000 км
В) Аввали асри II п.а.м., 1500 км

- С) Охири асри III п.а.м., 5000 км
D) Дар асри I п.а.м., 1000 км

140. Шӯришҳои “Абрӯсурхон” дар солҳои 18 – 21-ум ва “Саллазардон” дар соли 184-ум дар кадом давлат ба амал омада буданд?

- А) Дар Ҳиндустон
В) Дар Бобул

- С) Дар давлати Син
D) Дар давлати Хон

141. Соли 8-уми милодӣ дар империяи Хон кадом шахс аз тариқи шӯриш ба ҳокимияти хонӣ муваффақ шуда, ислоҳоти давлатӣ гузаронид?

- А) Чжан Сяо
В) Дун Чжун-ши
С) Ван Чун
Д) Ван Ман
142. Хатти Чини қадим чӣ гуна буд?
А) Хатти шикаста
В) Хатти Ероғлифӣ
С) Хатти меҳӣ
Д) Хатти бобилӣ
143. Таърихнигори машҳури Чини асри II – аввали асри I пеш аз милод Сима Тсян кадом китобро таълиф намудааст?
А) “Таърих”
В) “Иллиада”
С) “Қайдҳои таърихӣ”
Д) “Одисея”
144. Чиниҳои қадим дар чӣ менавиштанд?
А) Дар қоғаз
В) Дар папирус
С) Дар пӯст
Д) Дар тахтачаи бамбуқӣ
145. Муаллифи асарҳои гаронияҳои фалсафӣ “Чизин”, “Шутзин”, Шит-зин” ва “Чжуанси”-ро муайян намоед:
А) Конфутсий
В) Сима Тсян
С) Маотси
Д) Лао-тси
146. Давлати қадимтарини Юнон чӣ ном дорад?
А) Микена
В) Афина
С) Крит
Д) Спарта
147. Шоҳи машҳури Критро муайян намоед:
А) Терсит
В) Гектор
С) Одисей
Д) Минос
148. Муаллифи асарҳои баденӣ таърихӣ “Иллиада” ва “Одисея”-ро муайян намоед:
А) Гомер
В) Геродот
С) Минос
Д) Патрокл
149. Дар Афинаи асрҳои VIII – VI пеш аз милод мубориза дар байни кадом табақаҳо сурат гирифта буд?
А) Кишоварзон ва косибон
В) Демос ва Эвпатриён
С) Точирон ва рӯҳониён
Д) Файласуфон ва адибон
150. Ду ислохотгари машҳури асрҳои VI пеш аз милоди Афинаро муайян намоед:
А) Ликург ва Плутарх
В) Демокрит ва Гомер
С) Солон ва Клисфен
Д) Букрот ва Геродот
151. Бунёдгузори шаҳри Спарта кихоанд?
А) Афинагиҳо
В) Македонӣҳо
С) Ахейҳо
Д) Дорихо
152. Қонуни Ликург дар Спарта кадом унсури навро ба миён овард?
А) Спартаро ба урдугаҳи ҳарбӣ табдил дод
В) Дар Спарта касбу ҳунарро ривочу раванқ бахшид
С) Дар Спарта ислохоти замин гузаронида шуд
Д) Тичорати дохилию хориҷии Спарта пеш рафт
153. Ҷангҳои Юнону Форс (Эрон)-и солҳои 492 – 449 пеш аз милодро кадом шоҳи Ҳахоманишиён оғоз карда буд?
А) Куруши Кабир
В) Камбиз
С) Дарои I
Д) Ҳашиёршоҳ
154. Мафҳуми “демократия”-и юнонӣ чӣ маънӣ дорад?

- А) “Ҳокимияти аристократҳо”
 В) “Ҳокимияти стратегҳо”
 С) “Ҳокимияти косибон”
 Д) “Ҳокимияти демос”
155. Дар Афина кихоро “сафронистҳо” ва “эфебҳо” меномиданд?
 А) Омӯзгорон ва хонандагонро
 В) Кишоварзон ва косибонро
 С) Демос ва эпатриёнро
 Д) Меъмрон ва ҳайкалтавшонро
156. Дар давлати Афина кихоро шахрвандони Афина меномиданд?
 А) Ҳамаи сокинони шахр ва муҳочиронро низ
 В) Онҳоро, ки аҷдодан аз ҳамин шахр буданд
 С) Мардуми сокини гирду атрофи шахри Афинаро
 Д) Онҳоро, ки ба шахр аз дигар ҷо омада буданд
157. Дар Юнони асрҳои V – IV пеш аз милод аз ҷама бештар кадом донишҷу ривҷу равнақ ёфта буданд?
 А) Табиатшиносӣ
 В) Таърих
 С) Фалсафа
 Д) Риёзӣ
158. Афлотун кадом асари ҳудро ба устодаш Сукрот бахшидааст?
 А) “Апалогия” (“Сафедкунӣ”)
 В) “Поэтика”
 С) “Физика”
 Д) “Метафизика”
159. Андеша оид ба нахустасоси олам – “хаштҷаҳо” (“атомҳо”) мансуби кадом файласуфи Юнони қадим аст?
 А) Букрот
 В) Афлотун
 С) Демокрит
 Д) Арасту
160. Асарҳои беэволи Гомерро муайян намоед:
 А) “Физика” ва “Категорияҳо”
 В) “Қонунҳо” ва “Метафизика”
 С) “Критон” ва “Дар бораи нафс”
 Д) “Илиада” ва “Одисея”
161. Киро “Падари таърих” меноманд?
 А) Арасту
 В) Гомерро
 С) Демокритро
 Д) Геродотро
162. Театр дар кадом давлати дунёи қадим ба вучуд омадааст?
 А) Миср
 В) Юнон
 С) Рум
 Д) Бобул
163. Фоҷианависони машҳури Юнони қадимро муайян намоед:
 А) Эсхил, Софокл
 В) Гомер, Сукрот
 С) Геродот, Сима Тсия
 Д) Букрот, Демокрит
164. Муаллифи фоҷиائي “Прометей занҷирбанд” кист?
 А) Букрот
 В) Эсхил
 С) Софокл
 Д) Арасту
165. Муаллифи фоҷиائي “Антигона” кист?
 А) Букрот
 В) Эсхил
 С) Софокл
 Д) Арасту
166. Айвонҳо ва сутунҳои “дорӣ” ва “ионӣ” ҳоси меъмронии кадом давлати дунёи қадим мебошанд?
 А) Мақдуния
 В) Сурия
 С) Исроил
 Д) Юнон
167. Ҳайкалтавоши машҳури Юнони қадимро муайян намоед:
 А) Эсхил
 В) Мирон
 С) Софокл
 Д) Арасту
168. Ташкилкунандаи давлати муттаҳидаи Юнону Мақдуния кист?

- A) Искандари Мақдунӣ C) Файлакус II
B) Мардонӣ D) Дорон I
169. Солҳои ҳукмронии Файлакуси II-ро дар давлати Юнону Мақдуния муайян намоед:
A) 359 – 336 п.а.м. C) 492 – 449 п.а.м.
B) 559 – 530 п.а.м. D) 522 – 486 п.а.м.
170. Аввалин Бозиҳои Олимпӣ дар Юнони қадим кадом сол доир гардидааст?
A) 590 п.а.м. C) 559 п.а.м.
B) 776 п.а.м. D) 449 п.а.м.
171. Искандари Мақдунӣ дар давлати Юнону Мақдунӣ кадом сол ба сари ҳокимият омад ва кадом сол ба давлати Ҳахоманишиён лашкар кашид?
A) 359, 358 п.а.м. C) 332, 331 п.а.м.
B) 336, 334 п.а.м. D) 329, 327 п.а.м.
172. Дар Сугд солҳои 329–327 пеш аз милод ба муборизаи халқ бар зидди Искандари истилогар кӣ роҳбарӣ кард (аз таърихи халқи тоҷик ёдовар мешавад)?
A) Бес C) Дорон III
B) Спитамен D) Дорон I
173. Чаро Искандари Мақдунӣ фармуд, ки пойтахтҳои давлати Ҳахоманишиён – Тахти Чамшед ва Пасоргодро оташ зада ва ба хок яксон намоянд?
A) Ҳамчун қасос C) Аз рашқу ҳасад
B) Муқовимати саҳти мардум D) Бе ягон баҳона
174. Муҳорибаи халқунанда дар ҷанги ду давлат – Ҳахоманишиён ва Юнону Мақдун соли 331 пеш аз милод дар кучо ба амал омада ва лашкари Дорон III торумор шуд?
A) Бобул C) Сугд
B) Сурия D) Гавгамела
175. Лашкаркашии Искандар ба Шарқ кай ва дар кучо анҷом ёфт?
A) 334 п.а.м., Миср C) 325 п.а.м., Бобул
B) 327 п.а.м., Сугд D) 326 п.а.м., Ҳиндустон
176. Баъди соли 323 пеш аз милод дар Бобил вафот кардани Искандари Мақдунӣ тақдири империяи ташкилкардаи ӯ дар кадом ҳолат қарор гирифт?
A) Ба давлати марказиятноқ мубаддал гардид
B) Лашкаркашонӣ Искандар ба қароре наомаданд
C) Ҳамчун давлати заифи пароканда боқӣ монд
D) Дар байни лашкаркашонанаш тақсим карда шуд
177. Шаҳре, ки Искандари Мақдунӣ ба он дар Миср асос гузошта буд, чӣ ном дорад?
A) Искандария C) Селевкия
B) Антиохия D) Бохтар

**КАЛИДҲОИ САВОЛҲОИ ТЕСТӢ
АЗ ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ (СИНФИ 5)**

1: B	2: A	3: B	4: C	5: D	6: C	7: A	8: C
9: C	10: C	11: B	12: C	13: D	14: A	15: B	16: D
17: C	18: A	19: A	20: C	21: B	22: C	23: B	24: A
25: B	26: A	27: B	28: B	29: C	30: B	31: A	32: D
33: C	34: A	35: B	36: C	37: D	38: B	39: A	40: A
41: B	42: C	43: D	44: A	45: A	46: B	47: D	48: A
49: B	50: C	51: D	52: A	53: B	54: C	55: C	56: D
57: A	58: B	59: C	60: D	61: A	62: B	63: C	64: D
65: A	66: B	67: C	68: D	69: A	70: B	71: C	72: D
73: A	74: B	75: C	76: D	77: A	78: B	79: C	80: D
81: A	82: A	83: B	84: C	85: D	86: A	87: B	88: B
89: C	90: A	91: B	92: C	93: B	94: B	95: A	96: C
97: A	98: C	99: A	100: C	101: A	102: B	103: C	104: D
105: A	106: B	107: C	108: D	109: A	110: B	111: D	112: A
113: B	114: C	115: D	116: A	117: B	118: A	119: C	120: D
121: A	122: B	123: C	124: D	125: A	126: B	127: C	128: B
129: C	130: A	131: B	132: D	133: A	134: B	135: C	136: D
137: A	138: B	139: C	140: D	141: D	142: B	143: C	144: D
145: B	146: C	147: D	148: A	149: B	150: C	151: D	152: A
153: C	154: D	155: A	156: B	157: C	158: A	159: C	160: D
161: D	162: B	163: D	164: B	165: C	166: D	167: B	168: C
169: A	170: B	171: B	172: B	173: C	174: D	175: C	176: D
177: A	178: B	179: C	180: D	181: A	182: B	183: A	184: B
185: C	186: A	187: B	188: D	189: C	190: A	191: B	192: D
193: A	194: B	195: C	196: D	197: A	198: B	199: C	200: D
201: A	202: B	203: B	204: C	205: D	206: 4351	207: 3421	208: 3152
209: 5341	2010: 3541	211: 2153	212: 2413	213: 4152	214: 2451	215: 3145	216: BDAC
217: CABD	218: CBAD	219: BCDA	220: CDBA	221: CADB	222: BCDA	223: CBDA	224: ADCB
225: DBCA							

МУНДАРИЧА

Муқаддима	3
-----------------	---

БОБИ I. АСРИ САНГ

§ 1. Ҳаёти одамони қадимтарин	5
§2. Машғулияти одамони ибтидоӣ	13
§3. Барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоӣ	16

БОБИ II. СОЛШУМОРӢ ДАР ТАЪРИХ

§4. Солшумориҳо ва тақвимҳо	19
-----------------------------------	----

БОБИ III. МИСРИ ҚАДИМ

§5. Табиат ва аҳолии Мисри қадим.....	24
§6. Ба вучуд омадани давлат дар Мисри қадим	28
§7. Шоҳигарии қадими Миср	32
§8. Шоҳигарии миёнаи Миср	37
§9. Шоҳигарии нави Миср	41
§ 10. Иқтидор ва таназзули Мисри қадим	48
§ 11. Хат, маориф ва илми Мисри қадим	51
§ 12. Эътиқоди динии мисриёни қадим.....	56
§ 13. Адабиёти Мисри қадим	60
§ 14. Санъати Мисри қадим.....	63

БОБИ IV. ОСИЁИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ҚАДИМ

§15. Байнаннаҳраини Ҷанубӣ.....	67
§16. Давлатҳои Сумер ва Аккад	71
§17. Давлатҳои Бобул ва Ошур	74
§18. Фарҳанги Бобул ва Ошур	78
§19. Давлати Ҳетт.....	84
§20. Давлати Урарту	88
§21. Давлатҳои Сурия, Финикия ва Фаластин	91

БОБИ V. ДАВЛАТҲОИ ФОРСИЗАБОНИ ҚАДИМ

§22. Давлати Элом	97
§23. Давлати Мод.....	100
§24. Давлати Ҳахоманишиён.....	102
§25. Давлатҳои Бохтар, Сугд ва Хоразм	107

БОБИ VI. ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ

§26. Ҳиндустони замони Хараппа.....	114
§27. Ҳиндуориён.....	117
§28. Давлатҳои Ҳиндустон	121
§29. Фарҳанги Ҳиндустон.....	124

БОБИ VII. ЧИНИ ҚАДИМ

§30. Таъсиси давлати Чини қадим	127
§31. Чин дар замони империяи Син	131
§32. Чин дар давраи империяи Хон	134
§33. Фарҳанги Чини қадим.....	139

БОБИ VIII. ЮНОНИ ҚАДИМ

§34. Давлатҳои аввалини Юнони қадим.....	145
§35. Достонҳои Ҳомер	151
§36. Давлати Афина	156
§37. Давлати Спарта	161
§38. Шаҳр-давлатҳои Юнон	166
§39. Ҷангҳои Юнону Форс	169
§40. Демократияи Афина.....	174
§41. Хат, мактаб ва дини Юнони қадим	177
§42. Илми Юнони қадим	181
§43. Адабиёт, театр ва Бозиҳои Олимпии Юнони қадим	184
§44. Санъати Юнони қадим.....	188

БОБИ IX. ДАВЛАТҲОИ ЮНОНУ МАҚДУНИЯ

§ 45. Таъсиси давлати Юнону Мақдуния	191
§46.Ташкилҳои империяи Искандари Мақдунӣ	195
§47. Миср ва Шарқи баҳри Миёназамин.....	200
§48. Давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар	204

БОБИ X. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН

§49. Давлати Кушониён аз ташкилҳои то барҳамхӯрӣ	209
--	-----

БОБИ XI. РУМИ ҚАДИМ

§50. Рум дар давраи шохӣ ва ҷумхури	213
§51. Муборизаи Рум алайҳи Карфаген	218
§52. Соҳти ғуломдорӣ дар Рум.....	223
§53. Таъсиси империяи Рум	229
§54. Барҳамхӯрии империяи Рум.....	234
§55. Пайдошавии дини насронӣ	239
§56. Шаҳрҳо, маориф ва адабиёти Руми қадим	243
§57. Илм, санъат ва аҳамияти маданияти Рум	246

ХУЛОСА МЕБАРОРЕМ.....	252
------------------------------	------------

Таваралӣ Нозимпур Зиёзода

**ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ**

Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир
Мусаҳҳах
Муҳаррири техникӣ
Таррох

Қиёмиддин Сатторӣ
Меҳрӣ Саидова
Зафар Саъдуллоев
Маҳина Ҳакимова

Ба чоп 11.04.2017 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x90 $\frac{1}{16}$. Коғази офсет. Чопи офсет.
Љузыи чопӣ 17. Адади нашр 120 000 нусха.
Супориши №16

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон,
7340243, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66

Дар матбааи ҶДММ "Полиграф групп"
ба таъъ расидааст.